

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ІНФОРМАТИКИ І ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БОГУЦЬКИЙ ПАВЛО ПЕТРОВИЧ

УДК 340.11(477)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

12.00.01– теорія та історія держави і права; історія політичних
і правових учень

08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ П.П.Богуцький

Науковий консультант: Пилипчук Володимир Григорович,
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Богущий П.П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). – Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України, Київ, 2020.

У дисертаційному дослідженні здійснено загальнотеоретичне вирішення проблеми формування концептуальних засад права національної безпеки України та розвитку із застосуванням сучасної методології наукових досліджень системи знань про його зміст, структуру, особливості дії в умовах глобалізаційних трансформацій, кризи світового правопорядку та системи міжнародної безпеки.

Визначено, що становлення доктрини права національної безпеки відбувається з урахуванням законотворчої діяльності у сфері національної безпеки та відповідних положень Конституції України, на основі потреб практики правозастосування, що знаходить своє відображення у галузевих юридичних науках і у спеціально-юридичних розробках правового змісту національної безпеки та є науковою основою для загальнотеоретичного дослідження права національної безпеки у сучасній юриспруденції.

Концептуалізація права національної безпеки полягає в усвідомленні емпіричної основи національної безпеки, якою є сукупність суспільних відносин, соціальних комунікацій, інших соціальних чинників, що забезпечують безпеку людини, суспільства і держави.

Сформульовано наукову позицію про те, що правовий зміст національної безпеки є залежним від правової стратегічної культури, як стилізованої правової культури безпеки, що передбачає відповідне правове

мислення у прийнятті на основі права рішень, які мають значення для забезпечення національної безпеки.

Обґрунтовано, що право національної безпеки формується як цілісність, оскільки поєднує різновиди та різні рівні національної безпеки, що у своєму існуванні є взаємозалежними стосовно утворення системної цілісності національної безпеки, яка має спільний аксіологічний центр і реалізується у правовій нормативності.

Розкрито загальнотеоретичні аспекти взаємодії міжнародного і національного права у формуванні права національної безпеки.

Встановлено, що гносеологічною та онтологічною основами права національної безпеки є праворозуміння. Важливими для права національної безпеки визначено ціннісно-нормативне праворозуміння, соціологічний та потребовий підходи до праворозуміння, а також комунікативну теорію права.

Доведено, що дослідницька стратегія права національної безпеки ґрунтується на міждисциплінарному, системному, інституційно-функціональному, аксіологічному, холістичному та синергетичному наукових підходах.

Розкрито характеристику права національної безпеки України як нелінійної системи, що утворюється відповідно до визначених теорією самоорганізації систем правил та є залежною від системи національної безпеки.

Визначено, що детермінанта системи права національної безпеки пов'язується з ноуменальним змістом права та обумовлює звернення до парадигми ризому. Ризома права розглядається як поєднання морально-етичних, ціннісних вимог, норм і соціальних комунікацій у визначенні та досягненні певної соціально-значущої для учасників таких комунікацій мети.

Встановлено, що право національної безпеки України утворюється у системі права за рахунок правового режиму, який містить предмет – суспільні відносини, соціальні комунікації у сфері національної безпеки,

метод – сукупність способів, засобів правового регулювання, впливу на суспільні відносини, соціальні комунікації у сфері національної безпеки, а також мету, якою є забезпечення національної безпеки. Право національної безпеки має свої об'єкти, якими є національні інтереси в усіх видах національної безпеки, суб'єктами права національної безпеки постають людина, суспільство і держава.

Право національної безпеки України визначено як галузь права – ціннісно-нормативна система загальновизнаних і публічно визначених у національній правовій системі статусів, правил поведінки та комунікацій, спрямованих на забезпечення безпечних умов життєдіяльності людини, існування, розвитку суспільства й держави.

Встановлено, що принципами права національної безпеки України є принципи верховенства права; конституційної законності; охорони та гарантування прав і свобод людини відповідно до вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини; пріоритетності охорони загальнозначущих для суспільства і держави національних інтересів; відповідність галузевих норм і приписів вимогам міжнародного права та міжнародних договорів, учасником яких є держава.

Функціями права національної безпеки визначено регулятивну, охоронну, інформаційну, превентивну, прогностичну, а також функцію правового забезпечення національної безпеки, яка має особливе значення для права національної безпеки в сучасних умовах.

Обґрунтовано, що структура права національної безпеки України як нелінійної системи має мережевий характер та містить відповідні системні утворення, які конкретизуються відповідно до особливостей правового режиму, містять системні групи норм права, що відображають статичні показники права національної безпеки, а також виявляють його динамічні ознаки в утворених внаслідок дії норм права статусах і правових комунікаціях.

Виявлено особливості впливу права національної безпеки України на суспільні відносини у сфері національної безпеки та визначено правовідносини у цій сфері як правові стратегічні комунікації – засновані на праві, синхронізовані з метою забезпечення національної безпеки, захисту національних інтересів інформація, дії та діяльність інститутів держави, громадянського суспільства, людини.

Доведено, що правові відносини у сфері національної безпеки залежить від стану правових відносин у сфері міжнародної безпеки. Своєю чергою міжнародна безпека може бути забезпечена виключно сильними державами, які інституційно та функціонально спроможні на підставі правових вимог забезпечити стан національної безпеки. За таких обставин особливої важливості набуває якісний стан інститутів держави, що утворюють сектор безпеки і оборони, та участь держави у найбільш ефективних системах колективної міжнародної безпеки, однією з яких є Організація Північноатлантичного договору.

Обґрунтовано, що у праві національної безпеки та у правових стратегічних комунікаціях сфери національної безпеки суб'єктність людини визначається її правовою природою. Національна безпека у контексті суб'єктності людини передбачає збереження та забезпечення такої суб'єктності, що відбувається у спосіб визначення правового статусу, забезпечення гарантій реалізації прав, свобод і законних інтересів людини на основі відповідних міжнародних стандартів, які містять Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Суб'єктність людини у правових стратегічних комунікаціях у сфері національної безпеки утверджує право людини на безпеку як абсолютне право та водночас як суб'єктивне право, якому кореспондують відповідні обов'язки держави, інших соціальних акторів у конкретних правових відносинах.

Держава у правових стратегічних комунікаціях сфери національної безпеки діє через передбачені Конституцією України та законодавством

інститути, які утворюють сектор безпеки і оборони, а суспільство для участі у правових стратегічних комунікаціях сфери національної безпеки має досягти відповідної форми інституційного розвитку, набути ознак громадянського суспільства.

Право національної безпеки визначає, що у правових стратегічних комунікаціях сфери національної безпеки громадянське суспільство репрезентують відповідні інститути, якими є громадські об'єднання та інші утворення, легітимність участі яких у таких комунікаціях засновується на положеннях Конституції та законодавства, підтверджується програмними й статутними документами. Держава і громадянське суспільство взаємодіють з метою забезпечення національної безпеки і така взаємодія має здійснюватися на основі соціального партнерства, відповідно до принципу-правила, яким є «симфонія безпеки».

Доведено, що право національної безпеки відіграє важливу роль у глобалізаційних трансформаціях, які суттєво позначаються на результатах розвитку національної правової системи України. В умовах глобалізаційних процесів призначення права національної безпеки України особливо виявляється у правовій безпеці, яка характеризується захищеністю національної правової системи від негативних чинників нормативно-правового, інституційного походження, та водночас упровадженням позитивних правових нормативів, явищ, інститутів, які сприяють розвитку національної правової системи.

Право національної безпеки в умовах глобалізаційних трансформацій утворює систему правового забезпечення національної безпеки України. Така система містить нормативно-правову, інституційну та організаційну складові. Система правового забезпечення національної безпеки України через дію права національної безпеки протистоїть найбільш небезпечним для досягнення стану національної безпеки соціальним антиправовим практикам, якими є поширення корупції й тероризм.

Встановлено, що право національної безпеки України в умовах кризи системи міжнародної безпеки для ефективного захисту національних інтересів передбачає не лише можливості реалізації такого захисту, які містить національне законодавство, але й обов'язкове застосування міжнародно-правових засобів, що засвідчує інтегративні якості права національної безпеки та його соціальну цінність.

Визначено, що умови глобалізаційних змін світового порядку, криза системи міжнародної безпеки мають своїм наслідком розуміння національної безпеки України насамперед як воєнної безпеки, а перспективи вирішення проблем національної безпеки все більше залежать від можливості держави протистояти воєнним загрозам. За таких обставин питання єдності, взаємодії права національної безпеки та військового права набувають особливої актуальності.

Ключові слова: право національної безпеки, концептуалізація права національної безпеки, принципи, функції, структура права національної безпеки, нелінійність права національної безпеки, ризома права, національні інтереси, правові стратегічні комунікації у сфері національної безпеки, право людини на безпеку, система правового забезпечення національної безпеки, міжнародно-правові засоби захисту національних інтересів.

SUMMARY

Bohutskyi P. P. Theoretical bases of formation and development of the Ukraine's national security law. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

The dissertation for the degree of Doctor of Law in speciality 12.00.01 «Theory and history of state and law; history of political and legal doctrines» (081 – Law). – Scientific Research Institute of Informatics and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, 2020.

The dissertation research provides a general theoretical solution to the problem of forming the conceptual foundations of Ukraine's national security law

and the development of modern research methodology of the knowledge system about its content, structure, features of globalization, the crisis of world legal law and international security.

It is established that scientific developments of national security law were carried out taking into account legislative activity in the field of national security and relevant provisions of the Constitution of Ukraine, based on the needs of law enforcement practice, which is reflected in branch legal sciences and special legal developments basis for a general theoretical study of national security law in modern jurisprudence.

The conceptualization of the national security law is to understand the empirical basis of national security, which is a set of social relations, social communications, and other social factors that ensure the security of human, society and the state.

The scientific position is formulated that the legal content of national security depends on the legal strategic culture, as a stylized legal culture of security, which provides appropriate legal strategic thinking in making decisions based on law, which are important for national security.

It is substantiated that the national security law is formed as a whole, as it combines varieties and different levels of national security, which in their existence are interdependent in relation to the formation of systemic integrity of national security, which has a common axiological center and is implemented in law.

The general theoretical aspects of the interaction of international and national law in the formation of national security law are revealed.

It is established that the epistemological and ontological foundations of national security law are legal understanding. Value-normative legal understanding, sociological and necessary approaches to legal understanding, as well as the communicative concept of law are defined as important for the national security law.

It is proved that the research strategy of national security law is based on interdisciplinary, systemic, institutional-functional, axiological, holistic and synergetic scientific approaches.

The characteristics of the national security law of Ukraine as a nonlinear system, which is formed in accordance with the rules defined by the theory of self-organization and is dependent on the system of national security, are revealed. It is determined that the determinant of the system of law and national security law is associated with the noumenal content of law, which leads to the appeal to the paradigm of rhizome. The rhizome of law is seen as a combination of moral and ethical, value requirements, norms and social communications in defining and achieving a certain socially significant goal for the participants of such communications.

It is established that the national security law of Ukraine is formed in the legal system due to the legal regime, which contains the subject – public relations, social communications in the field of national security, method – a set of ways, means of legal regulation, influence on public relations, social communications in the field of national security and the goal of ensuring national security. The national security law has its objects, which are the national interests in all types of national security; the subjects of the national security law are person, society and the state.

The national security law of Ukraine is defined as a branch of law that is a value-normative system of generally recognized and publicly defined in the national legal system statuses, rules of conduct and communications aimed at ensuring safe living conditions, existence, development of society and state.

It is established that the principles of the national security law of Ukraine are the principles of the rule of law; constitutional legality; protection and guarantee of human rights and freedoms in accordance with the requirements of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the case law of the European Court of Human Rights; priorities of protection of national interests of general importance for society and the state; compliance of branch

norms and regulations with the requirements of international law and international treaties to which the state is a party.

The functions of national security law define the regulatory, protective, informational, preventive, prognostic, as well as the function of legal support of national security, which is of particular importance for the national security law in modern conditions.

It is substantiated that the structure of national security law of Ukraine as a nonlinear system has a network character and contains relevant systemic formations, which are specified in accordance with the legal regime, contain systemic groups of legal norms that reflect static indicators of national security law, and reveal its dynamic features in the statuses and legal communications formed as a result of action of norms of law.

The peculiarities of the influence of the national security law of Ukraine on public relations in the field of national security are revealed and legal relations in this sphere are defined as legal strategic communications, synchronized to ensure national security, protection of national interests, information, actions and activities of state institutions, civil society, person.

It is proved that legal relations in the field of national security depend on the state of legal relations in the field of international security. Severally, international security can be ensured only by strong states that are institutionally and functionally capable of ensuring the state of national security on the basis of legal requirements. In such circumstances, the quality of the state institutions that make up the security and defense sector and the state's participation in the most effective systems of collective international security, one of which is the North Atlantic Treaty Organization, are of particular importance.

It is substantiated that in the national security law and in legal strategic communications of the field of national security the subjectivity of a person is determined by its legal nature. The national security in the context of human subjectivity involves the preservation and maintenance of such subjectivity, which occurs in the way of determining the legal status, ensuring guarantees of human

rights, freedoms and legitimate interests on the basis of relevant international standards contained in the Universal Declaration of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The subjectivity of a person in legal strategic communications in the field of national security affirms the human right to security as an absolute right and at the same time as a subjective right, which corresponds to the respective responsibilities of the state and other social actors in specific legal relations.

It is determined that the state, in legal strategic communications in the field of national security, acts through the institutions provided by the Constitution of Ukraine and the legislation, which form the security and defense sector, and society to participate in legal strategic communications in the field of national security must achieve the appropriate form of institutional development, to acquire the characteristics of civil society.

Under the influence of national security law in legal strategic communications in the field of national security, civil society is represented by relevant institutions, which are public associations and other entities; the legitimacy of participation in such communications is based on the Constitution and legislation confirmed by program and statutory documents.

The state and civil society interact to ensure national security and such interaction should be carried out on the basis of social partnership, in accordance with the principle-rule, which is a "symphony of security".

It is proved that the national security law plays an important role in globalization transformations, which significantly affect the results of the development of the national legal system of Ukraine.

In the context of globalization processes, the purpose of national security law of Ukraine is especially evident in legal security, which is characterized by protection of the national legal system from negative factors of legal and institutional origin, and at the same time introduction of positive legal norms, phenomena and institutions that promote national legal system.

The national security law forms the system of legal provision of national security of Ukraine in the conditions of globalization transformations. Such a system contains legal, institutional and organizational components. The system of legal support of national security of Ukraine through the action of national security law confronts the most dangerous for achieving the state of national security social illegal practices, which are the spread of corruption and terrorism.

It is established that the national security law of Ukraine in the crisis of the international security system for effective protection of national interests provides not only the possibility of such protection, which contains national legislation, but also mandatory application of international law, which certifies the integrative qualities of national security law and its social value.

It is determined that the conditions of globalization of the world order, the crisis of the international security system have the consequence of understanding the national security of Ukraine primarily as military security, and the prospects of solving national security problems increasingly depend on the state's ability to resist military threats. In such circumstances, the issues of unity, the interaction of national security law and military law become especially relevant.

Keywords: national security law, conceptualization of national security law, principles, functions, structure of national security law, nonlinearity of national security law, rhizome of law, national interests, legal strategic communications in the field of national security, the human right to security, the system of legal support of national security, international legal means of protection of national interests.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Богуцький П. П. Концептуальні засади права національної безпеки України : монографія. Київ-Одеса : Фенікс, 2020. 376 с.
2. Богуцький П. П. Системність методів загальнотеоретичної юриспруденції. Парадигма ризому у забезпеченні нелінійності системи права. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2019. 420 с.
3. Богуцький П. П. Військове право як система. *Право України*. 2010. № 11. С. 234–239.
4. Богуцький П. Військова правоохоронна система сучасної України: проблема інституціонального та законодавчого визначення. *Юридичний вісник*. 2015. № 4. С. 54–59.
5. Богуцький П. П. Військова прокуратура у системі прокуратури України: перспективи, шляхи реформування. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2005. № 3. С. 10–16.
6. Богуцький П. П. Демократичні засади конституційного статусу і повноважень прокуратури України. *Право України*. 2013. № 8. С. 123–130.
7. Богуцький П. Інституціональні зміни правової системи України у контексті реформування кримінальної юстиції. *Вісник прокуратури*. 2010. №10. С. 85–91.
8. Богуцький П. П. Концептуальні основи правового режиму військової служби. *Вісник національної академії прокуратури*. 2012. № 3. С. 102–105.

9. Богуцький П. П. Методологічні засади пізнання права національної безпеки України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. № 3. С. 106–120.
10. Богуцький П. П. Нелінійна раціональність системи права. *Право України*. 2018. № 6. С. 182–195.
11. Богуцький П. Об'єкти правових стратегічних комунікацій національної безпеки. *European political and law discourse*. 2020. Vol. 7. Iss. 1. P. 105–111.
12. Богуцький П. П. Поняття та ознаки права національної безпеки України. *Інформація і право*. 2018. № 3 (26). С. 84–91.
13. Богуцький П. Поняття правової держави та методологічний підхід до проблем її формування. *Право України*. 1996. № 4. С. 14–16.
14. Богуцький П. П. Право і стратегічні комунікації у сфері національної безпеки. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 2. С. 32–39.
15. Богуцький П. П. Правова цілісність національної безпеки України: проблема міждисциплінарності. *Науковий вісник публічного і приватного права* : збірник наукових праць. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 9–10.
16. Богуцький П. П. Право национальной безопасности и мировой правопорядок: общетеоретический дискурс. *KazNU Bulletin. International relations and international law series* [Online]. 2020. № 90 (2). P. 38–44.
17. Богуцький П. П. Правовий режим військового права у контексті системотворення українського права. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 182–186.
18. Богуцький П. Правовий режим воєнної (військової) безпеки: комплексні ознаки міжгалузевого інституту права. *Юридичний вісник*. 2014. № 4. С. 100–107.
19. Богуцький П. Правовий режим: методологічні рівні дослідження. *Право України*. 2013. № 1–2. С. 317–322.

20. Богущкий П. П. Про використання системного підходу в досягненні цілісності системи права. *Право України*. 2015. № 6. С. 157–164.
21. Богущкий П. П. Прокуратура в системі кримінальної юстиції: інституційні та функціональні ознаки процесуального керівництва. *Вісник прокуратури*. 2013. № 11. С. 29–33.
22. Богущкий П. П. Суб'єктність держави і суспільства у стратегічних комунікаціях сфери національної безпеки. *Науковий юридичний електронний журнал*. 2020. № 2. С. 19–23.
23. Богущкий П. Тероризм як антиправова соціальна практика. *Право України*. 2015. № 9. С. 90–96.
24. Bohutsky P. Human Subjectivity in National Security Law. *European political and law discourse*. 2020. Vol. 7. Iss. 2. P. 89–97.
25. Bogutskyi P. Legal Research Methodology of Law as a System of Norms: the Strategy of the System Approach and the Concept of the Legal Regime. *European political and law discourse*. 2014. Vol.1. Iss. 6. P. 47–58.
26. Bohutskyi P. The National Security Law in the System of National Law: The Problem of Conceptualization. *European political and law discourse*. 2020. Vol. 7. Iss. 3. P. 59–65.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

27. Богущкий П. П. Військова юстиція: проблема інституціалізації у правовій системі України. *Правове життя сучасної України: тези доповідей Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу і аспірантського складу (20–21 травня 2011 р., м. Одеса)*. Т. 1. Одеса : Фенікс, 2011. С. 46–49.
28. Богущкий П. П. Правовий режим військової служби. *Правове життя сучасної України : тези доповідей Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу (м. Одеса, 20–21 квітня 2012 р.)*. Т. 1. Одеса : Фенікс, 2012. С. 145–147.

29. Богуцький П. П. Свойства права в системі правових цінностей. *Актуальні проблеми філософії права. Аксіосфера права та держави: матеріали міжнародного «круглого столу»* (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.). Одеса : Фенікс, 2013. С. 75–77.

30. Богуцький П. П. Системний підхід і криза раціоналізму в юриспруденції. *Розвиток методології сучасної юриспруденції* : матеріали III Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 12 квітня 2013 р.). Одеса : Фенікс, 2013. С. 71–74.

31. Богуцький П. П. Система предметності дослідження права. *Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні* : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 30–31 жовтня 2015 р.). Запоріжжя : ЗНУ, 2015. С. 7–9.

32. Богуцький П. П. Військова правова система України: інтеграційно-правові процеси співробітництва з НАТО. *Правові проблеми цивілізаційного вибору України* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої пам'яті проф. Вишнякова Олександра Костянтиновича (м. Одеса, 6 листопада 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 147–150.

33. Богуцький П. П. Інституціональне забезпечення мілітарних правових систем. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 травня 2016 р.). У 2 т. Т. 1. Одеса : Юридична література, 2016. С. 90–92.

34. Богуцький П. П. Міждисциплінарний підхід в осягненні правової цілісності національної безпеки України. *Сучасні міждисциплінарні дослідження: правова урбаністика* : матеріали науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 27 грудня 2016 р.). Одеса : Юридична література, 2016. С. 90–92.

35. Богуцький П. П. Правовий вимір національної безпеки України. *Традиції і новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали

Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 1. Одеса : «Гельветика», 2017. С. 117–119.

36. Богуцький П. П. Концептуалізація права національної безпеки як системної цілісності. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.). У 2-х т. Т. 1. Одеса: «Гельветика», 2018. С. 72–75.

37. Богуцький П. П. Правовий режим кримінально-правової охорони національної безпеки України. *Кримінальне право в умовах глобалізації* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 25 травня 2018 р.). Одеса: «Гельветика», 2018. С. 80–83.

38. Богуцький П. П. Праворозуміння як гносеологічна основа права національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку. *Освіта та наука у сфері національної безпеки*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Острог, 8 червня 2018 р.) [Електронне видання]. Острог : Національний університет «Острозька академія», 2018.

39. Богуцький П. П. Конституційна парадигма державного суверенітету у праві національної безпеки. *Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю зі дня народження доктора юридичних наук, професора Л. М. Стрельцова (25.10.1918 – 24.03.1979) (м. Одеса, 26 жовтня 2018 р.). Одеса : «Гельветика», 2018. С. 58–61.

40. Богуцький П. П. Право інформаційної безпеки у системі права національної безпеки України. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави* : матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції, Національна академія СБУ (м. Київ, 4 квітня 2019 р.) [Електронне видання]. Київ : Нац. акад. СБУ, 2019. С. 11–13.

41. Богуцький П. П. Право національної безпеки і право міжнародної колективної безпеки: проблема взаємодії та шляхи її вирішення. *Міжнародна*

та національна безпека: теоретичний і прикладні аспекти : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. Держ.ун-т внутр. справ. 2019. С. 168–170.

42. Богущкий П. П. Правове забезпечення національної безпеки та громадської безпеки: теоретико-прикладні аспекти. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). У 2-х т. Т. 2. Одеса : «Гельветика», 2019. С. 170–172.

43. Богущкий П. П. Кримінально-правова політика і національна безпека України: проблема кримінально-правової охорони національних інтересів. *Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 24 травня 2019 р.). Одеса : Юридична література, 2019. С. 203–205.

44. Богущкий П. П. Система військової юстиції України: проблема наукового і законодавчого визначення. *Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку*: збірник матеріалів III міжнародної науково-практичної конференції (м. Острог, 14 червня 2019 р.). Київ : «АртЕк», 2019. С. 31–34.

45. Богущкий П. Система правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері. *Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції / упор.: В. Г. Пилипчук, В. П. Коваль, П. П. Богущкий та ін. Київ : «АртЕк», 2019. С. 23–28.

46. Богущкий П. П. Сучасна доктрина права національної безпеки та військового права. *Право національної безпеки та військове право: історія, сучасність і перспективи* : матеріали круглого столу (м. Київ, 28 березня 2019 р.) / Мін-во оборони України, Нац. ун-т оборони України ім. І. Черняхівського; Нац. академія правових наук України, Науково-дослідний інститут інформатики і права; упоряд.: М. М. Прохоренко,

П. П. Богуцький; за заг. ред. М. М. Прохоренка. Київ : ФОП Ямчинський О. В., 2019. С. 22–27.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

47. Богуцький П. П. Ознаки та види правового режиму військової служби. *Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції* : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін., за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2012. С. 213–220.

48. Богуцький П. П. Воєнна безпека України: правовий режим міждисциплінарного інституту. *Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика* : колективна монографія/ за ред. В. М. Стратонова, Є. Л. Стрельцова. Херсон : «Гельветика», 2015. 340 с.

49. Богуцький П. П. Системний підхід в осягненні системи права. Поняття і види правового режиму. *Креативність загальнотеоретичної юриспруденції* : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін., за заг. ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2015. 488 с.

50. Богуцький П. П. Військове право: нормативно-ціннісне обґрунтування воєнної безпеки. *Військова правоохоронна система. Правові основи воєнної безпеки України* : монографія / Є. Л. Стрельцов, С. Т. Полторак, Ю. В. Аллеров, О. В. Кривенко, П. П. Богуцький ; відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Львів : НАСВ, 2016. 188 с.

51. Богуцький П. П. Основи військового права України: курс лекцій / П. П. Богуцький, С. М. Скуріхін. 2-ге вид., перер. та доп. Одеса : Фенікс, 2011. 343 с.

52. Кримінально-правові та кримінологічні основи забезпечення воєнної безпеки України : науково-практичний посібник / М. С. Туркот, П. П. Богуцький та ін. Київ : «АртЕк», 2014. 246 с.

53. Богуцький П. П. Система права. *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс*: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2011. 436 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ГЕНЕЗА ДОКТРИНАЛЬНИХ ІДЕЙ ПРО ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	17
1.1. Становлення доктрини права національної безпеки України	17
1.2. Концептуалізація права національної безпеки як системної цілісності... 33	
1.3. Вплив міжнародного права на формування права національної безпеки 54	
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	71
2.1. Праворозуміння як гносеологічна й онтологічна основи права національної безпеки України	71
2.2. Дослідницька стратегія пізнання права національної безпеки	85
2.3. Нелінійність права національної безпеки і його методологічне забезпечення	104
РОЗДІЛ 3. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	123
3.1. Поняття, загальна характеристика права національної безпеки України	123
3.2. Принципи та функції права національної безпеки України	134
3.3. Структура права національної безпеки України.....	143
РОЗДІЛ 4. ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПРАВОВИХ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ.....	155
4.1. Правові відносини у сфері національної безпеки як правові стратегічні комунікації	155
4.2. Об'єкти права національної безпеки у правових стратегічних комунікаціях	176
4.3. Суб'єктність людини у правових стратегічних комунікаціях у сфері національної безпеки	190

4.4. Держава і суспільство як суб'єкти права національної безпеки у стратегічних комунікаціях	204
РОЗДІЛ 5. ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА КРИЗИ СВІТОВОГО ПРАВОПОРЯДКУ.....	226
5.1. Глобалізаційні зміни світового порядку і розвиток права національної безпеки.....	226
5.2. Особливості дії права національної безпеки в умовах глобалізаційних змін світового порядку	249
5.3. Право національної безпеки і міжнародно-правові засоби захисту національних інтересів України в умовах кризи системи міжнародної безпеки	282
5.4. Концепти права національної безпеки та військового права в умовах глобалізаційних трансформацій	296
ВИСНОВКИ.....	322
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	337
ДОДАТКИ.....	376

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Стрімкі зміни сучасного світу орієнтують правову науку на дослідження питань, які стосуються збереження навколишнього світу, забезпечення безпеки життєдіяльності людини, існування та розвитку соціуму, що належить до сфери національної безпеки.

Проблема забезпечення національної безпеки України має багато вимірів – економічних, інформаційних, воєнних, екологічних, техногенних тощо – і всі вони є важливими для світобуття кожної людини, суспільства і держави. Проте правовий вимір національної безпеки не втрачає своєї актуальності, оскільки стосується усіх інших вимірів національної безпеки та дозволяє поєднати важливі грані життєдіяльності людини, якими є свобода і безпека.

Свобода і безпека лише на перший погляд перебувають у різних площинах сприйняття світу. Свобода як виразник права і безпека як стан людського життя існують разом і не передбачають відокремленості, орієнтуючи суспільство, державу і право на взаємодію, яка дозволяє досягти стану рівноваги, забезпечити сталий розвиток. Право наближає державу до людських потреб, відкриває ті якості держави, які виявляють її потужний потенціал стосовно захисту людини, суспільства, загальних, спільних, а також індивідуальних інтересів і цінностей. Право дає можливість розкрити усі виміри безпеки людини й соціуму, і свобода як неодмінний його виразник виявляється однією із реальних гарантій самої безпеки.

Право національної безпеки виникає на основі взаємодії права та держави у визначенні національних інтересів і забезпеченні їх захисту. У цьому складному процесі взаємодії, що має різні рівні, різну інтенсивність, різну енергію поглинання негативних для безпеки соціальних факторів, держава як основний соціальний актор національної безпеки отримує надійного союзника, більш витриманого і завжди сучасного, – права.

У відносинах права і держави на шляху до забезпечення національної безпеки виявляється, що національна безпека – це не лише відсутність соціальних конфліктів, не лише стабільність людського життя і задоволення людських потреб, які є достатніми для виявлення людськості, але й гарантія непорушності суспільної стабільності, гарантія забезпечення суб'єктності людини у правових комунікаціях із державою та громадянським суспільством, де першість надається забезпеченню прав і основоположних свобод людини. Важливим аспектом національної безпеки України є існування безпосередньо держави серед інших держав у напруженому і мінливому, досить складному світовому порядку. Міжнародно-правова система через основні принципи, виписані у міжнародних актах, спонукає кожну державу наблизитися до вимог права настільки, наскільки це дозволить уникнути агресії, попередити збройні конфлікти та порушення прав людини.

Світовий правопорядок і система міжнародної безпеки унаслідок постійної нестабільності світу нині опинилися під загрозою руйнування. Запоруки стабільності та стійкості держави виявляються саме у праві, у міжнародній та національній безпеці, які стають неподільними, утворюючи у такій неподільності основу права національної безпеки.

Водночас, як свідчить генезис наукових здобутків, комплексна наукова розробка теоретичних основ становлення і розвитку права національної безпеки України як предмет концептуального дискурсу в загальнотеоретичній юриспруденції науковцями не здійснювалася.

Проте звертаючись до філософських поглядів Р. Алексі, Л. Вітгенштейна, Ю. Габермаса, В. Гегеля, Р. Єринга, І. Канта, Д. Ллойда, Н. Макіавеллі, М. Мамардашвілі, Платона, К. Поппера, Г. Радбруха та К. Ясперса, а також до сучасних вітчизняних філософів – В. Бачиніна, О. Данильяна, О. Дзьобаня, С. Максимова, В. Яценка та інших, стає очевидною світоглядна потреба в обґрунтуванні, що право має здатність

впливати на забезпечення безпеки людини, суспільства й держави, і таке обґрунтування отримує своє філософське призначення.

Наукові дослідження учених соціологічної науки – М. Вебера, Е. Гіденса, Е. Дюркгейма, Р. Мертона, А. Маслоу, Н. Лумана – сприяють розумінню соціального простору, де право національної безпеки діє з метою правового забезпечення національної безпеки.

Політологічна парадигма національної безпеки у працях У. Бека, З. Бжезинського, О. Власюка, В. Горбуліна, Г. Кіссинджера, О. Литвиненка, Є. Магди, Г. Ситника, Ч. Тіллі, Ф. Фукуями та інших виводить вирішення питань захисту національних інтересів у площину політико-правового дискурсу, що стає поштовхом для нових досліджень правового характеру.

Загальнотеоретична юриспруденція в наукових дослідженнях зарубіжних учених – С. Алексєєва, П. Вестерман, А. Громицаріса, Р. Дворкіна, В. Декомба, Л. Дюгі, Г. Кельзена, В. Кравіца, Р. Леже, Б. Мелкевіка, В. Нерсисянца, Р. Паунда, А. Полякова, Б. Таманаги, С. Ударцева, К. Федделера, Г. Харта, В. Четверніна, П. Шлага, а також вітчизняних науковців – С. Головатого, Д. Гудими, В. Дудченко, Л. Заморської, М. Кельмана, М. Козюбри, А. Крижановського, Л. Луць, Ю. Оборотова, Н. Оніщенко, О. Петришина, В. Пилипчука, С. Погребняка, П. Рабіновича, О. Руднєвої, Є. Скулиша, М. Стрельбицького, Ю. Шемшученка, О. Ющика, О. Ярмиша та інших вчених, дає можливість вийти на розуміння права як важливого соціального явища, яке має ціннісно-нормативну основу і дія якого визначає інституційно-функціональну природу держави стосовно реалізації функцій забезпечення національної безпеки, супроводжує цей процес у найскладніших обставинах, які потребують захисту національних інтересів.

Водночас учені міжнародно-правової науки – В. Антипенко, М. Буроменський, В. Буткевич, О. Задорожній, Н. Зелінська, Т. Короткий, О. Мережко, В. Репецький, Л. Тимченко, М. Черкес – віднайшли не лише

причини та наслідки кризи сучасного світового правопорядку, але й обґрунтували можливі напрямки діяльності щодо подолання такої кризи, у тому числі в контексті забезпечення міжнародної та національної безпеки.

У галузевих юридичних науках висловлено ідеї щодо забезпечення різновидів національної безпеки в їхньому теоретико-прикладному значенні в наукових працях В. Антонова, О. Баранова, К. Белякова, В. Борисова, О. Довганя, М. Карчевського, І. Коржа, Д. Михайленка, Н. Савінової, М. Стрельбицького, Є. Стрельцова, Т. Ткачука, П. Фріса, О. Чувакова, що сприяє розробці концепції права національної безпеки України.

Теоретичні аспекти правового забезпечення національної безпеки України досліджувалися В. Ліпканом, Г. Новицьким. Спеціально-юридичні аспекти права національної безпеки знайшли відображення в роботах зарубіжних науковців – С. Дайкуса, Д. Мура, В. Райгородського, С. Чапчікова, а також вітчизняних учених – В. Пилипчука, І. Дороніна та інших, що суттєво наближає до загальнотеоретичного вирішення концептуальних питань становлення і розвитку права національної безпеки України.

Загалом проведені наукові розробки, що стосуються правового змісту національної безпеки України, потребують узагальненого загальнотеоретичного аналізу з метою визначення напрямків, які дозволять встановити особливості та галузеву належність права національної безпеки, сформулювати концептуальне бачення стосовно його сутнісно-змістовних ознак, визначити закономірності дії та розвитку в сучасних умовах глобалізації, кризи світового правопорядку і системи міжнародної безпеки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з Пріоритетними напрямами розвитку правової науки на 2016–2020рр., затвердженими постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., Планом законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленим Постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 509-VIII, в

рамках планової науково-дослідної роботи Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України на тему «Теоретичні та інформаційно-правові засади забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції України» (№ державної реєстрації 0117U007744).

Мета й завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є формування концептуальних засад права національної безпеки, розвиток із застосуванням сучасної методології наукових досліджень системи знань про його зміст, структуру, особливості дії в умовах глобалізаційних трансформацій, кризи світового правопорядку та системи міжнародної безпеки.

Для досягнення визначеної мети поставлено такі основні *завдання*:

- окреслити світоглядні, історичні та наукові передумови становлення доктрини права національної безпеки України;
- встановити особливості концептуалізації права національної безпеки як системної цілісності;
- визначити гносеологічну та онтологічну основи права національної безпеки, розкрити сучасні наукові підходи у формуванні методологічної стратегії дослідження права національної безпеки;
- встановити нелінійні ознаки права національної безпеки та обґрунтувати закономірність нелінійної організації системи права національної безпеки;
- надати характеристику предмета права національної безпеки, його метода, а також мети правового впливу на суспільні відносини у сфері національної безпеки;
- визначити поняття, охарактеризувати зміст, принципи, функції, структуру права національної безпеки;
- встановити особливості правових відносин у сфері національної безпеки як правових стратегічних комунікацій;

- визначити природу та ознаки об'єктів права національної безпеки як охоронюваних правом національних інтересів;
- розкрити та обґрунтувати суб'єктність людини у праві національної безпеки з визначенням сутнісних і змістовних ознак права людини на безпеку;
- встановити характерні ознаки держави і суспільства як суб'єктів права національної безпеки у стратегічних комунікаціях та особливості їх взаємодії у забезпеченні національної безпеки;
- визначити напрями розвитку та особливості дії права національної безпеки в умовах глобалізаційних змін світового порядку;
- обґрунтувати закономірність єдності та взаємодії права національної безпеки з військовим правом у вирішенні завдання щодо забезпечення національної безпеки України загалом і національної безпеки у воєнній сфері зокрема.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері національної безпеки.

Предмет дослідження – теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження складає сукупність сучасних світоглядних наукових підходів і методів, які дозволили досягти мети дослідження. В ході дослідження використано можливості міждисциплінарного наукового підходу та філософських поглядів, політологічних, соціологічних і власне правових знань про право і державу, а також особливостей галузевих і прикладних наукових розробок, що стосуються правового змісту і правової форми національної безпеки як системної цілісності. Для дослідження системних ознак і характеристик права національної безпеки використано системний та інституціонально-функціональний підходи. Наукова розробка права національної безпеки як цілісності проведена з використанням можливостей холістичного підходу, а визначення аксіологічних характеристик – із

застосуванням аксіологічного підходу. Дослідження нелінійних ознак права національної безпеки як нелінійної системи забезпечив синергетичний підхід з використанням парадигми ризому. Водночас методологічний арсенал дисертаційної роботи охоплює використання значного спектра методів. Основним із них є всезагальний діалектичний метод, який сприяв вирішенню питання концептуалізації права національної безпеки (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.3), а також питання щодо принципів і функцій права національної безпеки України (підрозділ 3.2). Історико-правовий метод використано для розробки проблеми становлення доктрини права національної безпеки, а в подальшому – розвитку права національної безпеки у темпоральному аспекті (підрозділи 1.1, 4.1). Формально-логічний метод дозволив визначити ознаки, принципи права національної безпеки (підрозділ 3.1, 3.2), а порівняльно-правовий – єдність і взаємодію права національної безпеки та військового права, права національної безпеки і права міжнародної безпеки (підрозділи 1.3, 5.3, 5.4). Метод структурного аналізу використано для характеристики закономірностей та особливостей структури, а також функцій права національної безпеки (підрозділи 3.2, 3.3). Соціологічний метод поряд зі статистичним методом використано для оцінки важливості національних інтересів як об'єкта права національної безпеки (підрозділи 4.1, 4.2). Метод правового моделювання і метод прогнозування знайшли своє застосування у визначенні перспективи розвитку права національної безпеки та його дії в умовах глобалізаційних трансформацій (підрозділи 4.3, 4.4, 5.1, 5.2).

Нормативну основу дисертації складає законодавство України, нормативно-правові акти США і держав-членів Європейського Союзу, міжнародно-правові акти.

Науково-теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять теоретичні дослідження і розробки вітчизняних та іноземних учених з проблем теорії та історії держави і права, теорії національної безпеки та її забезпечення, а також наукові праці з філософії, політології, соціології, міжнародного права.

Емпіричною основою дослідження стали матеріали нормотворчої діяльності органів державної влади, довідкові видання, статистичні матеріали, судова практика Конституційного Суду України та Європейського Суду з прав людини, а також її узагальнення, аналітичні й оглядові матеріали.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження визначається тим, що дисертація є першою в Україні науковою працею, де на загальнотеоретичному рівні запропоновано вирішення актуальної проблеми, якою є формування концептуальних засад права національної безпеки України, розвиток із застосуванням сучасної методології наукових досліджень системи знань про його особливості, дію в умовах глобалізаційних трансформацій, кризи світового правопорядку і системи міжнародної безпеки. Унаслідок дослідження одержано нові наукові результати, які мають важливе теоретичне і практичне значення та характеризуються новизною, зокрема:

уперше:

- визначено доктринальні основи права національної безпеки України як поєднання філософських, соціологічних, політологічних, безпосередньо правових (загальнотеоретичних, галузевих і спеціально юридичних) знань про правовий зміст національної безпеки;

- доведено, що методологія дослідження права національної безпеки України ґрунтується на ціннісно-нормативному, соціологічному праворозумінні, використовує концепцію потребового підходу до праворозуміння та комунікативну теорію права, утворює комплекс сучасних наукових підходів з методологічним центром – міждисциплінарним, системним, інституціонально-функціональним, аксіологічним, холістичним, синергетичним науковими підходами;

- встановлено, що система права національної безпеки України має нелінійні характеристики, існування яких забезпечує (підтримуючи цілісність права) парадигма ризоми, яка є поєднанням морально-етичних, ціннісних

вимог і соціальної комунікації, що виявляється в процесі утворення норми права та формування системи права;

- обґрунтовано авторське визначення права національної безпеки України як галузі права, ціннісно-нормативної системи загальновизнаних і публічно визначених у національній правовій системі статусів, правил поведінки та комунікацій, спрямованих на забезпечення безпечних умов життєдіяльності людини, існування, розвитку суспільства і держави;

- визначено принципи, функції права національної безпеки України, а також його галузеву структуру – мережу галузових і міжгалузових інститутів, які відповідають видам національної безпеки, утворюють необхідні для забезпечення національної безпеки нормативно-правові статуси та правила поведінки, передбачають відповідну соціальну комунікацію;

- встановлено, що внаслідок впливу права національної безпеки суспільні відносини у сфері національної безпеки є правовими стратегічними комунікаціями – заснованими на вимогах права, синхронізованими з метою забезпечення національної безпеки, захисту національних інтересів, інформація, дії, діяльність інститутів держави, громадянського суспільства та людини;

- визначено, що суб'єктність людини у праві національної безпеки та в правових стратегічних комунікаціях у сфері національної безпеки України реалізується насамперед у праві людини на безпеку, яке є абсолютним правом і водночас суб'єктивним правом у конкретних правових відносинах щодо забезпечення національної безпеки;

- виявлено, що дія права національної безпеки полягає у формуванні системи правового забезпечення національної безпеки, яка поєднує нормативно-правову, інституційну та організаційну складові, з визначенням особливої стилізованої компетентної правової стратегічної культури як неодмінної якості цієї системи;

- доведено, що в умовах глобалізації, кризи системи міжнародної безпеки, єдність і взаємодія права національної безпеки та військового права

дозволяють успішно вирішити проблему забезпечення національної безпеки України загалом і національної безпеки у воєнній сфері зокрема;

удосконалено:

- концепцію взаємодії права і держави у забезпеченні національної безпеки України з визначенням їх взаємної залежності та підпорядкованості держави вимогам права;

- теорію правових систем на основі моністичного підходу з визначенням наряду впливу міжнародної правової системи на національні правові системи в контексті забезпечення національної безпеки;

- концепцію прав людини з визначенням права людини на життя і на безпеку як пріоритетних, базових для правового становища людини у соціумі;

- теорію взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства щодо забезпечення національної безпеки на основі соціального партнерства, відповідно до принципу-правила «симфонія безпеки»;

- парадигму правового режиму в контексті формування та дії права національної безпеки;

- методологію дослідження системи права з акцентуванням уваги на нелінійних характеристиках і об'єктивній обумовленості формування системи права та її компонентів;

набули подальшого розвитку:

- концепція верховенства права і теорія влади права (правовладдя) як основоположний принцип правових систем та її складових;

- теорія людиноцентризму у праві з визначенням особливостей її виявлення у праві національної безпеки;

- парадигма джерел права національної безпеки як зовнішньої форми виявлення галузі права;

- доктринальні характеристики права національної безпеки як юридичної науки, навчальної дисципліни і галузі законодавства;

- концепція правової безпеки України як стан захищеності національної правової системи від негативних чинників нормативного та інституційного походження в умовах глобалізаційних трансформацій, правової акультурації та правової конвергенції;

- теорія права міжнародної безпеки у контексті його впливу на право національної безпеки.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані теоретичні висновки і практичні пропозиції були впроваджені та можуть бути використані:

- у *правотворчій діяльності* – при підготовці змін і доповнень до законодавчих та відомчих нормативно-правових актів, що стосуються питань забезпечення національної безпеки (довідка голови підкомітету з питань державної безпеки Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони, № Д-023/537 від 03.07.2019);

- у *правозастосовній сфері* – для удосконалення практики та підвищення ефективності системи правового забезпечення національної безпеки України;

- у *науково-дослідній діяльності* – як основа для подальших теоретичних і практичних розробок у сфері права національної безпеки, військового права та розвитку ефективної системи забезпечення національної безпеки. Окремі положення дослідження враховано в науково-дослідних роботах Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України (акт впровадження від 5.06.2020);

- у *навчальному процесі* – під час розробки й оновлення навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін «Право національної безпеки України», «Теорія права національної безпеки», «Правове забезпечення національної безпеки України», «Кримінально-правова охорона основ національної безпеки України», «Сучасний конституціоналізм», «Методологія юриспруденції» та інших (акти впровадження від 12.06.2020, 17.06.2020, 25.06.2020; витяг із протоколу від 25.05.2020).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею. Наукові положення, висновки та рекомендації сформульовано здобувачем самостійно, обґрунтовано самостійними дослідженнями та міркуваннями.

При використанні наукових праць інших учених, законодавчих актів, міжнародно-правових документів і судових рішень на них здійснено відповідні посилання.

Апробація результатів дослідження. Результати досліджень, викладені в дисертації, були представлені у вигляді доповідей і виступів на наукових заходах, зокрема: на II і III міжнародній науково-практичній конференції «Освіта і наука у сфері національної безпеки» (м. Острог, 8 червня 2018 року, 14 червня 2019 р.) – форма участі заочна; Міжнародній науково-практичній конференції «Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України» (м. Київ, 29 жовтня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри» (м. Одеса, 24 травня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); міжнародних науково-практичних конференціях «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р., 18 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальне право в умовах глобалізації» (м. Одеса, 25 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора Л. М. Стрельцова (1918–1979) «Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації» (м. Одеса, 26 жовтня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції і новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні» (м. Запоріжжя, 30–31 жовтня 2015 р.); III міжнародній

науковій конференції «Розвиток методології сучасної юриспруденції» (м. Одеса, 12 квітня 2013 р.); міжнародних наукових конференціях «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20–21 травня 2011р., 20–21 квітня 2012 р.); X Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави» (м. Київ, 4 квітня 2019 р.); Науково-практичній інтернет-конференції «Сучасні міждисциплінарні дослідження: правова урбаністика» (м. Одеса, 27 грудня 2016 р.); Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій пам'яті проф. Вишнякова Олександра Костянтиновича «Правові проблеми цивілізаційного вибору України» (м. Одеса, 6 листопада 2015 р.); Міжнародному круглому столі «Актуальні проблеми філософії права. Аксіосфера права та держави» (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.); Круглому столі «Право національної безпеки та військове право: історія, сучасність і перспективи» (м. Київ, 28 березня 2019 р.) – форма участі очна.

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладено у 53 наукових працях, зокрема в одній індивідуальній монографії, розділи у колективній монографії, 24 статтях, що опубліковані у фахових виданнях України, наукових періодичних виданнях інших держав і наукових періодичних вітчизняних виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз даних (у тому числі 5 – у наукових періодичних виданнях інших держав), у 20 тезах конференцій, круглих столів, у 7 наукових працях, які додатково відображають результати дисертаційного дослідження.

Структура й обсяг дисертації обумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, п'ятьох розділів, які містять сімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 410 сторінок, з яких 333 сторінок основного тексту. Список використаних джерел містить 401 найменування, які викладено на 39 сторінках, додатки розміщено на 16 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ГЕНЕЗА ДОКТРИНАЛЬНИХ ІДЕЙ ПРО ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

1.1. Становлення доктрини права національної безпеки України

Доктрина права національної безпеки є наслідком складного процесу рефлексії соціальних процесів, які відбуваються упродовж чи не всього існування людства і полягають у забезпеченні індивідуальної й колективної безпеки в національному (державному) та в міжнародному вимірах[38].

Національна безпека не може розглядатися як категорія, що позбавлена свого соціального змісту. Безумовно, соціальна складова національної безпеки полягає у відображенні реального стану суспільних відносин, соціальних комунікацій, які виникають та існують у певному соціетальному просторі державної організації суспільства й сягають за його межі, де набувають форми міждержавних відносин. Розуміння соціальних передумов права національної безпеки дозволяє розкрити характер і особливості соціальних комунікацій, які відбуваються у цій сфері, що на емпіричному рівні обумовлює становлення концепту права національної безпеки.

Важливою проблемою історії людства в її філософському, світоглядному розумінні залишається проблема існування того, що М. Мамардашвілі визначив як сучасне варварство, тобто стан, який через відсутність усвідомленого ставлення до свого призначення перешкоджає людині відбутися, стати по суті людиною, адже події сьогодення, зокрема на європейському континенті, є схожими з тим, що продемонстрували Перша і Друга світові війни; в основі та у підвалинах європейської культури перед людством все та ж небезпека і та ж відповідальність, де має бути артикульовано простір присутності всього того, що є відкритим для досвіду, бажання і думки [178, с. 28-29]. Знищення у собі варварства людство може здійснити, лише усвідомивши всю важливість і необхідність забезпечення у

правовий спосіб національної та міжнародної безпеки. Таке усвідомлення, або ж така рефлексія, є першим соціальним щаблем на шляху до виховання людини і розбудови соціуму, який може розраховувати на існування та перспективу розвитку.

Соціальним поштовхом до формування права національної безпеки в історичному аспекті виступає збройний конфлікт. Війна, на думку В. Ф. Гегеля, випробовує право і визначає за умов рівноістинності, право якої із держав має поступитися, створити можливість угоди шляхом поступки [70, с. 149]. Проте філософське розуміння сутності війни дещо відрізняється від індивідуального і соціального сприйняття збройних конфліктів та їхніх наслідків. Світові війни наповнили свідомість чітким розумінням небезпеки для людини, для окремих суспільств і для світової спільноти загалом, змусили використовувати не лише воєнну компоненту, що очевидно, але й задіяти безліч механізмів, які з часом стали достатньо ефективними для забезпечення національної безпеки і продовжують такими залишатися в сучасних умовах. Право національної безпеки формується історично на тлі соціальних потрясінь, які обумовлюють створення окремими державами надійного захисту власних інтересів у міжнародному просторі з одночасним нормативно-правовим обґрунтуванням усієї сукупності таких дій і використанням можливостей національної та міжнародної правових систем.

Конфліктне середовище людського існування виявляється визначальною обставиною, яка спонукає звернення людини, суспільства, а відтак і держави, до правового визначення поведінки, взаємовідносин, соціальної комунікації, безпосередньою метою яких є забезпечення безпеки, про що заявляють учені [74, с. 44-48]. Корисними у цьому контексті є роздуми Нікколо Макіавеллі стосовно забезпечення безпеки правителів, який звернув увагу на те, що для більшої безпеки і більш зручного підтримання своєї влади правителі різних країн зазвичай споруджували численні фортеці, що слугували оплотом проти внутрішніх заворушень, а за необхідності навіть притулком для самих правителів. Проте виявляється, що найкращою

фортецею для правителя є прихильність до нього підданих, оскільки навіть найкращі фортеці не спасуть правителя від ненависті народу, а варто лише народу піднятися проти нього, як на допомогу народу негайно з'явиться зовнішнє втручання [173, с. 103]. Правдивість цієї думки підтверджена історією, яка не дає іншої поради, а може запропонувати в якості індивідуальної й всезагальної «фортеці» право, яке убезпечує і владу, і народ.

Дослідники історії виникнення права і держави мають певну єдність стосовно того, що в контексті соціального регулювання певна стандартність, передбачуваність, надійність і загальна зрозумілість поведінки оточуючих людей дають кожній людині певну гарантію безпеки [128, с. 197]. Право своїм призначенням має вирішення конфліктних ситуацій до стану безпеки, а визначена у правовій реальності сукупність норм міжнародного і національного права слугує упорядкуванню тих відносин, які стосуються саме безпекової сфери суспільного існування. Йдеться насамперед про макроконфлікти, про зіткнення соціальних акторів на межі існування соціуму, коли небезпека переростає поріг, за яким стає неможливим будь-яке існування. Макроконфлікти соціетального походження стосуються суспільства і держави, виходять на міжнародний рівень, породжують війни; їх вирішення стає можливим лише за умови дії такого соціального регулятора, який має здатність здійснювати соціальний контроль конфліктності та на основі загальновизнаних норм підтримувати безпеку [54, с. 227]. Звісно, що таким незамінним соціальним регулятором є право.

Національна безпека є надбанням лише сильної державної організації суспільства, де право здатне виконати своє призначення. Ось чому ми повертаємося до ідеї сильної держави, яка реалізується разом з ідеєю права національної безпеки. У цьому контексті визначальною є висловлена Френсісом Фукуямою науково обґрунтована позиція: «Тільки держави і виключно держави здатні об'єднати та відповідно розмістити сили забезпечення порядку. Ці сили необхідні, щоб забезпечити правління закону

всередині країни і зберегти міжнародний порядок. Ті, хто виступає за «сутінки державності», – чи є вони поборниками вільного ринку або віддані ідеї багатосторонніх договорів, – повинні пояснити, що саме замінить силу суверенних національних держав у сучасному світі. Насправді цю прірву заповнило різношерсте зібрання міжнародних організацій, злочинних синдикатів, терористичних груп і так далі, які можуть володіти певною владою і легітимністю, але рідко і тим та іншим відразу. Через брак чіткої відповіді нам залишається лише повернутися до суверенної національної держави і знову спробувати зрозуміти, як зробити її сильною та успішною» [339, с. 199]. Державу може зробити сильною та успішною, ефективною у внутрішніх комунікаціях та в міждержавних комунікаціях право – як провідник національної безпеки в усіх її різновидах. У цьому контексті заслуговує на особливу увагу висловлена Б.Мелкевіком думка про те, що енергія правової культури людей та захист ними своїх прав і свобод є основою сильної правової держави [183, с. 41].

Якщо звернутися до історії України, то знайдемо підтвердження правила, відповідно до якого ігнорування безпекових питань суттєво послаблює не лише прагнення, але й реальні дії щодо розбудови суверенної держави. Такою є історія української державності упродовж минулого століття, такими є соціальні, політико-правові події на початку ХХІ століття. Саме в цих умовах формується ідея та відбувається становлення концепту права національної безпеки України, що раніше віднайшло своє доктринальне оформлення в багатьох інших державах.

Після прийняття у 1947 році у США Закону про національну безпеку (*National Security Act of 1947*) пройшов певний час з тим, щоб сама ідея права національної безпеки була розкрита у наукових розробках учених і набула ознак доктрини. Після публікацій наукових робіт за темами, що стосувалися права національної безпеки, у 1990 році відомі американські вчені Джон Нортон Мур і Стівен Дайкус незалежно один від одного опублікували авторські академічні видання з права національної безпеки. Джон Мур

запропонував розглядати право національної безпеки США як певну правову спільність, що встановлює баланс між свободою і безпекою [389]. Подібним є бачення права національної безпеки Стівеном Дайкусом, який переносить центр уваги на загальне право, яке на підставі Конституції США та з урахуванням положень Закону про національну безпеку творить суд [378]. Учені США мають спільну позицію стосовно предметної сфери дії права національної безпеки – державний суверенітет, територіальна цілісність Сполучених Штатів, захист інтересів США в усіх точках, де відбуваються події, які у той чи інший спосіб торкаються національних інтересів держави. Національна безпека передбачає особливий порядок діяльності визначених Законом про національну безпеку інститутів держави з урахуванням їхніх повноважень щодо застосування сили в умовах збройного конфлікту або ж у інших випадках, коли порушуються національні інтереси США від діяльності, яка має ознаки агресії. Зважимо на ту обставину, що право національної безпеки США, відстоюючи у правовому просторі ідею правового забезпечення безпеки суспільства і держави, не розглядає можливість вирішення цієї проблеми за рахунок порушення прав людини, обмеження яких є предметом конкретної безпекової ситуації, що в цілому відповідає теорії прав людини в інтерпретації Р. Дворкіна [88, с. 293-316] стосовно відповідальності держави за забезпечення прав людини та громадянських прав.

Актуальності набула проблема захисту національних інтересів і забезпечення національної безпеки, шляхи їх вирішення у контексті контртерористичної діяльності, протистояння терористичним атакам. З цього приводу У. Бек констатує той факт, що тероризм належить до цивілізаційних ризиків, а небезпека тероризму породжує «проміскуїтет» влади, яка демонструє готовність видавати необмежену ліцензію на охоту за терористами будь-кому, в той час як така боротьба потребує відповідного регулювання, оскільки в ній мілітаризму та службі безпеки приділяється більше уваги, ніж свободі й демократії [15, с. 32]. Чи є вірним такий шлях

протидії загрозам тероризму загалом і міжнародному тероризму зокрема – це питання, яке має проходити перевірку правом, проте наразі однозначного вирішення проблеми протидії тероризму немає, попри чітке розуміння соціетальної небезпеки, яку містить терористична діяльність [31].

Втім, зовсім не випадково значна увага дослідженням з тематики права національної безпеки приділяється вченими з Росії, де ідея права національної безпеки реалізована більшою мірою у вигляді доктрини правового забезпечення національної безпеки. Можна виокремити наукові розробки В. Л. Райгородського, який розкрив політичні та правові засоби забезпечення національної безпеки РФ [292], Р. Ф. Ідрісова, у роботах якого розглянуто питання адміністративної природи національної безпеки [121], а також наукові праці С. Ю. Чапчікова, який зосередив увагу на особливостях власне права національної безпеки в розрізі концептуальних основ національної безпеки та механізму її забезпечення [345].

На сьогодні наукові дослідження правових проблем національної безпеки в юридичній науці представлені численними розробками. Проте далеко не всі наукові дослідження стосуються безпосередньо проблеми права національної безпеки, а розкривають у переважній більшості окремі аспекти правових проблем у сфері національної безпеки. Таким є стан упровадження ідеї права національної безпеки в Україні.

Важливим чинником, який визначив стан наукових розробок проблеми національної безпеки, стала фактична відсутність упродовж 1991–1996 рр. конституційного урегулювання питань національної безпеки України – держави, яка здобула незалежність з прийняттям 24 серпня 1991 року Верховною Радою «Акту проголошення незалежності України» [268].

До прийняття 28 червня 1996 року Верховною Радою України Конституції України діяла Конституція від 20 квітня 1978 року [143] з подальшими змінами, які по суті не впливали на визначення конституційного механізму забезпечення національної безпеки. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади

організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 8 червня 1995 року [142] не вирішував усієї складності питань, що належали до сфери національної безпеки.

Водночас необхідно зауважити, що в цей період розвитку української державності Верховна Рада України прийняла законодавчі акти, якими було урегульовано суспільні відносини у сфері забезпечення обороноздатності держави, воєнної безпеки – Закони України «Про Збройні Сили України» [256], «Про оборону України» [261]. Вирішувалися правові, інституційні та функціональні питання у сфері державної безпеки з прийняттям Закону України «Про Службу безпеки України» [278]. Проблемні аспекти забезпечення безпеки державного кордону, а відтак і діяльності щодо охорони державного кордону та узгодження окремих питань взаємодії щодо протидії порушенням територіальної цілісності держави, регулювали Закони України «Про державний кордон України» [252] і «Про прикордонні війська України» [267], прийняті Верховною Радою України упродовж першого року після проголошення незалежності. Найважливіші комплексні питання забезпечення національної безпеки знайшли своє вирішення з прийняттям Конституції України та в подальшому конкретизувалися у Концепції (основах державної політики) національної безпеки України, схваленій Постановою Верховної Ради України 16 січня 1997 року [258].

Тривалий процес формування інституційних складових управління у сфері національної безпеки України завершився прийняттям Верховною Радою України 5 березня 1998 року, відповідно до Концепції (основ державної політики) національної безпеки України, Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [269]. Через значний проміжок часу було прийнято Закони України «Про розвідувальні органи України» [277], «Про контррозвідувальну діяльність» [257], а в подальшому – «Про Службу зовнішньої розвідки України» [279].

Незважаючи на те, що відповідно до ст. 92 Конституції України і Концепції (основ державної політики) національної безпеки України питання, які стосуються національної безпеки, визначаються законом України, такий закон – Закон України «Про основи національної безпеки України» [262], що забезпечив регулювання суспільних відносин безпосередньо у сфері національної безпеки, було прийнято лише у 2003 році. Отже, з часу проголошення незалежності України до прийняття закону, який визначив предметну сферу регулювання суспільних відносин або ж соціальних комунікацій, якою є національна безпека, пройшло майже дванадцять років, що в умовах трансформації українського суспільства і глобалізаційних змін у міжнародних відносинах не могло не позначитися негативно на ефективності вирішення практичних питань у цій сфері. Інша річ, що виконання вимог Закону України «Про основи національної безпеки України», реалізація його положень з часу прийняття не відображали реальних потреб забезпечення національної безпеки держави в контексті визначених у змісті закону національних інтересів. За таких обставин, унаслідок розв'язаної Російською Федерацією гібридної війни та відкритої агресії проти України, відбулося парадигмальне переосмислення змісту національної безпеки, що спонукало до прийняття у червні 2018 року Закону України «Про національну безпеку України», який визначив основи та принципи національної безпеки й оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз [260].

Зауважимо, що проблемним було і певною мірою залишається питання рефлексії індивідуальною та суспільною свідомістю національної безпеки як проблеми, організаційне і правове вирішення якої в Україні дозволяє здійснити поступальний розвиток на шляху до утвердження демократії, досягнення національної злагоди, миру і добробуту.

Національна безпека як проблема загальносуспільного значення була і залишається в юриспруденції предметом уваги науковців упродовж усього

часу новітньої доби української державності. Очевидний комплексний характер цієї проблеми засвідчують відповідні розробки правової науки.

Філософсько-правові аспекти національної безпеки знайшли відображення у роботах О. Г. Данильяна, О. П. Дзьобаня. Розв'язання соціальних протиріч у посттоталітарних системах, до яких певний історичний час належала Україна, здійснюється через вирішення проблем національної безпеки, на чому зосередив увагу О. Г. Данильян [85]. Водночас особливості соціальних систем трансформативного типу, аналіз стійкості й лабільності соціальної системи через дію базових констант і варіативних величин, їх роль в системі суспільних відносин, умови й принципи функціонування трансформативної соціальної системи, які дозволяють їй забезпечувати стійкість і стабільність на шляху до забезпечення національної безпеки, стали предметом уваги О. П. Дзьобаня [94]. Науковцями було запропоновано загальне поняття національної безпеки як стану захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, людства в цілому від внутрішніх і зовнішніх загроз [86, с. 9].

Акцентування уваги на адміністративно-правових особливостях вирішення завдань державності й національної безпеки дозволило М. П. Стрельбицькому зробити висновок, що поняття національної безпеки є комплексним і багатоплановим, визначається сукупністю державно-правових і суспільних гарантій, котрі забезпечують захищеність від зовнішніх і внутрішніх загроз, стійкість до несприятливих впливів ззовні, забезпечення таких внутрішніх і зовнішніх умов існування держави, які гарантують їй можливість стабільного всебічного прогресу [92, с. 22-23].

Методологічні аспекти національної безпеки, її політичні та ідеологічні основи, рівні (складові) національної безпеки, існуючі геополітичні протиріччя та їх вплив на забезпечення національної безпеки, особливості державного управління у сфері національної безпеки стали предметом уваги Н. Р. Нижник, Г. П. Ситника, В. Т. Білоуса [198].

Доктрина права національної безпеки виходить із конкретно-наукових розробок проблем національної безпеки, проведених на основі комплексних досліджень. Навіть за умови, що правова складова у таких дослідженнях не посідає провідного місця, неможливо применшити значення, яке мають наукові розробки В. П. Горбуліна, О. С. Власюка у цій сфері.

Неоціненний практичний досвід політичної, управлінської та наукової діяльності щодо досягнення стану національної безпеки дозволив В. П. Горбуліну забезпечити системне розуміння усіх проблем, які стосуються цієї сфери суспільного буття, та шляхів їх вирішення. Серед значної кількості наукових праць з проблем національної безпеки можливо найбільш значущим для наукової теорії та практики є запропонований В. П. Горбуліним і А. Б. Качинським підхід до стратегічного планування у вирішенні проблем національної безпеки [320], який натомість не знайшов, на жаль, необхідного та постійного застосування в секторі безпеки й оборони

Дослідження економічних, управлінських, ресурсних та інших питань національної безпеки, що були проведені О. С. Власюком, дозволили вийти на новий рівень сприйняття цієї проблеми, і таким рівнем є цілісний підхід, на чому варто акцентувати увагу [64].

Ідея права національної безпеки у своєму становленні та розвитку охоплює практично всі правові аспекти національних інтересів у їх змістовному і сутнісному виявленні. Науковий погляд на основи національних інтересів України в контексті національної безпеки запропонував С. І. Пирожков [234].

Загальне бачення Г. В. Новицьким поняття та ознак національних інтересів як поєднання населення України, території України, національного багатства України та національної самосвідомості українського народу [202] стало новим поштовхом до розробки доктрини права національної безпеки. Г. В. Новицький розглянув теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки, запропонував розглядати національну безпеку як

правову категорію та розкрив зміст національної безпеки як правової категорії, зосередився на проблемі забезпечення національної безпеки, наблизившись до розуміння права національної безпеки через правовий зміст національної безпеки з використанням системно-функціонального підходу [201].

П. П. Гай-Нижник і Л. В. Чупрій у дослідженні національних інтересів виокремили два основні рівні національних інтересів держави: рівень ключових зовнішньополітичних інтересів і рівень специфічних інтересів. Перший пов'язаний із забезпеченням її безпеки і цілісності як соціально-економічної, політичної, національно-історичної та культурної спільності із захистом економічної та політичної незалежності держави [68]. Таке розуміння цієї проблеми вимагає досягти єдності національних інтересів держави, суспільства та людини, і забезпечити виконання визначеного завдання може успішно право національної безпеки. Власне, тому концепт права національної безпеки знаходить засновничі ідеї у розробках проблеми національних інтересів.

Доктрина права національної безпеки найбільш повно використовує загальнотеоретичні дослідження, проведені Ю. М. Оборотовим у напрямку визначення правових основ стійкості держави, а відтак її інституційної та функціональної здатності забезпечити національну безпеку. Вірним необхідно вважати твердження про те, що проблема стійкості держави отримує розгорнуту характеристику при переході від інституційної до комунікативної грані сучасної держави, коли за умови принципової знеособленості інституційної сфери сучасної держави його комунікативні зв'язки наповнюються діяльністю конкретних осіб з їхніми мотивами, ресурсами і каналами передачі інформації, а тому є відверто персоніфікованими та предметними [208, с. 10-11]. Можна стверджувати, що стійкість держави формується завдяки праву національної безпеки, нормативні приписи якого є важливими як для інституціональності держави, так і для реалізації комунікативних можливостей, насамперед стратегічних

комунікацій, де персоніфікація втрачає своє значення, оскільки інституціональність комунікації стає визначальною.

Важливою для становлення концепту права національної безпеки в контексті стійкості держави є наукова позиція щодо сильної та слабкої держави, розгорнута на основі положень Ф. Фукуями. У роботах учених зосереджується увага на поєднанні у сучасних державах сили і права, на тому, що в історичному розвитку суспільства для координації та об'єднання суспільної діяльності, де часто виявляються суперечливі інтереси різних соціальних груп, необхідною є сильна держава [331, с. 45]. Варто погодитися, що держава може бути названа сильною, якщо вона здатна управляти територією, захищати її та контролювати, приймати відповідні рішення, фінансувати свою діяльність, здійснювати управління економікою, мати достатню владу в системі комунікацій, і навпаки – держава, яка при виконанні цих завдань виявляє свою непридатність, а також постійно стикається з протистоянням у реалізації своєї політики як всередині, так і зовні, є слабкою державою [213, с. 347]. Право національної безпеки формується в умовах існування слабкої держави і є важливим для такої держави, проте досягає своєї досконалої форми у сильній державі, утворенню якої не лише сприяє, а й забезпечує весь тривалий і менш тривалий історичний процес.

Доктрина права національної безпеки з позицій загальнотеоретичного бачення цієї проблеми зароджується у феноменології правопорядку і проходить перевірку на відповідність його вимогам, де широкі й послідовні напрацювання філософських і загальнотеоретичних засад здійснено наразі А. Ф. Крижановським. Адже характеристика правопорядку як соціально-правового феномена, буття якого корелюється на рівні основ всієї соціальної системи регулювання суспільних відносин і забезпечення цілісності соціуму [154], є важливою для розвитку права національної безпеки, призначення якого полягає у збереженні єдності й цілісності певного

соціетального простору в межах державної організації суспільства та поза такими межами у міжнародному вимірі.

Неможливо обійти увагою вплив проведених у юридичній науці наукових розробок, які стосуються адміністративно-правових особливостей формування внутрішньої безпеки як складової національної безпеки, і через призму таких розробок виходять на більш системний рівень вирішення проблеми, яким є реалізація програмних засад ідеї права національної безпеки. Так, Г. О. Пономаренко зосередив увагу на управлінських правовідносинах за участю Служби безпеки України як необхідних для забезпечення внутрішньої безпеки держави [241], у чому виявився фрагментарний зріз загальної проблеми призначення права національної безпеки. Ґрунтовні розробки В. Я. Настюком проблем адміністративно-правових режимів у сфері національної безпеки в поєднанні з проблематикою протидії тероризму [193] дозволили розглядати наведені функціональні аспекти права ширше, ніж виключно адміністративно-правові, позаяк у своїй основі адміністративно-правові режими стосуються реалізації права національної безпеки за особливих або ж спеціальних умов для забезпечення виконання конкретних завдань на шляху до досягнення мети, якою і є національна безпека.

Онтологічні особливості права національної безпеки формуються у розрізі наукових напрацювань галузевих юридичних наук, а відтак розробки теоретичних і прикладних аспектів кримінально-правової політики та кримінально-правової охорони національної безпеки сприяли становленню і розвитку ідеї права національної безпеки. В. І. Борисов та П. Л. Фріс розгорнули проблему кримінально-правової політики [52] як таку, що стосується кримінально-правової охорони усіх важливих для суспільства, для окремої людини і для держави суспільних відносин, що безсумнівно має вихід на забезпечення національної безпеки. О. А. Чуваков у своїх дослідженнях зосередився на визначенні основ національної безпеки як об'єкта кримінально-правової охорони [349], що в цілому є продуктивним з

позицій встановлення сфери дії кримінально-правових норм щодо охорони національної безпеки та особливих характеристик суспільних відносин у цій сфері.

Достатньо відчутним є вплив наукових досліджень правових проблем інформаційної безпеки на формування доктрини права національної безпеки. О. А. Баранов розкрив проблему інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки [11], які попри специфіку предмета правового регулювання безпосередньо стосуються сфери дії права національної безпеки, оскільки в сучасних умовах інформаційна безпека є однією з визначальних складових національної безпеки. К. І. Беляков зосередив увагу на правовому забезпеченні інформаційної діяльності, юридичній відповідальності за правопорушення у цій сфері [16].

Теоретико-правові та організаційні проблеми інформаційної безпеки стали предметом уваги О. Д. Довганя, який розглянув системні питання, які стосуються забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері [97], що дає можливість вийти за межі інформаційної безпеки та інформаційного права у визначенні правової форми національної безпеки, складовою якої є інформаційна безпека. У цьому контексті важливими є розробки проблем права людини на інформаційну безпеку, що стали предметом уваги О. О. Золотар [120] і сприяли розгортанню проблеми правового статусу людини у напрямі забезпечення як інформаційної безпеки, так і національної безпеки загалом. Проблему правового забезпечення інформаційної безпеки розглянув Т.Ю.Ткачук, запропонувавши до об'єктів правового забезпечення національної безпеки України віднести національні інтереси, цінності, цілі та надбання в інформаційній сфері [329].

Варто звернути увагу на розробку проблем кримінально-правової охорони та кримінально-правового забезпечення розвитку інформаційного суспільства, на чому зосередились М.В.Карчевський [127] та Н. А. Савінова [303]. Вихід на вирішення зазначених проблем багато у чому сприяє визначенню та характеристиці особливих ознак правового

забезпечення розвитку інформаційного суспільства, де проблема кримінально-правового забезпечення може розглядатися як прикладна стосовно правового забезпечення національної безпеки, більш складної та системної проблеми сучасної юриспруденції.

Дослідження правових основ воєнної безпеки стосуються не лише проблеми подальшого розвитку доктрини військового права, але й сприяють становленню доктрини права національної безпеки [46]. Тут важливо зауважити, що воєнна безпека – це не лише стан суспільних відносин, який характеризується відсутністю вразливості перед воєнними загрозами, але й активна діяльність громадян, суспільства та, насамперед, інститутів держави щодо ефективних заходів у попередженні та усуненні вказаних загроз [246, с. 61]. Воєнна безпека не може розглядатися як досяжна мета без забезпечення національної безпеки загалом, і така пов'язаність та взаємозалежність є необхідними для раціонального сприйняття проблеми права національної безпеки та військового права і для вирішення практичних завдань забезпечення національної безпеки.

Доктрину національної безпеки в політико-правовому вимірі розглянув В. А. Ліпкан, зосередившись на змісті, структурі національної безпеки [165], а в подальшому висловився стосовно виокремлення у системі права такого утворення, як право національної безпеки, акцентуючи увагу на важливості розробки цієї проблеми, формування концепції, що має практичне значення для вирішення питань забезпечення національної безпеки [163].

Важливим для права національної безпеки питанням є визначення змісту та напрямів правової політики України, що залишається не лише загальнотеоретичною проблемою, але й має визначальне практичне значення, на чому акцентують увагу О.Н.Ярмиш та О.М.Руднєва. Учені справедливо стверджують, що правова політика формується внаслідок системної, науково обґрунтованої діяльності держави і громадських об'єднань, спрямованої на визначення стратегії і тактики правового розвитку суспільства, удосконалення механізму правового регулювання, забезпечення прав і

свобод людини та громадянина, побудову правової держави, та зауважують поряд з іншими аспектами про те, що правова політика держави має будуватися з урахуванням загроз і висновків глобалізації, передусім визначенням пріоритетних напрямів юридичного забезпечення національних інтересів країни [301].

Конституційно-правові засади національної безпеки стали предметом наукового дослідження В. О. Антонова. Вчений у сучасних умовах, що визначають надзвичайну актуальність забезпечення національної безпеки від зовнішніх і внутрішніх загроз, з'ясував концептуальні конституційно-правові та методологічні засади формування теоретичної системи знань національної безпеки Української держави, дослідив її сутність та зміст, категоріально-понятійний апарат, принципи забезпечення системи національної безпеки та її складових елементів під кутом зору конституційно-правового аспекту, зробив акцент на необхідності зміни та удосконалення законодавства [6]. Конституційно-правовий аспект національної безпеки наближує до розв'язання доктринального завдання стосовно права національної безпеки, дає можливість перейти від наукової гіпотези до відповідних концептуальних розробок, зважаючи на залежність права національної безпеки в системі національного права від конституційного права та на взаємодію у вирішенні правових аспектів забезпечення національної безпеки, захисту національних інтересів.

Загальнотеоретичні аспекти правової безпеки з визначенням поняття та змістовних характеристик дослідив І.Ф.Корж [147].

Послідовними, заснованими на поєднанні теоретичних засад і вирішенні практичних питань законотворчої та правозастосовної діяльності у сфері національної безпеки є наукові дослідження та їхні результати, досягнуті В. Г. Пилипчуком. Від розуміння важливості правового забезпечення державної безпеки як необхідної складової національної безпеки [228] і сучасного уявлення про стан інформаційної безпеки, місця права в інформаційному суспільстві [232], до формування права національної

безпеки як науки, навчальної дисципліни та, відповідно, як галузі права [233], – таким є запропонований і упроваджений В. Г. Пилипчуком поступальний розвиток доктрини права національної безпеки.

Теоретико-правові аспекти національної безпеки в епоху інформаційного суспільства в контексті реалізації функцій держави розгорнув І. М. Доронін, у ґрунтовному монографічному дослідженні якого розкрито особливості характеристики законодавства у сфері національної безпеки з визначенням категорії надзвичайності у праві національної безпеки, зроблено акцент на значущості проблеми правових статусів та інтересах національної безпеки як підставі для обмеження прав і свобод; з урахуванням цього звернуто увагу на діяльність суб'єктів, які забезпечують національну безпеку, та їх інституційно-функціональні особливості, розглянуто питання правового регулювання у сфері національної безпеки та зміни його парадигми в умовах інформаційної епохи, запропоновано для розгляду певні моделі розвитку права національної безпеки [98].

Аналіз проведених у юриспруденції наукових розробок засвідчує – доктрина права національної безпеки має чимало складових соціального, світоглядного, наукового та прикладного характеру, що потребує відповідного обґрунтування й досягнення того рівня раціонального сприйняття, який дає підстави для концептуального вирішення проблеми.

1.2. Концептуалізація права національної безпеки як системної цілісності

Право національної безпеки України як одна з актуальних проблем сучасної юриспруденції вимагає комплексного наукового опрацювання з метою встановлення емпіричних основ, визначення певної множинності норм, що належать до національної системи права та діють у певній сфері [229]. Водночас право національної безпеки України потребує наукового обґрунтування власної предметності, змісту, функцій та місця в системі права [42], а відтак і відповідної концептуальної визначеності.

Концептуалізація права національної безпеки полягає насамперед в усвідомленні емпіричної основи національної безпеки з подальшим її онтологічним осмисленням у правовому вимірі на підставі відповідних методологічних підходів, що має наслідком формування концепції.

Емпіричною основою права національної безпеки є вся сукупність складних і важливих для сьогодення соціальних чинників, які забезпечують безпеку людини, суспільства і держави в умовах, що характеризують глобалізаційні процеси [78].

Національна безпека для України, як і для кожного сучасного суспільства та кожної держави, є проблемою, вирішення якої дозволяє успішно існувати у соціальному просторі на основі сталого розвитку в усіх сферах людського буття. Важливими для вирішення усіх питань забезпечення національної безпеки залишаються інституційні, змістовні або ж моніторингові чинники національної безпеки. Серед інституційних чинників, які піддаються впливу та управлінню, на думку О. С. Власюка, найбільшу увагу необхідно приділити упровадженню системи стратегічного управління, точніше – антикризового стратегічного управління, основні складники якого становлять: система інформаційно-аналітичного забезпечення (джерела інформації, критерії та показники загроз, методики оброблення інформації, моніторинг, документування, банки даних паспортів загроз та антикризових механізмів тощо); система обґрунтування рішень (наукові установи, апарат РНБОУ); система ухвалення рішень (РНБОУ, Президент України, ВР України); система забезпечення реалізації рішень (Кабінет Міністрів України: внутрішньополітичний складник – через стратегії, програми, плани, бюджети тощо, і зовнішньополітичний – консультації президентів, міжпарламентські зв'язки, МЗС: консультації, звернення тощо). Усі ці процедури мають бути чітко регламентовані та нормативно закріплені [64]. Нормативно-правовий вплив на визначення і реалізацію процедур забезпечення національної безпеки здійснює право національної безпеки.

У сучасних умовах проблема національної безпеки вирішується за обставин, обумовлених для багатьох держав необхідністю захисту суверенітету і територіальної цілісності від збройної агресії. Досить актуальною через агресію Російської Федерації ця проблема виявилася для України в силу історичних передумов утворення держави, а також унаслідок прорахунків державної політики у сфері національної безпеки в попередні періоди, після здобуття незалежності у 1991 році. З цього приводу висновки В. П. Горбуліна про те, що система забезпечення національної безпеки України була неефективною і не враховувала особливостей війн нового типу, а причини такої неефективності не лише в декларативності безпекової політики, але й у системній та цілеспрямованій деградації державних інститутів, яка спостерігалася в попередні роки, що призвело до системного ослаблення нашої держави [78, с. 26], є цілком обґрунтованими. Інституційна неспроможність забезпечення національної безпеки визначається насамперед неефективністю правових чинників, які належать до предметної сфери права національної безпеки.

За таких обставин доводиться констатувати про відсутність на сьогодні у вітчизняній юриспруденції цілісної концепції права національної безпеки. Окремі дослідження, в тому числі ті, що стосуються концептуальних розробок, здійснено у багатьох правових системах, де проблеми національної безпеки вирішено або успішно вирішуються з урахуванням реального безпекового стану соціетального середовища, в якому перебувають держави, реалізуючи державний і національний суверенітет.

Насамперед будь-які розробки проблем права національної безпеки мають ураховувати пріоритетність правового забезпечення національної безпеки, що відповідає, власне, призначенню права. Правове забезпечення національної безпеки виявляється на різних інституційних і функціональних рівнях, у різних сферах і галузях, маючи у своїй основі певні правові моделі.

Зрозуміло, що для України актуальним є використання досвіду найбільш ефективного вирішення питання правового забезпечення

національної безпеки, що має місце у країнах, які належать до Організації Північноатлантичного договору, насамперед це стосується правової моделі національної безпеки США. Розробки вчених провідних університетів і дослідних центрів США здійснено на підставі практичного матеріалу та заходів, які вживала і вживає держава щодо подолання існуючих загроз національній безпеці та прогнозування таких загроз. Правова доктрина США у сфері національної безпеки заснована на Конституції, на положеннях Закону про національну безпеку 1947 року та на Стратегії національної безпеки [390], вона доказово переконує, що право національної безпеки будь-якої держави має урахувати особливості національних суспільних відносин, тих соціальних комунікацій, які склалися і формуються в межах існуючої правової системи, та в основі яких знаходяться економічні, політичні, воєнні, інформаційні, техногенні та інші характеристики. Такі характеристики, або ж показники, не можуть бути повторенням тих, що існують в інших правових системах, але їх урахування та використання є обов'язковим, оскільки національна безпека, а отже і право національної безпеки, формуються в межах світового правопорядку. Виявляється, що найбільш важливими є взаємозв'язки права національної безпеки, окрім конституційного права, з військовим правом і міжнародним правом (правом міжнародної безпеки, міжнародним кримінальним правом, міжнародним гуманітарним правом), що спонукає до об'єднання доктринальних розробок, до формування спільних підходів у правотворчості та у правозастосуванні.

Має значення розмежування наукових і прикладних сфер конституційного права та права національної безпеки. А. О. Селіванов загалом вірно відзначає, що важливим для вирішення є питання про розбудову балансу довіри суспільства до державних інститутів (у персоніфікованому вигляді), коли інтереси громадян, життєвий рівень населення стають другорядними для владних структур, що призводить до суспільної непокори, страйків, до інших форм відкритих конфліктів [305, с. 22-23]. Проте сумнівно, що в межах конституційного

права може бути вирішена зазначена проблема, навіть коли йдеться про конституційну відповідальність.

Більш ефективно інституційні проблеми діяльності визначених Конституцією органів державної влади, у тому числі персоніфікованих, які призводять до соціальних конфліктів, можуть і повинні вирішуватися за рахунок можливостей права національної безпеки, оскільки в даному випадку йдеться про захист національних інтересів, про забезпечення соціальної та державної безпеки.

Науковці заявляють про певну культуру безпеки, про види стилізованої культури, що своєю чергою впливає на утворення тієї чи іншої моделі національної безпеки [375]. У практичному вирішенні стилізована культура безпеки містить геополітичний, ліберально-демократичний (підхід ліберального демократичного миру) та антитерористичний підходи до забезпечення національної безпеки, які впливають на визначення цілей, методів забезпечення національної безпеки та місця права у досягненні мети національної безпеки, в тому числі застосування міжнародних і національних систем правосуддя, діяльності правоохоронної системи. Важливо, що зазначені моделі національної безпеки в сучасних умовах демонструють відхід від відвертого етатизму у вирішенні питань забезпечення прав людини [375]. Найбільш ефективним для вирішення правових проблем забезпечення національної безпеки, попри певні недоліки, залишається підхід ліберального демократичного миру та антитерористичний підхід, заснований на його відповідності праву.

Національна безпека у своєму онтологічному значенні характеризує певне уявлення людини про умови її життєдіяльності, про умови існування суспільства й держави, і водночас постає осмисленою та цілеспрямованою діяльністю, спрямованою на забезпечення сталого існування та розвитку людини, суспільства і держави. Онтологічний дуалізм, який проявляється у взаємозалежності безпеки людини і безпеки суспільства, підтверджується емпіричністю суспільних відносин, соціальних комунікацій, урегульованих

певною сукупністю норм права. Саме за таких умов формується відповідна модель правового змісту національної безпеки [371].

На онтологічному перетині національної безпеки і права виявляється, що національна безпека втрачає будь-який сенс без участі держави, а саме – визначених Конституцією і законодавством державних інститутів, зокрема Збройних Сил та інших утворених відповідно до законів військових формувань, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, правоохоронних і розвідувальних органів та інших суб'єктів сектору безпеки і оборони. Державні інститути є активними рушійними чинниками забезпечення національної безпеки, через діяльність яких національна безпека набуває свого змістовного значення. Право утворює певний сутнісний простір національної безпеки, затверджуючи її форму та цивілізаційні ознаки, що містяться у нормах права, у правових спільностях, консолідованих на основі відповідного правового режиму, та виявляються у правових відносинах, правових комунікаціях, у правопорядку.

Отже, концептуальне розуміння права національної безпеки полягає у розкритті онтологічного значення емпіричних вихідних безпекового стану людини, суспільства і держави, а також у діяльності з метою досягнення такого стану та в сутнісному сприйнятті взаємозв'язку права і держави, що є вкрай важливим. Науковці звертають увагу на авторитетність права у формуванні його владних можливостей при взаємодії з державою, де вирішальним стає ставлення до права тих, хто представляє державу, зокрема використання протиправних практик управління, які віддалені від права і засновуються на нормативах неправового характеру, має наслідком недовіру в суспільстві не лише до влади, а й до права [344, с. 19]. Корисною у зв'язку з цим є висловлена С. П. Погребняком думка, що зв'язок між державою, суспільством і правом виглядає таким чином: держава отримує від суспільства «генеральну ліцензію» на адміністрування правової системи, а відповідні «ліцензійні умови» на правотворчість і судочинство забороняють державі самотійне встановлення, перегляд і скасування фундаментальних

принципів права й основоположних прав людини, ігнорування нормативів, що складаються внаслідок постійного повторення суспільних відносин [238].

Формування правового змісту національної безпеки і набуття національною безпекою певної правової форми відбуваються у складному когнітивному процесі, наслідком чого і є утворення відповідної стилізованої стратегічної культури. Можна звернутися до першооснов, якими є роздуми Платона стосовно організації держави ще за часів Древньої Греції, визначення станів і правителів, які були б доброчесними та могли забезпечити мир і справедливість в державі [236,с.168-171]. Висловлена в античності ідея, цілком вірна у філософському та раціональному сенсах, пройшовши складний шлях політико-правової рефлексії стала науковою парадигмою в сучасному світі. Якщо культура безпеки є уособленням відповідних розуміння та дії стосовно забезпечення національної безпеки визначених законодавством державних інституційних утворень, то стратегічна культура охоплює більш широкий соціальний простір, у якому здійснюється рефлексія соціальної належності до певного суспільства, сприйняття особою суспільних запитів і потреб, розуміння національних інтересів і трансляція такого розуміння у поведінкових актах. Стратегічна культура може розглядатися як загальна, притаманна усім або ж більшості належних до суспільства людей, так і спеціальна або ж професійна, якою володіють підготовлені у сфері національної безпеки фахівці. У цьому сенсі цілком доречним є висновок про формування стилізованої стратегічної культури у сфері національної безпеки військової еліти США, де особливе значення має, зокрема, Військова академія у Вест-Пойнті та Національний університет оборони, навчання в котрих є обов'язковим для кар'єри будь-якого командира вищої ланки, а тому військові професіонали США розглядаються як певна каста зі своєю системою цінностей, ідеалів і норм, слідування яким є обов'язковим [302, с. 77-78]. Водночас, коли йдеться про прийняття відповідних рішень у сфері національної безпеки, то стратегічна культура забезпечує необхідне стратегічне мислення [302, с. 78]. Проблема,

яка стосується стратегічної культури і стратегічного мислення, – це проблема політичної культури і політичного мислення, яка транслюється в усі сфери соціального існування і стає основою для формування еліти суспільства й держави. Варто погодитися з О. Пятигорським, що політична влада і держава передбачають існування еліти, оскільки саме тоді стає можливим збереження та розвиток державної організації суспільства на підставі вірно обраних ідей і концепцій такої організації [286, с. 10-23].

Зрозуміло, що стратегічна культура і стратегічне мислення у сфері національної безпеки мають відповідну правову форму, а тому можна стверджувати про правову стратегічну культуру та правове стратегічне мислення як відображення у свідомості правових аспектів розуміння, дій або ж рішень, що стосуються національної безпеки загалом і правової складової національної безпеки зокрема. Поряд із цим не менш важливим є висновок про необхідність адаптації стратегічної культури і стратегічного мислення в загальносоціальний культурний простір загалом і правовий культурний простір зокрема. Механізм відповідності стратегічної культури і стратегічного мислення (правової стратегічної культури і правового стратегічного мислення) засновується на основоположних ідеях верховенства права і правової держави [26, с. 14-16], цінностях та інститутах громадянського суспільства, на розумінні взаємодії права, держави і суспільства, ролі й значенні права, можливостей у вирішенні макроконфліктів, які стосуються забезпечення національної безпеки. Правове стратегічне мислення супроводжує компетентну і професійну правову культуру та може бути надбанням досвіду і знання, які формуються упродовж певного, значного часу діяльності людини у сфері національної безпеки. Правове стратегічне мислення є ознакою свідомого, кваліфікованого ставлення до національної безпеки не лише як до стану, що засвідчує захищеність людини, держави і суспільства від загроз, але й як до проблеми, що потребує постійного вирішення з огляду на динаміку внутрішньої та зовнішньої обстановки соціетального існування. Для правового стратегічного

мислення, як для довершеної форми правової стратегічної культури, важливими є не лише знання в різних галузях соціальної діяльності, у тому числі правової діяльності, але й користування такими знаннями відповідно до певних стратегічних нормативно-правових, політико-правових документів, що загалом визначає правильність і адекватність прийняття рішень, які стосуються правового забезпечення національної безпеки, реалізації таких рішень на основі права. Якщо стратегічна культура може розглядатися як надбання суспільства в його просторовому існуванні, то правова стратегічна культура є ознакою певної групи професіоналів, які діють у сфері правового забезпечення національної безпеки, або ж із меншою інтенсивністю участі – загалом у сфері національної безпеки.

Значущою є та обставина, що утворення громадянського суспільства, досягнення загального соціального стану безпеки, якою і є національна безпека, формування правової цілісної спільності – права національної безпеки, відбуваються в одній площині та в одних темпоральних координатах. На цьому шляху важливим виявляється урівноважити запити всіх соціальних суб'єктів стосовно безпечних умов існування, попередити можливі конфлікти та вирішити існуючі суперечності на основі універсальності нормативів і цінностей сучасного права.

Право об'єднує зусилля усіх соціальних суб'єктів навколо вирішення проблеми забезпечення національної безпеки, і цей складний процес відбувається навіть за умов протистояння, але більш успішно – за умов єдності та розуміння необхідності підпорядкування визначених правом безпекових нормативів і відносин, соціальних комунікацій. У цьому, власне, вбачається важливе призначення права національної безпеки.

Проте консолідованість дій таких соціальних суб'єктів, як суспільства (інститутів громадянського суспільства), держави (інститутів публічної влади) та людини (індивідуальних і колективних суб'єктів) є чи не ідеальною ситуацією, яка безумовно характеризується успішним вирішенням завдань національної безпеки поряд із вирішенням проблеми легітимності влади, де

джерелом легітимності розглядається суспільство, а вищим символом, за висловленням В. С. Смородинського, – право [313, с. 169].

Річ у тому, що ставлення держави, державних інститутів, громадянського суспільства та його інститутів до фундаментальності права у вирішенні проблеми національної безпеки не є однозначним. Держава в особі конкретних державних органів, і внаслідок персоніфікації під час реалізації цими органами своїх завдань і функцій, досить часто перебільшує можливості публічної влади, у тому числі щодо встановлення тих чи інших правил поведінки у сфері національної безпеки [42, с. 88-89]. Своєю чергою, інститути громадянського суспільства, громадські об'єднання для досягнення поставлених цілей також можуть діяти всупереч вимогам права і чинного законодавства. Ігнорування державними інститутами чи інститутами громадянського суспільства правових вимог із очевидністю призводить до переходу зі сфери права у сферу неправа, до виникнення певного соціального вакууму, де відчутною стає деформація права, а відтак, поставлене завдання щодо забезпечення національної безпеки загалом і в конкретних сферах немає перспектив для успішного вирішення. Такий стан може бути подоланий внаслідок реалізації верховенства права, за рахунок наближення права і держави, визначення правового змісту діяльності держави й інститутів громадянського суспільства за усіма напрямками забезпечення національної безпеки.

У цьому сенсі заслуговує на увагу думка О. В. Петришина про цілісність соціуму, де «...громадянське суспільство є соціальною основою державності, а державна влада – важелем управління, який перебуває на службі у суспільства, забезпечує його потреби та інтереси» [225, с. 23]. Водночас учений виділяє особливе призначення права у соціумі та зазначає, що «...лише за умов чіткого усвідомлення соціальної природи права, воно може стати засобом обмеження державної влади, розглядатися у контексті правової культури суспільства, формування поваги до права, почуття права тощо» [225, с. 23]. Право національної безпеки досить рельєфно відображає

соціальну природу права, транслює його соціальну енергію у сферу національної безпеки не лише окремого соціуму, а й усього соціетального простору, формується як системна правова цілісність і набуває неабиякого значення. З огляду на висловлене неможливо оминати питання впливу права на ефективне державне управління, на організацію та здійснення публічної влади, що дозволяє зберегти державність і забезпечує сталий розвиток не лише держави, але й суспільства загалом, про що заявляє, зокрема, О. І. Ющик [361]. Учений, зауваживши про проблеми взаємодії права і держави в Україні, зазначає: «Історичний досвід розвитку державності переконує, що держава сильна правом. Без права немає держави, немає суспільства. У будь-якій успішній сучасній країні ефективність державної влади досягнуто завдяки шанобливому ставленню держави і суспільства до права. І неможливо знайти у світі жодного протилежного прикладу» [361, с. 25]. Проблему відповідності діяльності держави праву розглянула Н. М. Оніщенко, вона заявила про необхідність визначення і конкретизації відповідальності держави перед суспільством та особою, адже право є інструментом самоутвердження держави, за допомогою права реалізується сутність держави та виявляється її соціальна цінність,— наскільки будуть зрозумілими і підтримуваними правові настанови, настільки успішною буде держава, її заходи, трансформаційні процеси, що мають своє державне походження [216]. Важко спростувати таку думку, але важливо також визначити шлях наближення права і держави, яким варто розглядати, насамперед, право національної безпеки.

Право національної безпеки постає складним соціальним феноменом, онтологічне значення якого потребує пошуку, зважаючи на неможливість визначення таких узагальнень, які б засновувалися виключно на емпіричному матеріалі. Водночас емпіричність власне національної безпеки є цілком доступною для пізнання внаслідок розкриття ознак стану безпеки, які є важливими на індивідуальному і на загальному (узагальненому) рівнях. Перехід від емпіричного сприйняття безпеки до онтологічного значення

національної безпеки є необхідним у побудові концепції права національної безпеки як структурованої у правовій системі цілісності.

Напрями забезпечення національної безпеки є багатовекторними, що пов'язано з розмаїттям соціального буття та різноманітністю запитів колективних соціальних акторів і особистостей у контексті забезпечення безпечних умов існування. Проте необхідно погодитися з усталеною позицією стосовно визначальних напрямів, на яких у соціальній практиці вирішуються питання національної безпеки, – безпечні умови життєдіяльності людини, суверенітет, територіальна цілісність, конституційний лад. Наведені напрями є спільними й відмінними для права національної безпеки і конституційного права, звідки право національної безпеки отримує необхідну і достатню підтримку через реалізацію ідеї конституціоналізму стосовно захисту національних інтересів, збереження єдності суспільства, держави і людини в контексті забезпечення прав та основоположних свобод.

Звернення до категорії суверенітету є закономірним стосовно концептуалізації права національної безпеки, адже суверенітет постає об'єктом національної безпеки як найважливіший національний інтерес, і внаслідок юридизації набуває чітких ознак об'єкта права національної безпеки. Суверенітет розглядають як конституційно-правову категорію [158, с. 384-388], що обумовлено закріпленням положень про суверенітет у Конституції, а ще більшою мірою – фундаментальністю цієї категорії не лише в атрибутивній характеристиці держави, але й у сутнісній її характеристиці, у фактичному та юридичному визнанні держави. Загальнотеоретичний аспект суверенітету є більш складним, оскільки вимагає більш ретельного погляду на складові суверенітету, на його реалізацію в соціальних комунікаціях, на його пов'язаність правом, на динаміку суверенітету в цивілізаційному аспекті тощо. Однією із важливих характеристик суверенітету виявляється не лише його правове визнання у конституційних положеннях, а й необхідність інституційно-функціонального

забезпечення, охорони, що належить до сфери національної безпеки. Тому не дивно, що науковці у дослідженні суверенітету і суверенних прав держави зазначають, що забезпеченню суверенітету сприяє проведення державою політики національної безпеки, яка розглядається як системне явище, складові якого переважно спрямовані на забезпечення суверенітету в цілому та певного комплексу суверенних прав держави зокрема [9]. Висловлена думка є слушною, однак більш ґрунтовний підхід до вирішення теоретико-прикладних проблем суверенітету в контексті національної безпеки переконує у тому, що засадничі норми Конституції, та загалом конституціоналізм державного суверенітету, знаходять своє вирішення у праві національної безпеки, де суверенітет розглядається як об'єкт, який має нормативно-ціннісне визначення, формує власну нормативну предметність на основі конституційних положень з урахуванням відповідних міжнародно-правових приписів і принципів, та потребує розробки й застосування достатнього системного комплексу заходів щодо захисту, охорони від потенційних, реальних загроз [37, с. 59].

Ось чому першочергового значення набувають питання ефективного правового регулювання діяльності суб'єктів сектора безпеки й оборони на національному та міжнародному рівнях. Питання, що стосуються діяльності цих суб'єктів, є важливими у формуванні концепції права національної безпеки та визначення його ознак із декількох причин. Насамперед йдеться про виокремлення таких суб'єктів права національної безпеки, як держава і громадянське суспільство. Така постановка питання призводить до узагальнення, яке шкодить визначенню змісту правових комунікацій (правовідносин) саме через надмірний рівень узагальнення і певне абстрагування. Проте, без такого узагальненого підходу визначити сутність суб'єкта права як певного абсолюту взагалі неможливо [342].

Підстави для твердження про фундаментальність права у забезпеченні національної безпеки підлягають критичному осмисленню, проте підтверджують їх раціональність та істинність. Зрозуміло, що право містить

нормативно-ціннісні показники, які у своїй цілісності дозволяють забезпечити стійкість сформованого за рахунок взаємодії суспільства і держави безпекового середовища, важливого для людини, громадянського суспільства й держави. Водночас право утворює нормативи та відносини процедурного і матеріального характеру стосовно поведінки суб'єктів у сфері національної безпеки, визначає і затверджує загальносоціальні цінності, які підлягають правовій охороні, та здійснює таку охорону.

Натомість необхідно мати на увазі, що у сфері національної безпеки виникнення і реальне існування протиріч між соціальними інститутами, між громадянським суспільством і державою є питанням, яке постійно відкрите для дискусії та вирішення. Невирішеність таких протиріч активує у більшості випадків руйнування основ національної безпеки. Тут існує пряма залежність, про що зазначає, зокрема, Л. Вітгенштейн, зауважуючи: «Коли державою керують погано, то у такій державі очевидно відсутня злагода у сім'ї. Робітник, який приготувався до страйку, не буде виховувати дітей у повазі до порядку» [60, с. 98]. Окрім національних інтересів у соціумі існує чимала кількість індивідуальних та групових інтересів, які мають загальну тенденцію до узгодження на підставі національних інтересів. Тобто суперечності й конфлікти, які природно виникають в соціумі, у своєму підґрунті стосуються конфлікту інтересів. Найбільш відчутними для національної безпеки є конфлікти між корпоративними інтересами та національними інтересами, оскільки інтенсивність інших конфліктів, хоча й відіграє деструктивну роль для соціальної та правової стабільності, проте не має заряду тієї потужності (економічної, ресурсної, фінансової, політичної тощо), яка присутня в корпоративних інтересах. Звичайно, тут не йдеться про конфлікти внутрішньо корпоративного походження, які є предметом приватного права і на яких зосереджується увага науковців [125, с. 178-179], а розглядається проблема впливу корпоративних інтересів на управління суспільством, на вирішення політико-правових проблем, що вкрай важливо й на чому варто зупинитися більш уважно. Але саме за таких обставин

актуалізується роль правових механізмів подолання та залагодження конфліктів, суперечностей між суспільними потребами і державними можливостями, забезпеченими відповідними владними механізмами, які мають отримати правову форму та правовий зміст. Такі правові механізми влади вимагають застосування ефективного контролю за діяльністю тих інститутів держави, які належать до сектору безпеки і оборони. Найбільш дієвим визнається інституційний демократичний цивільний контроль, у т. ч. контроль громадянського суспільства, який здійснюється відповідно до приписів права національної безпеки інститутами громадянського суспільства.

Право національної безпеки у вирішенні соціальних, правових конфліктів має іманентну здатність забезпечити правовий компроміс. Варто погодитися з С. В. Бобровник, що правовий компроміс є опосередкованою правовою формою, ціннісно-орієнтованим засобом упорядкування конфлікту, що засновується на взаємопоступках учасників суспільних відносин, метою та результатом функціонування якого є стан суспільної згоди і закріплення демократичних цінностей у суспільстві [22, с. 330].

Необхідно звернути особливу увагу на ту обставину, що процес онтологічного осмислення первинних емпіричних даних щодо безпечних умов людського буття повністю залежить від свідомого ставлення людини та її участі в подальшому формуванні, реалізації нормативно-ціннісних установок стосовно національної безпеки. Без усвідомлення людиною численних обставин, які становлять причини, умови, зміст соціального стану безпеки власного існування в соціальному середовищі будь-які ідеї, а тим більше дії, стосовно нормативно-ціннісного обґрунтування національної безпеки, яким і є право національної безпеки, втрачають онтологічний сенс і практичне значення. Натомість важливого значення набуває суб'єктивне право людини на безпечні умови життєдіяльності, що змушує по-іншому розглядати реалізацію у праві національної безпеки відповідних конституційних положень, а саме – вихідних, основоположних ідей стосовно

правового статусу людини й громадянина, права людини на безпеку, права на життя. І чи не варто погодитися з висловленою позицією стосовно того, що «...характер права на життя полягає у тому, що воно вказує на радикалізовану форму специфічного досвіду буття людей, завдяки якому взагалі уможлиблюється такий феномен, як право» [119, с. 247].

Право національної безпеки має власні об'єкти, визначення яких безпосередньо залежить від змісту національної безпеки. Об'єктами права національної безпеки постають національні інтереси.

Національні інтереси визначають цілі та завдання не лише держави, але й суспільства в цілому і потребують правового визначення та захисту.

Формування права національної безпеки як системної цілісної множинності норм права і правових відносин має багато в чому нелінійний характер і залежить від об'єктивної соціальної необхідності нормативно-правового упорядкування суспільних відносин (соціальних комунікацій) для досягнення мети – безпечних умов життєдіяльності людини та існування суспільства і держави.

Національна безпека зазнає нормативно-ціннісного впливу права і, безумовно, є цілісним системним утворенням, підтверджуючи правило про необхідність формування не лише загального безпекового стану, але й у кожній без винятку сфері життєдіяльності людини.

Свідомість не дозволяє сприймати національну безпеку без формування цілісного уявлення [374]. Рефлексія національної безпеки відбувається через усвідомлення загальної картини безпекового існування і, водночас, унаслідок конкретизації сфер безпекового середовища.

Важливим у побудові концепції права національної безпеки як цілісності необхідно розглядати розуміння права та його системних ознак. Важливо, що право спілкується з нами своєю, не нашою мовою, оскільки ми часто внутрішньо не погоджуємося з його приписами, які мають характер примусу, примушують роботи те, чого ми в конкретному випадку не бажаємо, і не сприймаємо того, що від права – від законного порядку, в тому числі від

демократії та свободи, – є невіддільним застосування силових прийомів [20, с. 29]. Висловлена В. В. Бібіхіним думка є цілком слушною стосовно поведінки і ставлення до права не лише індивідуальних суб'єктів права, але й колективних суб'єктів, інститутів громадянського суспільства та інститутів держави, що є не менш важливим у контексті правового впливу на забезпечення національної безпеки.

Водночас онтологічне значення правової цілісності національної безпеки демонструє певну закономірність. Річ у тому, що право не лише задає правову нормативність, загальнообов'язковість соціальних вимог і положень, які стосуються національної безпеки, але й формує правові відносини. Право забезпечує захист загальносоціальних інтересів, які виступають у парадигмальному контексті національної безпеки як національні інтереси. Ось у такому поєднанні права і національної безпеки на відносному сприйнятті онтологічних характеристик концепції права національної безпеки відкриваються нові можливості пізнання правової форми і правового змісту національної безпеки.

Одним із важливих рівнів гносеологічного освоєння права національної безпеки виявляється рівень національного правопорядку або ж правового порядку, відповідно до запропонованої А. Ф. Крижановським концепції [153]. Сприйняття правового порядку як результату дії права в соціетальній дійсності, у всій багатоманітності соціальних комунікацій, є необхідним, але недостатнім для сутнісного розуміння правового порядку. Інтегральне бачення правового порядку дозволяє стверджувати про виявлення у ньому однієї або ж навіть декількох граней права, зокрема: про реальний стан правових комунікацій, правових відносин у суспільстві, про упорядкування на основі права таких комунікацій, про індивідуальну поведінкову правову характеристику людини, про реалізацію відрефлексованого індивідом права, про виявлення правової культури, про віддзеркалення у суспільних відносинах засадничих принципів права, про правову діагностику законності, про втілення ідей конституціоналізму.

Правова палітра правового порядку є настільки насиченою рисами права, що не може сприйматися через призму лише однієї з них, але що примітно – правовий порядок сутнісно і змістовно поєднується зі станом національної безпеки і, безумовно, з правом національної безпеки як правовим вираженням національної безпеки.

А. Ф. Крижановський пропонує таке визначення правового порядку: це стан правового життя суспільства, який формується в межах ціннісно-нормативного впливу права та інших соціальних регуляторів, складається за умов домінування у ньому свідомо-активної правомірної поведінки та виявляється як стан упорядкованості, передбачуваності й безпеки життєдіяльності у правовій сфері [213, с. 125]. Правовий порядок визначає стратегію існування права, тоді як національна безпека визначає стратегію існування держави і суспільства та життєдіяльності людини. Право національної безпеки є залежним від правового порядку, але водночас впливає на правовий порядок не лише у спосіб формування правової інфраструктури, але й унаслідок правового забезпечення захисту найважливіших національних інтересів.

В останніх розробках загальнотеоретичної юриспруденції розглядається парадигма правопорядку у сфері національної безпеки як реальний статико-динамічний стан соціально-правового життя, який характеризується захищеністю національних інтересів і цінностей всього народу від потенційних та реальних загроз і викликів [285]. Така позиція дещо збагачує концептуальне розуміння правового порядку, є свідченням розвитку відповідної концепції, підкреслює вплив правового порядку на стан забезпечення національної безпеки, проте дає підстави для дискусії щодо необхідності розмежування категорій «національна безпека», «правапорядок у сфері національної безпеки», «право національної безпеки». У концептуальному баченні право національної безпеки сприймає і підтримує правовий порядок у тій частині, що засвідчує стан національної безпеки, здійснює правове забезпечення національної безпеки і формує систему

правового забезпечення національної безпеки, а відтак, у цьому вбачається напрям концептуалізації права національної безпеки.

Правова нормативність та аксіологічність стають незамінними у формуванні соціальної конструкції національної безпеки, яка рефлектується свідомістю, і водночас стають результатом практичної діяльності соціальних суб'єктів, де найбільш відчутною, попри практику конкретних індивідів, є роль державних інститутів. Концепт права національної безпеки як цілісності отримує таким чином свою ціннісну основу і завершеність у правових відносинах.

Ціннісна основа національної безпеки містить чималу кількість найважливіших для суспільства і людини інтересів, досягнення яких виводить соціальне існування на рівень, доступний для задоволення власних потреб, обумовлених необхідністю сталого розвитку. У такому розумінні аксіологія національної безпеки виглядає багатогранною, переходить від однієї якості існування людини й суспільства до іншої, поєднує цінності духовного і матеріального походження, розкривається у напрямі від індивідуальних характеристик до загальних, демонструючи присутність у центрі ціннісної реальності людини та її потреб. За цих обставин право стає незамінним у визначенні форми і змісту діяльності щодо задоволення потреб у безпечних умовах життєдіяльності людини, у безпековому існуванні суспільства в цілому. В контексті висловленого неможливо оминати позицію Р. Дворкіна, який розкрив цілісність права та зокрема зауважив, що «...право цікавить нас не лише тому, що ми використовуємо його для власних цілей, егоїстичних чи благородних, а ще й тому, що право – це наш найбільш структурований і такий, що сприяє пізнанню, соціальний інститут. Якщо ми будемо краще розуміти природу нашої юридичної аргументації, ми краще зрозуміємо, що саме ми уявляємо собою як люди» [87, с. 206]. Можна стверджувати більше – розуміння права та юридичної аргументації дозволяє нам зрозуміти місце інших соціальних акторів, і насамперед держави, у складній конфігурації соціальних комунікацій щодо забезпечення

національної безпеки, захисту численних, спільних для всіх інтересів у ціннісній побудові світу.

Але будь-яка юридична аргументація має виходити із сутності права, яка полягає у всезагальній мірі регуляції, свободи та справедливості, на чому акцентував увагу В. С. Нерсисянц, стверджуючи про рівну міру свободи і справедливості, які не можуть існувати поза і без рівенства (загальної рівної міри) [197, с. 9].

У філософії права та в загальнотеоретичній юриспруденції під цінностями розуміють усе те, що дозволяє людям задовольняти їхні бажання, потреби та інтереси, змушує докладати зусиль щодо їх досягнення, творення, збереження й збільшення [13, с. 385]. Ціннісна картина буття є досить мінливою, має свої особливі характеристики в залежності від часу й місця, від стану соціального середовища, від умов, які склалися упродовж історичного періоду в конкретному суспільстві та які визначають життя людини. Думки з цього приводу П. Шлага є цілком вірними, адже загальнолюдські цінності мають свою історію, яка підтверджує їх сутність і важливість для людини й суспільства [352]. Водночас ціннісна картина суспільного існування демонструє певні сталі показники, які залишаються незмінними і які через це відносять до фундаментальних цінностей. Серед таких цінностей насамперед виявляється цінність життя, утворення такого природного середовища існування людини, де показники рівня життя не є залежними від її діяльності, або ж людська діяльність перестає утворювати перешкоди для безпечного й успішного існування як конкретної людини, так і цілих людських поколінь. Сталими та такими, що потребують постійної уваги, є цінності суверенітету, територіальної цілісності, – вони стосуються не лише держав і суспільства, але й людини у межах її соціетального простору. Право має інструментальну (службову) цінність, про що вірно стверджує Ю. М. Оборотов [211, с. 34-35], є єдиним соціальним регулятором, який має здатність авторитетно впливати на ранжування цінностей, вибудовувати складну ієрархію цінностей, затверджувати й підтримувати

узгоджену в соціальному просторі шкалу цінностей, де цінності безпеки, обумовлені забезпеченням життєдіяльності людини та безпечного існування суспільства й держави, є первинними. Право по-своєму реагує на задоволення ціннісних безпекових установок людини, таке реагування не зводиться виключно до формування нормативних вимог, а дозволяє адаптувати нормативні приписи до ціннісних запитів індивіда, соціальних груп і суспільства загалом. Не існує підстав не погоджуватися з тим, що «...право тоді є ефективним і реальним, коли воно містить у собі визнані цінності, тобто цінності, які діють не на рівні зовнішнього нав'язування, а стають внутрішнім моральним імперативом кожної окремої людини» [80, с. 31]. Проте сумнівно, що право може мати нереальний стан, оскільки тоді втрачаються його сутність та ознаки, а окрім того важливо, особливо в контексті права національної безпеки, щоб моральний імператив, який містить право, сприймався на рівні суспільства, соціуму, щоб не існувало розриву між індивідуальним і суспільним сприйняттям права. Висловлене не стосується можливості розглядати право відповідно до соціологічного підходу як формальне (система норм), реальне (право у соціальних відносинах) та ідеальне (право як ідея) [185, с. 178], оскільки це – питання іншого дискурсу.

Право національної безпеки через реалізацію безпекових запитів людини і суспільства утворює необхідний елемент переходу від сучасного до майбутнього стану соціуму на підставі свободи і правопорядку. Саме так до цього ставиться К. Ясперс, коли зазначає, що «...протистояти загрозам майбутнього людина може лише у боротьбі з можливостями зла у самому світі. Лише людина здатна побороти нею ж створене зло – в надії на те, що її добра воля зустрине підтримку і допомогу. І може вона це здійснити лише у межах конституювання свободи, де наділена загальною довірою влада постає проти усього, що загрожує свободі людини, іншими словами – у межах правового порядку, який стане світовим порядком» [364, с. 163].

З іншого боку, неможливо ігнорувати такий аспект загальної проблеми права національної безпеки, як співвідношення у праві примусу та однієї зі складових ідеї права – справедливості, на чому зосереджується Р. Алексі, стверджуючи, що вирішення такого співвідношення посідає центральне місце у філософії права [3, с. 23].

Відтак, концептуалізація права національної безпеки відбувається внаслідок рефлексії важливих для кожного індивіда та для суспільства в цілому безпечних умов життєдіяльності. Результатом такої рефлексії стає цілісне правове визначення можливостей і шляхів сталого розвитку в умовах захищеності від реальних і потенційних загроз національним інтересам. Право національної безпеки формується як системна цілісність, як відокремлена галузь у межах національної системи права у взаємодії з іншими галузями національного права, насамперед із конституційним правом, де знаходить свої витoki. Заслуговує на більш ретельний підхід у дослідженні питання визначення закономірності зв'язків права національної безпеки з міжнародною правовою системою, що обумовлено як геополітичною стратегією держав у світовому порядку, так і постійними та всеосяжними глобалізаційними процесами.

1.3. Вплив міжнародного права на формування права національної безпеки

Національна безпека держави безпосередньо залежить від стану міжнародної безпеки на глобальному та регіональному рівнях. Без вирішення проблем забезпечення міжнародної безпеки в тому чи іншому регіоні світу, у міждержавних відносинах двох або більше держав, у соціальному просторі світу, не доводиться стверджувати про можливість забезпечення національної безпеки [23]. Ілюзорність національної безпеки у відірваності від світової системи відносин між державами є очевидною, і така очевидність посилюється в умовах інформаційної соціетальності, в умовах глобалізації,

яка охопила всі сторони світового існування організованих суспільств. Особливо актуальним такий висновок є для України. На думку О. В. Задорожного, геополітичне становище України зробило її заручницею у відносинах між Росією і Європою, Росією і США, США і Європою, а тому, якими б не були зовнішньополітичні заяви (і дії – *авт.*), Україні необхідно прискореними темпами нарощувати внутрішні ресурси безпеки, без чого держава не може бути сприйнятою як досить серйозний партнер у будь-яких політичних і правових починаннях [109, с. 113-114]. Розвиток історичних подій вже у короткій перспективі підтвердив зазначену тезу – зовнішньополітична діяльність, яка є предметом уваги міжнародного права і завдяки якій утворюються умови для міжнародної безпеки, має підкріплюватися всеосяжними заходами внутрішньої політики та діяльності щодо забезпечення національної безпеки, яка є предметом права національної безпеки. Адже виключно в такому поєднанні питання національної безпеки може бути успішно вирішеним.

Світ неможливо уявити без певного соціального (в іншому розумінні – соціетального) порядку. Упорядкованість світу виходить із основ життя людини та існування соціуму. Стан організованості є ознакою свідомості людини, і саме в такій якості у свідомості відображається світ. Упорядкованість світового простору характеризується співіснуванням людських спільнот, і це співіснування передбачає певну діяльність щодо спільного використання простору, використання природних ресурсів для організації життєдіяльності, неодмінно передбачає соціетальне спілкування і такого ж рівня комунікації, відносини, використання інформаційного простору. Світовий порядок – це організація життя людства на планеті та використання можливостей виходу за її межі, це, по суті, світове буття, яке піддається усвідомленому сприйняттю, рефлексії. Світовий порядок у правовому вимірі – простір, де діє міжнародне право, і водночас простір окремого організованого в державу суспільства, яке існує в загальному світовому просторі. На вказану обставину звернули увагу представники

міжнародно-правової науки ще наприкінці ХХ століття, вони охарактеризували світовий порядок як універсальний, загальний, такий, що містить усі характеристики співіснування світової спільноти у її соціальному, культурному, економічному, політичному, екологічному, воєнному тощо значеннях [182, с. 40-41]. Світовий порядок існує постійно, але має свої темпоральні характеристики і зорієнтований на майбутнє. Національна безпека стосується кожної держави й суспільства у світовому порядку, а тому проблема забезпечення національної безпеки вирішується державами з урахуванням особливостей і стану світового порядку, відповідно до геополітичної та глобалізаційної парадигм мислення [140].

Дискусії стосовно змісту світового порядку відбуваються, як правило, навколо політичних процесів, охоплюють соціальну сторону, де виразною стає проблема існування людства через призму глобалізаційних трансформацій, розташування політичних центрів, змагальності окремих держав за лідерство у світових глобалізаційних процесах, а також діяльності інших держав відповідно до глобалізаційних трансформацій, що мають постійний характер. Світ стикається з численними порушеннями у світовому порядку, але такі порушення не призводять до знищення світового порядку і можуть залишитися навіть без реагування за умови, якщо учасники міжнародних відносин не вбачають для цього підстав і необхідності, якщо не виявляються конкретні соціетальні актори зі своїми інтересами та своїм ставленням до подій у світовому порядку. Світовий порядок – це боротьба та єдність цінностей, ідей, спільної та індивідуальної діяльності з розбудови світопорядку. В цьому упорядкованому соціальному бутті важливими виявляються окремі спільноти, окремі народи, окремі держави, які діють начебто відокремлено, але в єдиному просторі, де важко уникнути відносин, комунікацій з іншими спільнотами, народами, націями і державами. Світовий порядок змушує держави та соціетальні утворення відчувати присутність інших держав, інших спільнот у світі, що важливо, коли йдеться про національну безпеку. Тим більше питання стану світового порядку стає

актуальним, коли порушуються його основи під час війн, особливо світових війн, коли не визнаються затверджені умови співіснування після закінчення світових війн і розподілу світового простору між спільнотами, державами. В сучасних умовах тривожними є заяви політиків і науковців із Росії про те, що «...сьогоднішню ситуацію можна визначити як перехід від старого, ялтинсько-потсдамського, до нового, який поки що немає загальноприйнятого визначення, порядку. Проте у кожний момент цього переходу світ перебуває у більш-менш упорядкованому стані, тобто у стані, що характеризується наявністю усіх ознак порядку... Інша річ, що ступінь стабільності і перехідний термін порядку (більш точно – порядків) є незначними. І ми висловлюємося про “перехід” саме тому, що очікуємо нової, більш стійкої та упорядкованої світової системи, яка протримається, зберігаючи свою якісну визначеність, порівняно тривалий період» [12]. Що розуміти під «новою» світовою системою і чому варто очікувати зміни нинішнього, чомусь «старого» і перехідного світового порядку, який існує після завершення Другої світової війни та після закінчення періоду холодної війни, – питання, яке варто перенести у площину зовнішньополітичних відносин, але яке потребує уваги міжнародного права та права національної безпеки кожної держави, для яких подібні заяви, а ще більшою мірою – дії відповідно до таких заяв, мають значення в контексті забезпечення національної безпеки. Світопорядок і право є невід’ємними у своєму існуванні, оскільки право має численні прояви, а світовий порядок як стан упорядкованості правом міжнародним і правом національним може розглядатися як світовий правопорядок.

У міжнародному праві, у міжнародній політиці широкого й традиційного використання набуло поняття міжнародного порядку, під яким розуміють стан динамічної відповідності міжнародних відносин та їх організації якісним властивостям і співвідношенню сил на міжнародній арені [182, с. 38]. Міжнародний порядок передбачає взаємодію, комунікації в міжнародному просторі, виникнення й розвиток міжнародних відносин

держав та спільнот, і лише за цих умов, тобто за умов існування таких відносин, можна стверджувати про міжнародний порядок. Варто зазначити, що в юриспруденції порядок розуміється саме як певним чином урегульований стан суспільних відносин [360, с. 679]. Міжнародний порядок співвідноситься з міжнародним правопорядком, який розглядається в міжнародному праві як стан фактичної упорядкованості міжнародних відносин, та який відображає реальне, практичне здійснення вимог міжнародної законності та міжнародного права [190, с. 540]. Міжнародний правопорядок є феноменом, який визначає фактичний стан міжнародно-правових відносин, в оцінці якого не варто покладатися лише на урегульованість міжнародних відносин нормами і принципами міжнародного права, але й звертатися до характеристики стану реалізації та виконання приписів міжнародного права. Концепт міжнародного правопорядку можна розглядати більш широко – не лише як стан міжнародно-правових відносин, які мають виключно динамічний характер і доволі складну конфігурацію. Адже без урахування діяльності щодо застосування міжнародно-правових норм і принципів міжнародним правосуддям, без виконання прийнятих міжнародними судовими органами рішень і більш того – без виконання рішень міжнародних органів державами, складно робити висновок про фактичний стан міжнародних правовідносин як такий, що відповідає міжнародному праву, а отже і про стан міжнародного правопорядку. Міжнародний правопорядок зорієнтований на міжнародну законність [104], що науковцями розглядається, зокрема, як режим функціонування міжнародних відносин і як політико-правова реальність міжнародних відносин. У якості політико-правової реальності міжнародних відносин міжнародна законність, на думку В. Г. Буткевича, утворює універсальний, видовий та спеціальний режими міжнародної законності, тобто «...такі міжнародні політичні, економічні, соціальні, моральні та інші обставини, за яких дотримання міжнародних зобов'язань юридичних прав та виконання обов'язків стає правилом поведінки учасника міжнародного

співробітництва» [190, с. 535]. Зрештою міжнародний правопорядок, міжнародна законність мають свідчити про міжнародну безпеку – чи то в контексті глобального вирішення цієї проблеми, чи то в регіональному значенні, чи то у відносинах окремих держав між собою, що є передумовою забезпечення національної безпеки.

Насамкінець звернемося до енциклопедичних довідників з тим, щоб порівняти відповідне термінологічне сприйняття. Міжнародний порядок розглядається в історичному контексті, що передбачає такий погляд на його сутність і зміст, зокрема, у США: «Образ мирного, впорядкованого світу, де люди і нації вирішують свої розбіжності без війни, де лев лежить поряд з ягнятом, переслідував людство тисячоліттями. Римське право виражало прірву між ідеалом та реальністю стисло, протиставляючи умови людини, що підпорядковується *ius naturale*, природним законам, у світі миру та гармонії, зі станом людини, як це було насправді, що підпорядковується *ius gentium*, законам націй, умови якого передбачали війну та конфлікти. Саме створення уряду на найнижчому рівні стало початком зусиль, щоб створити порядок хоча б на невеликій території, встановити порядок, в рамках якого люди могли б мирно жити один з одним, приймаючи набір правил, що формували взаємовідносини. На наступному рівні виникає потреба у створенні правил, які дозволять сусіднім суспільствам уживатися між собою. На кінцевому рівні висловилося бажання створити мирний світовий порядок, який приведе всі нації світу до мирних, гармонійних відносин... Сучасна тенденція спрямована на певну форму міжнародного порядку, яка здійснює дотримання стандартів поведінки через юридичну та інституційну структуру, яка включає все людство, дещо ієрархічну структуру, що відображає реальності політичної влади. Влада та керівна роль США визнані, але вони стримуються існуванням ООН та міжнародно-правовим порядком. Крім того, суверенітет держав, що є фундаментальним елементом міжнародного права з XVII століття, був підірваний, оскільки Організація Об'єднаних Націй видала документи з прав людини. Ці документи доручають ООН захищати права

громадян, коли їх правителі пригнічують, навіть дозволяючи гуманітарну інтервенцію під егідою ООН для захисту громадян від їхнього власного уряду. Однак залишається зрозуміти, чи поєднуються ці різні елементи міжнародного порядку у формальну, постійну структуру, що забезпечує як порядок, так і свободу для всього людства» [380].

Не менш значущим для міжнародного правопорядку є прийняття міжнародних актів, які визначають правила поведінки членів міжнародних організацій на світовому та регіональному рівні. Одним із таких міжнародних регіональних актів є Глобальна стратегія зовнішньої політики та політики безпеки Європейського Союзу [366]. Водночас необхідно відзначити, що в період після Другої світової війни прийнято більше сорока міжнародно-правових актів [124, с. 473-475], які визначили правовий характер міжнародних відносин у багатьох сферах, а також позначились на формуванні права національної безпеки держав.

Якщо в сучасному міжнародному праві застосовуються, як правило, терміни «міжнародний порядок», «міжнародні правовідносини» та «міжнародний правопорядок», то більш загальними для використання, у тому числі в юриспруденції, є терміни «світовий порядок» і «світовий правопорядок», що підкреслює загальну значущість та соціетальність упорядкованості світу соціальними нормами та правом.

Останні дослідження Збігнева Бжезинського стосовно міжнародної ролі США в контексті міжнародної та національної безпеки містять висновки про дилему втраченої національної безпеки у XXI столітті. З. Бжезинський констатує, що безпека США має розглядатися у нерозривному зв'язку з глобальною обстановкою, «...планування на односторонній основі і готовність самотійного відстоювання внутрішньої та міжнародної безпеки не забезпечать довгострокової безпеки. Підтримання всеосяжного військового потенціалу США, який немає аналогів, і підвищення здатності американського суспільства до виживання обов'язково має підкріплюватися системними зусиллями, спрямованими на розширення глобальної

стабільності, усунення найбільш кричущих причин політичного насилля і підтримку політичних систем, що визнають основоположну цінність прав людини та конституційних механізмів... Вразливість Америки буде збільшуватися завжди, коли демократія за її межами зазнаватиме загрози відступу, а така демократія, у свою чергу, буде більш вразливою, коли Америка дозволить себе залякувати» [18, с. 43]. Позиція відомого американського політолога в цій частині виключно зрозуміла – національна безпека США є невід’ємною від глобальної безпеки, від міжнародної безпеки. Такий висновок залишається актуальним для кожної держави, в тому числі (і навіть особливо) – для України, яка зіткнулася з реальними воєнними загрозами, зумовленими агресією Російської Федерації.

Міжнародне право загалом, і міжнародне публічне право зокрема, своїм сутнісним призначенням має забезпечення миру, суверенних прав держав та інших суб’єктів міжнародного права, у тому числі людини в міжнародних відносинах. Міжнародно-правові норми, які містять міжнародно-правові документи, багатосторонні та двосторонні угоди й міжнародно-правові звичаї, а також міжнародно-правові принципи переслідують мету узгодження поведінки учасників міжнародних відносин настільки, наскільки це має бути необхідним для реалізації ними своїх прав, виконання обов’язків і зобов’язань, досягнення миру і стану безпеки, забезпечення прав і основоположних свобод людини. Саме з цих позицій загальний стан безпеки світового порядку є підґрунтям національної безпеки. Змістовною у цьому сенсі розглядається позиція Л. Д. Тимченка стосовно концепції глобальної міжнародної безпеки, яка полягає в тому, що альтернативи мирному розвитку нашої планети немає, а тому міжнародні відносини мають будуватися з умовою уникнення конфліктів, усунення будь-яких можливостей виникнення війни [327, с. 243]. Дещо ідеалізоване ставлення до вирішення завдання забезпечення міжнародної безпеки виявляється у цій позиції не випадковим, оскільки саме така концептуальна позиція міститься у Статуті ООН, і вона не може бути іншою з огляду на призначення міжнародного права. Міжнародно-

правове забезпечення безпеки на всіх її рівнях – глобальної, міжнародної, регіональної безпеки, засновується на принципах міжнародного права, які також поширюються на діяльність щодо забезпечення національної безпеки у частині, що стосується міжнародних правовідносин за участю держав, реалізації державами своїх суверенних прав.

У міжнародному праві виділяють основні принципи, які забезпечують міжнародно-правове регулювання міжнародних відносин. Консолідованою є позиція стосовно того, що при визначенні основних принципів міжнародного права до уваги беруться три джерела, в яких держави прямо ставили за мету сформулювати основні принципи міжнародного права, а саме: Статут Організації Об'єднаних націй [319], Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй [89] (далі – Декларація про принципи міжнародного права) і Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. [112]. У Статуті ООН і Декларації про принципи міжнародного права йдеться про сім принципів: незастосування сили або загрози силою; мирного вирішення міжнародних спорів; невтручання; співробітництва; рівноправ'я та самовизначення народів; суверенної рівності держав; добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі містить ще три принципи: територіальної цілісності; поваги прав людини; непорушності кордонів. Принцип непорушності кордонів визнається у міжнародному праві стосовно європейського регіону, а тому, на думку науковців, не може вважатися універсальним [141, с. 28]. Подібна позиція стосовно принципу непорушності кордонів потребує критичного осмислення через певне формальне розуміння, засноване на джерелі походження. По суті принцип непорушності кордонів є важливим як для встановлення і підтримання міжнародної безпеки, так і національної безпеки.

У статті 1 Статуту ООН визначено цілі Організації Об'єднаних Націй, якими, зокрема, є: підтримання міжнародного миру й безпеки і з цією метою

прийняття ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії або інших порушень миру, проведення мирними засобами, у згоді з принципами справедливості та міжнародного права, залагоджування або вирішення міжнародних суперечок або ситуацій, які можуть привести до порушення миру; розвиток дружніх відносин між націями на основі поваги принципу рівноправності та самовизначення народів, а також вжиття інших відповідних заходів для зміцнення загального миру. Усвідомлення держав, які об'єдналися в Організацію Об'єднаних Націй, у необхідності миру та безпеки як виключних умов соціетального існування людства, закріплено у зазначених положеннях Статуту ООН. Проте мир і безпека у світовому порядку, у міжнародних відносинах стосуються безумовно кожного, хто належить до світових спільнот, об'єднаних в Організацію Об'єднаних Націй.

Для досягнення цілей щодо забезпечення миру й безпеки, які варто розглядати як пріоритетні для ООН, у ст. 2 Статуту ООН визначено міжнародно-правові принципи. Такими принципами є: засновничий принцип суверенної рівності всіх членів Організації Об'єднаних Націй; усі Члени Організації Об'єднаних Націй сумлінно виконують прийняті на себе за Статутом зобов'язання, щоб забезпечити їм усім у сукупності права і переваги, які випливають із приналежності до складу Членів Організації; всі Члени Організації Об'єднаних Націй вирішують свої міжнародні спори мирними засобами таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку і справедливість; всі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з Цілями Організації Об'єднаних Націй [319].

Визначені у Статуті Організації Об'єднаних Націй принципи міжнародних відносин, які покликані забезпечити мир і безпеку в розбудові світового порядку, стали нормативно-правовою складовою міжнародного

права та отримали розвиток у Декларації про принципи міжнародного права [89]. У цьому надважливому міжнародному документі розкрито зміст принципів міжнародного права, а відтак і міждержавних відносин, які можна розглядати з позицій права національної безпеки як стратегічні комунікації міждержавного рівня, що гарантують стан національної безпеки кожної держави за умови виконання таких принципів. Серед принципів міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами, особливе значення для вирішення питань, які належать до сфери національної безпеки у контексті забезпечення суверенітету держави, є принцип, відповідно до якого кожна держава зобов'язана утримуватися у своїх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним із цілями Організації Об'єднаних Націй. Така загроза силою або її застосування є порушенням міжнародного права, Статуту Організації Об'єднаних Націй; загроза силою або її використання ніколи не повинні застосовуватися в якості засобу врегулювання міжнародних проблем. Важливим для затвердження національної безпеки у міжнародно-правових відносинах між державами є принцип, який стосується обов'язку не втручатися у справи, які належать до внутрішньої компетенції будь-якої іншої держави. Тобто, жодна держава чи група держав не мають права втручатися прямо чи непрямо з будь-якої причини у внутрішні та зовнішні справи іншої держави, а тому збройне втручання та всі інші форми втручання, або ж різні погрози, спрямовані проти правосуб'єктності держави або проти її політичних, економічних і культурних основ, є порушенням міжнародного права [89].

Значущість основних принципів міжнародного права у забезпеченні світового правопорядку виявляється в їхній системності та взаємозв'язку, на чому акцентує увагу О. В. Задорожній, надає їм метафоричного, але такого, що відповідає сутності, значення «десяти заповідей міжнародного права» та вказує на те, що в умовах сучасного розвитку світової спільноти, глобалізації,

інтенсифікації усього спектру міжнародних відносин, розвитку озброєнь, удосконалення методів діяльності транскордонних злочинних угруповань і міжнародного тероризму, грубі порушення комплексу основних принципів, і передусім тих, які прямо стосуються підтримання міжнародного миру, стають небезпечними для світової спільноти загалом, а не лише для відповідного регіону [111, с. 67].

Закріплені та розкриті у Декларації про принципи міжнародного права основоположні, вихідні ідеї та положення суттєво впливають на способи й засоби регулювання стратегічних комунікацій, відповідних суспільних відносин, що у зв'язку з цим виникають та існують усередині держав, тобто на національному рівні, а не лише в межах світового порядку. Принципи права національної безпеки не лише кореспондують принципам міжнародного права у правових відносинах, у суспільних відносинах, у стратегічних комунікаціях національної безпеки, але й конкретизуються з урахуванням національних особливостей, з урахуванням стану забезпечення національної безпеки та визначення важливих національних інтересів, які підлягають захисту.

Зовсім не випадково в міжнародному публічному праві виокремлюється право міжнародної безпеки, хоча, як зазначалося, можливим є стверджувати, що всі положення міжнародного публічного права та міжнародного права загалом спрямовані на забезпечення миру, безпеки у світовому порядку. Але важливо, що забезпечення міжнародної безпеки потребує спеціалізації міжнародного права як у нормативному, так і в інституційному, організаційному аспектах. Така спеціалізація міжнародно-правових норм, принципів, звичаєвих норм тощо обумовлена відповідним міжнародно-правовим режимом, мета якого – мир і безпека, постає головним чинником, що потребує відповідних міжнародно-правових засобів і ресурсів. Якщо розглядати проблему виокремлення права міжнародної безпеки у складній системі міжнародного права через призму спеціальних суб'єктів і об'єктів, через призму зв'язків з національним правом, то стають

зрозумілими актуальність і практична значущість такої міжнародно-правової нормативної та інституційно-функціональної спеціалізації. Своєю чергою, спеціалізація міжнародного права стосовно міжнародної безпеки дає можливість узгодити певні спірні позиції, які стосуються права національної безпеки в національній правовій системі.

Право міжнародної безпеки В. С. Ржевська запропонувала ідентифікувати в системі міжнародного права за рахунок таких певною мірою об'єктивних показників: існування, дії принципу незастосування сили або загрози силою; системи колективної безпеки, яка гарантує підтримання миру в міжнародних відносинах; урахування співвідношення сил у міжнародних відносинах, що вимагає відповідної процедури прийняття рішень у системі колективної безпеки на універсальному рівні. За цих обставин право міжнародної безпеки розглядається як система міжнародно-правових норм, що створюють правові засади міжнародного співробітництва, спрямованого на збереження, підтримання та відновлення міжнародного миру [297, с. 19-20]. Висловлена наукова позиція стосовно права міжнародної безпеки в системі міжнародного права відповідає призначенню цієї міжнародно-правової спільності, але варто звернути увагу також на необхідність більш широкого підходу до розуміння права міжнародної безпеки, оскільки безпека у світовому порядку охоплює значний обсяг відносин, які існують не лише в системі колективної безпеки (глобального, світового, міжрегіонального і регіонального рівнів), але також відносин між окремими державами, яких власне стосуються відповідні міжнародно-правові інститути права міжнародної безпеки. Тут вбачається важливим вийти на рівень національної безпеки, що на практиці й відбувається, оскільки правове забезпечення національної безпеки не може не засновуватися на вимогах і положеннях принципів і норм міжнародного публічного права. Саме таке, більш широке розуміння міжнародної безпеки в контексті Європейської системи безпеки продемонстрував О. А. Делінський, розглянувши єдність феномена міжнародної безпеки на всіх її рівнях і застосувавши чотири

підходи: національна безпека – захист національних інтересів певної держави; регіональна безпека – система міжнародної безпеки у відповідному регіоні; міжнародна безпека – залежність і взаємозв'язок безпеки конкретної держави у взаємодії з іншими державами; глобальна безпека – всеосяжний рівень безпеки, який передбачає усі види безпеки в межах світового порядку і не обмежується підтриманням миру й безпеки колективними системами [91].

Натомість міжнародно-правова парадигма права держави на самооборону, на справедливу війну, тобто на протидію агресії, а така парадигма виходить з основних міжнародно-правових принципів, дозволили В. С. Ржевській більш ґрунтовно розкрити зазначений досить важливий інститут права міжнародної безпеки, на чому не акцентували увагу вітчизняні науковці раніше. Право держави на самооборону розглядається В. С. Ржевською як право на захист, на застосування адекватної воєнної сили, що має бути пропорційною і неодмінно визнаною міжнародним правом для захисту державою суверенітету та національних інтересів, за умови, що вони залишаються незахищеними від агресії системами колективної безпеки [296, с. 202-208].

Міжнародно-правовий інститут захисту держав від агресії (право держав на самооборону) найбільш відчутно реагує на положення права національної безпеки, чому не надають наразі належної уваги науковці. Можливо, такий підхід є виправданим з огляду на предметну сферу міжнародного права, але, по суті, саме тут проходить непомітна, хоча занадто важлива лінія взаємодії національного права і міжнародного права, коли у взаємодоповненості дія права набуває ефективності та досягає мети, яка може залишитися недосяжною за інших, протилежних обставин. На вирішенні цієї проблеми акцентують увагу науковці, звертаючись до авторитету Ганса Кельзена [131, с. 68-71]. Дійсно, моністичний підхід Г. Кельзена до співвідношення національного й міжнародного права є ефективним у вирішенні значної кількості наукових і прикладних проблем законотворчої діяльності та правозастосування, де така взаємодія є необхідною, що

безумовно стосується права національної безпеки. Тому цілком зрозумілою є думка Г. Кельзена про залежність національного (державного) права від міжнародного права у їхній єдності: «Такі два комплекси норм динамічного типу, як міжнародний і державний правопорядки, спроможні утворювати ємнісну систему в той спосіб, що один із двох порядків показує себе підпорядкованим другому, оскільки один містить у собі таку норму, котра визначає створення норм другого, так що цей останній знаходить у тому першому основу чинності» [129, с. 355]. Зрозуміло, що в міжнародно-правовому спорі та у його вирішенні аргументами є міжнародно-правові норми й принципи, звичаєві норми, проте позиція національного права, трансльована через офіційну позицію держави як учасника міжнародно-правових відносин із застосуванням не лише міжнародно-правових, а й національних процедур, має суттєве значення [148, с. 34-41]. Власне, коли йдеться про надання державою матеріалів, зокрема Міжнародному Суду ООН, то винятково важливо, щоб такі матеріали були процедурно вірно представлені як докази, у достовірності й об'єктивності походження яких відсутні сумніви, що гарантують не лише процедури міжнародного права, а й національного права. Не виключається з дискурсу та є достатньо аргументованою позиція стосовно того, що національні правові процесуальні практики у випадках порушення суб'єктами міжнародних відносин суверенних прав держави мають відбуватися з огляду на вимоги й положення міжнародного права. Вірною є думка науковців, що в системі гарантій міжнародної безпеки метою інституту права на самооборону є захист міжнародного миру як загальнолюдської цінності, а також захист національної безпеки й суверенітету кожної держави як окремої одиниці, а тому поняття, яке закріплено в сучасному міжнародному праві стосовно реалізації та усвідомлення права держави на самооборону як визнаної можливості застосовувати збройну силу лише з метою дати відсіч будь-якому протиправному збройному нападові з боку іншої держави, спрямованому проти неї або проти іншої держави, ґрунтується на певному

уявленні про міжнародний конфлікт як міждержавне протистояння [348, с. 282]. Дискусія з цього приводу дає необхідні й достатні аргументи, які дозволяють стверджувати про реалізацію основного принципу міжнародного права – незастосування сили або загрози силою в інституті права держав на самооборону, що є органічною складовою права міжнародної безпеки, де водночас діють інші основні принципи міжнародного права, які дозволяють забезпечити мир і безпеку у світовому порядку загалом і стосовно конкретних держав зокрема.

Право міжнародної безпеки, безумовно, не обмежується інститутом права держав на самооборону. Цілком слушною є позиція науковців про комплексний підхід до вирішення проблеми міжнародної безпеки та віднесення до цієї міжнародно-правової сфери міжнародної економічної, міжнародної екологічної, міжнародної енергетичної, міжнародної інформаційної безпеки, що передбачає відповідний міжнародно-правовий режим і дозволяє стверджувати про існування певних інститутів міжнародного права [244, с. 687-695].

Право національної безпеки формується під впливом міжнародного права, сприймаючи як основні принципи, так і обов'язкові для застосування державою норми міжнародного права стосовно забезпечення миру й безпеки, а також у спосіб укладення та виконання колективних і двосторонніх міжнародних угод. Необхідно погодитися з науковою позицією М. В. Буроменського про взаємодію міжнародного права і внутрішнього права держав, де в частині, яка стосується застосування міжнародно-правових принципів, норм, правил і договорів, держави мають дотримуватися міжнародно-правових вимог, що не лише гарантує міжнародний правопорядок, а й затверджує національний правопорядок на основі верховенства права [244, с. 632-662]. В. М. Репецький і В. В. Гутник, розкриваючи питання соціальної цінності міжнародного права, особливу увагу звертають на такий аспект, як узгодження основних міжнародних зв'язків держав, у тому числі щодо забезпечення колективної безпеки,

використання міжнародних просторів, вирішення міжнародних спорів, а також на виконання міжнародним правом координуючої функції [181, с. 328-338]. Право національної безпеки у своєму формуванні та в реалізації свого інституційно-функціонального призначення має відповідати основним принципам міжнародного права у визначенні норм і правил соціальних комунікацій, у правовому регулюванні суспільних відносин, зазначених норм і правил під час вирішення конфліктів, наслідком яких є порушення суверенних прав держави, з використанням існуючих національних і міжнародних механізмів, що відповідає загальним підходам до розбудови світового порядку. Порушення норм міжнародного права в реальних діях щодо забезпечення національної безпеки, як правило, стає порушенням права національної безпеки з відповідною правовою оцінкою в межах національної правової системи, із застосуванням існуючих у національному праві санкцій. Прикладом такої узгодженої дії національного і міжнародного права є інститут відповідальності за вчинення злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Визначені основними принципами міжнародного права межі застосування сил і засобів для забезпечення міжнародної та національної безпеки постають межею можливих способів і дій, які передбачає право національної безпеки.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Праворозуміння як гносеологічна й онтологічна основи права національної безпеки України

Будь-які наукові розвідки національної безпеки не мають перспективи без встановлення онтологічних ознак соціальних явищ і феноменів, які безпосередньо впливають на формування та забезпечення безпекового середовища існування людини і суспільства. Серед таких соціальних явищ право посідає важливе місце, що не завжди визнається і, більш того, не декларується навіть за обставин, коли це є необхідним для розуміння змісту і сутності забезпечення національної безпеки.

Очевидно, що певна неувага до значущості права у вирішенні безпекових питань є наслідком, насамперед, різноманітності розуміння права. Такий висновок підтверджується, зокрема, тим, що у правовій науці існують численні підходи стосовно вирішення проблеми праворозуміння. Попри існуючу на практиці (що стосується насамперед політичної діяльності) певну неувагу до місця та ролі права і правових інститутів у вирішенні завдань забезпечення національної безпеки, насправді не існує більш ефективного соціального інструменту, який має здатність спонукати державу і суспільство до продукування зусиль, що дають можливість забезпечити національну безпеку. За таких обставин мають бути вирішеними складнощі методологічного порядку на шляху до утвердження права національної безпеки як системної правової спільності, що визначає правовий зміст і правову форму національної безпеки.

Дослідження права національної безпеки полягає, зокрема, у встановленні тих чинників, які перешкоджають трансформації в практику світоглядних і здебільшого традиційних установок про природу соціальних явищ, у тому числі про природу права. Проте реальність наших уявлень про

соціальні явища, про право, відповідні світоглядні установки й висновки, наукові конструкти перевіряються виключно соціальною практикою, що неможливо спростувати. Саме тому визначення й розкриття особливостей права національної безпеки стає можливим унаслідок формування певної гносеологічної платформи та поряд із нею онтологічної основи, на підставі яких ми розглядаємо праворозуміння.

Натомість необхідно не перебільшувати можливостей вирішення зазначеної надскладної проблеми в межах дослідження, і водночас важливо не обмежувати таке дослідження штучним вибором дослідницького напрямку, який дозволить обрати найбільш прийнятне рішення для досягнення мети, якою, по суті, залишається розкриття фундаментальності впливу права на національну безпеку. Попри все, необхідно визначитись із розумінням права та зупинитись у розкритті цієї методологічної проблеми в тій точці, де стає зрозумілим виявлення сутності та змісту права в контексті національної безпеки.

Праворозуміння, гносеологічне бачення права і розуміння права завжди засвідчують суб'єктивне ставлення до права дослідника – суб'єкта пізнання в одному випадку, або ж окремого індивіда – в іншому. За таких обставин повернення до людини є необхідним, тому що праворозуміння – це насамперед рефлексія права, це доволі непростий процес відображення права у свідомості. Ми не можемо сподіватися на розкриття усіх граней права без свідомого ставлення до суті самого явища, до можливостей, які містить у собі право, і до реалізації цих можливостей людиною в складному світі соціальних комунікацій.

Праворозуміння розглядається як осмислене світоглядне або наукове сприйняття права. Відтак, центр переноситься на доктринальне та певною мірою філософське бачення права суб'єктом пізнання, тобто на визначення його гносеологічної основи й онтологічних ознак і особливостей. Таке традиційне прочитання праворозуміння для цілей національної безпеки не є достатнім. Доречно навести думку М. Мамардашвілі, який зауважив, що

філософом є кожна людина – в якомусь прихованому куточку своєї сутності, але професійний філософ виразно висловлює особливі стани, які можуть передаватися лише мовою філософії [178, с. 87]. Розуміння права є властивістю свідомості кожної людини, але виявлення й обґрунтування сутнісно-змістовних ознак права є справою філософії та юридичної науки. Зрештою, ми відходимо далі від розуміння права та його сутності, якщо зосереджуємося виключно на науковому або ж на філософському сприйнятті цього складного соціального явища в одній іпостасі та складного феномена – в іншій. Потрібно погодитися з думкою М. І. Козюбри, який, відповідаючи на питання «Чи є праворозуміння виключно науковою категорією?» та виділяючи науковий і філософський рівні праворозуміння, зауважує, що «...не варто перебільшувати значення науки у розумінні права. Не тільки тому, що формування категорії “праворозуміння” пройшло складний шлях від індивідуально забарвленого, заснованого на особистому досвіді розуміння права до сучасного раціоналізованого і систематизованого його вигляду, якому ми справді зобов’язані науці. І навіть не тому, що наука не всесильна, вона не може дати відповіді на всі питання, які породжує життя. А передусім з огляду на те, що право як феномен не може бути зрозумілим виключно на основі наукової парадигми з її орієнтацією на такі критерії, як об’єктивність, достовірність, верифікованість, можливість практичного відтворення результатів тощо» [135, с. 13]. Проте передчасно робити висновок, що процес індивідуального сприйняття права, його розуміння може бути закінченим, і що наразі немає сенсу на цьому загострювати увагу. Індивідуальне сприйняття права утворює його образ, із цього розпочинається формування правосвідомості та загалом правової культури, а тому відсутні достатні підстави для висновку про виключення індивідуального сприйняття права з процесу його засвоєння. Бачення права як певний процес його розуміння, притаманне кожному суб’єкту соціальної взаємодії. Іншою є ситуація стосовно наукових пошуків, стосовно дослідження права і його спільностей, коли ми маємо обов’язково обирати гносеологічну платформу,

маємо визначитися щодо онтологічної основи, якими по суті й є праворозуміння. Саме такий шлях дозволяє виявити сутнісні ознаки правової цілісності національної безпеки та права національної безпеки, застосувати отримані знання на практиці. Адже йдеться про звернення до права як до соціального явища, про можливість досягнути його призначення в забезпеченні стану національної безпеки та переконатися в надійності такого стану.

Визначення права І. Кантом, відповідно до якого «право – це сукупність умов, за яких свавілля однієї особи є сумісним зі свавіллям іншої з точки зору загального закону свободи» [126, с. 285], дає всі можливості для його розуміння кожним у контексті забезпечення безпеки. Можливо, саме таке поняття права і має бути основним у філософському, науковому прочитанні та в індивідуальному сприйнятті для цілей формування правового змісту і правової форми національної безпеки.

Численні концепції праворозуміння різняться підходом до характеристики права, проте важко у різноманітті думок про право та про його основи віднайти ті, які б не відповідали на запитання, чим, власне, є право. Про певну закономірність плюралістичності праворозуміння робить висновок П. М. Рабінович, він виділяє із застосуванням власного підходу сім класифікованих ним груп праворозумінь та акцентує увагу на тому, що принаймні два типи праворозуміння будуть існувати постійно – «природний» та позитивістсько-легістський. Зокрема, стосовно позитивістсько-легістського праворозуміння П. М. Рабінович зазначає: «...позитивістсько-легістське праворозуміння, вочевидь, ніколи не зникне, насамперед з огляду на “невмирущість” державно-регулятивної практики, щодо якої постійно існуватимуть певні соціальні групи й організації (у тому числі, безперечно, і сама держава), зацікавлені у тому, аби цю практику обґрунтовувати, виправдовувати, рекламувати саме як “справедливу”, “праведну”, “правильну” – одне слово, як “правову”. У цьому можна вбачати основну причину життєспроможності, принципової непереборюваності цього

різновиду праворозуміння. Що ж до... праворозуміння “природного”, то основна причина життєздатності, засадничої неусуваності останнього полягає, на нашу думку, в необхідності постійного існування у соціально неоднорідному суспільстві якогось ідеального орієнтира, “протестного” критика стосовно державно-вольового (юридичного) регулювання» [288, с. 70]. Відтак П. М. Рабінович робить висновок про існування загальносоціальної та державно-вольової правових систем, що дає можливість стверджувати не про природне право, а про загальносоціальне (соціально-природне) право [288, с. 73-74].

Натомість за усіх обставин у розумінні права важливим залишається вирішення питання про пов’язаність права і держави. Зрозуміло, що легістська позиція у вирішенні питання взаємодії та взаємозв’язку права і держави не може розглядатися як конструктивна через обмеженість права виключно законодавчим правом. Незважаючи на винятковість інституційності держави та функцій, які виконує держава через власні інститути щодо забезпечення національної безпеки, неможливо обмежити розуміння права виключно нормами, які приймає і пропонує суспільству держава, а отже, які мають владне походження. Законодавче право, яке формується державою, містить усі ознаки права лише тоді, коли прийняті державою норми стають легітимними, знаходять визнання й підтвердження в суспільстві, у поведінці не лише колективних соціальних суб’єктів, але й окремої людини. В іншому випадку марними є будь-які наукові спроби обґрунтувати реальний вплив права на забезпечення національної безпеки. У взаємовідносинах права і держави, з огляду на необхідність забезпечення національної безпеки, законодавче право має позбутися потестарності, що стає можливим лише за умови реального правовладдя та звернення до соціально-природних основ права. Історичний аспект взаємовідносин права і держави, як і в цілому історія людства, мало що дають для підтвердження наукової позиції щодо неприйнятності легістського праворозуміння не лише

в загальнотеоретичному вимірі цієї проблеми, але й у розрізі проблеми права національної безпеки.

Не держава виступає першоджерелом права у його загальносоціальному значенні, що важливо для дискурсу стосовно права національної безпеки. Більш уважне ставлення до основ національної безпеки засвідчує залежність стійкості держави, її здатності виконати функції стосовно забезпечення національної безпеки від правового змісту всього державного механізму, від правового змісту влади. Це питання має важливе концептуальне значення і зводиться до того, наскільки держава може бути інструментом охорони, захисту права, забезпечення реалізації права. Першість права у його відносинах із державою затверджує думку про право як про фундамент соціальної організації суспільства, де нормами права пов'язуються численні соціальні комунікації, надаючи їм правових ознак. Поглиблюватися в дискусію навколо історичних аспектів виникнення, становлення права і держави потреба відсутня, за винятком звернення до окремих положень, які засвідчують темпоральну обмеженість легістського розуміння права. Вирішення безпекових питань за рахунок домінування в соціальному просторі сильної державної влади є необхідним, проте у такому випадку залишається поза увагою насильницький по суті характер взаємовідносин між державою і людиною, а відтак між державою і правом. Маємо погодитися, що у потестарності легістського праворозуміння втрачається справедливість права, губиться ідея права як міри свободи, звужується, і за певних умов навіть знищується правовий простір. З цього приводу Д. Ллойд у своїх дослідженнях взаємовідносин права і сили слушно зауважує, що підпорядкування закону відбувається не внаслідок застосування сили, а внаслідок погодження з його вимогами, відсутності заперечень проти цього, а правовий примус має розглядатися як певна технічна процедура, яка не має принципового значення для існування права як соціального феномену [166, с. 39-41]. У потестарності, на чому акцентував увагу В. С. Нерсисянц та його послідовники [347, с. 450-451], завжди існує і

жодним чином не усувається соціальний дефіцит права, зникає реальна протигага державному свавіллю, практично не діє ефективний запобіжник безпекового існування не лише людини, але й суспільства в цілому. Звідси – історія людства як історія воєн, як історія суспільних конфліктів, які, власне, полягали у важких пошуках правового буття і які тривалий час не заповнювали численних правових пустот у складних соціальних комунікаціях. У даному випадку ми стикаємося з цікавим історико-соціальним явищем – культурні спільності за типом трипільської культури, які не досягли відомої нам державної форми суспільної організації, в яких внутрішньо племенні та міжплеменні відносини будувалися на основі звичаєвих норм, не забезпечених достатнім авторитетом владної сили, переставали існувати. Очевидно, що існуюче в ті часи право було захищене такими інститутами публічної влади, механізм яких не був достатнім для цього. Водночас культурні спільності того ж або більш пізнього історичного періоду, культура виробництва й господарства яких були менш розвиненими, але існуючі суспільні відносини були захищені та забезпечені необхідною владною силою, незважаючи на постійні трансформації продовжували своє історичне існування і, у багатьох випадках, розвиток. Поряд із цим історія соціальних трансформацій, які полягали й полягають у повній реконструкції не лише існуючої системи влади, але й суспільних відносин, які призводили і призводять до цивілізаційних змін, дає всі підстави стверджувати, що у багатьох випадках однією з причин таких подій був і продовжує залишатися відхід від правового буття. Ігнорування державою, державним апаратом вимог права, як важливого соціального інституту забезпечення безпеки в її загальносуспільному значенні, тобто – національної безпеки, знищення зв'язків і ліній взаємодії між правом і державою має своїм наслідком руйнування існуючих соціальних комунікацій. Очевидно, у цьому вбачається, окрім іншого, одна із причин загибелі цивілізацій, геополітичних змін, а на більш пізньому етапі історії людства – руйнування світового порядку.

Право є тим соціальним явищем, яке має здатність через складний або ж менш складний процес рефлексії заявити усім соціальним акторам власні претензії на безпеку соціального середовища, узгодити індивідуальні потреби й побажання, досягти соціального компромісу. Основну роль у цьому відіграє навіть не держава, яка є похідним продуктом соціального розвитку суспільства, а людина, як єдиний соціальний суб'єкт, здатний до рефлексії права та загальновизнаних у ньому правил і цінностей. Актуальною у зв'язку з цим є думка відомого італійського юриста Бруно Леоні стосовно законодавства та його впливу на забезпечення свободи, а значить, і безпеки особистості. Бруно Леоні зазначає: «Законодавство майже завжди є чітко визначеним до того часу, поки воно “діє”, проте люди не можуть бути впевненими, що чинне (на сьогоднішній день) законодавство буде діяти завтра або ж навіть завтра на ранок. Правова система, де у центрі перебуває законодавство, не просто передбачає можливість того, що інші люди (законодавці) мають право кожний день втручатися у наші дії; ці люди мають право кожний день змінювати спосіб свого втручання... Ті, хто цінує особисту свободу, мають переглянути місце індивіда всередині правової системи як такої» [161, с. 24-25]. Можливо, це справді радикальна думка, що визнає і сам Б. Леоні, проте важливо визначити місце законодавства у правовій системі, його належність до результатів діяльності держави, а також необхідно узгодити таку діяльність із правом, яке має забезпечувати свободу не лише людини, але й усіх соціальних акторів у співвідношенні свободи кожного зі свободою всіх.

Обмеження права філософським, доктринальним його баченням є заздалегідь невиправданим. Адже праворозуміння передбачає передусім присутність суб'єкта пізнання права. Чи важливо, щоб такий суб'єкт мав спеціальні ознаки і був здатним до наукового освоєння права й усієї правової реальності, або ж достатньо загального, можливо виключно світоглядного на рівні буденності бачення права кожним суб'єктом соціальної комунікації? Ми повертаємося до цього питання і маємо повертатися кожного разу,

оскільки відповідь на вказане питання є важливою та утворює основоположний момент у формуванні правової цілісності національної безпеки, права національної безпеки. Необхідно виходити з того, що по-перше, право і правосвідомість є нерозривними у гносеологічному освоєнні особливостей як права, так і окремих правових явищ. По-друге, рівні правосвідомості в контексті рефлексії права варто відрізняти через можливості як глибинного, так і загального, буденного сприйняття права. Проте при цьому за будь-яких обставин не можуть залишитися поза увагою проблеми емоційного, психічного і психологічного ставлення до права. Зрозуміло, що за таких умов ми виходимо до правового менталітету та правової свідомості, у цілому до правової культури, і маємо пам'ятати, що правосвідомість особистості є унікальною, неповторною, містить відображення усього індивідуального буття людини [210, с. 56-58].

Зазначена проблема є настільки важливою та багатогранною, що неможливо обмежити доктринальні розвідки виключно професійним, або ж суто юридичним ставленням до права, його розумінням у юриспруденції, що є завжди наслідком певного гносеологічного освоєння права. Важливим також, а можливо навіть першочерговим, є первинне розуміння права, його рефлексія, відображення у свідомості як індивідуальних, так і колективних, загальних соціальних суб'єктів, якими завжди постають людина й соціальні актори — мікро- та макроколективи до соціетального рівня, на якому соціальними акторами розглядаються суспільство, нація, держава. Первинним все ж є відчуття права, яке має перерости, за твердженням Р. Єринга, як зерно, у дерево пізнання права, у знання [123, с. 25]. Таким є непростий шлях кожного до розуміння права, але ж таким і дещо іншим, більш складним, постає праворозуміння як концептуальний конструкт свідомого ставлення до права у вигляді світоглядних поглядів, ідей, а також знання про право, його сутність і зміст, сприйняття права людиною власне у соціальному середовищі та реалізація його положень у поведінці, у правовій практиці.

У контексті дослідження гносеологічних основ права національної безпеки необхідно розглянути положення концепції потребового підходу до праворозуміння, яку запропонував і послідовно відстоює у своїх наукових працях П. М. Рабінович. На думку вченого, «...праворозуміння – це відображення у людській свідомості за посередництва поняття “право” того явища, яке є корисним для задоволення потреб існування й розвитку певного суб’єкта. Такі суб’єкти можуть бути або індивідуальними (окремі індивіди), або колективними (людські спільноти, угруповання)» [289, с. 177]. П. М. Рабінович обґрунтовує концепцію потребового праворозуміння тим, що причини неоднакового розуміння права мають завжди соціальний характер. Окрім пізнавальних (гносеологічних) такими причинами є потреби, які «...коріняться у соціальній неоднорідності суспільства, тобто у його поділі на різноманітні частини – нації, етнічні спільноти, соціально-економічні класи, професійні верстви, ідеологічні угруповання тощо. А кожна із таких соціальних груп має – поряд із однаковими, загальносуспільними потребами й інтересами – і свої специфічні, неоднакові потреби та інтереси. І цілком природним є те, що кожна соціальна група (в особі її індивідуальних чи колективних представників) схильна вважати правом насамперед таке явище, яке полегшує, а не ускладнює її існування й розвиток, яке сприяє, а не перешкоджає задоволенню її потреб та інтересів» [289, с. 178]. Відтак, перспективи вирішити проблему праворозуміння, на переконання П. М. Рабіновича, відсутні за винятком обставин, які характеризують стан і рівень небезпеки загальносуспільного значення, коли виникає небезпека для існування певного суспільства (скажімо, внаслідок зовнішнього збройного нападу на нього з боку іншої держави) або ж загроза для життєдіяльності усього людства (наприклад, через руйнівні природні катаклізми або істотне погіршення навколишнього середовища на планеті), тоді можуть складатися умови задля формування єдиного, уніфікованого праворозуміння у відповідній спільноті [289, с. 179]. Очевидно, що ця частина сформованої П. М. Рабіновичем наукової позиції

має всі підстави з ним погодитися, оскільки за умов реальної загрози знищення суспільства або людства ми стаємо єдиними у своєму ставленні до права як до виключного засобу, який змушує державу вирішувати проблему забезпечення того стану, що є необхідним для життя – стану соціальної або ж національної безпеки. Проте сумнівно, що для такого бачення права необхідним є стан реальної загрози знищення життєдіяльності людини. Достатнім рівнем сприйняття права як потреби і водночас засобу самозбереження є звичайне сприйняття самого соціального явища, яке визначають як право, у повсякденності. Право в такому разі має значення довіри до його спроможності зберегти життя, забезпечити життєдіяльність. Саме у цьому виявляється той спільний, загальносоціальний і людський знаменник, який дозволяє свідомості існувати, здійснювати рефлексію як власних, так і загальних людських потреб. До питання потреб у праві національної безпеки ми змушені будемо ще звернутися, оскільки потреби формують національні інтереси, які є об'єктами правових комунікацій у сфері національної безпеки.

Наразі все ж важливо визначитися з іншими науковими концепціями права, які дають можливість найбільш повно відобразити взаємодію права і держави на шляху до забезпечення однаково важливого для людини, суспільства та держави стану національної безпеки.

Однією з таких концепцій є ціннісно-нормативне праворозуміння. Вихідними положеннями такого праворозуміння є сприйняття права як загальносоціальної цінності, яка має визначальною ознакою правову нормативність. Ю. М. Оборотов справедливо зазначає, що право як досягнення культури і цивілізації протистоїть сваволі, є символом свободи, справедливості, формальної рівності, а суперечність між порядком і хаосом неможливо успішно долати без права, відповідно – право є не тільки уособленням порядку, а й цінністю, яка забезпечує його розвиток, охорону та взаємодію з хаосом [206, с. 154]. Для права національної безпеки такий науковий підхід можна вважати визначальним, оскільки саме на межі

протистояння порядку і хаосу лише право виявляє здатність подолати хаос і забезпечити безпекові умови існування людини й суспільства, відновити або ж підтримати державу, яка своєю чергою є незамінним інституційним інструментом забезпечення національної безпеки. Завдяки ціннісно-нормативному розумінню права знаходить своє вирішення проблема співвідношення права і держави, стає очевидним, що держава є залежною від права та забезпечує його дію із застосуванням відповідного механізму, легітимність якого міститься у праві. Своєю чергою правова нормативність демонструє загальнообов'язковість приписів права, забезпечених можливістю легітимного примусу, що дає підстави, за твердженням П. Вестерман, для чинності або ж дійсності, валідності права, тобто для виконання необхідних у суспільстві правил [59]. Можливо стосовно права національної безпеки якраз його ознака нормативності визначає сутнісні характеристики, проте ціннісне значення правових приписів відіграє особливу роль у контексті визначення та захисту національних інтересів. Аксіологічна природа права є неспростовною ще й тому, що ціннісні характеристики права корелюються з морально-етичною основою права, утворюють природне джерело права, мають вихід на ідею права та підтримують, забезпечують ідею права в соцієтальному просторі, навіть за умов втрати більш ефективної та необхідної державної підтримки.

Запропоноване Ю. М. Оборотовим поняття права з позицій його ціннісно-нормативного розуміння може розглядатися як достатньо ефективне у розгортанні концепції права національної безпеки. Право, – на думку Ю. М. Оборотова, – це історично зумовлена, морально обґрунтована і релігійно вивірена, легалізована ціннісно-нормативна система, розрахована на всезагальне визнання (легітимацію) і відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, в якій використовуються процедури, формалізовані рішення і державний примус для попередження і вирішення конфліктів, збереження соціальної цілісності [207, с. 54].

Іншим, але значущим для права національної безпеки, є соціологічний підхід до праворозуміння, зміст якого в українській загальнотеоретичній юриспруденції розкрив О. В. Петришин, розглядаючи право як соціальне явище. На думку вченого, в основі права полягає соціальна нормативність або нормативність соціальної реальності, що передбачає певний обмін діяльністю суб'єктів суспільних відносин, правами та юридичними обов'язками, і такий обмін є еквівалентним. Правовий характер соціальної нормативності виникає в публічній площині відносин, коли йдеться про публічний інтерес, і саме в цій площині необхідною є діяльність інститутів державної влади. О. В. Петришин пропонує широке розуміння права – право як справедливість і як примусовий засіб впливу на суспільство, коли йдеться про можливість забезпечити реалізацію права із застосуванням юридичної процедури, проте важливо, що право поєднує етичну та владно-примусову складові [226, с. 79-80].

Вкрай важливим є інший зріз проблеми праворозуміння в контексті соціологічного підходу, на чому акцентує увагу О. В. Петришин, розглядаючи проблему соціалізації правової науки в сучасних умовах. Учений зазначає, що «...можна простежити певну послідовність трансформації уявлень про сутність права, залежно від ступеня ускладнення та диференціації системи соціальних інтересів та відносин: від засобу управління (команда-виконання) до соціального регулятора (моделювання правил поведінки), і далі – до найбільш універсального способу впорядкування суспільних відносин (вирішення конфліктів). Як результат, правова проблематика в останньому контексті має розглядатися у безпосередньому зв'язку з соціалізацією індивідів, особливостями менталітету та національної правової культури, становлення інституцій громадянського суспільства, демократизацією політичного життя, участю громадян у правотворенні...» [224, с. 140]. Безумовно, що проблеми правової соціалізації людини, правової культури та становлення інститутів громадянського суспільства, як таких, що здатні конкурувати з інститутами

держави, проте без підміни функцій і призначення, є необхідними для вирішення завдань забезпечення національної безпеки й одними з визначальних для права національної безпеки.

Розуміння права як «живого» існування визнаних у суспільстві правил поведінки, як певної взаємодії соціальних суб'єктів, як рішень суду в конкретних випадках, власне як права у дії, є характерним для соціологічного типу праворозуміння, який знайшов своє поширення й визнання у Європі та у США з кінця XIX століття. Чимало шкіл соціологічного типу праворозуміння привнесли у теорію права чи не найголовніше – право не може бути замкнутим у нормі, а потребує більш широкого сприйняття через його дію та визнання сутності правових приписів і правоположень реально існуючих відносин, реально існуючого правопорядку. Прагматичне бачення права в соціологічному праворозумінні найбільш відчутно продемонстровано у працях Роско Паунда, який розгорнув теорію права в напрямку практичного застосування, довів, що право є не лише інструментом соціального регулювання, але й інструментом соціального контролю, що, безумовно, відіграє визначальну роль у взаємовідносинах права й держави, орієнтує на визнання інструментальної ролі права не як приналежності одному із соціальних акторів, яким є держава, а як соціальної властивості, яку має визнавати у тому числі й держава, обираючи спосіб комунікації з іншими соціальними акторами [391]. Зосереджуючись на практичних аспектах юриспруденції, Р. Паунд зауважує про пов'язаність права етикою, про необхідність пошуку балансу між мораллю, індивідуальністю людини та законом, і більш того, виправдовує можливість ігнорування закону, який не відповідає моральним засадам, з метою забезпечення досягнення безпеки [392]. Очевидно, що такий підхід до розуміння права в контексті дослідження права національної безпеки є досить продуктивним.

В сучасній юриспруденції знайшла поширення та підтримку комунікативна концепція права у викладі її автора – А. В. Полякова. На

думку вченого, право є цілісним явищем, яке виникає та існує у формі постійної соціальної комунікації, що має текстуальну (семіотичну), аксіологічну, психічну та функціонально-поведінкову складові [239]. Важко не погодитися з тим, що «...з точки зору антропологічної комунікативної парадигми право є феноменом людських комунікацій, тобто тих взаємодій між людьми, які отримують специфічний текстуальний зміст, що дозволяє відрізнити право від інших соціальних явищ. Людська комунікація – феномен, який об'єднує суб'єктивне і об'єктивне, матеріальне і ідеальне, суще і належне, формальне і ціннісне, вільне і примусове в праві» [240, с. 95]. Водночас зауважимо, що комунікативна концепція права в контексті дослідження права національної безпеки дозволяє використовувати її положення для розкриття онтологічної характеристики правових комунікацій у сфері національної безпеки, що виявляється досить актуальним саме для забезпечення національної безпеки.

Отже, праворозуміння утворює гносеологічну, а також онтологічну основи у визначенні сутнісних ознак права національної безпеки, дозволяє визначитися в цінностях загальнолюдського та індивідуального значення, які продукує і захищає право національної безпеки, у правовій природі правових засобів і можливостей їх застосовування для досягнення важливих як для держави, так і для соціуму загалом і для конкретного індивіда соціальних цілей, якими є безпека, захист національних інтересів.

Водночас телеологія праворозуміння постає необхідною й визначальною у прикладному значенні для формування різних правових режимів, де власне гносеологічний, онтологічний аспекти стають менш значущими, а на перший план виходять практичні питання правотворення і правозастосування у сфері національної безпеки.

2.2. Дослідницька стратегія пізнання права національної безпеки

Пізнання права національної безпеки засновується на рефлексії багатьох соціальних явищ, дій і об'єктів матеріального світу, які формують

всезагальне, загальне та індивідуальне безпекове середовище. Водночас наукова стратегія дослідження права національної безпеки як певної системної цілісності має враховувати насамперед потреби людини й суспільства у безпечній життєдіяльності та існуванні на основі взаємодії права і держави, з вирішенням практичних питань захисту від зовнішніх і внутрішніх загроз. Право національної безпеки як предмет дослідження має унікальні ознаки, які засновуються на системному баченні та виокремлюються за рахунок специфіки внутрішньої організації, функціональних чинників, а тому вимагають особливого підходу в досягненні змістовних і сутнісних характеристик його цілісності [40].

Дослідницька стратегія пізнання права національної безпеки насамперед має ураховувати, що в юриспруденції національна безпека є комплексною проблемою, яка охоплює чимало дослідницьких напрямів, що стосуються права і держави у їхній діалектичній єдності. Національна безпека як феномен цивілізаційного порядку засновується на гуманістичних началах, а тому важливість цієї парадигми для вирішення багатьох складних питань, які мають значення для загальнолюдського сприйняття не лише права і держави, але й будь-яких соціальних норм та інститутів, є зрозумілою. Ми можемо цілком обґрунтовано стверджувати, що національну безпеку слід виводити у центр формування програми дослідження права, у поєднанні з державою, суспільством і людиною.

Більш того, право і національна безпека нерозривні у формуванні моделей соціальних комунікацій, де ставлення людини до навколишнього середовища, її відносини з численними інституційними утвореннями та міжособистісні відносини набувають характеру прогнозованості, безконфліктності, або ж мають стійку тенденцію до зняття внутрішніх і зовнішніх конфліктів [27, с. 9-10].

Важливість феномена національної безпеки спонукає до виділення напрямку наукових досліджень, які окремі науковці визначають як націобезпекознавство [162, с. 7]. Не вдаючись до розкриття особливостей

такого бачення проблеми, варто відзначити досить широкий спектр дослідницьких питань, які стосуються теорії націобезпекознавства, а відтак представити системно власне концепцію національної безпеки стає складно і навіть неможливо, що в цілому негативно впливає на розгортання відповідної доктрини.

Водночас розуміння правової складової національної безпеки, яка полягає в певній юридизації націобезпекознавчої проблематики та дозволяє на концептуальному рівні поєднати право і державу, позитивно позначається на гносеологічних можливостях, у тому числі стосовно формування певної програми досліджень.

Особливість взаємодії права і держави в контексті вирішення проблеми національної безпеки полягає у формуванні правових режимів, тих концептів, які дають чималий арсенал для осмислення правової природи національної безпеки, її залежності від права у будь-якій соціальній організації та на будь-яких рівнях соціуму.

Закономірно, що комплексний характер предмета, яким є право національної безпеки як цілісність, вимагає застосування у дослідженні міждисциплінарного підходу, що досить повно забезпечує методологічну заданість програми дослідження.

Міждисциплінарність у сучасній науці розглядають як необхідний підхід для вирішення проблеми безпечного співіснування природи та людства [130]. Можна стверджувати, що міждисциплінарність визначає успішний шлях вирішення глобальних, національних, регіональних і локальних проблем, які безпосередньо стосуються права національної безпеки.

Дійсно, концепція права національної безпеки змушує звертатися до різних сфер наукових знань. Але міждисциплінарність національної безпеки полягає не лише в зосередженні численних галузей знань для досягнення її сутності та змісту – від економічних, фінансових до екологічних і далі – політичних, соціологічних, воєнних та безпосередньо правових галузей.

Національна безпека вимагає застосування міждисциплінарного підходу для досягнення власної цілісності, формування власної системи з окремих цілісних компонентів, серед яких правова компонента виступає генеруючою. Водночас, правова складова національної безпеки трансформується через усю її різнорівневу змістовність, виокремлюючи певні системні правові комплекси екологічного, техногенного, економічного, фінансового, інформаційного, воєнного, безпосередньо державного та суто правового характеру.

За таких умов парадигма національної безпеки в її правовому оформленні дозволяє звести до спільного знаменника фундаментальні та прикладні дослідження. Подібне поєднання не належить до класичного сприйняття не лише предмета наукового дослідження, але й методологічного підходу, застосування методів дослідження. Проте саме міждисциплінарний підхід є закономірним у побудові цілісної доктрини, де власне правова цілісність національної безпеки виступає фундаментальною концептуальною формою.

В сучасних умовах досить широке застосування має концепт правового забезпечення національної безпеки. Особливістю тут є можливість за рахунок теоретичних розробок та їх практичного втілення вирішити більшість інституційних завдань взаємодії права, держави, суспільства у напрямку забезпечення національної безпеки. Правове забезпечення національної безпеки, попри певну можливість його теоретичного осмислення, ґрунтується на такій якості права, як правова нормативність, і полягає насамперед у нормативному визначенні основ національної безпеки та забезпеченні в подальшому застосування нормативних приписів з метою реального забезпечення національної безпеки усіма інститутами як держави, так і громадянського суспільства. У такий спосіб на основі правової нормативності відбувається правова інституціоналізація національної безпеки. Зазначений рівень сприйняття впливу права на стан, і певною мірою на зміст національної безпеки, заслуговує ретельного аналізу з метою

практичної реалізації. Саме за таких умов йдеться про формування правового забезпечення національної безпеки як окремого напрямку соціальної практики, що має своїм наслідком утворення певних соціальних інститутів, а звідси – галузей науки, освіти. Водночас правове забезпечення національної безпеки розглядається у прикладному полі наукових досліджень, не маючи фактично зв'язків із фундаментальними дослідженнями, що є вразливим для розробки такої доктрини взаємодії права, держави і суспільства, яка б дозволила досягти та в подальшому утримати соціальні позиції, засновані на вимогах, що іманентно присутні у змісті національної безпеки.

Науковці акцентують увагу на тому, що всі види діяльності стосовно національної безпеки мають багатодисциплінарний взаємопов'язаний характер, і виділяють теорію національної безпеки як метанауку, яка поєднує в собі прикладні аспекти соціальних, воєнних, гуманітарних, технічних, психологічних, біологічних та інших наук з метою дослідження сутності, змісту, методів, форм і засобів забезпечення безпеки особистості й соціальних спільнот різного рівня [86, с. 6-7]. Відтак формується концепція фундаментальних досліджень національної безпеки. Водночас, відчутним є вплив на формування теорії національної безпеки комплексного характеру наукових знань, які конкурують між собою, а в окремих проявах демонструють певні протиріччя, які важко усунути навіть за умови побудови певної теорії. Саме тому подібна теорія виглядає дещо штучно створеною, і підсилює такий висновок відсутність єдиного методологічного підходу.

Натомість, міждисциплінарний підхід, на основі якого здійснюються дослідження права національної безпеки, дозволяє поєднати різні рівні цієї концепції, однаково ставитися як до різних сфер національної безпеки, так і до різних галузей знань, що розкривають сутність та зміст дії права і діяльності держави стосовно забезпечення національної безпеки. У цьому проявляється зворотна залежність, що загалом дає підстави звертатися до парадигми права національної безпеки, розуміючи єдність права і держави у контексті національної безпеки.

Звичайно, міждисциплінарний підхід із усім своїм концептуальним та інструментальним арсеналом, відповідними методологічними можливостями не може повністю задовольнити гносеологічні потреби дослідження права національної безпеки як цілісності або ж обмежити використання інших наукових підходів, серед яких варто виділити не лише холістичний і системний, але й інституціонально-функціональний та синергетичний підходи. Проте міждисциплінарний підхід, окрім об'єктивної необхідності його застосування, гарантує досягнення найбільшого наукового ефекту в дослідницькій роботі щодо розкриття концепції права національної безпеки та його цілісності. Більш того, правова нормативність та інституційність права і держави вимагають застосування тих методів дослідження, які сповна розкривають особливості не лише правових і державних інститутів у сфері національної безпеки, але й взаємодію права та держави у вирішенні завдань забезпечення національної безпеки. Емпіричність національної безпеки, на чому ми акцентували увагу, полягає у виявленні особливостей реального стану захищеності людини, суспільства і держави, вона не уявляється без відповідних міждисциплінарних досліджень, що з практичної точки зору підтверджує загальну тезу про необхідність міждисциплінарного підходу в дослідженні права національної безпеки і його цілісності.

Міждисциплінарний підхід в осягненні права національної безпеки спонукається функціональними ознаками права та держави. Правовий режим національної безпеки засновується на реалізації практично усіх функцій права та держави як у їхній відокремленості, так і в діалектичному поєднанні. Характеристика функцій права і держави змушує дослідника використовувати методи і способи пізнання різних галузей юриспруденції, що визначається саме міждисциплінарним підходом. Зрозуміло, що право національної безпеки виконує власні функції, але у пізнавальному процесі це жодним чином не знімає актуальності дослідження функціональних

особливостей цієї галузі права в умовах взаємодії права і держави, що має окрім іншого і прикладне значення.

Отже, міждисциплінарний підхід в осягненні права національної безпеки є необхідним і важливим з огляду на предмет і стратегію дослідження, з урахуванням необхідності досягти мети дослідження, якою є обґрунтування концепції права національної безпеки України, її становлення і розвитку [27, с. 11-12].

Право національної безпеки у своєму формуванні проходить складний процес структуризації, а тому структурний аналіз є важливим для його визначення та характеристики як галузі права. Варто зазначити, що структура національної безпеки засвідчує її цілісний, але нелінійний характер, наближуючи до системного сприйняття й визначення єдності та взаємодії усіх системних елементів.

Структура права національної безпеки засновується насамперед на системності права, проте правову форму і правовий зміст національної безпеки представити як систему досить складно. Існує певна неузгодженість між сприйняттям національної безпеки як системи, в умовах якої формується стан захищеності особи й суспільства, і правовим вирішенням національної безпеки на онтологічному рівні. Така неузгодженість вимагає наукового пояснення, і саме тому ми змушені звернутися до розуміння системності у праві, вирішуючи складне завдання формування концептуальних засад права національної безпеки.

Наукові дослідження системності права проводилися і проводяться досить активно, що в цілому сприяє розробці концептуальних ідей, покладених в основу не лише системи права, але й національних правових систем. У даному разі вибір методологічного підходу дослідження орієнтує перш за все на застосування системного підходу; інші методологічні підходи, окрім міждисциплінарного підходу, використовуються тією мірою, яка компенсує визначений дослідницькою програмою дефіцит прийомів, принципів і правил пізнання. Проте важливо розуміти, що системність права

містить не лише доктринальні, але й світоглядні характеристики, а тому проявляє дуалізм світоглядності та доктринальності.

Системність права – це не лише його найважливіша властивість, системність права – це методологічна установка пізнання будь-яких правових явищ, формування правових конструктів, серед яких правова цілісність має важливе значення.

Цілісність як характеристика об'єкта дослідження, яким є право національної безпеки, постає лише однією з визначальних ознак системності. Отже, ми очікувано звертаємося до системного підходу та його гносеологічних можливостей у пізнанні права національної безпеки як певної структурованої цілісності [152, с. 179-192].

Загальнотеоретична юриспруденція пропонує використання системного підходу та характеристику такого підходу на декількох рівнях, які мають як класичне сприйняття, так і посткласичне, що демонструє, зокрема, полісистемне сприйняття правових явищ, які утворюють загальне уявлення про право як систему.

Полісистемність у методології пізнання права [381] дозволяє вийти за межі системного підходу та наблизити наукові пошуки до розуміння правової цілісності. У такому разі йдеться не про протиставлення системного підходу полісистемному баченню об'єкта дослідження, яким є право, а про формування цілісної картини наших уявлень про право та його явища за рахунок визначення окремих складових як систем, які формують загальну систему права. Такою дослідницькою картиною полісистемного бачення права постає правова цілісність.

Варто погодитися, що через полісистемність права багато в чому транслюється правове вирішення будь-якого онтологічного завдання, яким є, зокрема, правове вирішення проблеми національної безпеки. У цьому сенсі національна безпека отримує важливі й необхідні правові елементи для внутрішньої єдності, формуючи таким чином системну цілісність.

Виникає закономірне запитання стосовно того, чи варто поглиблюватися в розкриття особливостей системного підходу в контексті формування концептуальної моделі правової цілісності, та зокрема права національної безпеки як цілісності. Системна методологія засновується на багатьох першопричинах. Серед таких першопричин полісистемність і цілісність посідають важливе, але не головне місце. Водночас більш ретельне з'ясування доводить, що використання накопиченого раніше арсеналу знань щодо системної методології в сучасних умовах постмодерного сприйняття права залишається неефективним, у тому числі щодо визначення концептуальних основ права національної безпеки.

Гносеологічний плюралізм у сучасній юридичній науці стає причиною серйозних змін методології, в тому числі – методології системних досліджень. Системний підхід суттєво розширив свої пізнавальні можливості, зазнає досить активного впливу світоглядних установок, орієнтуючись на лише на гносеологічне розкриття причин та умов буття права, але й на його інституціональну характеристику, багато в чому залежну від призначення права. Ми спостерігаємо тенденцію до виходу системності на новий рівень наукових досліджень, яким є рівень інституційно-функціонального пізнання права [33, с. 123-126], що заслуговує на окрему увагу в контексті дослідження права національної безпеки.

Відтак, стратегія дослідження права національної безпеки перш за все має пройти перевірку на її відповідність всезагальній вимозі системності. Буде помилкою, якщо ми не звернемо увагу й на ту обставину, що в методологічних розробках актуальним залишається дослідження структури права і правових явищ, до яких, безумовно, належить право національної безпеки, і де активно використовуються принципи та положення структуралізму. Структуралізм в умовах подальшого розвитку юридичної науки та її сучасного стану представлено постструктуралістичними поглядами на право і правові явища. Продуктивність наукового пізнання з використанням постструктуралістичних ідей є очевидною, проте існує певна

пізнавальна обмеженість постструктуралізму, адже структурність права виступає лише одним із елементів характеристики його системи. Неможливо заперечувати, що структурність права в контексті системного підходу є необхідним і найбільш органічним елементом гносеологічного освоєння права та правових явищ [47].

Аналіз основних положень постструктуралізму переконує в необхідності методологічного виходу за межі структури предметів та явищ, у критичному ставленні до структуралізму через його внутрішній догматизм і нездатність успішно вирішити методологічні науково-дослідницькі завдання. Постструктуралізм, власне, активно формує світоглядну основу постмодернізму, однак ця важлива обставина в науковому та методологічному значеннях не може стати перешкодою для ще одного не менш важливого висновку – постструктуралізм повністю протиставив філософське пояснення дійсності науковому та, з рештою, поставив під сумнів творче начало свідомості. Постмодернове розуміння більшості соціальних, гуманітарних проблем і шляхів, можливостей їх вирішення за рахунок соціального песимізму, який містить у собі постструктуралізм, стає багато в чому непереборним і, отже, безперспективним. Постструктуралізм наближується до деконструктивізму, який вкрай негативно позначається на стані наукових правових розробок і який здатен звести нанівець можливості досягнення концептуальних основ права національної безпеки. На перший погляд, постструктуралізм ґрунтується на піднесенні ролі та значення індивіда, особистості, а тому начебто має значний гуманістичний потенціал. Проте більш уважне прочитання змістовних ознак постструктуралізму дозволяє побачити те, що на поверхні не видно – розгубленість перед суттєво ускладненими соціальними умовами існування особистості. За таких обставин питання безпеки особистості й суспільства має пріоритетне значення для теоретичного обґрунтування і практичного застосування, змушує до пошуку більш ефективних методологічних засобів.

Постструктуралізму протистоїть запропонована в соціології Е. Гіденсом теорія структуризації. Право національної безпеки як концепт, що потребує визначення своєї єдності, цілісності в національній системі права, взаємодії з міжнародним правом, не може не враховувати положень теорії структуризації.

Теорія структуризації суспільства (і на цьому необхідно акцентувати особливу увагу) заснована на системному підході до дослідження соціальної діяльності, де першість надається не просто індивіду – активному соціальному актору, а соціальним практикам, постійному відтворенню індивідами (соціальними діячами) певних соціальних дій [73, с. 38-45].

Наведені положення, безумовно, мають важливе значення для правових комунікацій, у тому числі у сфері національної безпеки. Теорія структуризації затверджує системну парадигму організації соціуму, основним актором якого є людина як діяльнісний суб'єкт. Обґрунтоване теорією структуризації діяльнісне розуміння соціальної дійсності є актуальним для пізнання цілісності права, без якої, зрештою, не уявляється сама система. Діяльнісне сприйняття системи національної безпеки з виокремленням суб'єктів цієї системи особливо підкреслює важливість теорії структуризації для формування концепту права національної безпеки. Отже, досягнення права як цілісності загалом і права національної безпеки зокрема, з використанням теорії структуризації залишається актуальним і важливим.

Методологічні можливості структуралізму, постструктуралізму, теорії структуризації засновані на активній, творчій ролі системного підходу та обумовлені цим. Повертаючись до особливостей системного підходу, необхідно зосередити увагу на тій важливій обставині, що системність як загальна властивість організованих явищ і предметів, як необхідна якісна властивість соціальної діяльності дозволяє не лише успішно виокремити та поєднати компоненти системи в їхній єдності та взаємозв'язках, але й визначити особливості взаємодії суб'єкта й об'єкта у процесі пізнання, що в методологічному аспекті не менш важливо. Зазначене дозволяє дійти

висновку про використання системного підходу в досягненні правової цілісності, де зосереджується увага на цілісності права, правових явищ, які супроводжують не лише існування та діяльність соціальних акторів, але й їхні об'єднання у менш складних і більш складних соціальних формах, до яких належить право національної безпеки.

Усі складні аспекти систем природного і соціального походження дозволяє досягнути загальна теорія систем. До систем соціального походження, безумовно, належить, маючи певні відмінності, система національної безпеки. Відмінність системи національної безпеки полягає в тому, що ознаки системності певною мірою послаблені у структурно-функціональному вимірі. Компоненти структури національної безпеки діють самостійно, їхня автономність є закономірною, проте телеологічне призначення будь-якого інституційного утворення системи національної безпеки змушує діяти за законами системи, орієнтуючись виключно на досягнення мети. Мета, якою є безпечні умови життєдіяльності людини, існування суспільства і держави, визначає цілісність не лише національної безпеки, але й права національної безпеки.

Іншим аспектом, про який йшлося та який потребує свого розгляду і стосується методологічного забезпечення концепції права національної безпеки, є гносеологічний плюралізм юридичної науки. Можливість використання у наукових дослідженнях значної кількості наукових підходів, а також широке застосування методів дослідження, особливо загальнонаукових методів дослідження, не може не впливати на зміст і ефективність застосування системного підходу [370]. Системний підхід суттєво розширив свої пізнавальні можливості, зазнає досить активного впливу світоглядних установок, орієнтуючись на лише на гносеологічне розкриття причин і умов буття права, але й на його інституціональну характеристику, багато у чому залежну від призначення права, його верховенства в будь-якій національній правовій системі [382]. Формальні ознаки верховенства права більш успішно розкриваються на новому

методологічному рівні, який можна вважати продовженням розвитку системного підходу. Таким методологічним рівнем дослідження є інституціонально-функціональний підхід, що вкрай актуально для наукових розробок права національної безпеки.

Інституціалізація права є досить складним процесом, який демонструє і розкриває внутрішні зв'язки права, його стійку залежність від принципів і правил, процедур, що виявляються як у правотворчості, так і в правозастосуванні. Вирішення цієї проблеми перебуває у площині розуміння права, закону як певної соціальної конструкції, що окремі науковці відносять до проблем, які мають вирішення в контексті правової політики, а не лише правової доктрини [393]. Водночас теоретичні та практичні аспекти взаємодії права і держави дають підстави акцентувати увагу на проблемі інституціалізації. Виявляється, що інституціалізація права тісно пов'язана з інституціалізацією держави, саме через інститути права відбувається легітимізація державної діяльності, а інститути державної влади все більше прагнуть активно впливати на формування національної системи права. Більш того, діяльність інститутів державної влади у міжнародних відносинах призводить до розширення правових основ державного механізму, до наповнення національної системи права новими нормами, які імплементуються в національне законодавство і правову практику, в національну правову систему. Цьому сприяє постійний і динамічний процес правової акультурації.

Онтологічні основи формування права національної безпеки як системної цілісності обумовлюють питання про інституційні характеристики і функціональне призначення такої цілісності, що не лише в теорії, але й на практиці дозволяє розкрити особливості змісту взаємодії права, держави і суспільства в напрямі забезпечення національної безпеки. Така взаємодія відбувається через нормативно-правове визначення тих інститутів держави і громадянського суспільства, які мають реалізувати свої функції для досягнення стану безпеки, захисту національних інтересів, серед яких

головними є забезпечення прав людини й основоположних свобод. При чому стан забезпечення національної безпеки розглядається в даному випадку як мета діяльності зазначених інститутів держави, як виняткова гарантія реалізації прав і свобод людини.

Можливість забезпечення національної безпеки має всезагальне значення, а її досягнення здійснюється з обов'язковим використанням засобів інституціонального і функціонального характеру, які у своєму поєднанні дають підстави для застосування інституціонально-функціонального підходу. У даному випадку важливим виявляється визначення інституційних і функціональних ознак права національної безпеки, що в іншому значенні стосовно забезпечення національної безпеки Г.В.Новицький розглядає як системно-функціональний підхід [201, с. 86-87]. Виокремлення соціальних інститутів як системних комплексів, що містять спільні ознаки і мають однакову направленість у соціальній діяльності, є першочерговим у реалізації інституціонально-функціонального підходу. Однакова направленість соціальних інститутів засновується на виконанні ними певних соціально обумовлених функцій. Ось чому соціум має відповідну інституційну характеристику, а діючі в соціумі інститути виконують певні, задані призначенням цих інститутів функції. Такий висновок стосується не лише держави, але й права, та посилюється внаслідок взаємодії права і держави в контексті забезпечення національної безпеки.

Інституціонально-функціональний підхід застосовується не лише в дослідженні правових і державних інститутів, єдність яких у владному механізмі забезпечує його стабільність, що суттєво позначається на ефективності правового впливу [400]. Цей методологічний підхід виявляється необхідним для обґрунтування змісту і призначення соціальних систем, якими й є право та держава. Водночас зосередження пізнавального процесу навколо соціальних цінностей, інтересів, мети і завдань становлення та розвитку інститутів права й держави дозволяє визначити системні ознаки, дійти висновку про спільність та відмінність таких інститутів, про їх

статичну цілісність і динамічну єдність по відношенню до відповідних соціальних систем. Вказана обставина є вкрай важливою для права національної безпеки, система якого є питанням дискурсу та потребує на сьогодні доктринального обґрунтування. Проте відсутність єдності у розумінні онтології права національної безпеки та його системи не означає відсутності факту існування такого соціального явища. Інституціонально-функціональний підхід дозволяє якраз досить переконливо розкрити особливості права національної безпеки і підтвердити реальність його існування в межах національної системи права. Адже право і держава в сутності свого існування продукують соціальні інститути, пов'язані функціональним призначенням. Тут виникає та чітко виявляється особливість взаємної залежності – соціум вимагає правових установок, які не лише декларуються, але й виробляються державою. Держава не є знеособленим, абстрактним поняттям у соціальній організації суспільства, оскільки представлена в соціумі певними інститутами, які утворюються виключно на підставі відповідного функціонального замовлення, що має виходити і насправді виходить від суспільства. Для права національної безпеки важливо, що нав'язування державою суспільству тих інститутів, які не відповідають суспільним потребам, неможливо, і така неможливість ґрунтується насамперед на ефективній дії права та встановлених конституційних механізмів. Ідея конституціоналізму [137], як одна із провідних ідей загального принципу верховенства права, реалізується у здатності державного механізму утворювати такі інститути, які, по-перше, відповідають вимогам права, а по-друге, існують і діють (виконують визначені функції) виключно на основі вимог права. Водночас вирішальним у цьому стає залежність державної влади та її інститутів від невідчужуваних праві недоторканості особистості, на чому акцентував увагу Б. О. Кістяківський, звертаючи увагу, що права людини і громадянина, або ж особисті суспільні свободи, складають передумову того державного устрою, який можна назвати правовим [245, с. 620]. Звертаючись до

інституціонально-функціонального підходу, ми проходимо послідовний, методологічно вивірений шлях, який пролягає через пізнання і розуміння основ інституціоналізму та функціоналізму. Проте, звичайно, феноменологія інституціоналізму і функціоналізму, відокремлена від розуміння сутності інститутів як певних груп нормативів, що виконують на основі правових приписів ті чи інші соціальні функції, не дозволяє сформувати і відтак застосовувати інституціонально-функціональний підхід як важливий засіб пізнання права національної безпеки.

Наскільки б ґрунтовними не були положення інституціонально-функціонального підходу в методології юридичного знання, без визначення місця особистості в непростому механізмі утворення та дії правових і державних інститутів ми не зможемо розкрити соціальну природу, а звідси – соціальну значущість такого підходу до розуміння права національної безпеки як цілісної спільності у системі права, яка є відкритою у своєму формуванні для галузевих утворень, на чому акцентують увагу О. В. Петришин і С. П. Погребняк [227].

Програма дослідження права національної безпеки передбачає застосування інших методологічних підходів, у тому числі холістичного підходу, який обґрунтовує принцип цілісності та дозволяє конкретизувати межі пізнання серед системних досліджень, збагачуючи методологічний арсенал новим баченням правової форми національної безпеки.

Холістичний підхід, можливості якого зокрема розкрив А. Г. Маслоу [179, с. 99-101], є передвісником системного бачення дослідницької діяльності. Проте ми не можемо відносити такий методологічний підхід до певного різновиду системності наукових досліджень. Особливістю холістичного підходу якраз і є відверта акцентуація дослідника на цілісності об'єкта як певної заданості, що важливо, коли таким об'єктом ми розглядаємо право національної безпеки. Ті перешкоди, які існують на шляху виокремлення серед інших характеристик права національної безпеки його цілісних ознак, вирішуються у спосіб

застосування положень філософії цілісності або ж холізму. Зрештою, холістичний підхід дозволяє індивідуальні якості соціальних суб'єктів, соціальних явищ поєднати у певні організовані за системним принципом утворення, якими постають соціальні інститути, де визначальне місце належить не просто особистості, а організованим групам соціально налаштованих на досягнення певної мети індивідів.

Саме за таких умов виявляється абсолютною взаємна залежність існуючої правової нормативності від соціальної практики, яка найбільш відчутно представлена у забезпеченні національної безпеки діяльністю відповідних державних інституційних утворень.

Дослідницька стратегія права національної безпеки суттєво посилюється за умови визнання тієї обставини, що неодмінною ознакою (властивістю) системної цілісності, до якої належить право національної безпеки, є її внутрішня здатність до самоорганізації. Адже самоорганізація дозволяє забезпечити певну незалежність формування й існування систем.

Система права національної безпеки є залежною від системи права, але містить свої особливі ознаки, які дозволяють виокремити право національної безпеки як самостійну галузь. Система права, а відтак і системна цілісність права національної безпеки, формуються не лише завдяки певним закономірностям, але й унаслідок внутрішніх процесів, які мають ознаки самоорганізації під дією багатьох зовнішніх факторів. Серед таких факторів найбільш дієвим є вплив держави, її складного механізму. Правотворча і правозастосовна діяльність держави суттєво впливає на утворення правової форми національної безпеки, її нормативного та інституційного вираження. Водночас визначальними залишаються потреби людини й суспільства в цілому в безпечних умовах існування, що достатньо чітко виявляють соціальні комунікації. Ось чому процес формування права національної безпеки відбувається за складними правилами синергетики, внаслідок нелінійних закономірностей, що потребує окремої уваги.

Стратегія дослідження права національної безпеки не може не ураховувати аксіологічних характеристик права і держави загалом та аксіології національної безпеки зокрема, на основі якої утворюється ціннісна картина права національної безпеки.

Аксіологія права національної безпеки виходить із властивостей права [152, с. 187-190], його сутнісних ознак, що найбільш відчутно виявляється в правових комунікаціях. Властивості права національної безпеки не лише актуалізують його зміст, але й розкривають правові цінності, які виявляє ця галузь права, здійснюючи упорядкування соціальних комунікацій у сфері національної безпеки. Водночас саме властивості права національної безпеки забезпечують його взаємодію з державою, виявляють здатність права привести діяльність державних інститутів у відповідність до соціальних запитів, потреб людини на основі ціннісно-нормативних вимог. Спостерігається нерозривний зв'язок властивостей права з інституціонально-функціональною складовою держави, і далі – з реалізацією можливостей права щодо впливу на забезпечення національної безпеки. Властивості права цілком відповідають потребам і запитам особистості, серед яких безпека життєдіяльності є чи найголовнішою, що, безумовно, має важливе значення для формування права національної безпеки. Поряд з цим інтегрування властивостей права в системі правових цінностей дозволяє забезпечити конкретизацію національних інтересів, їх узгодження та забезпечення захисту. Ціннісні установки, нормативне начало права ведуть до досягнення мети за допомогою соціально-упорядкованої діяльності, де необхідно виділити функціональний аспект права – його регулятивність у поєднанні з охоронним функціональним призначенням.

Соціальна діяльність і взаємодія суб'єктів, зазнаючи в процесі регулювання ціннісно-нормативного впливу права, по-різному виявляються у різних сферах соціальної дійсності, в тому числі у сфері національної безпеки. Це визначається особливостями комунікації соціальних акторів, особливостями їхньої діяльності, спрямованої на досягнення певної мети.

Соціально-комунікативні взаємодії суб'єктів, або ж по-іншому – суспільні відносини у сфері національної безпеки, опосередковані метою, проходять складний процес інституціалізації, який набуває правових ознак під впливом норм права – загальнообов'язкових правил поведінки.

Важливо, що в процесі соціальної комунікації у сфері національної безпеки і досягнення значущої для учасників комунікативних зв'язків мети такі норми виникають унаслідок відтворення допустимих і необхідних для усіх без винятку учасників дій, які не просто не руйнують стан безпеки, а формують захист і забезпечують стан національної безпеки, що підтверджується не лише вітчизняною практикою, але й досвідом інших, не менш чутливих до цієї проблеми держав [376, с. 17-20]. Важливим також є те, що характер поведінки в процесі комунікативної взаємодії суб'єктів є різним. Така відмінність визначається насамперед способом впливу на поведінку і в цілому на комунікативну взаємодію соціальних акторів, якщо ширше – на їхню діяльність, а також – національними інтересами, які знаходяться в основі цієї діяльності. За вказаних обставин утворюється певне правове середовище соціальної діяльності суб'єктів національної безпеки, особливі умови існування права в цьому правовому середовищі, що обумовлюється необхідністю забезпечення захисту національних інтересів, де виникає й діє певний правовий режим, який формує і затверджує право національної безпеки у системі права.

Методологічні засади пізнання права національної безпеки підтверджують і розгортають наукову позицію стосовно функціонального призначення методологічного інструментарію юриспруденції [205], що дозволяє відкрити нові грані правової реальності з утвердженням окремих правових спільностей як самостійних систем, які існують та функціонують у системі права. Поряд з іншими такою системною нормативно-правовою спільністю в системі права України є право національної безпеки [40, с. 119].

2.3. Нелінійність права національної безпеки і його методологічне забезпечення

Національна безпека є системою, яка зазнає постійного впливу різних соціальних факторів внутрішнього і зовнішнього походження. Сприятливі для національної безпеки та її розвитку фактори діють у межах існуючих державних утворень і відповідають встановленим правовим вимогам щодо забезпечення національної безпеки. За таких обставин внутрішні чинники, якими необхідно розглядати діяльність суспільства, держави, індивідів та їхніх груп у системі національної безпеки, як правило, сприяють її збереженню та розвитку. Натомість зовнішні фактори впливу на систему національної безпеки, спрямовані на зміну її конфігурації, мають на меті послаблення системних зв'язків і навіть руйнування окремих компонентів системи, зменшення спроможностей у реалізації функцій. Відтак система національної безпеки є закритою для дії зовнішніх чинників, така закритість забезпечує стабільність, сталість системи та запобігає її руйнуванню.

Відкритість системи національної безпеки в межах тих чи інших державних утворень є відносною, що цілком очевидно. Відносна відкритість та водночас замкненість системи національної безпеки вимагає відповідних механізмів саморегулювання для підтримання стану рівноваги, цілісності, єдності компонентів. Безумовно, що саморегуляція системи національної безпеки не може замінити ціленаправленої діяльності держави й громадянського суспільства щодо забезпечення національної безпеки, особливо у випадках виникнення та існування реальних загроз. Проте така ціленаправлена діяльність не виключає, а навпаки, заохочує усі можливі позасистемні, здебільшого автономні засоби впливу на підтримання або ж відновлення цілісності системи національної безпеки. Більш актуальним це питання постає у випадках, коли держава та громадянське суспільство не досягають компромісу щодо забезпечення національної безпеки, виявляють виключно антагоністичні дії, наслідком яких є непримиренність і протистояння, що характеризує стан нерівноваги та досягнення точки, або ж

навіть каскаду біфуркацій. Непритаманна системі національної безпеки дисипативність набуває цілком реальних ознак, а біфуркаційний механізм унаслідок зовнішнього впливу і внутрішнього протистояння отримує здатність зруйнувати систему національної безпеки.

Цілісність правової форми національної безпеки багато в чому забезпечується синергетичною природою змістовного наповнення правом усього простору та усіх рівнів сфери національної безпеки. Реагування на зовнішні та внутрішні загрози національній безпеці, протидія і запобігання руйнації стану національної безпеки, як діяльність складна та багатовекторна, здійснюється у правовій формі. Право стає центром утворення діяльності стосовно нейтралізації загроз через забезпечення реалізації нормативно-правових приписів і задоволення потреб людини й суспільства у безпековому середовищі відповідно життєдіяльності та існування. Відтак звернення до положень правової синергетики в контексті національної безпеки має своє обґрунтування не лише доктринальними позиціями, що важливо, але й необхідністю практичного вирішення питань захисту системи національної безпеки від руйнування.

Структура національної безпеки, як зазначалося, є досить складною та має цілком очевидні ознаки соціальної мехатроніки. Адже компоненти національної безпеки охоплюють інституціональні, нормативні, ідеологічні складові, поєднують матеріальні та ідеалістичні фактори, які у своєму різноманітті утворюють певну цілісність, що має ознаки системи. Елементи системи національної безпеки – від економічних показників існування суспільства до культурних чинників національної самоідентичності, утворюють самостійні системи іншого рівня, фактично – підсистеми макросистеми національної безпеки. Такі підсистеми формуються та існують (інституційно функціонують) за певними автономними правилами та принципами, які суттєво різняться, проявляючись індивідуально та демонструючи складні зв'язки між собою, які досить часто не є взаємозалежними та детермінованими. Кореляція підсистем національної

безпеки відбувається виключно через єдність правового простору, де право виконує невидиму та більшою мірою непомітну для детермінантів підсистем національної безпеки функцію саморегулювання. За таких обставин синергія національної безпеки доволіно, без участі сторонніх соціальних акторів (будь-яких соціальних суб'єктів, у тому числі держави та її інститутів) ініціює утворення правової цілісності тих підсистем, які є самостійними компонентами національної безпеки (підсистеми економічної, фінансової, екологічної, інформаційної, воєнної безпеки тощо). Така кореляція визначається: по-перше, внутрішньою відкритістю правової цілісності національної безпеки, по-друге, замкненістю по відношенню до зовнішніх антагоністичних для неї чинників. Проте синергія правової цілісності національної безпеки безпосередньо залежить від правового порядку, який фактично утворює правовий простір існування національної безпеки. У цьому контексті національне право та правовий порядок як основа його існування дозволяють формувати й утримувати сталі показники національної безпеки, що є важливим під час будь-яких біфуркаційних проявів.

Отже, відносити національну безпеку до систем виключно із лінійними характеристиками немає підстав, оскільки показники безпеки залежать від багатьох чинників, які проявляють нерівномірну і непослідовну дію щодо подолання загроз національній безпеці, хоча й мають певні закономірності, які формуються всередині системи і здійснюють певну внутрішню стабілізаційну дію. За таких обставин необхідним є пошук атракторів правової стабільності національної безпеки, що відбувається через використання права та його властивостей. Використання властивостей права у забезпеченні національної безпеки може видатися достатньо примарним, позаяк у цьому напрямі діють численні державні інститути, громадські організації, конкурують різні політичні сили, намагаючись отримати владні механізми, на що звертає увагу О.В.Копан, зауважуючи про дестабілізацію соціально-політичної обстановки як провокацію внутрішньодержавного

конфлікту і необхідність узгоджених дій з метою забезпечення безпеки індивіда та суспільства в цілому [145, с. 73-78].

Проте будь-які, навіть надпотужні зусилля у вирішенні практичних питань забезпечення національної безпеки виявляються даремними, якщо ігнорується право та його властивості.

Дія права щодо забезпечення національної безпеки є ресурсно необхідною та у звичайних умовах підсилюється діяльністю людини, суспільства і, звичайно, держави. Проте така підсилююча діяльність може мати місце виключно у межах національного права та правового порядку, з урахуванням відповідних положень, принципів міжнародного права. За межами права діяльність зазначених соціальних суб'єктів не лише не створює безпекового середовища, але й руйнує до стану знищення правовий порядок та існуючу в умовах правового порядку систему національної безпеки. З цього приводу доречно звернутися до розуміння синергетичної парадигми в соціальній самоорганізації, про що зауважує Л. В. Бевзенко: «Точка біфуркації – ще одне з найбільш значущих понять самоорганізаційної теорії. Це такий період, або, скоріше, момент в історії системи, коли вона, по суті, перетворюється з однієї системної визначеності в іншу. Її якісні характеристики після виходу на точку біфуркації приречені на принципові зміни, що призводить до зміни сутності самої системи. Механізм трансформації системи, що працює в такі моменти, пов'язаний з розгалуженням системної траєкторії, що визначається наявністю конкуренції атракторів. Принцип детермінізму і причинності в такій точці з необхідністю порушується, так як вибір варіанту післябіфуркаційного еволюційного розвитку ні причинно, ні навіть вірогідно не пов'язаний з добіфуркаційним періодом. Вирішальною силою в момент вибору системою свого майбутнього в точці біфуркації виявляється випадковість. Минуле не визначає той варіант майбутнього, який вибере система у точці біфуркації, не детермінує майбутнє, не містить його в собі. Більш того, ситуація виглядає прямо протилежною: вибір одного з можливих варіантів розвитку є вибором

майбутнього, і воно багато в чому задає картину системної динаміки аж до наступної точки біфуркації, має вплив сили протягування на всі системні події» [14, с. 136].

Біфуркаційний механізм стосовно права в контексті формування та існування правової цілісності національної безпеки постає аномійним явищем лише за умов ігнорування властивостей права, які натомість змушують систему національної безпеки навіть у біфуркаційний період зберігати цілісність. Однак виявляється також важливим у вирішенні завдань забезпечення національної безпеки в період біфуркації, зміни системи на нову, з новим порядком усвідомлювати та реалізовувати у соціальному управлінні взаємодію та взаємну протилежність агресії й толерантності, використовуючи виключну можливість права, на що звертає увагу І. С. Смазнова, зауважуючи: «Завдяки зусиллям соціальних груп, що засновані на вмінні керувати механізмом синергетичної ефективності парності концептів агресії і толерантності, можна в значній мірі підвищити вірогідність здійснення варіанту розвитку соціальної системи, який більше спрямований на успіх або хоча б очікуваний результат» [312, с. 330]. Зрештою, саме в період біфуркації проявляються найбільш успішно можливості соціальної підтримки стану національної безпеки усіма суб'єктами, де перевагу має не держава, як це не складно уявити, зважаючи на потужність інституційної діяльності держави, а насамперед громадянське суспільство та його інститути. Необхідно погодитися з думкою О. В. Петришина, що «Ігнорування багатофакторності чинників соціального розвитку призводить до штучного звуження сфери правового регулювання виключно до функціонування державного механізму, який у сучасному суспільстві вже не може виступати єдиним (монопольним) провідником нормативної правової енергії у суспільні відносини. Останнє не залишає простору для автономного регулювання – ініціативної діяльності громадян та їх об'єднань, функціонування громадянського суспільства та системи місцевого самоврядування. Натомість відрив права від активних носіїв

– індивідів, які наділені власними інтересами та свідомістю, компенсується покладенням на владу неадекватних їй призначенню у демократичній державі надзвичайних завдань, надмірною концентрацією силового впливу в руках органів державної влади, авторитарними та бюрократичними методами вирішення будь-яких питань життєдіяльності суспільства» [225, с. 19-20]. Безумовно, що в даному випадку не може залишатися поза увагою діяльність правової людини, тобто особистості, у свідомості якої успішно здійснена рефлексія права, його властивостей, а відтак – його цінності. Правова синергія стосовно національної безпеки транлюється виключно через суспільну правосвідомість, більш інтенсивно і конкретно – через правосвідомість окремих членів суспільства. У цих випадках не настільки важливими виявляються інституційні можливості держави, скільки правова послідовність тих, хто є носієм права – особистостей, які усвідомлено ставляться до права як до визначальної цінності. Формування такої особистості здійснюється внаслідок складного процесу набуття людиною ознак правової людини, такий процес є важливою складовою загального процесу охоплення правом усіх сторін соціальної діяльності, де підсистемам національної безпеки приділяється більш значна увага. Важливим фактором тут є правова стратегічна культура людини загалом і професійна стратегічна культура насамперед, на чому акцентувалась увага.

У контексті висловленого важливого значення набуває концепція національної стійкості, на чому зосереджують увагу науковці Національного інституту стратегічних досліджень, зокрема О. А. Резнікова. Учена посилається на результати соціологічного дослідження, проведеного серед студентів університетів США та Ізраїлю стосовно розуміння поняття «національна стійкість» і найбільш небезпечних загроз для країни. Результати соціологічного дослідження з цих двох питань виявилися показовими і засвідчили відмінності у визначенні ключових загроз, хоча тероризм виявився на першому місці, але мала місце значна розбіжність в показниках; інші ключові загрози, на які вказали респонденти, визначалися

геополітичною обстановкою, в якій перебувають держави, а відтак для Ізраїлю важливими є воєнні загрози, суперечності внутрішньополітичного характеру, тоді як для США мали значення неефективність державного управління, погіршення екології тощо. Натомість, зазначає О. А. Резнікова, цікаво, що «...відмінності у визначенні поняття “національна стійкість” американцями та ізраїльтянами виявилися незначними: узагальнена американська версія була більш абстрактною, а ізраїльська – більш деталізованою. При цьому сутність цього поняття в узагальненому вигляді була визначена як здатність нації успішно протистояти небезпекам (наприклад, тероризм, корупція, бідність та ін.), зберігаючи при цьому недоторканими суспільні цінності» [293, с. 20-21]. Національна стійкість формується внаслідок засвоєння практично усіх соціальних чинників, які впливають на безпекове середовище людини, і набуває тих якостей, які дозволяють усвідомлено ставитися до загроз, розуміти їхню соціальну природу, мати здатність своєчасно та ефективно протидіяти таким загрозам за умов організаційного впливу певних соціальних інститутів, насамперед держави, але більшою мірою внаслідок самоорганізації. Проте важливо, що національна стійкість, як обов’язкова передумова національної безпеки, має відверто нелінійне соціальне походження, у цьому якраз існує перевага її формування та найбільш значуща цінність, оскільки національна стійкість попри стійкість держави, не маючи певної інституційної визначеності, може запобігати нищівним діям проти національної безпеки навіть за умов руйнування її системної цілісності або ж за умов руйнування підсистем національної безпеки. Синергетичний характер національної стійкості підтверджує необхідність формування відповідної стратегічної культури національної безпеки, яка транслюється в тому числі через право національної безпеки.

Когерентність підсистем національної безпеки є складною, а за певних обставин навіть достатньо умовною, а тому пов’язаність усіх підсистем забезпечує, на чому наголошувалось, національне право та правовий

порядок. Успішність підтримання правом цілісності національної безпеки є важливою, тому що альтернативи праву стосовно дії в цьому напрямі не існує. Водночас, значні ризики виведення системи національної безпеки з рівноваги, активні дії щодо досягнення стану нерівноваги нейтралізуються якраз ефективною протидією не лише відповідних інституційних чинників держави, суспільства, але передусім права, звідки держава і громадянське суспільство отримують легітимізовані засоби та способи відповідних флуктуаційним ситуаціям дій.

Отже, правова синергетика безпосередньо впливає на формування цілісності національної безпеки, стає важливим компонентом онтологічної основи формування права національної безпеки як нелінійної системи. На епістемологічному рівні використання можливостей синергетики забезпечує ефективність дослідження не лише національної безпеки, але й права національної безпеки. Концептуальна модель права національної безпеки без використання таких можливостей позбавляється методологічного обґрунтування і, зрештою, втрачає свою різноманітну онтологічну основу, що суттєво позначається на розкритті змісту й галузевої належності, особливостей права національної безпеки.

Саме тут виявляється важливим методологічне обґрунтування належності системи права національної безпеки до системи національного права. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що система права, поєднуючи множинність свого значення і виявлення, постає у вигляді відкритого для соціального впливу, для соціальних комунікацій цілісного утворення, яке втрачає ознаки лінійності з тим, щоб досягти свого призначення, зберегти свою сутнісну основу, витоки якої безумовно знаходяться в соціальних комунікаціях і морально-етичних, ціннісних нормативах, які мають здатність упорядковувати такі комунікації [41]. Актуальним за таких обставин є встановлення першоджерела норми, яка утримує право, і на якій засновується право. Так, В. В. Дудченко такою основною нормою вбачає норму природного права, якою є свобода, і саме такій нормі має відповідати

позитивне право [99, с. 54]. Позиція вченої відповідає поширеній концепції юснатуралізму та знаходить своє підтвердження у лібертарній теорії права. Однак не менш поширеною у розумінні права все ж залишається детермінація ціннісних нормативів права публічною владою, що орієнтує на існування права, яке є офіційним, тобто тих правил поведінки, що є наслідком легітимації для соціальних комунікацій у визначених офіційних джерелах. За таких обставин питання лінійності системи права успішно вирішується і не потребує зайвих зусиль для обґрунтування інших позицій, які між тим підтверджують відкритість системи права та нелінійні характеристики, значно віддалені у багатьох випадках від офіційного права, яке до того ж здатне втрачати ознаки й властивості права через дію руйнівних чинників, до яких часто належать не лише деструктивні дії окремих індивідів або ж колективних суб'єктів, але й певні, цілком здавалося б легітимні акти публічної влади.

Неофіційне право часто має характер очікування для загального визнання, його обриси лише спонукають до розуміння нормативності та системності. Проте соціальний потенціал неофіційного права часто є більш ефективним у дії, ніж норми, які виходять від публічної влади і проходять складний шлях правотворення для подальшої легітимізації. Очевидно, що неофіційне право зароджується у спілкуванні окремих груп індивідів, окремих суб'єктів у стані їхньої комунікації, та обов'язково у таких випадках норми неофіційного права мають засновуватися на нормах офіційного права, проте обов'язковим є форматування неофіційного права на основі загальних властивостей права з тим, щоб у співвідношенні з офіційним правом неофіційне право не втратило, а навпаки, затвердило свою здатність упорядковувати певного рівня комунікативні зв'язки. Отже, неофіційне право, існуючи не лише в межах системи національного права, привносить певну деструктивність до існуючої системи права, вимагає розширення компонентів системи права, або ж їхнього поєднання для

забезпечення упорядкування комунікацій всередині тих чи інших соціальних груп.

Для підтвердження цієї думки звернемося до прикладу – корпоративні відносини, які зазнають упорядкування нормами права різної галузевої належності, а також нормами неофіційного права, є свідченням зовнішнього впливу на систему права, де лінійність відсутня і є зайвою для визначення природи правового упорядкування таких відносин. Корпоративне право є очевидним зразком нелінійної підсистеми, яка належить до системи національного права з певними елементами міжнародного права, якщо йдеться про транснаціональні або ж міжнародні корпорації, і потребує взаємодії з такою системою за рахунок додатковості власних характеристик, властивостей, які виявляються необхідними для існуючої системи права.

Децентрованість є характерною для усіх утворень права, які забезпечують правове упорядкування тих соціальних комунікацій, що передбачають досягнення певної мети, визначеної поза галузевими компонентами системи права. Такими утвореннями права є так звані комплексні галузі та інститути права, таким утворенням є право національної безпеки. Телеологічне значення права національної безпеки змушує консолідувати або ж фрагментувати норми права за ознакою досягнення мети – стану національної безпеки, а відтак, використовувати норми, інститути або ж інші утворення права для упорядкування комунікацій, важливих у контексті цієї важливої соціально визначеної мети. Про децентрованість як характерну ознаку тих галузей права, які утворені внаслідок консолідації галузевих і міжгалузевих спільностей на основі соціально важливої мети, яка потребує такої консолідації, можна стверджувати, коли йдеться про природоохоронне право, про право соціального забезпечення, про військове право. Нелінійність права національної безпеки полягає в певному дисипативному стані системних зв'язків, нерівноважність його системи компенсується зовнішнім впливом соціальних комунікацій, які орієнтують не лише індивідів, але й соціум у цілому на досягнення загальної мети, якою є

національна безпека. У даному випадку можливим і доречним є використання положень природничих наук і звернення до характеристик нелінійних фізичних систем, заснованих на закономірностях збереження енергії та подолання внутрішньої ентропії з метою досягнення стану рівноваги. Правовий вплив на соціальні комунікації полягає у нейтралізації загроз виникнення та дії руйнівних для соціуму чинників, і в цьому випадку лінійність і замкненість системи права з необхідністю матиме наслідком її руйнування через відсутність необхідних для стабілізації системи компонентів, що є неприпустимим у принципі, а особливо стосовно національної безпеки. Основоположні зміни детермінанти права національної безпеки, як і системи права загалом, за умови її присутності саме всередині системної цілісності, з необхідністю призводять до деформації системних зв'язків між його елементами, до неможливості виконання функцій інститутами та компонентами права національної безпеки або ж до суттєвого ускладнення виконання таких функцій.

Загальнотеоретична юриспруденція, використовуючи власний арсенал і науковий потенціал у поєднанні міждисциплінарних наукових практик, із використанням міждисциплінарного та синергетичного підходів, здійснюючи дослідження проблеми нелінійності системи права на межі світоглядного і наукового бачення, пропонує ефективні напрями протидії рушійним чинникам соціальної ентропії, які закладені у соціальній активності протилежних за своїм статусним походженням і визначеними цілями індивідуальних та колективних суб'єктів, що характерно для права національної безпеки. Розуміння й прогнозування нелінійних процесів у національній системі права, в тому числі у праві національної безпеки, багато у чому залежить від визначення характеру формування самої системи. Пошуки і визначення детермінанти права національної безпеки є складним завданням, вирішення якого дозволяє дати відповідь на питання стосовно нелінійних характеристик системи права і його цілісної підсистеми – права національної безпеки. Поряд з цим важливим залишається встановлення

взаємодії та взаємозалежності нелінійних і лінійних характеристик системи права, що має значення для права національної безпеки.

Детермінанта системи права, а відтак і права національної безпеки, не може бути внутрішнім чинником, який призводить до утворення основи системи і дозволяє підтримувати систему в стані рівноваги. Соціальний зріз правових явищ засвідчує першооснови їхнього утворення. Такими першоосновами виявляються соціальні та морально-етичні, ціннісні нормативи, які домінують у виникненні права та генералізують його розвиток у напрямі утворення системи та його підсистем. Натомість ми не можемо виокремити конкретні соціальні або ж морально-етичні, ціннісні нормативи, які призводять до виникнення права і формування його системи, а отже і права національної безпеки, його цілісності, оскільки подібне обмеження є невиправданим ні в раціональному, ні у світоглядному сенсах.

Варто звернутися до Кантівського розуміння ноуменального рівня реальності, який походить від духовної реальності, відповідає їй, і саме на духовній реальності будується етичне та релігійне життя людини, на чому зосереджуються І. Пригожин та І. Стенгерс, обґрунтовуючи свою концепцію порядку з хаосу [248, с. 135-136]. Першоосновні нормативи, серед яких ноуменальний рівень реальності не може розглядатися другорядним, не мають постійно визначених або заздалегідь запрограмованих форми і змісту, вони констатуються, виходячи із загальної необхідності появи, утворення норм права в конкретних соціальних комунікаціях. Більш того, соціальні та морально-етичні, ціннісні нормативи мають пройти певну рефлексію у поєднаній взаємодії соціальних акторів, свідомість яких сприймає і відображає соціальні та морально-етичні, ціннісні нормативи саме як норми права, як загальнообов'язкові правила поведінки, в тому числі у сфері національної безпеки. Зазначений складний соціальний процес, що за умов лінійного підходу ми називаємо пошуками детермінанти системи права, у застосуванні до характеристики нелінійності системи права та права національної безпеки очевидно має ризомний характер, який віддаляє від

детермінанти системи, заперечує її існування й по-іншому пояснює причини збереження системи права та його підсистем, однією з яких є право національної безпеки, у численних випадках втрати рівноваги, у протистоянні ентропійним явищам.

Нелінійність права національної безпеки забезпечує парадигма ризому [188, с. 226-228]. Синергетичний підхід у пізнанні права національної безпеки спроможний ефективно виявити особливості впливу на системну цілісність права національної безпеки нелінійних процесів, у тому числі тих, що є характерними для соціальних революцій [401].

Світоглядне значення та властивості ризому у контексті пізнання права, системи права та його підсистеми – права національної безпеки, залишаються невитребуваними упродовж тривалого часу існування запропонованої Ж. Делезом і Ф. Гваттарі концепції ризому [377]. Вказуючи на онтологічні особливості права як цілісності, Ю. М. Оборотов справедливо зауважив, що «...сьогодні не виключене трактування правової реальності в дусі постмодернізму, а саме, розгляд правової реальності як ризомного середовища, що володіє іманентним креативним потенціалом самоорганізації. ...Розгляд права як цілісності є перспективним з використанням для такого його розгляду поняття ризому, яке якраз фіксує позаструктурний і нелінійний спосіб організації цілісності» [152, с. 15-16].

Саме розуміння множинності варіантів утворення права, та насамперед норм права, відсутність наперед визначеної заданості конкретного змісту права, множинність входів до правової реальності та множинність, багатоваріантність проявів права в соціальному бутті, або ж багатоваріантність правопропозицій, що існують у правовій реальності, багатоваріантність правової конфігурації соціальних комунікацій беззаперечно доводять достовірність світоглядних поглядів на право через призму ризому. Інша річ, що за такого підходу ми маємо остаточно визначитись з розумінням права і назавжди відійти від концепту правотворення як виключної діяльності публічної влади. Більш того, якщо

розглядати центральним об'єктом пізнання юридичної науки виключно позитивне право, то втрачається сенс у застосуванні теорії самоорганізації систем, втрачається сенс у визначенні причин самозбереження права за умови втрати зв'язків із державою, адже поза системами реальних соціальних зв'язків і процесів, на думку науковців, позитивне право – «мертва» форма [355, с. 74-75]. Проте право, а відтак і система права, його підсистема – право національної безпеки, не можуть уявлятися продуктом діяльності будь-якого єдиного суб'єкта соціальної комунікації, якого б значення статус такого суб'єкта не набував, і держава у цьому випадку не стає винятком. Право поза соціальними зв'язками не існує і не може існувати, а позитивне у праві, які б зусилля не докладалися для спростування, зорієнтовано на існуючу систему цінностей і на природну сутність права – його ідею. Право має більший простір для його розуміння, ніж виключно через позитивне у його змісті, що є важливим у методології дослідження права, а відтак для застосування теорії самоорганізації систем. Такий висновок досить аргументовано підтверджується темпоральними гранями права, про що зазначають науковці [204, с. 83-86]. Натомість можливості позитивізму у праві (за певних умов – соціального позитивізму), який виходить, за Г. Гартом, за межі оболонки виключно норм, велінь і наказів та полягає у правилах, що потребують визнання [341, с. 102-110], дає можливість в аналітичному, методологічному контекстах розширити межі пізнання права, хоча певна методологічна обмеженість позитивізму в розумінні права залишається.

Ризомність процесів, які відбуваються до формування системи права, у стані сформованості та функціональності системи права, а також у стані трансформації, змін системи права має свої особливості, які в багатьох випадках не підтверджують, а навпаки, заперечують ризомні характеристики індетермінованості системи права, що так важливо для права національної безпеки, і, що є наслідком лінійного підходу.

Ризому права необхідно розглядати як сформоване на основі ідеї права, концентроване поєднання соціальної та морально-етичної енергії, що містить ціннісні наративи, які віддаляють і наближують усвідомлену діяльність соціальних акторів до визначеної в соціальних комунікаціях мети. Для права національної безпеки такою метою є забезпечення національної безпеки. Ризома права виявляється віддаленою від детермінанти системи права настільки, наскільки це стає достатнім і необхідним для виникнення та успішного завершення процесів самоорганізації системи права, і це знаходить своє втілення у праві національної безпеки.

Ризома права постає рушійним чинником, який протистоїть не лише зовнішньому впливу на процес управління системою права, а значить і права національної безпеки, але й зводить нанівець будь-які спроби підпорядкування як системи права загалом, так і права національної безпеки в межах соціальних систем національного або ж наднаціонального рівнів. Отже, ризома права забезпечує незалежність права національної безпеки від дії соціетальних акторів, засвідчує фундаментальність права у забезпеченні національної безпеки.

За рахунок багатоваріантності соціальних і морально-етичних поєднань ризома права здатна проявлятися у нескінченності форм і нескінченності якостей, орієнтуючись на соціально визначену мету, якою для права національної безпеки, звісно, є забезпечення національної безпеки.

Заздалегідь визначеної основи ризома права не має, і не потребує такої основи ні в умовах національного, ні в умовах наднаціонального права.

Ризома права проявляється в межах існуючої правової системи, але не є виключно залежною від принципів, парадигм цієї правової системи, оскільки не може повною мірою відповідати заздалегідь визначеним правилам і вимогам формування правової системи, що є цілком зрозумілим унаслідок нелінійності її характеристик.

Проте у сформованому стані ефект ризоми послабляється до межі, яка є необхідною для збереження системою права рівноваги, що дозволяє зокрема

праву національної безпеки більш ефективно реалізувати функцію правового забезпечення національної безпеки.

Ризома орієнтує національне право на незалежне системотворення, процес конкретизації права в умовах дії ризоми має достатньо вільний, незалежний від свідомої діяльності соціальних акторів характер. При чому процес конкретизації права не варто розглядати через призму правозастосування. Йдеться насамперед про утворення системних фрагментів права внаслідок дії ризоми, що проявляється у виникненні необхідних для суб'єктів соціальної комунікації норм, у поєднанні норм у певні спільності за рахунок визначення мети, яку переслідують такі суб'єкти соціальної комунікації в процесі їхньої спільної діяльності. Саме на межі досягнення мети нелінійні та лінійні характеристики системи права можуть перетинатися, що не призводить до руйнівної дії. Навпаки, процес консолідації та фрагментації права за таких умов відбувається внаслідок численних горизонтальних зв'язків між нормами права, між групами норм права як на національному рівні, так і за межами національного. Нелінійність системи права проявляється в реалізації внутрішнього змісту ризоми-кореневища, де норми права не знаходяться у будь-якому підпорядкуванні та не потребують дії будь-яких соціальних акторів, а виникають та об'єднуються у спільності через соціальну комунікацію, внаслідок рефлексії стану та наслідків комунікації суб'єктами цієї діяльності. Такий висновок стосується права національної безпеки, нелінійність якого обумовлена відсутністю будь-якої залежності від діяльності держави у тих випадках, коли держава перестає виконувати визначену правом роль щодо збереження єдності соціуму, забезпечення безпеки життєдіяльності людини, існування суспільства, а стан безпеки визначають інші соціетальні актори на основі ціннісних, морально-етичних установок, які продукують відповідні правила поведінки у соціальних комунікаціях.

Безумовно, що парадигма ризоми в контексті системотворення права дещо по-іншому характеризує взаємодію та взаємозалежність галузей

національного права, лінійність системи якого підкреслює наявність не лише горизонтальних зв'язків, що є очевидним, але й чітко окреслених вертикальних зв'язків, а також залежність галузей права від конституційного права. І якщо вважати, що сьогодні відбувається процес формування системи права за об'єктами відповідних правовідносин [113, с. 184], то закономірно виникає питання про основу такого процесу, а також про те, чи достатньо лише об'єкта для формування самої системи права, і чи є об'єкт уже існуючих правовідносин, визначених правом, нормою права, належним для формування самої системи права. Всі ці методологічні питання й питання сутнісного існування права знімаються, коли поряд із лінійним розумінням системи права розглядаються її нелінійні характеристики.

Світоглядне бачення нелінійних систем, на чому наполягає І. О. Снегірьов, виходить із того, що «...у нелінійній моделі розвитку акценти зміщуються з жорсткої детермінації на принципову стохастичність. Будучи найважливішим чинником і принципом у процесах світобудови, стохастичність вводить в наукове пізнання принцип індетермінізму. При цьому... нелінійний підхід не заперечує ролі порядку. Він враховує конструктивну роль хаосу. Фіксує руйнівну роль хаосу, нелінійна методологія і пов'язане з нею світобачення підкреслює і його творче начало, тим самим вирішуючи питання діалектично» [314, с. 94]. Наведене положення має надзвичайну важливість для системи права і для права національної безпеки, оскільки випадковість, на перший погляд, може заперечувати сам процес формування та існування системи. Проте такий висновок буде вірним виключно для лінійного бачення системи, а система права і право національної безпеки, як його цілісна підсистема, мають нелінійні ознаки, що є не менш важливими у їхній характеристиці. Ми не повинні ігнорувати очевидний факт належності права конкретним суб'єктам соціальної комунікації як певної соціальної якості таких суб'єктів, у чому достатньо переконливим є французький філософ В. Декомб, стверджуючи про цілісність суб'єктивного права [90, с. 456, 458].

Може здаватися, що нелінійні ознаки й властивості права національної безпеки, як і загалом системи права, мають додатковий характер, однак вказані ознаки та властивості є обов'язковими, такими, що фактично забезпечують цілісне існування права національної безпеки в системі права. У даному випадку головним вбачається збереження цілісності системи, що на рівні класичного підходу не потребує особливого обґрунтування і не закликає до дискусії через розуміння нелінійних систем як дисипативних, здатних до розпаду та виділення окремих компонентів системи у самостійні системи або ж менш залежні підсистеми. Проте нелінійний підхід до цієї проблеми доказово демонструє, що дисипативність системи права та його підсистеми – права національної безпеки, є виключно вторинним явищем, оскільки ризом має здатність трансформуватися, змінювати форми виявлення, не руйнуючи уже сформованого середовища, або ж змінюючи таке середовище відповідно до нових соціальних і морально-етичних нормативів, на чому акцентувалась увага. Зрештою, варто погодитися з М. Мамардашвілі, що цікавити у пізнанні мають лише дійсно живі явища, живі осередки неподільних взаємодій, які лише актуально, «по живому» мають відбуватися з тим, щоб потім у нашаруванні відповідностей можна було висловлюватися у термінах законів і казуальних зв'язків; такий зріз аналізу і є зрізом, де «прописана» проблема нового або новоутвореного, вирішальна стосовно аналізів життя і свідомості, без цього й термін «свідомості» не існував би у фізичній картині світу [177, с. 98].

Виявляється важливим, що в нелінійних системах вертикальні зв'язки зазнають зміни, набувають ознак звичайних, індетермінантних зв'язків з перенесенням умов взаємодії та взаємозалежності в горизонтальну площину, позбавлену підпорядкованості.

Так відбувається, зокрема, і у випадку з конституційним правом, взаємодія з яким права національної безпеки має особливе значення. Норми та положення Конституції в нелінійних системах права постають певними нормами-принципами. Конституційні норми-принципи у перенесенні на

соціальні та морально-етичні, ціннісні нормативи забезпечують ризому права соціальним і морально-етичним, ціннісним змістом, який орієнтується на ідею права і не може містити елементів, які суперечать ідеї права. Натомість норми права національної безпеки в контексті виконання завдань забезпечення національної безпеки містять ціннісні, соціальні показники стану національної безпеки, є певними соціальними і правовими «маяками», які орієнтують галузеві утворення національного права на перебування у сфері, яка дозволяє забезпечити стан національної безпеки та здійснювати захист національних інтересів. Власне, таке розуміння змісту і призначення ризому права сприяє реалізації принципу верховенства права, розгортання якого за таких умов об'єднує, зміцнює індивідуальні та колективні дії соціальних акторів, формує безпекове середовище, зберігаючи єдність усього соціуму [41].

Нелінійний підхід із застосуванням парадигми ризому права дає остаточну і достатньо переконливу відповідь на питання стосовно методологічного обґрунтування формування права національної безпеки як галузі права у національній системі права. Таке обґрунтування підтверджує сутнісна характеристика права національної безпеки з визначенням місця права національної безпеки у системі національного права, його дії, що є предметом подальшого дослідження.

РОЗДІЛ 3

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Поняття, загальна характеристика права національної безпеки України

Феноменологія права національної безпеки поєднує різні ставлення та різне розуміння стосовно правової природи норм, які визначають правила поведінки у сфері національної безпеки, можливість їх поєднання в систему з відповідними взаємозв'язками, закономірностями і практичною спрямованістю. Варто погодитися з відомою вченою Кім Лейн Шеппеле про те, що предметність права національної безпеки може сприйматися по-різному в національних правових системах, але стосовно правової оцінки спільних, загальних загроз існуванню людства та протидії таким загрозам оцінки будуть завжди однаковими [394, р. 437-453].

Предметність права національної безпеки визначається усім різноманіттям упорядкованої соціальної діяльності щодо забезпечення національної безпеки, за умов, що така діяльність може здійснюватися такими соціетальними акторами як держава, суспільство, а також людиною. Сфера національної безпеки для права національної безпеки є не лише соціальним простором правового впливу на поведінкові акти, на дії, рішення, суспільні відносини, соціальні комунікації держави, суспільства та людини, а є тим довершеним станом, що підтверджує силу права, зміцнює його позиції як одноосібного, спільного для всіх універсального засобу досягнення такого стану.

Право утверджує свою цінність у багатьох соціетальних актах, серед яких правове забезпечення національної безпеки виявляється чи не найголовнішим, оскільки наочно демонструє його універсальні якості, однаковою мірою стосується усіх соціальних акторів, приборкує руйнівні

сили як за рахунок правової діяльності держави та її інституційних спроможностей, так і самотійно – у складних комунікаціях із державою, які варто вважати стратегічними комунікаціями правового змісту. В результаті такої взаємодії права й держави стає досяжною будь-яка соціально визначена мета, а не лише стан національної безпеки. Адже захищеність людини, суспільства та самої держави є визначальною ознакою істотності існування соціального простору та обрешеної правом соціальної діяльності у цьому просторі.

Поняття права національної безпеки ґрунтується на загальних характеристиках права як соціального явища, які розкривають його соціальні, ціннісно-нормативні, потребні, комунікативні та інші ознаки, і водночас орієнтує на особливості предметної сфери, яка виходить на безпеку людини й соціуму. Для розкриття поняття права національної безпеки недостатньо стверджувати про те, що національна безпека є правовою категорією [201], або ж, що право національної безпеки має своїм покликанням дослідження суспільних відносин у сфері національної безпеки [164]. Адже національна безпека у своєму змісті має не лише правові ознаки, але більш широку змістовну характеристику, де право займає важливе, навіть вирішальне, проте не єдине місце.

Право національної безпеки формується внаслідок дії відповідного правового режиму. Правовий режим утворює необхідні та достатні умови для правового існування суспільних відносин, які набувають правових ознак унаслідок дії права. Без будь-яких застережень можна стверджувати, що правовий режим – це фактичний стан правової урегульованості соціальної комунікації, суспільних відносин відповідно до мети, яку поставили перед собою суб'єкти соціальної активності, та є водночас наслідком дії вибраних ними методів урегулювання міжсуб'єктних відносин. Правовий режим – це умови існування права у просторовому вимірі, у процесі активного впливу права на суспільні відносини, тобто – у здійсненні правового регулювання. Правовий режим створює необхідні та достатні умови для існування права і

відбувається це, насамперед, у процесі формування системи права [46, с. 317-322].

Правовий режим права національної безпеки містить предмет (суспільні відносини, соціальні комунікації між суб'єктами цієї сфери), метод (яким є сукупність засобів і способів правового впливу, правового регулювання на вказані суспільні відносини та соціальні комунікації) та мету, що конкретизується відповідно до певної галузі соціального буття і певних безпечних умов життєдіяльності безпосередньо у сфері національної безпеки [42, с. 90].

Правовий режим права національної безпеки характеризується досить жорсткими правилами упорядкування суспільних відносин, що забезпечує імперативний метод правового регулювання. Такий правовий режим може набувати спеціальних ознак надзвичайного режиму [266] або ж режиму воєнного стану [265], що, зокрема, характеризує його виключну публічно-правову природу, зосереджену на охороні загальнозначущих інтересів. Зауважимо, що навіть за таких умов зберігається особливий порядок обмеження прав і свобод людини, проте жодним чином ці обмеження не можуть поширюватися на забезпечення та реалізацію права на життя, на безпечні умови життєдіяльності людини. Домінування національних інтересів у об'єктивації права національної безпеки має межу, якою стає забезпечення права людини на життя, а інші права та основоположні свободи людини у виключних випадках обмежуються заради збереження життя людини і збереження соціуму загалом.

Суспільні відносини, соціальні комунікації у сфері національної безпеки мають різний зміст, проте об'єднує такі суспільні відносини під дією відповідного правового режиму загальна мета – забезпечення національної безпеки, що на практиці полягає у захисті національних інтересів від реальних і потенційних викликів та загроз. Мета правового регулювання (або ж правового впливу) суспільних відносин у сфері національної безпеки (на чому необхідно наголосити) визначається і конкретизується

відповідно до певних галузей соціального буття, суспільної діяльності – інформаційної, економічної, військової, екологічної тощо. У такий спосіб формуються умови для задоволення запитів суб'єктів стосовно забезпечення національної безпеки, а також встановлюються відповідні правила діяльності суб'єктів національної безпеки стосовно захисту національних інтересів.

Захищеність національних інтересів, створення безпечних умов соціального буття виявляється цілісним і засвідчує правило, відповідно до якого необхідним є формування безпеки як на загальному рівні, так і у кожній сфері життєдіяльності людини, суспільства та держави. Загальна картина безпечних умов життєдіяльності залежить від такого стану на різних напрямках національної безпеки, що регламентується нормами права національної безпеки. Зокрема, досягнення воєнної безпеки не гарантує національної безпеки за умов неспроможності протидіяти загрозам екологічного чи техногенного характеру. Загрози економічній безпеці, у разі неможливості їхнього подолання, безумовно впливають на стан національної безпеки й потребують відповідної протидії. Відсутність спроможності досягти інформаційної безпеки утворює реальні й потенційні загрози воєнній та національній безпеці тощо. Ми можемо стверджувати, що національна безпека має секторальний характер, види національної безпеки є конкретним виявленням національної безпеки, а тому мета правового впливу, якою є стан національної безпеки, завжди має конкретні характеристики, які у свою чергу суттєво впливають на структуру права національної безпеки загалом.

Право національної безпеки як системна цілісність визначає статусні, а також поведінкові акти обмеженого кола суб'єктів, які своєю чергою стосуються певних об'єктів, що не може не впливати на характеристику цієї правової цілісності у системі національного права.

Суб'єктами права національної безпеки є людина, держава, суспільство, що відповідає змісту суспільних відносин національної безпеки. Проте визначення суб'єктів права національної безпеки має особливість, яка полягає у необхідності їхньої соціетальної індивідуалізації на основі

особливостей комунікацій у сфері національної безпеки, які на практиці постають як стратегічні комунікації. Соціетальна індивідуалізація суб'єктів права національної безпеки, де держава як неодмінний соціальний актор діє обов'язково на підставі положень і вимог права, передбачає, що суспільство є відкритим, а людина розглядається як особистість [242, с. 213] та має індивідуальні якості, які визнає загалом суспільство і держава.

Поняття права національної безпеки багато в чому залежить від сутнісного сприйняття соціального простору дії права, де забезпечується національна безпека, від характеру та підстав виникнення комунікативних зв'язків стосовно забезпечення національної безпеки, повноважень і можливостей соціальних акторів, серед яких у цій сфері є необхідність розглядати людину з її особливими запитами щодо суб'єктності, на чому зосереджується увага.

Водночас на обґрунтування наукової позиції стосовно узагальненого визначення держави суб'єктом права національної безпеки варто звернутися до доктринального вирішення проблеми суб'єктів конституційного права. Найширші напрацювання у розрізі конституційно-правових відносин [351, с. 22-23] підтверджують висновок, що держава, її інститути, Збройні Сили, інші органи сектору безпеки й оборони в межах визначеної Конституцією і законодавством компетенції є суб'єктами права національної безпеки. Держава як суб'єкт права національної безпеки постає певним узагальненням юридичних та інституційних ознак, що потребує розкриття відповідного інституційного змісту для цілей застосування у правовідносинах і конкретизації в соціальних комунікаціях. Натомість такої конкретизації не вимагають стратегічні комунікації, де діють ті чи інші інститути держави й персоніфіковані представники цих інститутів, та у межах визначених повноважень транслують відповідну інформацію, здійснюють ті чи інші поведінкові акти, приймають рішення, які є важливими в контексті забезпечення національної безпеки. Інституційність і функціональні ознаки визначають правову суб'єктність державних органів

сектору безпеки й оборони, які діють від імені держави відповідно до формалізованих статусних характеристик національної безпеки. У цьому відслідковується відмінність між ознаками інститутів держави як суб'єктів національної безпеки та інститутів держави, що діють від її імені як суб'єкта права національної безпеки.

Іншим аспектом проблеми суб'єктів права національної безпеки є визначення громадянського суспільства як його суб'єкта. Тут також стикаємося із застосуванням узагальненого рівня юридичної аргументації, що у подальшому вимагатиме більшої конкретизації, розкриття не лише термінологічних особливостей, але й концептизації того чи іншого інституту громадянського суспільства, що діє від імені та в інтересах усього суспільства. У даному випадку конкретизація засновується на висновку про необхідність сформованості хоча б основ громадянського суспільства для утвердження самої ідеї національної безпеки. Сформоване громадянське суспільство утворює умови для визначення відповідної суб'єктної складової права національної безпеки, що дозволяє вважати такими суб'єктами, власне, громадянське суспільство, а потім, закономірно, – інститути громадянського суспільства на підставі легітимізованих у правовому статусі ознак.

Отже, громадянське суспільство як суб'єкт права національної безпеки діє у сфері національної безпеки через відповідні інститути, взаємодіє з інститутами держави та бере участь, зокрема, у здійсненні демократичного цивільного контролю за діяльністю сектору безпеки і оборони. Цілком слушними з огляду на особливості здійснення демократичного цивільного контролю за сектором безпеки і оборони є зауваження В.Я.Настюка про те, що: «найважливішими елементами порядку в державі є конституційність і верховенство права. Це не означає тільки те, що держава відповідно до своєї конституції встановлює і гарантує правовий порядок. Це означає також гарантію деяких історично розвинених у західних демократичних державах правових принципів, таких, як розподіл влади, гарантія фундаментальних прав людини, зв'язок законодавства з конституційним порядком і зв'язок

виконавчої і судової влади із законом і правом. Але недостатньо, щоб законодавча влада приймала закони, а виконавча влада їх застосовувала. Конституційність і правовий порядок повинні підтримуватися населенням і освітніми установами, ЗМІ й багатьма організаціями» [194, с. 111-113].

Суб'єктний склад права національної безпеки визначає людину як найбільш важливого суб'єкта права, суб'єктність якого обґрунтовується її правовою природою, безпосередньо залежить від можливостей реалізації парадигмальних вимог національної безпеки. Найголовніше право людського буття – право на життя, фактично проголошує основну ідею національної безпеки в її антропологічному значенні. Інші права та основоположні свободи людини підтверджують і розгортають властивості правової людини як суб'єкта права національної безпеки та існуючих тут суспільних відносин, стратегічних комунікацій.

Для права національної безпеки з урахуванням його галузевої характеристики важливе значення має визначення об'єктів, які розглядаються через зміст правовідносин як об'єкти, з приводу яких такі правовідносини існують. Тут відбувається певна термінологічна трансформація – об'єкти права розглядаються як об'єкти правовідносин [325, с. 445]. Немає потреби обґрунтовувати або ж спростовувати подібний підхід, тим більше, що для цілей дослідження він є зрозумілим і прийнятним. Поширеною в юриспруденції є наукова позиція щодо моністичної та плюралістичної концепцій об'єктів правовідносин: під об'єктами правовідносин загалом розуміють або ж поведінку суб'єктів, або ж певну чисельність матеріальних і нематеріальних благ, поведінку, дії та результати дій тощо, з приводу яких виникають, існують правові відносини [210, с. 84-85]. Не поглиблюючись у дискусію, яка жодним чином не впливає на зміст дослідження, визначимося у дихотомії об'єктів права національної безпеки, якими є нематеріальні та матеріальні блага, що визначають стан забезпечення національної безпеки та є важливими в цьому для суб'єктів права, для суб'єктів правових відносин національної безпеки.

Така позиція загалом не суперечить загальноприйнятій і знаходить своє підтвердження у загальнотеоретичній юриспруденції [290, с. 83-84]. Звичайно, норми права мають своїм адресатом поведінку людей та поведінкові акти суб'єктів соціальних комунікацій. Норми права вказують на ціль, яку бажають і повинні досягти суб'єкти права. Цілеспрямованість права визначає об'єкт його дії, в цьому діалектично поєднуються інтереси та цінності, набуваючи матеріальної або ж, навпаки, нематеріальної, проте реальної форми.

Право національної безпеки має власні об'єкти – певні матеріальні та нематеріальні блага, тобто матеріальні та нематеріальні характеристики безпеки, безпекового стану людського життя, існування соціуму, що є не лише передумовою статусної природи людини, але й необхідною умовою фізичного існування всіх без винятку соціальних суб'єктів. Такий підхід демонструє найбільш широке розуміння об'єктів права національної безпеки. Але саме такий підхід відповідає доктринальній позиції щодо виокремлення права національної безпеки в національній системі права з визнанням того факту, що за межами сфери національної безпеки перестають існувати або ж залишаються під загрозою ознаки соціуму. Висловлена позиція не суперечить більш конкретному розумінню об'єктів права національної безпеки, якими є національні інтереси, потреби й цінності людини, суспільства загалом у різновидах безпеки – від державної, воєнної до економічної, інформаційної, техногенної тощо.

Юридизація національних інтересів полягає в їх правовому визнанні, зокрема в законодавчому закріпленні, а також у правовій охороні. Через право національні інтереси набувають загальної значущості для суспільства, для індивідуальних і колективних суб'єктів. Національні інтереси належать до публічних інтересів і мають розглядатися як охоронювані законом інтереси. Такий висновок засновується на положеннях Конституції як суспільного договору, який визначає основні та незмінні правила взаємовідносин між людиною і державою, між суспільством, його

інститутами і державою, інституційними утвореннями держави. Національні інтереси як об'єкти права національної безпеки існують незалежно від суб'єктивних прав та юридичних обов'язків суб'єктів правовідносин у сфері національної безпеки, проте об'єктивізація національних інтересів є необхідною для формування суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у конкретних правових відносинах національної безпеки.

Єдність об'єктів права національної безпеки виявляється необхідною з огляду на загальну мету, а конкретизація у відповідних різновидах національної безпеки є підтвердженням цілісності, що безумовно впливає на утворення цілісності права національної безпеки. Об'єкти права національної безпеки утворюють певні системні множинності національних інтересів – життєво важливих інтересів людини, суспільства й держави, реалізація яких забезпечує не лише суверенне існування держави й суспільства та безпеку людини, але й демократичний розвиток державної організації суспільства, безпечні умови життєдіяльності та добробут громадян. Проблема об'єктів права національної безпеки є досить важливою для характеристики цієї галузі права та заслуговує на більш ретельне опрацювання.

Норми і правила поведінки, які містить право національної безпеки, засновуються на положеннях Конституції та передбачають збереження не просто національної ідентичності, а досягнення національної безпеки – стану, який засвідчує захищеність суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу, підтримання правопорядку в різних напрямках соціальної діяльності, тобто стану, який забезпечує сталий розвиток суспільства й держави, що обумовлює використання у праві національної безпеки правових нормативів і приписів конституційного права.

На основі предмета й мети правового регулювання право національної безпеки консолідує відповідні нормативно-правові приписи не лише конституційного права, але й адміністративного, кримінального, інформаційного, екологічного, фінансового та інших суміжних у правовому

забезпеченні національної безпеки галузей права, досягаючи того рівня системності, який дозволяє ефективно й успішно забезпечувати дію права у сфері національної безпеки. У цьому виявляється нелінійність права національної безпеки як основна ознака його системної цілісності.

Аналіз взаємодії права національної безпеки з іншими галузями права показує, що витoki права національної безпеки містяться у конституційному праві, а найбільш стійкими є зв'язки права національної безпеки з військовим правом, де спільність об'єктів і суб'єктів, єдність правового режиму щодо забезпечення воєнної безпеки, захисту суверенітету і територіальної цілісності змушують поєднувати не лише наукові розробки, але й правозастосовну практику. Інституційна складова, функціональне призначення права національної безпеки і військового права є багато в чому спільними і такими, що взаємодоповнюють ці компоненти системи права.

Важливим у формуванні права національної безпеки як галузі права є використання власних юридичних джерел – нормативних приписів Конституції, законодавства, міжнародно-правових актів, а також судових актів, насамперед актів Конституційного Суду, доктринальних положень. Окрім базового закону про національну безпеку, законодавчих актів, які стосуються забезпечення різновидів національної безпеки, необхідними є нормативно-правові акти, які формують стратегію державної політики щодо забезпечення національної безпеки. Як правило, такі нормативно-правові акти видає Президент держави, на основі попереднього опрацювання та схвалення органом держави, що координує діяльність у сфері забезпечення національної безпеки. Відповідно до існуючої, найбільш прийнятної та застосовної в Україні моделі національної безпеки, важливими нормативно-правовими актами у сфері національної безпеки є: Стратегія національної безпеки [276]; Стратегія воєнної безпеки; Стратегія кібербезпеки [273]; Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту; Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу [282]; Стратегічний оборонний

бюлетень [272]; Воєнна доктрина [271]; Доктрина інформаційної безпеки [274] тощо. Така ситуація, зрештою, змушує зосереджувати увагу на необхідності виокремлення в окрему галузь не лише законодавство про національну безпеку, але й практику його застосовування, відповідні наукові знання, що, звичайно, дозволяє стверджувати про окрему галузь юридичної науки й навчальної дисципліни, яким постає право національної безпеки. Також досить ґрунтовними є висловлені науковцями пропозиції щодо формування наукової спеціалізації, яка передбачає проведення наукових розробок з проблем права національної безпеки та військового права [233].

Отже, існують достатні підстави для висновку про те, що право національної безпеки є галуззю права – ціннісно-нормативною системою загальноновизнаних і публічно визначених у національній правовій системі статусів, правил поведінки і комунікацій, спрямованих на забезпечення безпечних умов життєдіяльності людини, існування, розвитку суспільства і держави.

Необхідно визнати, що подальші розробки права національної безпеки мають здійснюватися в межах однієї наукової спеціалізації та забезпечувати дослідження насамперед пріоритетних напрямів, якими є : теоретико-правові основи формування та реалізації державної політики з питань національної безпеки, розвитку системи забезпечення національної безпеки, правові аспекти реформування і розвитку суб'єктів сектору безпеки і оборони та оборонно-промислового комплексу в контексті євроатлантичної інтеграції України; теоретичні, методологічні та прикладні засади розвитку законодавства з питань національної безпеки і оборони, правового забезпечення організації та діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони, функціонування недержавних суб'єктів сектору безпеки як складової системи (механізму) забезпечення національної безпеки; правові засади забезпечення національної безпеки у зовнішньо і внутрішньо політичній сферах, у сфері державної безпеки, у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону; модернізація правової політики України щодо стратегій

економічної, енергетичної та екологічної безпеки в умовах глобальних і регіональних трансформацій; правові проблеми формування і розвитку систем регіональної (субрегіональної) та міжнародної безпеки, міжнародного співробітництва у цій сфері та гармонізації національного законодавства з нормами міжнародного права, законодавством ЄС і стандартами НАТО в галузі безпеки і оборони; організаційно-правові засади цивільно-військового співробітництва, становлення і розвитку системи стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони в умовах євроатлантичної інтеграції України; правове забезпечення демократичного цивільного контролю за діяльністю сектора безпеки і оборони. Наукова спеціалізація права національної безпеки затверджує його доктринальні можливості, дозволяє здійснювати розробки з урахуванням особливостей його складної системи та дає необхідний теоретико-прикладний матеріал для вирішення практичних завдань забезпечення національної безпеки.

3.2. Принципи та функції права національної безпеки України

Право національної безпеки як самостійна галузь права засновується на відповідних принципах. У юриспруденції під принципами права розглядають основні, засадничі, вихідні ідеї, які характеризуються універсальністю, загальною значущістю та вищою імперативністю, відображають найважливіші положення, що стосуються права [359, с. 110, 128]. С.П.Погребняк, розглядаючи доктринальні питання принципів права, цілком слушно зауважує, що «при характеристиці принципу зазвичай звертається увага на те, що він, по-перше, являє собою ідею, положення, вимогу, і, по-друге, він є не простим положенням (ідеєю, вимогою), а основним, засадничим, фундаментальним, вихідним, загальним, керівним, відправним, провідним, чільним» [237].

У правовій науці немає єдності позицій щодо класифікації принципів за системною ознакою права. Дійсно, досить складно уявити, що право може по-іншому виявляти свої властивості та діяти у тій чи іншій сфері з огляду на

його засадничі ідеї, якими по суті є справедливість, свобода, рівенство, або ж, що верховенство права як всезагальний принцип може мати інші ознаки й характеристики стосовно тієї чи іншої правової спільності у національній системі права. Висловлені з цього приводу ґрунтовні думки М. І. Козюбри заслуговують на увагу [136].

Однак важливо в теоретико-прикладному значенні з урахуванням системності права виокремлювати вихідні положення права не лише універсального, цивілізаційного або ж правосімейного походження (М. І. Козюбра), а орієнтуватися на умови конкретизації, фрагментації права, на утворення в системі права правових спільностей, які окрім всезагальних і загальних вихідних положень мають ті, що притаманні насамперед або ж навіть виключно певній правовій спільності, певній підсистемі права, галузі права тощо. У цьому немає суперечності, а спостерігається розвиток, – право збагачується іншими гранями, які по-особливому демонструють існуючу мозаїку принципів як засадничих, вихідних ідей права стосовно конкретної сфери існування. У будь-якому випадку відсутні сумніви щодо обов'язковості всезагальних і загальних (універсальних, цивілізаційних) принципів для тієї чи іншої галузі права, і право національної безпеки у цьому не є виключенням. Водночас, неможливо не погодитися з існуючою у загальнотеоретичній юриспруденції науковою позицією стосовно універсальності принципів права, що дає можливість для формування правових стандартів, які визначають характеристики національної правової системи, її інституційну та функціональну складові, затверджують взаємодію національного та міжнародного права [310, с. 78-80].

З урахуванням сформованої та все ж узгодженої у межах дослідження наукової позиції, під принципами права національної безпеки необхідно розглядати засадничі, вихідні ідеї та положення, які визначають сутність і зміст впливу права на забезпечення національної безпеки

Серед принципів права національної безпеки необхідно виокремити принципи: верховенства права; конституційної законності; охорони та

гарантування прав і свобод людини відповідно до вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини; пріоритетності охорони загальнозначущих для суспільства і держави національних інтересів; відповідності галузевих норм і приписів вимогам міжнародного права та міжнародних договорів, учасником яких є Україна. Наведені принципи слід вважати визначальними для права національної безпеки.

Основоположним принципом права національної безпеки є принцип верховенства права, дія якого має підсилюватися, знаходити розкриття та певну конкретизацію у принципі конституційної законності. Верховенство права у сфері національної безпеки виявляється у визначенні та підпорядкуванні праву спрямованої на забезпечення національної безпеки діяльності усіх суб'єктів, у тому числі держави з її потужним інституційним механізмом. Принцип верховенства права має значну кількість складових, характеристика цього визначального для національної правової системи принципу є багатогранною, що достатньо вдало та змістовно розкрив М. І. Козюбра з огляду на українські реалії [133], які безумовно стосуються сфери національної безпеки України загалом і права національної безпеки зокрема. Погодимося, що верховенство права засновується: на відокремленому розумінні права і закону, на правовій визначеності, на підпорядкуванні держави вимогам права, на обмеженні втручання держави у права й основоположні свободи людини, на звуженні дискреційних повноважень держави, на правовій безпеці людини, на ефективній правоохоронній системі держави та незалежній судовій системі [133].

Безумовно, практичне значення для розуміння й застосування принципу верховенства права, у тому числі в контексті доктрини права національної безпеки, має прийнятий у березні 2016 року Венеційською комісією (Європейською комісією за демократією через право) «Law of Rule Checklist», що презентований в Україні у перекладі С. П. Головатого як «Мірило правовладдя» [191]. Власне, С. П. Головатий зовсім небезпідставно

пропонує розуміти англійський вислів «law of rule» як функціональний термін «правовладдя», що є, на його думку, категоричним і однозначним запереченням будь-якого прояву свавільного й егоїстичного людиновладдя [77, с. 1663-1665]. Цілком зрозуміло, що верховенство права як правовладдя або ж влада права є запереченням сваволі влади та передбачає підпорядкування держави вимогам права, що виявляється досить актуальним для розуміння та реалізації верховенства права саме у праві національної безпеки.

Важливим принципом права національної безпеки, який виходить із принципу верховенства права та є його логічним продовженням, слід розглядати охорону та гарантування прав і свобод людини відповідно до вимог Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. Попри первинність захисту та забезпечення прав і основоположних свобод людини, у праві національної безпеки гармонійно поєднується цей принцип із принципом пріоритетності охорони загальнозначущих для суспільства й держави національних інтересів від потенційних і реальних загроз. Принцип пріоритетності охорони загальнозначущих для суспільства й держави національних інтересів передбачає активну спільну діяльність державних інститутів, інститутів громадянського суспільства, а також людини, у правовому статусі якої поєднуються права, свободи та юридичні обов'язки для досягнення мети – національної безпеки у спосіб захисту національних інтересів. Пріоритетність охорони загальнозначущих національних інтересів не суперечить, а розгортає принципи верховенства права та охорони прав, свобод людини відповідно до положень Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, практики ЄСПЛ у напрямі від держави і суспільства до людини, що є одним із доказів людиноцентризму права національної безпеки.

Правова поведінка у сфері національної безпеки стає переконливим аргументом для досягнення мети – стану безпеки суспільного життя,

існування і функціонування індивідуальних та колективних суб'єктів. Принцип конституційної законності, як відображення у Конституції і законах положень верховенства права, забезпечує реалізацію вимоги щодо інституціоналізації сфери національної безпеки та насамперед сектора безпеки й оборони, на підставі положень Конституції та чинного законодавства, визначення і реалізації функцій суб'єктів права національної безпеки виключно у відповідності до положень Конституції та прийнятих у її розвиток законів.

Принципом права національної безпеки необхідно розглядати відповідність його норм вимогам міжнародного права та міжнародних договорів, учасником яких є Україна. Зазначений принцип дозволяє ефективно реалізувати державою не лише можливості внутрішнього механізму забезпечення національної безпеки, але й задіяти для цього широкі можливості системи колективної міжнародної безпеки, що залишається вкрай важливим в умовах глобалізаційних процесів і змін світового порядку.

Галузева характеристика права національної безпеки потребує визначення та розкриття його функцій. Функції права національної безпеки конкретизують функції національного права у його взаємодії з міжнародним правом у сфері національної безпеки, охоплюють усі напрями забезпечення національної безпеки та захисту національних інтересів. Звертаючись до аналізу поняття функцій права, науковці зосереджуються на прагматичному аспекті вирішення цієї проблеми. Так, В. С. Ковальський зазначає: «Прагматичний аспект функцій права впливає із завдань права у конкретний історичний період, з обслуговування і захисту соціально-сприйнятних інтересів. Залежність функцій права від його завдань та інтересів дістає вияв у тому, що завдання та інтереси тісно пов'язані між собою; вони часто безпосередньо обумовлюють саме існування функцій, визначають їх зміст, а також суттєво впливають на історично обумовлені форми їх реалізації, на функціонування певних державних інституцій» [132, с. 60]. Л. І. Заморська вбачає у функціях права прояв його

іманентних, специфічних якостей, основний напрям впливу права на суспільні відносини з метою їх впорядкування та врегулювання, виділяє якісні характеристики, якими, на її думку, є: обумовленість сутністю права та його призначенням у суспільстві; визначення необхідного напрямку впливу на суспільні відносини, без якого їх існування є неможливим; визначення найбільш важливих, головних рис права та спрямованість на вирішення правом актуальних завдань; динамізм, вираження активної дії права; стабільність, безперервність та постійність [115, с. 4-5]. Функції права національної безпеки можна визначити як напрями впливу права на суспільні відносини та соціальні комунікації за участю держави, суспільства й людини, на поведінку та діяльність з метою забезпечення національної безпеки. Функціями права національної безпеки є регулятивна, охоронна, інформаційна, превентивна, прогностична функції, а також функція правового забезпечення національної безпеки.

З урахуванням позицій науковців стосовно прагматичного характеру парадигми функцій права та їхньої актуальності для впливу на суспільні відносини не виключається виокремлення інших функцій права національної безпеки.

В юриспруденції здійснено наукові пошуки та обґрунтування системи функцій права, визначення загальних і спеціальних, основних і неосновних функцій права, зосереджено увагу на співвідношенні функцій тощо [117]. Такий підхід до осягнення функцій права та їх парадигмальних особливостей можна визнати достатньо корисним і пізнавальним у загальній постановці проблеми. Проте стосовно галузевої характеристики функцій права національної безпеки в контексті концептуального бачення зосередимось на визначенні функцій цієї галузі та обґрунтованості відповідної наукової позиції.

Особливого значення в сучасних умовах набуває правове забезпечення національної безпеки. Зважаючи на особливості дії права у сфері національної безпеки, правове забезпечення національної безпеки можна

розглядати як важливу специфічну функцію права національної безпеки [42, с. 92]. Водночас актуальним для будь-якої національної правової системи залишається формування правової безпеки, що має здійснюватися через задіяння правового режиму, який містить ресурси, способи та засоби впливу на нормативні та інституційні складові національної правової системи з метою забезпечення їх відповідності національній культурі, традиціям, національній ідентичності, національним потребам та інтересам. Виконання таких завдань здійснює право національної безпеки, правовий режим якого повністю відповідає функції правового забезпечення національної безпеки.

Право національної безпеки, безумовно, виконує й інші функції стосовно своєї предметної сфери дії. Регулятивна функція права національної безпеки полягає не лише у нормативно-правовому ранжуванні національних цінностей та національних інтересів, але й стосується поведінки соціальних акторів у сфері національної безпеки, якими є держава в особі певних інститутів та громадянське суспільство, його інститути. Право національної безпеки визначає правила комунікації не лише за участю держави і суспільства, але й людини, коли основні зусилля спрямовуються на забезпечення реалізації прав, свобод, законних інтересів людини за умов виконання юридичних обов'язків, що відповідає статусній природі соціальних комунікацій у сфері національної безпеки. Тут виявляється певна особливість – право національної безпеки, як правило, не здійснює регулювання відносин з приводу конкретних прав і свобод людини, а визначає необхідні та достатні умови для існування таких правовідносин, де реалізуються права, свободи, законні інтереси, виконуються відповідні юридичні обов'язки. Право національної безпеки регулює ті суспільні відносини, які характеризуються стратегічним баченням і ставленням стосовно національної безпеки, тобто є по суті стратегічними комунікаціями, що необхідно розглядати як окрему проблему. Проте іншого значення набуває у праві національної безпеки регулювання соціальних комунікацій

щодо реалізації права людини на безпеку, конкретність та відповідна визначеність таких комунікацій або ж відносин засвідчує суб'єктність людини у праві національної безпеки. Відмінними також є характеристики регулятивної функції права національної безпеки у різновидах національної безпеки, де під дією права відбувається трансформація стратегічних комунікацій у конкретні правовідносини, що мають конкретний зміст.

Дослідження права як регулятора суспільних відносин дало можливість С. С. Алексєєву дійти висновку, що право обумовлено фактичними відносинами, а в «...практичному сенсі формування права, його інститутів і норм... переважно зведено до “переведення” змісту фактичних відносин (у тому вигляді, в якому вони постають перед творцями законів) на “юридичну мову”. Звідси робота фахівців щодо підготовки законів все більше полягає у використанні знань економічного, психологічного та іншого “неюридичного” характеру; юридичні знання у їхньому практичному значенні постають головним чином у вигляді вимог і прийомів юридичної техніки, специфічної правової лексики і мовних зворотів» [2, с. 140-141]. Розвиток правової науки і юридичної практики підтверджують правильність висловленої ученим думки з декількох позицій. Право (право національної безпеки тут не є виключенням, однак особливості притаманні військовому праву) у процесі регулювання суспільних відносин не може створити нових соціальних комунікацій і нових суспільних відносин, право національної безпеки виявляє ті суспільні відносини, комунікації, що мають значення для забезпечення національної безпеки, а також здійснює відповідний правовий вплив, регулюючи поведінкові акти певних суб'єктів, спрямовуючи їх для досягнення мети, якою є національна безпека. Фактичні суспільні відносини, соціальні комунікації національної безпеки потребують застосування міждисциплінарних знань для розуміння їхнього змісту і призначення, що дає можливість безпомилково, якісно здійснити юридизацію таких соціальних комунікацій, суспільних відносин, підпорядкувати вимогам права для захисту національних інтересів і забезпечення національної безпеки.

Охоронна функція по-особливому реалізується правом національної безпеки. Право національної безпеки визначає ті суспільні відносини або ж соціальні комунікації, які потребують охорони із задіянням правового режиму інших галузей національного або міжнародного права з метою досягнення стану національної безпеки. Така охорона передбачає використання можливостей конституційного, кримінального, адміністративного, цивільного, інформаційного, військового права, міжнародного права, а також інших галузевих утворень права. Йдеться про охорону національних інтересів, національних цінностей, які є об'єктами права національної безпеки. Отже, в реалізації охоронної функції виявляється першочерговість нормативних приписів права національної безпеки, проте охоронний механізм, як правило, передбачається відповідними галузями права. Між тим, загальне правило щодо реалізації правом національної безпеки охоронної функції через суміжні галузі права містить виняток, який підтверджує особливості власне його правового режиму. Вказаний виняток стосується діяльності сектора безпеки й оборони держави, а також інституційної складової військового права стосовно забезпечення національної безпеки у воєнній сфері. У першому випадку інституційні складові сектора безпеки й оборони на основі приписів права національної безпеки реалізують повноваження щодо охорони, захисту національних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз, у другому випадку військове право у взаємодії з правом національної безпеки безпосередньо здійснює правовий вплив на відносини щодо забезпечення воєнної безпеки.

Право національної безпеки виконує превентивну функцію, визначає заходи щодо попередження реалізації загроз потенційного або реального характеру для безпечних умов життєдіяльності. Очевидно, що більш значущими у цьому аспекті є нормативно-правове визначення та подолання потенційних загроз. Зазначена функція доповнюється прогностичною функцією, яку виконує право національної безпеки у вирішенні завдань забезпечення безпекового стану існування людини, суспільства і держави,

передбачаючи існування та діяльність відповідних інституцій держави, громадянського суспільства.

Досить вагомою є інформаційна функція права національної безпеки, яка дозволяє не лише своєчасно і повно поширити в суспільстві інформацію про загрози національній безпеці, про заходи їх подолання, але й забезпечити надходження такої інформації спеціальним суб'єктам права національної безпеки, які мають виконувати завдання стосовно подолання, нейтралізації потенційних і реальних загроз національній безпеці. Інформаційна функція права національної безпеки засновує правові стратегічні комунікації національної безпеки, що варто особливо підкреслити в контексті дії права національної безпеки.

3.3. Структура права національної безпеки України

Структурність є неодмінною якісною ознакою системи права. О.В.Петришин та С.П.Погребняк, розкриваючи особливості системи права, зосереджують увагу на тому, що у вітчизняній науковій традиції питання про систему права вирішується як питання про структуру права. Водночас система права має складну структуру, є багаторівневою, поліструктурною [227]. Структурність права розкриває внутрішню упорядкованість системи права і є похідною від системності права. Системність права, як його властивість, характеризується структурністю. Структурування права здійснюється відповідно до вимог системності, визначає елементи системи права та розташування таких елементів у просторових, темпоральних межах існування системи права. Важливими для системи права є взаємозв'язки структурних елементів, оскільки у цьому виявляється функціональність системи, а отже можливості та ефективність дії права.

Науковці наділяють структурність права універсальними якостями, розглядають структурність поряд із системністю як властивість права, стверджуючи що «право, наряду з властивістю системності, виходячи з

якого воно розглядається як цілісна система правових нормативів, характеризується також властивістю структурності, яке розкривається через уявлення про право як про універсальний загальний суспільний інститут, що має власну та інструментальну цінність» [81, с. 110-112]. З такою позицією складно погодитися через надання структурності тих ознак, які не відображають сутнісної характеристики, значення цієї важливої для розкриття змісту права категорії. Право як соціальний інститут формується внаслідок інституційно-функціональних його якостей, інституціоналізація права відображає як внутрішні зв'язки структурних елементів системи права, так і важливі, необхідні для існування, дії права процедури, де закономірним виявляється вихід за межі самої системи права, що відбувається у взаємодії з іншими соціальними інститутами, серед яких надважливе значення має взаємодія права і держави. Отже, структурність є універсальною ознакою права настільки, наскільки таку універсальність має системність, як властивість права.

Структура права національної безпеки, як системної цілісності, що має нелінійні ознаки, є досить складною, відображає особливості формування цієї галузі права та є результатом конкретизації правового режиму, де визначальними необхідно розглядати предмет – суспільні відносини, соціальні комунікації національної безпеки, а також конкретизовану мету правового впливу на такі суспільні відносини, соціальні комунікації. Структурування права національної безпеки не передбачає вертикальної побудови, а відбувається в горизонтальному поєднанні та взаємодії інституційних нормативно-правових спільностей, зорієнтованих на статичні галузеві характеристики – системні групи норм права, а також на його динамічні характеристики – утворені внаслідок дії таких груп норм права статуси і правові комунікації. Структуру права національної безпеки, на відміну, зокрема, від профілюючих галузей системи права, можливо розглядати у вигляді певної мережі нормативно-правових, інституційних утворень, що зорієнтовані за горизонталлю в національній системі права,

взаємозалежні та поєднані функціональними зв'язками щодо правового забезпечення відповідного різновиду національної безпеки з визначеним умовним центром, яким є норми конституційного права, що затверджують конституціоналізм національної безпеки, мають фундаментальне, основоположне значення для права національної безпеки. За умов нелінійності права національної безпеки його системна залежність від конституційного права є відносною, однак взаємозв'язок і взаємодія з конституційним правом підсилює функціональні спроможності права національної безпеки.

Міжгалузевий характер системних утворень права національної безпеки дає підстави для його комплексної характеристики, що проявляється в тому числі у взаємозв'язках із міжнародним правом. Проте в даному випадку закономірності комплексності не мають штучного, заснованого на зовнішньому механізмі державного впливу походження, комплексність є вторинною ознакою галузі права. Існуюча наукова позиція стосовно державного механізму у процесі галузеутворення права [96] не відображає сутності права та правових явищ, а тому попри її певну практичну значущість не може сприйматися без необхідного методологічного застереження. У зв'язку з цим критично необхідно ставитися до прагматичного підходу стосовно обґрунтування самого факту формування права національної безпеки в умовах диверсифікації права, утворення різних інститутів та до тверджень про фундаментальність права національної безпеки у поступовому правовому розвитку країни [163], що з необхідністю потребує методологічного обґрунтування, відповідного змістовного наповнення.

Право національної безпеки об'єднує такі міжгалузеві системні утворення, як право інформаційної безпеки, право державної безпеки, право екологічної та техногенної безпеки, право економічної безпеки, право воєнної безпеки тощо. Кожне із зазначених системних утворень (інститути, міжгалузеві інститути) права національної безпеки мають свій правовий

режим, відмінний за предметом, конкретизованою метою, а також – за методом правового впливу, де застосовується загальний імперативний метод із особливостями засобів і прийомів правового впливу (регулювання), відповідно до особливостей соціальних комунікацій, стратегічних комунікацій та конкретизованої в тому чи іншому різновиді національної безпеки мети правового впливу. Особливості та закономірності системних утворень права національної безпеки, їхні внутрішньогалузеві зв'язки можна продемонструвати, розкривши структурні особливості права інформаційної безпеки [44, с. 11-13].

Науковий дискурс щодо місця права інформаційної безпеки в системі національного права має як загальнотеоретичне значення, так і певне практичне. Прикладний аспект успішного вирішення цієї проблеми дозволяє зосередити зусилля на підвищенні ефективності правового регулювання усіх питань, які стосуються організації та здійснення інформаційної безпеки в контексті загальносуспільних, галузевих проблем і проблем інформаційної безпеки людини, суспільства й держави.

У зв'язку з цим варто розглядати як особливо актуальний вплив права інформаційної безпеки на управління інформаційною безпекою держави, що є вкрай важливим для сучасної інформаційної політики України. Тривалий час в Україні не існувало офіційної доктрини забезпечення інформаційної безпеки, що не сприяло ефективному вирішенню цієї загально соціальної проблеми. Певні протиріччя в розумінні змісту та сутності нормативно-правового регулювання інформаційної безпеки знято з прийняттям і затвердженням Доктрини інформаційної безпеки України [274], положення якої наразі потребують застосування більш системних заходів щодо їх реалізації, упровадження в практику соціальних комунікацій, особливо стосовно стратегічних комунікацій.

Зрештою, сама Доктрина інформаційної безпеки України дає відповідь стосовно вирішення проблеми належності правової системної спільності, якою є право інформаційної безпеки, до системи національної безпеки. Проте

такий висновок не знімає жодним чином питання щодо внутрішніх зв'язків права інформаційної безпеки з інформаційним правом.

Наукова позиція стосовно того, що в основі формування в системі права структурного утворення, спрямованого на забезпечення правового захисту інтересів суб'єктів інформаційної сфери, є об'єктивні чинники, зокрема відокремлення предмета правового регулювання, тобто відносин, пов'язаних із забезпеченням захищеності найзначущих інтересів особистості, суспільства та держави в інформаційній сфері від внутрішніх і зовнішніх загроз, які є різновидом інформаційних правовідносин, що виникають у процесі діяльності щодо забезпечення інформаційної безпеки [362], лише певною мірою дозволяє розгорнути проблему права інформаційної безпеки та розкрити його зміст. Адже неможливо залишити поза увагою важливу обставину, яка характеризує галузеву природу тих чи інших утворень системи права. Предмет правового регулювання, на чому наполягають науковці, вказуючи на належність права інформаційної безпеки до інформаційного права, є лиш одним із чинників, які дозволяють об'єктивувати правові спільності в системі права. Не будемо акцентувати увагу на дискусіях стосовно цього, а зосередимось на тому, що лінійне бачення утворення компонентів системи права не завжди дає відповідь на питання природи таких компонентів, їх інституційного та функціонального походження. Для наукового вирішення цієї проблеми необхідним є використання міждисциплінарного підходу, а ще більшою мірою – нелінійних характеристик як національної системи права, так і компонентів, що утворюють систему права.

Видається, що парадигма правового режиму інформаційної безпеки, яка містить предмет, метод і мету правового регулювання, дозволяє дати більш ґрунтовну відповідь щодо системної належності права інформаційної безпеки. Суспільні відносини, які виникають та існують у сфері або ж у галузі інформаційної безпеки, безумовно мають свої особливості не лише щодо суб'єктного складу, але й щодо об'єкту, яким постають національні

цінності та національні інтереси в інформаційній сфері України. Національні інтереси в інформаційній сфері охоплюють охоронювані законом інтереси людини, суспільства й держави. Доктрина інформаційної безпеки України по суті легітимізує національні інтереси в інформаційній сфері та підтверджує наукову гіпотезу про об'єкт права інформаційної безпеки, про його відмінність від об'єкта інформаційного права, яким, безумовно, є інформація. Урегульовані правом суспільні відносини у сфері інформаційної безпеки є правовідносинами інформаційної безпеки, які виникають та існують виключно у зв'язку із забезпеченням і захистом національних інтересів у інформаційній сфері від потенційних і реальних загроз, які є актуальними для людини, суспільства та держави.

Мета права інформаційної безпеки, окрім окреслених Доктриною інформаційної безпеки важливих аспектів забезпечення захисту національних інтересів у інформаційній сфері, полягає у створенні таких правових умов, за яких стан захищеності систем обробки і зберігання даних, конфіденційність, доступність і цілісність, а також достовірність інформації стають досяжними, тобто забезпечуються. Отже, інформаційна безпека і є метою права інформаційної безпеки, що суттєво впливає на визначеність цієї правової спільності в системі права.

Водночас національна безпека не уявляється без забезпечення інформаційної безпеки, а тому в більш широкому розумінні право інформаційної безпеки є складовою права національної безпеки України. Право інформаційної безпеки має складну структуру, яка містить інститути права безпеки інформаційних технологій, безпеки інформаційних систем тощо. Можливим є виокремлення певної системної групи норм права, які регулюють суспільні відносини щодо управління інформаційною безпекою держави та відображають їх належність саме до права інформаційної безпеки. Право інформаційної безпеки має міжгалузеві ознаки, які визначають його структуру, а відтак і зміст.

Отже, право інформаційної безпеки можна визначити як сукупність норм, які здійснюють правове регулювання соціальних комунікацій (суспільних відносин), утворюють певні статуси учасників інформаційної сфери з метою забезпечення захисту національних інтересів і національної безпеки України від актуальних загроз.

Висловлене бачення сутності та змісту права інформаційної безпеки дозволяє більш системно і послідовно вирішувати важливі питання правового впливу на соціальні комунікації в галузі інформаційної безпеки у взаємодії з іншими галузевими утвореннями права національної безпеки та підтверджує особливості структурної побудови цієї галузі права.

У мережевій структурі права національної безпеки можна виокремити інститути правових статусів у сфері національної безпеки, зокрема: Президента України, Ради національної безпеки й оборони України; правовий інститут сектору безпеки й оборони; правові інститути сил безпеки та сил оборони; правовий інститут обороно-промислового комплексу; правовий інститут демократичного цивільного контролю за сектором безпеки й оборони; інститут правової безпеки тощо. Окреме місце у структурі права національної безпеки посідають інститути суб'єктності людини у правових стратегічних комунікаціях національної безпеки та інститут права людини на безпеку. Слушними у контексті цієї думки є зауваження О.М.Руднєвої про те, що звернення до проблематики прав людини можна віднести до однієї зі стійких тенденцій дослідження права методологічного рівня [300], який дозволяє розглядати структурні особливості права національної безпеки у контексті його антропологізації.

З огляду на особливості адміністративних правових режимів вбачаються підстави для виділення у структурі права національної безпеки правових інститутів надзвичайного, воєнного стану (який є міжгалузевим інститутом), правового режиму антитерористичної операції, а також, з урахуванням сучасних реалій, правового режиму операції об'єднаних сил. Структура права національної безпеки є досить динамічною, мережева

взаємодія галузевих утворень піддається постійним змінам відповідно до особливостей, які містить як предмет правового впливу, правового регулювання, так і конкретизована мета, що відповідає статусній основі та соціальним комунікаціям права національної безпеки.

Необхідно відзначити, розкриваючи особливості структури права національної безпеки, що ученими здійснено обґрунтування систематизації законодавства у сфері забезпечення національної безпеки. Зокрема, Г.В.Новицький розглянув основи систематизації законодавства у сфері забезпечення національної безпеки та розподілив таке законодавство на системоутворююче, правосуб'єктне, спеціальне й функціональне [201, с. 259-321]. Такий підхід до характеристики законодавства про національну безпеку дає можливість більш широкого розуміння особливостей формування юридичних джерел права національної безпеки, проте суттєво не впливає на визначення його галузевої структури.

Інший, більш практичний для правозастосування підхід, використано у підготовленому Центром досліджень армії, конверсії та роззброєння за сприяння Женевського центру демократичного контролю над збройними силами систематизованого збірника нормативно-правових актів, які утворюють нормативно-правову базу у галузі безпеки і оборони України. У цьому виданні виокремлено відповідні розділи, де зосереджено нормативно-правові акти за ознаками, які характеризують групи суспільних відносин у сфері національної безпеки, стосуються певних інститутів сектора безпеки і оборони, характеризують динаміку його розвитку, відображають інституціональні особливості зазначених інститутів, вказують на магістральний шлях розвитку складових сектору безпеки держави, яким визначено демілітаризацію і демократизацію[203]. Подібна систематизація законодавства у сфері національної безпеки є можливою для пізнавальних, дослідницьких цілей, може використовуватися у правозастосуванні, як довідкова, оскільки не є офіційною. Однак критерії систематизації законодавства мають засновуватися на певних системних вимогах і

положеннях, що відображають зміст і природу галузі права, у даному випадку – зміст і природу права національної безпеки.

Висловлені думки та заснована на характеристиці права національної безпеки позиція стосовно його структури дозволяють підсумувати виявлені об'єктивні прикметні ознаки та галузеві особливості права національної безпеки. Право національної безпеки в системі права України формується внаслідок дії правового режиму, маючи власний предмет, яким є суспільні відносини, соціальні комунікації у сфері національної безпеки. У праві національної безпеки використовується метод правового регулювання, який полягає в імперативному впливі на поведінку учасників таких суспільних відносин. Імперативний характер метода правового регулювання суспільних відносин, соціальних комунікацій у сфері національної безпеки має особливі ознаки, які засвідчують більш жорсткий характер приписів права національної безпеки, публічність яких лише умовно допускає диспозитивність поведінки учасників таких соціальних комунікацій, відносин. Мета у складі правового режиму права національної безпеки, якою є стан безпеки життєдіяльності людини та існування держави і суспільства, тобто – стан захищеності національних інтересів від реальних і потенційних викликів і загроз є чи не визначальною, оскільки формує і визначає систему способів і засобів, ресурсів правового впливу на формування статусів, на діяльність і соціальні комунікації та конкретизується відповідно до різновидів національної безпеки.

Суб'єктами права національної безпеки є людина, громадянське суспільство (інститути громадянського суспільства), держава (державні інститути). Об'єкти права національної безпеки утворюють національні інтереси, які набувають більш конкретних ознак у різновидах національної безпеки.

Право національної безпеки виконує визначені у правовій системі України функції та засновано на принципах, які підтверджують його

особливі характеристики й належність до національної системи права як певної системної цілісності.

Для права національної безпеки України властивим є поєднання лінійних і нелінійних характеристик, які обґрунтовують його утворення і функціонування як відокремленого компонента системи права – галузі права з визначеною галузевою структурою та внутрішніми мережевими зв'язками, що засновуються на положеннях конституціоналізму національної безпеки.

Джерелами права національної безпеки, тобто його зовнішніми формами, є Конституція, законодавство, міжнародно-правові акти, судова практика, – насамперед акти Конституційного Суду, а також відповідні доктринальні положення, які стосуються правотворчості та правозастосування у сфері національної безпеки.

Законодавство про національну безпеку утворює самостійну галузь системи законодавства України.

Право національної безпеки, окрім галузі у системі права, необхідно розглядати також як галузь юридичної науки, наукову спеціальність або ж наукову спеціалізацію в межах наукової спеціальності та навчальну дисципліну.

Найбільш стійкими в національній системі права є взаємозв'язки права національної безпеки з конституційним правом і з військовим правом, що дозволяє інтегрувати інституційні та функціональні складові права національної безпеки, військового права на рівні нормативно-правового регулювання, правозастосовної практики, а також – відповідних наукових досліджень і знань [42, с. 92-93].

Отже, структурна характеристика є важливою у контексті формування концепції права національної безпеки, підтверджує обґрунтовані у процесі дослідження висновки стосовно галузевої належності права національної безпеки до системи національного права. Проте не менш важливою є наукова позиція щодо особливостей дії права національної безпеки, де виявляються

конкретні ознаки його природи та структури, що обумовлено впливом права на суспільні відносини, соціальні комунікації та водночас залежністю змісту права від соціальних комунікацій.

Звернення до проблемних аспектів структури права національної безпеки буде залишатися актуальним для науковців з багатьох причин, але головною причиною слід вважати відхід від суто позитивістського бачення проблем системи права, його структури, окремих галузей права, де особливу гостроту набуває проблематика концептуального значення права національної безпеки.

Варто особливу увагу звернути на висловлену у загальнотеоретичній юриспруденції та у філософії права думку про те, що самодостатність юридичної науки, чому так успішно служить позитивізм, є певним науковим обмеженням, де втрачається основа права – його антропологічне призначення, його існування у просторі людського буття, де людина, її життя та безпека є визначальними цінностями, які не втрачають своїх ціннісних якостей з часом, а навпаки – демонструють більшу актуальність і більше значення. Інша річ, що цінності людського буття потребують відповідної підтримки та необхідних для цього як світоглядного, так і наукового обґрунтування. Тому погодимося з тим, що людина як метацінність має самотійно спонукати до рефлексії з приводу сутності соціального і до об'єднання зусиль у цьому; для пізнання людини і для його найбільш повного вираження необхідною є філософсько-правова думка як складна, синергетична дія, яка на усіх рівнях буття має здатність формувати життя людини за допомогою розумово-моральних форм і мінімального впливу природних устремлінь та афектів [53].

Визначення структури права національної безпеки не залишає осторонь вирішення питання щодо його мети, де забезпечення національної безпеки розглядається, насамперед, як забезпечення безпеки життєдіяльності людини, що стає можливим на основі розуміння життя людини основною цінністю, яке захищає право.

Структурування права національної безпеки є об'єктивним процесом, в якому розкривається зміст цієї галузі права відповідно до особливостей, що характерні для національної правової системи. Проте важливо, що структура права національної безпеки має загальні ознаки, які засвідчують всезагальне значення права у забезпеченні національної безпеки. Динамічні зміни у змісті права національної безпеки України безумовно позначаються на його структурі, що загалом підтверджує об'єктивний характер формування структури права.

РОЗДІЛ 4

ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПРАВОВИХ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ

4.1. Правові відносини у сфері національної безпеки як правові стратегічні комунікації

Право національної безпеки здійснює вплив на усі суспільні відносини, соціальні зв'язки у сфері національної безпеки, унаслідок такого впливу вказані відносини, соціальні зв'язки мають усі ознаки правових відносин. Сучасна теоретичні розробки правових відносин містять різні наукові погляди стосовно соціальної природи та змісту самих відносин або ж зв'язків [354, с. 13-17]. Однак важливе значення для науки загалом і для юриспруденції зокрема має теорія соціальних комунікацій, яка розкриває закономірності та особливості взаємодії соціальних суб'єктів, а відтак – розвитку суспільства. Звернення до теорії соціальних комунікацій є перспективним у дослідженні не лише процесів утворення, зберігання та передачі інформації в соціальному просторі. Інформаційний дискурс комунікацій є досить важливим, проте такий дискурс не розкриває усіх проблемних аспектів соціальних комунікацій у сучасному світі. Соціальні комунікації варто розглядати більш широко, не обмежувати їх інформаційною складовою, а орієнтуватися на весь зміст, який за будь-яких обставин свідчить про певний рівень відносин між суб'єктами на основі соціальних норм, серед яких найбільш вагомими та значущими є правові норми. Цілком зрозуміло, що проблема комунікацій розглядається як феномен соціального життя, невіддільного від проблеми суспільних відносин, що формують людину як суб'єкта, який розвиває завдяки своїй діяльності суспільство [317, с. 22-23].

В сучасних умовах комунікація стає важливим чинником формування суспільства загалом та ідентифікації особистості серед численних соціальних

комунікативних зв'язків. Саме тому комунікацію розглядають як окремий соціальний інститут із властивими йому ознаками і функціями. Так, О. Г. Данильян зазначає: «...комунікація є тим соціальним інститутом, який забезпечує взаємини людей в їх спільній життєдіяльності, у тому числі й функціонування самих комунікативних систем. У такому контексті комунікація створює передумови для поглибленого розуміння рушійних сил розвитку особистості й суспільства» [323, с. 367].

Комунікації під впливом права стають основою для діяльної поведінки соціальних акторів у пошуках спільного інтересу та досягнення значущої для учасників комунікації мети [43]. Найбільш відчутно це виявляється в стратегічних комунікаціях, які мають особливе значення у сфері національної безпеки, де набувають ознак правових стратегічних комунікацій, правових відносин. Стратегічні комунікації передбачають передачу інформації про соціально значущі цілі, події та діяльність, полягають у реальній взаємодії шляхом обміну важливою для соціальних акторів інформацією. Водночас стратегічні комунікації вибудовують стійку систему взаємовідносин, формують світоглядне бачення, вирішують як політичні, воєнні, соціально-економічні, так і безпосередньо правові питання, засновані на прагненні до єдності поглядів, переконань і дій стосовно забезпечення національної безпеки. Правові стратегічні комунікації вибудовуються з урахуванням найважливіших національних інтересів, які визначають безпекове соціетальне середовище. Зрештою необхідно звернутися до розуміння стратегічних комунікацій у правових системах зарубіжних країн, зокрема, у політико-правовій доктрині США, де власне виникла і знайшла широке застосування концепція стратегічних комунікацій. Ідея наповнення соціетального середовища достовірною інформацією, яка походить від держави та влади і має значення для досягнення цілей, які ставить суспільство, узгодження ідей, інформації та дій, які є важливими та відображають потреби суспільства, людини і держави, — є достатньо привабливою для її реалізації. У США сьогодні, як і в багатьох інших

країнах, доктрина і практика пропонують чимало визначень стратегічних комунікацій. Очевидно, що першоджерела теорії стратегічних комунікацій дають сильний поштовх для їх розуміння, застосування та розвитку, що стосується в тому числі правових комунікацій у сфері національної безпеки, які є за своїм сутнісним значенням правовими відносинами. Отже, для розуміння стратегічних комунікацій звернемося до розкриття змісту цього поняття, яке наводиться, зокрема, у доповіді про виконання Закону США про асигнування на національну оборону на 2009 рік (Закон Дункана Хантера).

У доповіді Президента США відповідним комітетам Конгресу про комплексну міжвідомчу стратегію публічної дипломатії та стратегічної комунікації зазначається, зокрема, що ефективні стратегічні комунікації необхідні для підтримання глобальної законності та цілей політики США. Під стратегічною комунікацією розуміється: а) синхронізація вербальної інформації (слів) і практичної діяльності щодо її реалізації (справ), а також сприйняття вербальної інформації та практичних справ щодо її застосування вибраною аудиторією; б) програми і заходи, спеціально призначені для комунікації та взаємодії з цільовою аудиторією, у тому числі ті, які здійснюються спеціалістами зі зв'язків з громадськістю, публічної дипломатії та інформаційних операцій [399]. За будь-яких обставин стратегічні комунікації передбачають певні програмні документи з проблем, що потребують вирішення за допомогою таких комунікацій, діяльність стосовно реалізації прийнятих програм і відповідну синхронізацію. Наведені програмні документи стосовно національної безпеки є нормативними та нормативно-правовими і можуть розглядатися як джерела права національної безпеки.

Офіційне визначення стратегічних комунікацій у політико-правових документах України міститься в новій редакції Воєнної доктрини України, затвердженої Указом Президента України 24 вересня 2015 року №555/2015. Саме тут ми знаходимо, що стратегічні комунікації – скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної

дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних і психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави [271].

Водночас на підставі проведених комплексних досліджень проблеми стратегічних комунікацій з урахуванням досвіду зарубіжних країн В. Г. Пилипчук акцентує увагу на тій важливій обставині, що суть стратегічних комунікацій полягає в управлінні цільовими аудиторіями з метою зміни їхньої поведінки та донесення до них цінностей або інформації, необхідних державі, що застосовує стратегічні комунікації [230, с. 33-34]. Проте важливо також, що для досягнення мети стратегічних комунікацій, які охоплюють основні комунікативні тенденції та дії у сфері національної безпеки, значущим, навіть визначальним, є відповідність цілей і завдань вимогам права, синхронізація ідей, цілей і відповідних дій на основі права. Стратегічні комунікації у сфері національної безпеки поєднують інформацію про обране для комунікації проблемне питання соціального, безпекового значення, що є метою комунікації, з певними діями відповідних суб'єктів, насамперед інститутів держави і громадянського суспільства. Однак цим комунікації у сфері національної безпеки не обмежуються. Завдання стратегічних комунікацій полягає у забезпеченні співпраці державних інститутів, суспільства і громадян на шляху до досягнення мети у вирішенні тих чи інших безпекових питань, і в цьому випадку стратегічні комунікації постають як правові стратегічні комунікації національної безпеки, тобто – як стратегічні комунікації, що побудовані на основі права та мають правовий зміст.

Варто погодитися з висловленою думкою про те, що в пошуках ролі й місця стратегічних комунікацій у системі вітчизняного права і законодавства доцільно звернутися до права національної безпеки та військового права, тим більше, що сфера стратегічних комунікацій безпосередньо ототожнюється (у країнах-членах НАТО) з сектором безпеки і оборони [317, с. 197]. У цьому відкривається ще один важливий напрямок

або ж канал для синхронізації інформації та діяльності, налагодження співпраці й зняття перешкод у взаємодії. Синхронізація має ураховувати позиції різних соціальних акторів у системі правових стратегічних комунікацій, у тому числі правові статуси цих соціальних акторів. За таких умов не лише інтереси держави, трансформовані через можливості стратегічних комунікацій в інтереси суспільства, але й інтереси конкретної людини, її потребові запити стають предметом взаємодії, соціальної синхронізації стратегічних комунікацій, і засвідчують про дію права.

У цьому контексті, обираючи відповідну світоглядно-доктринальну установку, необхідно визнати, що дослідження сутності правових комунікацій полягає в розкритті особливостей загальних соціальних теорій норми та дії. Ю. С. Шемшученко справедливо зауважує, що «...дія права – визначений “зріз” права, у деякому розумінні функціональна правова система. Вона відображає буття права на різних рівнях: застосовується до окремої особи, соціальних груп, суспільства загалом...розгляд права в аспекті його дії висвітлює головну якість права – здійснювати реальний вплив на діяльність та поведінку людей, а через це – сприяти прогресивним змінам у суспільстві, запроваджуючи цивілізовані взаємовідносини людей та соціальне партнерство» [95, с. 7]. Але у вирішенні проблеми функціональності правової системи, або ж виявленні характеристик функціональної правової системи, про що йдеться і що є безумовно важливим для забезпечення національної безпеки, неможливо обійтись без встановлення взаємозв'язку соціальної дії та норми, як певного зразка такої дії, що за твердженням Г. Кельзена містить повинність, на якій і засновується правовий порядок [129, с. 13-28]. Немає необхідності розкривати усі концептуальні аспекти теорії права Г. Кельзена, але неможливо залишити поза увагою певну суперечливість парадигмального бачення в його теорії правового порядку та колективної безпеки, як примусу, що стосується поведінкових актів людини за умов достатності відповідних інститутів держави, насамперед судової влади [129, с. 43-49].

У такому випадку залишається поза сферою впливу права держава, її інститути, що не дозволяє стверджувати про стан колективної безпеки, якщо під такою безпекою розглядати саме національну безпеку, тобто безпеку життєдіяльності людини, існування суспільства і, безумовно, держави. Примус, що іманентно містить право, а також ефективні державні інститути, в тому числі судова влада, є лише частиною системи складових забезпечення національної безпеки, хоча, звичайно, важливих. Взаємна відповідальність держави і людини, суспільства і держави, наявність Основного закону, відточених і зорієнтованих на потреби людини та на соціальні потреби законодавчих актів, незалежна судова влада є необхідними умовами якісної правової системи та ефективної держави, що можливо спостерігати на прикладі німецької національної правової системи і держави, яку часто називають правовою [103, с. 27-28].

Звернення до теорії норми і дії, розкриття соціологічної природи яких у пізнанні дозволяє більш якісно висвітлити усі важливі для концепції права національної безпеки характеристики. Погодимось з тими дослідниками [171, с. 216-220], які вбачають основи ідеї соціальної дії (поведінки) у розуміючій соціології (соціології розуміння) М. Вебера та в структурному функціоналізмі Т. Парсонса і Р. Мертона. В соціології розуміння М. Вебера відображаються усі важливі для соціальної оцінки ознаки дії людини, її поведінки, оскільки об'єктом соціології розуміння М. Вебер вважає «...не будь-який різновид внутрішніх станів або зовнішніх стосунків, а дію. Дія ж (так само, як і навмисна бездіяльність або нейтральність) завжди означає для нас ставлення до тих чи інших об'єктів з розумінням, тобто тут “існує” або принаймні “мається на увазі” певний (суб'єктивний) сенс, незалежно від того, наскільки ми його розуміємо... Специфічно важливими для соціології розуміння будуть людські дії, котрі, по-перше, відповідно до того сенсу, який суб'єктивно вкладають у них дійові особи, співвіднесені з діями інших людей; по-друге, набули визначеності саме завдяки такому осмисленому співвіднесенню; і по-третє, можуть бути

зрозуміло пояснені, виходячи з цього (суб'єктивно) передбачуваного сенсу» [57, с. 107-108]. Соціологія розуміння розглядає людину як частину соціальної системи. Звертаючись до теорії соціальних систем, як системи дії, Т. Парсонс виокремив особистість, у якій вбачав «...той аспект живого індивіда як “актора”, розуміння якого розкривається у термінах культурного та соціального змісту, засвоєних ним упорядкувань (*patternings*), що утворюють його поведінкову систему» [220, с. 41-42].

У теорії функціоналізму Р. Мертон, окрім інших аспектів, які мають значення для досягнення соціальної теорії дії та норми, необхідно звернути увагу на постулати функціональної єдності, функціональної універсальності (універсалізму) та функціональної обов'язковості, які по суті відіграють вирішальну роль в організації діяльності соціальних систем і забезпечення сталості соціальних інститутів, а також визначення функціональних альтернатив, еквівалентів і замінників [187, с. 113-122].

Так чи інакше, правові комунікації у сфері національної безпеки в контексті їх стратегічного бачення (правові стратегічні комунікації) об'єднують усіх соцієтальних акторів і конкретну людину, яка постійно перебуває у центрі комунікативної дії. За таких умов важливо не залишити поза увагою необхідність формування відповідного усвідомленого ставлення до процесу стратегічних комунікацій та їх результату учасників цих комунікацій, на чому зосереджуються науковці [383, р. 53-55]. З огляду на висловлене, актуальним є формування відповідної правової культури учасників стратегічних комунікацій у сфері національної безпеки, що суттєво підсилює значення права.

Якщо розгорнути проблему комунікацій у напрямку суспільних відносин, то виявляється, що такі відносини засновуються саме на комунікативній інтерсуб'єктній взаємодії, що стає визначальним для права. Право зорієнтовано як на виявлення соціально значущих актів комунікації з метою їх правового унормування, так і на здійснення унормування таких актів, визначення певних правил, які стають запорукою реалізації правового

статусу соціальних суб'єктів, застосування прийнятих і узгоджених за результатами комунікативної взаємодії, легалізованих правил поведінки. Теорія правових комунікацій виходить із положень теорії соціальних комунікацій, є залежною у своїх доктринальних позиціях від теорії комунікацій, але не обмежується виключно положеннями цієї теорії.

Проблема правових комунікацій певною мірою вирішується у процесі дослідження іншої важливої проблеми – комунікативного підходу до праворозуміння, адже не враховувати концептуальних ідей комунікативного підходу до праворозуміння у розкритті усіх аспектів правових комунікацій складно [240, с. 94-159].

Відтак правовими комунікаціями необхідно розглядати насамперед певні акти взаємодії або ж відносин між суб'єктами, які мають ті чи інші ознаки правових акторів зі своїм, властивим виключно таким акторам статусом. Правові комунікації в соціумі відбуваються між суб'єктами з урахуванням положень відповідних норм права, якими є легітимізовані, узгоджені правила поведінки, обов'язкові для суб'єктів таких комунікацій. Зазначені акти взаємодії полягають не лише у переданні правового змісту інформації, повідомлень від одного суб'єкта іншому, не лише у розумінні, рефлексії змісту переданої та отриманої правової інформації, повідомлень, але й у взаємній дії (діяльності) суб'єктів, яка спрямовується відповідно до приписів норм права на досягнення визначеної у конкретній комунікації мети. Необхідно звернути увагу на ґрунтовні наукові позиції стосовно того, що аналіз права у межах комунікативної філософської парадигми дозволяє поєднати дослідження його феноменологічних особливостей із сутнісними механізмами генезису та функціонування, оскільки суспільна комунікація є одночасно як джерелом формування права, так і об'єктом його застосування [330].

Водночас, у загальному розумінні соціальних комунікацій визначальною її ознакою є мова, а для права мова відіграє роль певного

індикатора присутності суб'єкта та свідчить про якість не лише правових відносин, а й правового спілкування.

Для правових комунікацій мова є необхідним інструментом. Тому висновок про те, що «...правова комунікація не тільки не залежить від мови, але і в комунікативному, і в оперативному аспектах визначає себе як нормативно-інституціональна, нормативна та системно-теоретична, тобто яка за своєю суттю пост позитивістська» [82, с. 76], є недостатньо переконливим. Однак, можна погодитись з тим, що «...правова комунікація постійно проходить через залежні від системи селективні соціальні процеси диференціації (1) інформації, (2) її передачі та (3) її розуміння» [82, с. 76]. Отже, важливо по-перше, що правові комунікації виникають та відбуваються незалежно від засобу комунікації, від способу передачі значущої для права інформації; по-друге, що мова права використовується в правових комунікаціях не просто як засіб спілкування, а як спосіб обміну інформацією, яка має правовий смисл і містить необхідний обсяг відомостей про правомочності, про право вимоги, дії, захисту, про правозобов'язання. Водночас стверджувати про незалежність правових комунікацій від мови, як засобу спілкування можна лише за певних умов, адже вербальний, мовний елемент у комунікаціях суттєво спрощує досягнення розуміння щодо прав і обов'язків, щодо досягнення важливого для учасників правових комунікацій кінцевого результату, яким є правовий консенсус, тобто для досягнення мети правових комунікацій.

Правові комунікації відбуваються постійно в обраних суб'єктами таких комунікацій напрямках і соціальних сферах, у тому числі у сфері національної безпеки. Підставою комунікацій є виявлення інтересу, спільного для їхніх учасників, і узгодження вольової поведінки. Таке узгодження вольової поведінки з позицій права здійснюється у спосіб визначення правомочностей і юридичних обов'язків суб'єктів комунікацій, реалізації ними прав і виконання обов'язків, що є характерним загалом для правових відносин. Узгодженість вольової поведінки суб'єктів правових комунікацій у сфері

національної безпеки засвідчує добровільність виконання приписів права. Проте виявляється більш складним питання щодо вирішення конфліктів у сфері національної безпеки між соціальними акторами, якими можуть бути як індивідуальні, так і колективні суб'єкти, суспільство і держава. Конфліктне середовище у цій соціальній сфері може розвиватися у різних напрямках, мати різну активність і навіть набути загрозливих для стану безпеки ознак. За таких обставин задоволення інтересів учасників правових комунікацій і досягнення ними мети стають залежними від вимог права. Застосування права для вирішення конфлікту дозволяє узгодити дії суб'єктів у сфері національної безпеки, синхронізувати такі дії стосовно одна одної, досягти узгодженості у спосіб легального та необхідного для стану безпеки примусу. Конфлікт у сфері національної безпеки з позицій права вирішується на користь досягнення соціального компромісу, яким би складним не був до цього шлях. Саме тому актуальним є налагодження двосторонніх або ж багатосторонніх комунікацій, на що звернув увагу Д. В. Андреев, пропонуючи відповідні моделі комунікацій: «...досліджуючи способи активізації комунікації між владою та суспільством слід зазначити, що цей процес повинен мати двосторонній характер. Якщо влада зацікавлена в широкому залученні громади до питань державотворення, усуненні правових колізій, держава повинна застосовувати механізми, що підвищують рівень довіри до владних правових інститутів. Вирішення цього завдання безпосередньо залежить від вибору найоптимальнішої моделі комунікації» [4, с. 53]. Погоджуючись з висловленою думкою та з висновком про те, що кращою моделлю комунікації є демократична модель, все ж зауважимо, що обмежувати соціальну комунікацію лише процесом утворення, виготовлення та поширення інформації підстави відсутні. За такого розуміння втрачається реальний зміст комунікативних зв'язків, які мають (на чому наголошується) взаємний двосторонній або багатосторонній характер із використанням певної інформації як засобу комунікації для досягнення визначеної правом мети.

Необхідно зауважити, що стосовно правових комунікацій загалом і щодо правових стратегічних комунікацій у сфері національної безпеки зокрема, не в усіх випадках застосовним є висловлене Нікласом Луманом правило, відповідно до якого комунікація є повністю закритою системою та немає і не може мати мети як певної кінцевої точки. «Комунікація не має мети або ж іманентної їй ентелехії, – зазначає Ніклас Луман. – Вона відбувається або не відбувається – і це все, що можна про неї сказати. У цьому відношенні теорія (соціальних систем) слідує не дуктусу Аристотеля, а скоріше стилю теорії Спінози. Вочевидь зрозуміло, що оскільки аутопоезис функціонує, всередині комунікативної системи можуть утворюватися цілеорієнтовані епізоди. Також як і свідомість, яка може епізодично встановлювати цілі, але без того, щоб така установка цілей була б метою системи. Будь-яке інше розуміння повинно було б обґрунтувати той факт, що з досягненням своєї мети система продовжує існувати» [168, с. 117].

Проте комунікативні системи є відкритими настільки, наскільки це не шкодить досягненню мети комунікації. Замкненість комунікативних систем можна вважати умовною, такою, що стосується конкретних суб'єктів і залежить від їхніх інтересів у комунікації. Водночас замкненість комунікативної системи жодним чином не перешкоджає її змістовній фрагментації на підсистеми, які дозволяють визначати цілі, мету комунікації відповідно до обраного комунікативними суб'єктами інтересу. Задоволення інтересу в соціальних просторових правокомунікаціях є можливим виключно у спосіб діяльності стосовно досягнення визначеної для комунікації конкретної мети. Правова комунікація, передбачаючи певні мету та інтерес, у сфері національної безпеки не зникає і не завершується у випадку досягнення суб'єктами мети та задоволення їхнього інтересу. Система комунікації продовжує існувати, затверджуючи стан безпеки. Комунікації, у тому числі правові комунікації у сфері національної безпеки, за умов досягнення мети змінюють зміст комунікативної дії або ж взаємодії відповідно до видозміненого інтересу, який набуває характеру утримання досягнутої мети

в тому вигляді та в тому значенні, до яких прагнули суб'єкти комунікації. Тобто боротьба за визначену та значущу для національної безпеки мету в соціальних, правових стратегічних комунікаціях трансформується у боротьбу за збереження досягнутої мети, за підтримання стану, який є не лише бажаним, але й необхідним для кожного з учасників комунікації, що досить важливо для сфери національної безпеки. При цьому мета, якою є, власне, стан національної безпеки, залишається незмінною. Забезпечення національної безпеки засновується на захищеності та узгодженості важливих інтересів людини, суспільства і держави, тобто на захищеності та узгодженості національних інтересів, і передбачає триваючі правові відносини, які характеризуються утриманням від порушення національних інтересів, від порушення правозобов'язань у сфері національної безпеки, від спричинення шкоди національній безпеці.

Сфера національної безпеки передбачає якнайширші та багатоваріантні правові стратегічні комунікації за участю індивідуальних, колективних, формально організованих за певними ознаками суб'єктів. Можна виділити правові стратегічні комунікації: індивідуальних і колективних суб'єктів; державних інститутів та інститутів громадянського суспільства; міждержавні комунікації, які можуть здійснюватися як на регіональному, так і на глобальному (світовому) рівнях (у межах регіональної взаємодії щодо забезпечення національної безпеки та за межами такої взаємодії з орієнтуванням виключно на геополітичні інтереси).

Право національної безпеки забезпечує вплив на поведінку соціальних акторів у сфері національної безпеки у національних, тобто внутрішньодержавних межах, у двосторонніх міждержавних відносинах, у колективній взаємодії стосовно вирішення тією чи іншою державою та суспільством загалом завдань національної безпеки, реалізація яких об'єктивно виходить на міждержавні відносини на регіональному або на глобальному (світовому) рівнях. За такої умови важливим є висновок про залежність успішного вирішення завдань забезпечення національної безпеки

від участі у тих системах колективної міжнародної безпеки, які дозволяють досягти стану захищеності національних інтересів від реальних і потенційних загроз.

Зрозуміло, що системна сукупність норм права, які здійснюють правовий вплив на комунікації та формують колективну міжнародну безпеку (регіональну, світову), належить до міжнародного права (права міжнародної безпеки). Проте активне використання можливостей і механізмів колективної безпеки для забезпечення національної безпеки тих держав, які є учасниками систем колективної безпеки, дозволяє застосовувати норми міжнародного права у національній правовій системі – у праві національної безпеки, а також виключно умовно проводити розмежування відповідних правових спільностей. У цьому не існує і не може існувати жодних протиріч – якщо йдеться про міжнародні відносини в контексті забезпечення національної безпеки, то право національної безпеки певним чином обмежує свою дію саме на межі міждержавних відносин щодо урегулювання питань миру і безпеки, де є чинними норми міжнародного публічного права. Така межа або ж лінія розподілу не є жорсткою та існує як доктринальне вираження системного підходу в розумінні права. Взаємодія, навіть взаємопроникнення норм права національної безпеки і норм міжнародного публічного права у сферу правового регулювання забезпечення національної безпеки засвідчують про відкритість та про нелінійність формування системи права, і зокрема права національної безпеки. Колективну міжнародну безпеку (регіональну, світову) можна розглядати тим середовищем, де національна безпека стає реальністю, а зусилля стосовно забезпечення національної безпеки досягають своєї мети.

Водночас справедливим є висновок про те, що колективна міжнародна безпека розглядається як фактичний відлік і як продовження діяльності кожної держави щодо забезпечення власної національної безпеки. Така діяльність регулюється нормами права національної безпеки. За умови, коли комунікації держави в системі колективної міжнародної безпеки

(регіональної, світової) виходять за національні межі, де національне право втрачає свої функціональні можливості, цілком логічним є виокремлення тих норм міжнародного права (права міжнародної безпеки), з якими узгоджується та взаємодіє право національної безпеки, на чому акцентувалася увага. Зазначені відносини взаємодії та взаємозалежності норм права, що діють у сфері національної безпеки усередині держави, і норм міжнародного права, які діють у зовнішніх відносинах, варто визнати закономірними та необхідними.

Зміст правових стратегічних комунікацій у сфері національної безпеки формується значною мірою за рахунок суб'єкт-суб'єктних відносин, де об'єкт втрачає своє первісне комунікативне значення, оскільки більш важливими постають індивідуальні та спільні дії щодо охорони цінностей та інтересів, яким слідує суб'єкти таких комунікацій, а якщо більш точно – досягнення яких прагнуть вказані суб'єкти і якими є по суті національні інтереси. У цьому виявляється одна із особливостей правових відносин національної безпеки. Варто зазначити, що в соціальних комунікаціях, як і в комунікаціях загалом, передання інформації або ж повідомлень від одного суб'єкта іншому немає загальновизнаного для комунікативних теорій змісту, оскільки соціальний інтерес у даному разі відіграє настільки важливу роль, що інші характеристики об'єктних складових змісту правових комунікацій, правових відносин постають другорядними.

Правові стратегічні комунікації національної безпеки насамперед свідчать про дію права національної безпеки, але водночас ми можемо розглядати такі комунікації як загальноприйняту юридичну конструкцію, де об'єкт права і суб'єкт права національної безпеки мають нерозривний зв'язок, який полягає в упорядкуванні соціальної активності суб'єктів щодо забезпечення значущих національних інтересів, з приводу яких суб'єкти права національної безпеки здійснюють відповідну комунікацію, реалізуючи при цьому власний правовий статус.

Отже, умовно можна виокремити певні рівні правових стратегічних комунікацій національної безпеки, які є по суті правовими відносинами національної безпеки: 1) правові комунікації в межах державної організації суспільства; 2) двосторонні міждержавні правові комунікації; 3) правові комунікації держави в системі колективної міжнародної безпеки. Зауважимо, що держава як суб'єкт двосторонніх міждержавних правових комунікацій, або ж як суб'єкт таких комунікацій у системі колективної міжнародної безпеки, переслідує головну мету – захист власних національних інтересів з урахуванням, безумовно, інтересів іншої сторони у двосторонніх міждержавних комунікаціях, або ж – з урахуванням інтересів усіх учасників системи колективної міжнародної безпеки. Між тим будь-яка держава в міжнародних правових комунікаціях зорієнтована насамперед на захист власних національних інтересів – це обумовлено суверенітетом держави, її соціальним призначенням, що виходить із конституційних положень, із вимог, які містить право національної безпеки та які в такому випадку мають пріоритет перед іншими нормами, що стосуються колективних або двосторонніх відносин держав. Важливість і першочерговість забезпечення національної безпеки, захисту національних інтересів у двосторонніх або ж у багатосторонніх колективних системах безпеки визнається іншими державами-учасниками, таке визнання є принципом міжнародного права і засвідчує його основоположний характер у правовому регулюванні соціальних комунікацій щодо забезпечення не лише колективної міжнародної безпеки, але й національної безпеки кожної держави-учасниці системи колективної міжнародної безпеки.

Правові стратегічні комунікації у сфері національної безпеки мають виключний характер упорядкованості не лише внаслідок дії права, а й завдяки внутрішній самоорганізації соцієтальної системи національної безпеки. Така самоорганізація засновується на нелінійних процесах, які змушують узгоджувати власну поведінку соціальних акторів із загальними вимогами системи національної безпеки щодо єдності інтересів, орієнтування

на контроверсійність дій, де суперечність знаходить, як правило, вирішення за рахунок комунікативних практик ще до застосування відповідних правових приписів. За таких обставин юридична конструкція стратегічних комунікацій у сфері національної безпеки формально і неформально відповідає юридичній конструкції правових відносин національної безпеки. Проте неможливо заперечувати й інше. Соціальні комунікації у сфері національної безпеки позбавлені хаотичності, притаманної багатьом сферам соціального буття. Стан хаосу, невизначеності та невідповідності дій учасників соціальних комунікацій у сфері національної безпеки унеможлиблює досягнення мети, якою є безпека життєдіяльності людини, існування суспільства, – стає непереборною перешкодою в досягненні цієї мети. Як наслідок, масові хаотичні комунікації у сфері національної безпеки руйнують саму систему безпеки. Ось чому ми маємо розуміти важливість соціального упорядкування будь-якої діяльності, яка стосується національної безпеки, а відтак, виключну потребу в нормативно-правовому регулюванні стратегічних комунікацій у сфері національної безпеки. Нормативно-правовий вплив на стратегічні комунікації у сфері національної безпеки забезпечує відповідну правову форму та водночас визначає зміст, де виокремлюються об'єкти, суб'єкти, права, обов'язки учасників комунікацій, мета комунікації, а також шляхи досягнення визначених цілей. При чому варто звернути увагу, що правовий вплив на стратегічні комунікації має свої особливості, які визначаються правовим режимом права національної безпеки, і тут можливим є відхід від традиційного, загальноприйнятого розуміння змістовності комунікацій, що містить теорія правовідносин.

В ідеалі, соціальні комунікації у сфері національної безпеки завжди мають бути правовими стратегічними комунікаціями, тобто такими, що засновані на нормах права і спрямовані на забезпечення національної безпеки. Однак інтенсивність дії права на соціальні комунікації в цій сфері є різною, залежить від рівня таких комунікацій. Зокрема, особливість міждержавних комунікацій та тих, що відбуваються між учасниками

колективних систем безпеки, виявляється у дотриманні укладених договорів, положень прийнятих статутних документів. У цих випадках суттєво посилюється значення ідей міжнародного контрактивізму, а також дії міжнародного корпоративного права або ж права міждержавних союзів.

За таких обставин необхідно погодитися з думкою З. М. Юдіна, який зосереджує увагу на особливостях контрактивізму як підходу в юриспруденції, що має перспективу практичного застосування та свідчить, що «...правовий контрактивізм передбачає центрування правового життя навколо суб'єкта в праві, як носія суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Сам факт наявності прав та обов'язків перетворює такого суб'єкта на учасника широкого спектра договорів, предметом яких є правовий порядок, правовий режим, особливості державного устрою, на більш низькому рівні – правила правових комунікацій, укладання угод тощо. При цьому показово, що всі договори тільки в тому випадку будуть ефективними, якщо права і обов'язки кожного суб'єкта будуть здійснюватися відповідно до очікувань інших суб'єктів, що знову веде до контрактивізації всієї системи правових комунікацій» [356, с. 336]. Учений на підставі ретельного дослідження поставив питання про контрактивізацію держави, поєднавши зазначену проблему з проблемою суверенітету, оскільки договірна діяльність держави, її контрактивізація обумовлює саме явище державного суверенітету [357, с. 330-340]. Подібний дискурс реалізації державою правосуб'єктності в соціальних внутрішньодержавних і міжнародних комунікаціях зайвий раз свідчить про існуючу невизначеність стосовно природи таких комунікацій, яка безумовно має правове походження. Держава немає можливості вийти у правових стратегічних комунікаціях за межі суверенних прав, які утворюють її правосуб'єктність, і не може втрачати або ж обмежувати суверенні права без вирішення головного завдання – забезпечення національної безпеки, що своєю чергою передбачає збереження державного суверенітету. Фактично існуюче правове коло суверенітету, як би не розгорталося стратегічні комунікації за участю

держави, саме на межі забезпечення національної безпеки повертається знову ж до правосуб'єктності держави, до її суверенітету.

Але неможливо не бачити актуальності та новаційності наукових позицій щодо контрактивізації держави – це той шлях, який на основі парадигми конституціоналізму дозволяє заповнити можливі правові пустоти безвідповідальності та знеособлення держави як важливого соціетального актора у стратегічних комунікаціях. Все ж у вирішенні завдань забезпечення національної безпеки на рівні національних правових систем визначальним залишається конституційно-правове, законодавче регулювання. У будь-якому випадку нормативно-правове регулювання стратегічних комунікацій у сфері національної безпеки в усіх її різновидах вирізняє і підтверджує особливу значущість, ефективність права. Норми права у сфері національної безпеки транслиують учасникам стратегічних комунікацій ту інформацію, яка є необхідною для кожного з них і яка зобов'язує до певної поведінки.

У цьому контексті важливою є думка С. І. Максимова, що «...онтологічною основою права є міжсуб'єктна взаємодія, але не як деяка субстанційна реальність, а як її ідеально-смысловий аспект, коли спільне існування людей загрожує обернутися свавіллям, а тому містить момент повинності (належного) для такого обмеження. Тому правова онтологія виявляється онтологією інтерсуб'єктивності, а “першореальність” права слугує смыслом права, що полягає у певній повинності (належному)» [176, с. 344]. Через норми права, внаслідок їхньої загальнообов'язковості, попри нібито більш привабливі для учасників стратегічних комунікацій національної безпеки потребі смисли, найбільш ефективно досягається стан рівноваги такої складної системи, якою є система національної безпеки. Імперативність правових приписів є важливою у сфері національної безпеки. Відтак варіанти, моделі поведінки, або ж варіанти комунікативної дії соціальних акторів, у сфері національної безпеки не є численними. Особливо це відчутно стосовно системи воєнної безпеки, де імперативність норм військового права є чи не найдосконалішою [46].

Правові стратегічні комунікації національної безпеки на міждержавному рівні активуються державою-учасницею двосторонніх міждержавних відносин або ж – багатосторонніх міждержавних відносин у системі колективної міжнародної безпеки. Урахування національних інтересів держав-учасниць таких комунікацій, що виявляється у повазі до національних інтересів, у розумінні важливості забезпечення насамперед суверенітету, територіальної цілісності кожної держави – є обов’язковим, на чому необхідно зробити акцент. Таке розуміння засновується на положеннях міжнародного права, що знаходить своє підтвердження у Статуті ООН [319].

Можна стверджувати, що стратегічні комунікації національної безпеки мають засновуватися і засновуються на міжнародно-правових стандартах, на стандартах відповідної поведінки усіх соціальних акторів у сфері національної безпеки. Зазначені правові стандарти комунікацій містять норми-принципи міжнародного права, зокрема норми-принципи Статуту ООН і Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об’єднаних Націй [89], про що йшлося раніше. Це відіграє вирішальну роль для оцінки діяльності держави щодо забезпечення національних інтересів, щодо визначення легітимності такої діяльності з огляду на вимоги не лише національного, але й міжнародного права.

Механізм правових стратегічних комунікацій національної безпеки України має передбачати певну систему охорони національних інтересів. Така система зорієнтована все ж на міжнародні стандарти, встановлені міжнародним правом, на принципи міжнародних відносин, і будується відповідно до особливостей соціальних комунікацій, які склалися та існують у тому чи іншому суспільстві, відповідають конституційним положенням, забезпечуються державою через діяльність відповідних інститутів, що належать до сектору безпеки й оборони. Тому необхідно погодитися з висновками О. С. Власюка та С. В. Кононенка стосовно важливості забезпечення національної безпеки конкретної держави (йдеться передусім

про Україну) за рахунок зміцнення внутрішніх інституційних утворень, насамперед Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які матимуть спроможність протистояти зовнішнім загрозам воєнного характеру. Неможливо заперечити, що «...на сьогодні більшість держав зберігають збройні сили, а ефективних наднаціональних ціннісно-нормативно-інституційних механізмів контролю над ними все ще не існує. Нині, як і завжди, у світовій політиці панує принцип “самодопомоги”, який передбачає першочергову спроможність країни захистити себе і втілити свої національні інтереси, у тому числі зброєю. Жодна система колективної безпеки, інтеграційна спільнота, міжнародна організація не компенсує брак боєздатності й відсутність оборонного потенціалу кожної окремої національної держави – великої чи малої, потужної чи слабкої» [65, с. 108].

З цього випливає важливий висновок щодо практики правових стратегічних комунікацій у сфері національної безпеки – проголошена й підтримувана міжнародним правом рівність держав має забезпечуватися, окрім іншого, рівністю внутрішніх можливостей і спроможностей до самозахисту. Зрештою, вибудований світовий порядок, який постійно зазнає руйнівних нападів через ігнорування принципів міжнародного права окремими державами або ж групами держав, не здатні утримувати слабкі, неспроможні до цілеспрямованої діяльності держави – члени Організації Об’єднаних Націй. Звідси ще один важливий висновок – правові стратегічні комунікації у сфері національної безпеки залежать від стану стратегічних комунікацій у сфері міжнародної безпеки, який може підтримуватися виключно сильними соцієтальними акторами – державами, які інституційно та функціонально спроможні на підставі правових вимог забезпечити стан національної безпеки. Це правило діє неодмінно, і відхід від таких вимог негативно впливає не лише на стан національної безпеки, що стосується, зокрема, України, але й на стан світового порядку, що виявляється на макрорівні.

Проте ми не можемо заперечувати найбільш ефективного способу забезпечення національної безпеки, яким є система колективної міжнародної безпеки [45]. Прикладом такої системи, яка упродовж тривалого часу демонструє успішність у досягненні мети стратегічних комунікацій на регіональному і світовому (геополітичному) рівнях, є система, утворена державами-учасниками Північноатлантичного договору. Варто звернути увагу на положення ст. 5 Північноатлантичного договору, де містяться норми щодо спільних дій, взаємодії в забезпеченні не лише міжнародної (у межах Північноатлантичного регіону світу) безпеки, але й безпеки кожної держави, яка є членом цієї колективної системи безпеки. Відповідно до ст. 5 Північноатлантичного договору, збройний напад на одну або на кілька держав-учасниць цієї багатосторонньої угоди у Європі або у Північній Америці вважатиметься нападом на них усіх, а тому в разі здійснення такого нападу кожна з держав, реалізуючи своє законне право на індивідуальну чи колективну самооборону, підтверджене у ст. 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй, надасть допомогу тій державі або державам (Сторонам угоди), які зазнали нападу, здійснивши відразу, індивідуально чи спільно з іншими державами (Сторонами) такі дії, які вважатимуться необхідними, включаючи застосування збройної сили, з метою відновлення та збереження безпеки у Північноатлантичному регіоні [235].

Правові комунікації загалом, і правові стратегічні комунікації у сфері національної безпеки, колективної міжнародної безпеки зокрема, мають свої особливі інституційні характеристики. Інституційні особливості правових комунікацій безпосередньо залежать від складу таких правових комунікацій, де окрім інформації та змісту комунікативних зв'язків важливу роль відіграють суб'єкти та об'єкти правових комунікацій, що загалом відповідає правовим відносинам у сфері національної безпеки.

Отже, правові стратегічні комунікації у сферах національної безпеки та міжнародної колективної безпеки засвідчують системну дію права, мають ознаки правових відносин, якість яких посилюється з визначенням змісту в

нормах відповідно національного і міжнародного права, а також унаслідок взаємодії національної та міжнародної правових систем щодо забезпечення національної безпеки і колективної міжнародної безпеки.

4.2. Об'єкти права національної безпеки у правових стратегічних комунікаціях

В юриспруденції парадигма об'єктів права поєднується з парадигмою об'єктів правовідносин [325, с. 445-446] – урегульованих правом суспільних відносин, соціальних комунікацій, які під дією права набули ознак правових відносин (правових комунікацій).

Правовідносини, правові комунікації виникають з приводу певних об'єктів – матеріальних і нематеріальних благ, поведінкових актів; водночас право, маючи складну формулу свого існування, в інституційному та функціональному значеннях не мислиться без визначення в нормах, приписах, які наповнюють матерію права, відповідних об'єктів. Об'єкти правових комунікацій визначаються правом, і водночас об'єкти права багато в чому залежать від соціальних комунікацій, де право, реалізуючи свої функції та своє призначення, діє, виявляє свої властивості, упорядковує численні соціальні зв'язки.

Стратегічні комунікації, правові відносини у сфері національної безпеки, що існують у межах держав, та стратегічні комунікації, правовідносини, що стосуються забезпечення національної безпеки але виникають та існують у системі міжнародної безпеки, у своїй основі мають цінності, які узгоджуються з національними інтересами, визначають необхідну взаємодію, досягають стану рівноваги в діяльності суб'єктів.

Об'єктами права національної безпеки відповідно до його правового режиму є важливі для людини, для колективних суб'єктів, для держави, а також для суспільства загалом соціальні явища, цінності та інтереси, які дозволяють досягти безпекового стану життєдіяльності людини, існування й розвитку суспільства, держави [25].

Об'єкти права національної безпеки знаходять своє визначення та закріплення у нормах права, як важливі для кожного учасника правових комунікацій національної безпеки національні інтереси, що підлягають забезпеченню та охороні. Саме тому ми зосереджуємося на проблемі співвідношення права та інтересу, оскільки закономірності такого співвідношення розкривають найбільш значущі ознаки не лише об'єктів права національної безпеки, але й об'єктів тих чи інших правових стратегічних комунікацій національної безпеки.

Інтереси належать до соціальних основ права і в цьому сенсі є передвісниками права. Інтереси вказують на цінності, які потребують загального визнання й охорони за допомогою соціальних регуляторів, де першість надається праву. Право засновується на інтересах, цінностях, які унормовуються з тим, щоб набути обов'язкового характеру. Практично кожна норма права, кожне правило поведінки, які прийняті, легітимізовані в суспільстві, містить певний інтерес. Водночас не існує прямого зв'язку щодо перетворення інтересів у нормативні приписи права. Не всі інтереси, а лише ті, що мають спільне, загальне значення, які розраховані на соціальне визнання, можуть трансформуватися у норми права, у відповідні правила поведінки. Індивідуальні, групові, навіть корпоративні інтереси здебільшого залишаються байдужими для офіційного права, а право національної безпеки, своєю чергою, реагує на такі інтереси, якщо вони або набувають загального визнання, або суперечать національним інтересам і утворюють потенційну або реальну загрозу національній безпеці.

Проблема взаємозалежності інтересів і права успішно вирішується юриспруденцією інтересів, основоположником якої є видатний німецький учений Рудольф фон Єринг. Науковий спадок Р. Єринга вже у ХХ столітті дозволив розглянути та розгорнути теорію інтересів у праві представникам соціологічної юриспруденції. В наукових працях, зокрема Роско Паунда, обґрунтовано причину виникнення та існування права як результату реалізації публічних та індивідуальних інтересів. Публічними інтересами

розглядаються соціальні інтереси, які спонукають до права з метою досягнення безпеки. Індивідуальні інтереси постають виразником індивідуальних прагнень матеріального і нематеріального характеру, які заслуговують правового оформлення лише з огляду на їхню поширеність, повторюваність, взаємопроникнення до різних сфер матеріального та нематеріального походження. І в тому, і в іншому випадках право виконує важливу роль соціального контролю, стає інструментом досягнення визначених через ті чи інші інтереси цілей, серед яких безпека й ефективність реалізації потреб людини посідають відповідне місце, стають головними [391]. Відтак у соціологічній юриспруденції не випадковим є застосування інструментального підходу, адже за умов визначення і реалізації публічних та індивідуальних інтересів право постає незамінним інструментом вирішення не лише індивідуальних, але й найбільш важливих соціальних питань, серед яких забезпечення безпеки виявляється пріоритетним. Важливо, що таке доктринальне розуміння дає широкі можливості для дослідження правових стратегічних комунікацій у сфері національної безпеки, дозволяє розглянути проблему об'єктів правових комунікацій на різних рівнях і в різних галузях цієї сфери соціетального значення. У цьому контексті неможливо залишити поза увагою інший аспект досліджуваної проблеми – визначення у праві того вектора соціальних та індивідуальних інтересів, який безумовно вказує на послідовність рефлексії інтересів, заснованих на тих чи інших цінностях, визначення власне мети, яка має загальне й однакове значення для усіх соціальних акторів, а також визначення шляхів досягнення цієї мети. Адже встановлена під впливом загальних та індивідуальних інтересів і цінностей мета стає одним із соціальних виразників права. У такий спосіб відбувається складний процес юридизації об'єктів – право обирає й отримує ті об'єкти, які потребують його присутності, його дії, та які трансформуються у правові комунікації, стають об'єктами правового спілкування, правових комунікацій (правовідносин).

Отже, синергія правової реальності поряд із системною дією правового режиму визначає об'єкти права, які мають загальне значення для безпеки людини, суспільства і держави. Такі об'єкти цілком справедливо належать до сфери публічного права і конкретизуються у праві національної безпеки, у правових стратегічних комунікаціях сфери національної безпеки. Всезагальне значення для безпеки людини, суспільства і держави мають національні інтереси, що передбачено Конституцією, відповідні положення якої знаходять своє підтвердження в законодавчих актах, а в подальшому – у практиці діяльності щодо забезпечення національної безпеки, в тому числі – у практиці міжнародних відносин.

Теорія інтересів у праві, попри її доктринальне значення, яке формує раціональне ставлення до визначення змісту інтересів, їх співвідношення з правом, дає необхідний матеріал для практики, для застосування у вирішенні спорів, конфліктів за участю різних суб'єктів. Проте не приходить до розраховувати на однакове застосування судами положень, які визначають законні або ж охоронювані інтереси. Поняття охоронюваних інтересів має оціночне значення з позицій правозастосування. З огляду на це важливими є відомі висновки Конституційного Суду України при вирішенні справи № 1-10/2004 про охоронюваний законом інтерес, що викладені у рішенні № 18-рп/2004 від 1 грудня 2004 року [298]. У рішенні Конституційного Суду України зазначено, що поняття «інтерес» в юридичних актах розглядається у широкому і вузькому значеннях – як самостійний об'єкт правовідносин, реалізація якого задовольняється чи блокується нормативними засобами, та, зрештою, здійснено інтерпретацію цього поняття у вузькому значенні. Незважаючи на важливість наведеного рішення Конституційного Суду України для практики правозастосування у правовідносинах, яких це рішення стосується, важливі аспекти, що належать до правової природи інтересу загалом та охоронюваного законом інтересу зокрема, залишилися невирішеними.

У юридичній науці ми знаходимо різні позиції стосовно проблеми інтересу у праві, а звідси – законних інтересів, охоронюваних законом інтересів. Зокрема, звертається увага на об'єктивний характер інтересу, що має важливе значення для сутності права, адже інтерес надає кожній індивідуальності соціальну сутність [21, с. 98-99]. Проте найбільш переконливою є доктринальна позиція щодо сутності інтересу у праві Рудольфа фон Єринга.

У своїй праці «Інтерес і право» Р. Єринг звернув увагу на те, що саме по собі обмеження не знаходить захисту в праві, воно потребує виправдання і пояснення в інтересах іншого. У цьому полягає момент мети у праві, що є необхідним для будь-якого права в його суб'єктивному значенні, яке за своїм визначенням є інтересами, захищеними правом [122, с. 72]. Отже, інтерес однієї особи або індивідуальний інтерес може бути об'єктом захисту права лише за умови існування протилежного інтересу (інтересів) іншої особи, тобто у випадку, коли виникає конкуренція інтересу або інтересів двох чи більше осіб, або ж коли такі інтереси співпадають і стає необхідним їх розподіл або розмежування стосовно кожної особи. Найбільш виразною є ситуація протиставлення, конфлікту інтересів індивідуальних або колективних суб'єктів, коли виникає спір навколо інтересів осіб або ж коли стає актуальною ситуація визнання, захисту інтересу. В усіх інших випадках право залишається байдужим до інтересу, оскільки немає необхідності його захисту саме правом.

Більш того, інтерес у праві існує як потреба, що залежить від конкретних умов існування особи, суб'єкта права. Р. Єринг у зв'язку з цим справедливо зауважує: «Інтерес у його суб'єктивному значенні вказує на залежність у житті. Підстава для мого інтересу до певної речі або відносин полягає у тому, що я відчуваю у моєму існуванні і добробуті, у моєму задоволенні чи щасті свою залежність від них. Отже, інтереси – це суть життєві потреби. Поняття життєвих потреб застосовується тут переважно у значенні відносному, що складає повноту життя для одного, тобто є умовами

його добробуту, то для іншого немає жодного значення. Це стосується як окремих осіб, так і цілих народів, навіть одного і того ж народу на різних періодах його культури. З інтересами народу також змінюється його право, призначення якого полягає у тому, щоб охороняти непорушні життєві вимоги. Тому інтерес, як міра для права, є мірою непостійною, і хто намагається розглядати абстрактно питання інтересів, які потребують захисту у праві, той виявляє цілковите нерозуміння предмету, ніби в даному разі є можливим однакове для усіх часів і народів рішення» [122, с. 83]. Зрозуміло, що в даному випадку йдеться не лише про конкретизацію інтересу чи інтересів по відношенню до суб'єктів права, але й про інтерес чи інтереси, що мають відповідати або ж повинні не суперечити соціальним, моральним основам права. Такими інтересами у сфері національної безпеки є національні інтереси як виразники узагальнених, публічних, або ж таких, що з приватних відносин трансформувалися у публічну сферу, набувши приватно-публічних ознак. За будь-яких обставин протиправні індивідуальні, корпоративні, суспільні, державні інтереси не можуть породжувати суб'єктивного права, не можуть бути об'єктом захисту права. Натомість, такі інтереси за умови їх реалізації у тих чи інших діях, виявлення у протиправній бездіяльності тощо, можуть переслідуватися правом.

З огляду на це, інтереси у праві розглядаються науковцями як законні інтереси або ж охоронювані законом (правом) інтереси, правоохоронювані інтереси. Так, І. Я. Бабецька зазначає: «Поняття “правоохоронюваний інтерес”, “законний інтерес”, “охоронюваний законом інтерес” є одним із найбільш вживаних понять в сфері охорони та захисту прав і свобод та включає в себе ті ж права та свободи людини і громадянина як одну із його складових. На наш погляд, ми можемо розглядати права і свободи як різновиди інтересу, які визначені у Конституції України та здійснення яких забезпечується нормативно-правовими актами» [8, с. 160]. Власне, таке розуміння правового змісту інтересу надає можливість певною мірою уніфікувати термінологію, зняти дискусійні питання навколо поняття

інтересів, проте узагальнення, яке стає наслідком цього, негативно позначається на визначенні особливостей нормативно-правової природи не лише інтересу, але й прав і свобод, які закріплені та містяться у положеннях Конституції, в законодавстві.

Застосування інтегративного підходу дало змогу Л. І. Заморській стверджувати, що інтерес не лише відображається у праві, коли окремі його елементи дійсно закріплюються у відображеному вигляді, але й він є присутнім «безпосередньо» і саме в нормі права, де відображається найважливішим елементом – правилом поведінки в диспозиції норми [114, с. 12]. Однак, розуміючи, що нормативні приписи, як правило, не розкривають безпосередньо зміст інтересу, Л. І. Заморська змушена зауважити про «закодованість» такого змісту. Ось чому в даному випадку інтерес у нормах права набуває очевидного характеру невизначеності, з чим складно погодитися.

У дослідженні проблеми законних інтересів В. В. Субочев на підставі проведеного ним досить ретельного аналізу дійшов висновку, що сутність феномену «законні інтереси» полягає в діалектичному характері взаємодії різного рівня інтересів – особистості, суспільства і держави, які не можуть бути повністю регламентованими, відображеними та закріпленими у нормах права [321, с. 89]. Ми, дійсно, можемо стверджувати, що сутність законних інтересів, або ж інтересів у праві, розкривається через взаємодію особистих, суспільних і державних інтересів. Проте сутність законних інтересів не може пов'язуватися з їхнім регламентуванням у нормах права, оскільки це є здебільшого питанням юридичної техніки у складному процесі правотворчості. Сутність законних інтересів, як і загалом інтересів у праві (і це очевидно), полягає у їхній здатності реалізовуватися у праві, нормах, правилах поведінки, як прагнення до певної цінності.

Інтереси реалізуються у праві не лише внаслідок визнаного в суспільстві правотворчого процесу, але й унаслідок більшою мірою нелінійних процесів, коли синергія соціального й морально-етичного

походження співпадає та узгоджується для утворення норми права і в подальшому затверджується у такій нормі. Водночас рефлексія права відбувається через рефлексію інтересів, через усвідомлення потреби, яка за необхідністю має захищатися і забезпечуватися правом. Важливо, що визнані та узгоджені в соціальному бутті інтереси особистості, суспільства і держави обов'язково стають предметом захисту права, перетворюються в норми, в суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Натомість довільна, не обґрунтована соціальним запитом і морально-етичними вимогами реалізація інтересів у праві є або неможливою, або такою, що не знаходить свого легітимного підтвердження і призводить до дефектів права.

За таких обставин можна стверджувати, що національні інтереси, як охоронювані правом інтереси, стають об'єктами права внаслідок складного процесу саморегуляції, через перевірку їх на предмет соціальної необхідності та морально-етичної обґрунтованості. Національні інтереси виникають та існують виключно як об'єкти права, що потребують відповідного визнання та захисту. Таке правове визнання і захист національні інтереси отримують у праві національної безпеки.

Правові відносини у сфері національної безпеки відбуваються, насамперед, на основі інтересів, які зорієнтовані на право, захищаються правом або ж забезпечуються правом. Тут можливим є заперечення – соціальні комунікації, що мають характер конфлікту, містять в основі таких конфліктів протиправний інтерес. Проте в соціальному конфлікті завжди виявляється правомірний інтерес, який визнається і захищається правом, а відтак, саме в цьому полягає вирішення конфлікту, забезпечення правового компромісу.

Національні інтереси як об'єкти правових стратегічних комунікацій у сфері національної безпеки є завжди публічними законними інтересами або ж, що найбільше відповідає сутності, охоронюваними правом, законом інтересами.

У правових відносинах національної безпеки національні інтереси формуються за рахунок життєво важливих для людини й суспільства матеріальних, духовних та інтелектуальних потреб, які дозволяють забезпечити безпекове існування і розвиток як суспільства, так і окремих соціальних утворень, утворити безпечні умови життєдіяльності людини.

Національні інтереси є основою та водночас необхідною соціальною інфраструктурою безпеки життєдіяльності людини з її життєвими потребовими установками щодо власного і спільного з іншими існування в соціумі. Проте національні інтереси більш виразно виявляються в публічних відносинах, у стратегічних комунікаціях, затверджують загальні, спільні соціальні потреби і прагнення, які є предметом уваги держави, забезпечуються діяльністю усього механізму держави.

Своєю чергою національні інтереси засновуються на національних цінностях – тих властивостях соціальних явищ і предметів, які утверджують спільні соціальні потреби індивідів, колективних суб'єктів, суспільства, держави. Аксіологічна природа національних інтересів має певний темпоральний характер, завжди відповідає реальному стану формування та розвитку суспільства, його антропологічному центру, яким безумовно є людина. Адже цінності засвідчують переконання і переваги, які не мають виключно емпіричної основи, вони є певними неподільними (вихідними) даностями, які емоційно та інтелектуально сприймаються суб'єктами та спонукають до збереження, володіння ними, а також до здійснення діяльності на їхній основі, позаяк є різноманітними благами [336, с. 137].

Серед нескінченності ціннісного порядку цінності безпеки не мають певної черговості, є завжди пріоритетними. Цінностям безпеки протистоїть інша сфера, де за певних обставин, коли ігноруються цінності безпеки, перестає існувати людина, тобто перестає існувати суспільство й держава і зрештою втрачається здатність і можливість рефлексії права та усіх його цінностей.

Національні інтереси охоплюють інтереси людини (індивіда), суспільства й держави, вони засновані на національних цінностях, які також умовно можна розподілити на цінності індивіда, суспільства, держави. Національні інтереси передбачають досягнення певних, визначених для кожного суспільства, для кожної нації цілей суспільного існування та розвитку. Взаємопов'язаність національних інтересів, національних цінностей і національних цілей у сфері національної безпеки є діалектичною та відображається у взаємозалежності індивідуальних, суспільних і державних цінностей.

Цілком закономірним є питання про формування національних інтересів, про узгодженість таких інтересів та інтересів індивідів, окремих соціальних утворень, якими можуть бути групи, спільноти, корпорації. Групові інтереси не утворюють конкуренції національним інтересам через відсутність відповідних ресурсів. За винятком можливості доступу до владних механізмів, лобіювання своїх інтересів і забезпечення їх реалізації. Групи впливу на прийняття державних рішень та їх реалізації в стратегічних комунікаціях безумовно мають значення для стану забезпечення національної безпеки у тих випадках, коли такі рішення та діяльність щодо їх реалізації відбуваються всупереч національним інтересам або на межі їх відповідності національним інтересам.

У будь-якому випадку право національної безпеки в межах визначених об'єктів правових стратегічних комунікацій має здатність ефективно впливати на приведення групових інтересів у відповідність до національних інтересів. Іншим є розуміння і ставлення до корпоративних інтересів, які уособлюють інтереси промислових, енергетичних, фінансових тощо корпорацій зі сферою діяльності всередині держави або у міждержавному просторі, де зосереджуються значні матеріальні, економічні та фінансові ресурси. Сучасний стан правових стратегічних комунікацій дає привід для достатньо обґрунтованих застережень стосовно сутності корпоративних інтересів, як таких, що завжди та в усьому відповідають національним

інтересам. Це далеко не так, і не зважати на існуючу проблему корпоратизації соціальних комунікацій у напрямку зміни векторів розвитку об'єктів таких комунікацій, тобто безпосередньо національних інтересів, відповідно до потреб національних і транснаціональних корпорацій, було б досить серйозною помилкою. Право національної безпеки не розглядає корпоративні інтереси як об'єкт, що має таку соціальну значущість, яка потребує підтримання й захисту саме правом національної безпеки. Проте ставлення права національної безпеки до корпоративних інтересів може набувати іншого характеру, що можливо виключно у випадку соціально визнаної та нормативно підкріпленої необхідності розвитку корпоративних інтересів для підтримання й розвитку національних інтересів до рівня безпекового стану соціального і соціетального середовища. За інших умов, для забезпечення національної безпеки має досягатися нульова толерантність до корпоративних інтересів, якого б походження та якого значення для певних соціальних груп такі інтереси не мали. Проблема перетворення корпоративних інтересів на національні й навпаки стала напрочуд актуальною в сучасних умовах, що підлягає окремому розгляду в контексті політичної (політико-правової) теорії корпоратизму, обумовленої глобалізаційними трансформаціями, які безумовно впливають на зміст права національної безпеки та на реалізацію ним визначеного у національній правовій системі призначення.

Отже, об'єктами правових відносин, правових стратегічних комунікацій у сфері національної безпеки постають ті матеріальні й нематеріальні блага, які відповідають аксіологічному виміру безпеки існування та розвитку людини, суспільства, держави. Очевидно, що саме з урахуванням цієї аксіологічної формули у ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» національні інтереси визначаються як життєво важливі матеріальні, інтелектуальні й духовні цінності Українського народу як носія суверенітету та єдиного джерела влади в Україні, визначальні

потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [260].

Законодавець наближує національні інтереси та національні цінності настільки, що фактично втрачається формальна відмінність у їхньому змісті. У контексті теорії національної безпеки така постановка питання є виправданою, проте слід все ж виходити з відмінностей національних інтересів і національних цінностей. Аксіологія стверджує, що цінності є явищами матеріального та ідеального походження, які мають виключне значення для людини, формують сенс людського життя [196, с. 253-256]. Цінності розглядають як матеріальні, так і нематеріальні, як ті, що мають конкретний вимір та оцінку, так і ті, що в такому вимірі залежать від етичної, естетичної оцінки. Предмети та явища матеріального і нематеріального світу з позицій їх оцінки характеризуються певною цінністю, яка є їх властивістю. Водночас інтерес – це реальна потреба у задоволенні ціннісних спонукань і бажань, це – напрям усвідомленої поведінки як людини, так і соціальних суб'єктів на підставі обраних ціннісних орієнтирів.

Матеріальні, інтелектуальні, духовні цінності завжди передують інтересам, цінності людського, суспільного існування, завжди є соціальними цінностями, визначаються умовами соціального буття та є різними по відношенню до різних сфер соціального існування. Серед основних цінностей, які визначають соціальне буття, є життя людини та безпека її життєдіяльності, звідси – безпека суспільства та всіх соціальних утворень, у тому числі безпека політичної організації суспільства, тобто держави.

Відтак національні цінності визначають національні інтереси, які є об'єктами правових комунікацій у сфері національної безпеки. Такі об'єкти для національної безпеки є важливими за визначенням, проте можна виокремити національні інтереси, які мають більше або ж визначальне значення для забезпечення національної безпеки. Ґрунтовні висновки з цього приводу Г. П. Ситника є логічно вивіреними та завершеними. Вчений зазначає, що найвищий (високий) ступінь важливості мають національні

інтереси України, пов'язані зі збереженням (захистом) і подальшим розвитком національних цінностей, девальвація та втрата яких ставить під загрозу фізичне і духовне існування народу, призводить до руйнації державного утворення. Такими національними інтересами розглядаються інтереси виживання, тобто йдеться про збитки (шкоду) для національної безпеки, які є недопустимими, а тому територіальна цілісність, державний суверенітет, добробут населення, основи демократії – саме ті інтереси, які маються на увазі [306, с. 159].

Звернемося до результатів соціологічних досліджень, які проведені в контексті європейських прагнень українського суспільства та є доцільними в рамках цього дослідження [див.: 102]. Відповідно до оприлюднених відомостей про результати наведених досліджень, найбільшою цінністю із запропонованого переліку для респондентів є «мир» (56,6%), «цінність людського життя» (42,7%) та «права людини» (33,3%). Найменших показників здобули цінності «повага до інших культур» (5,4%) і «толерантність» (9%). Дещо по-іншому виглядає сприйняття респондентами системи цінностей європейців. Вони вважають, що першочерговими цінностями жителів європейських країн є «демократія» (34,7%), «верховенство права» (28,9%) та «права людини» (28,1%). Найменш важливою, на їхню думку, для європейців є «солідарність, підтримка ближнього» (8,1%). Водночас, щорічні дослідження в рамках проекту «Євробарометр» свідчать, що самі європейці відносять до головних цінностей саме «мир» (2014 р. – 44%, 2015 р. – 45%), «права людини» (2014-2015 рр. – 40%) та «повагу до людського життя» (2014 р. – 34%, 2015 р. – 35%). Рідше за інші цінності європейці обирали «релігію» (2014 р. – 6%, 2015 р. – 5%) та самореалізацію (9%). Наведені дані засвідчують важливість забезпечення тих цінностей, які загалом утворюють безпекові умови життєдіяльності людини, її добробут, успішне існування та розвиток суспільства [102]. Водночас стає зрозумілим, що вказані, а також інші важливі цінності, сформовані на їхній основі національні інтереси не можуть

бути досягнутими за умов існування реальних загроз національній безпеці, що фактично визнано під час емпіричних соціологічних досліджень. З огляду на це, зазначені у ч. 3 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку» фундаментальні національні інтереси, якими є: 1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; 2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; 3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами [260], кореспондують з найважливішими для забезпечення національної безпеки національними цінностями і полягають, за умов їх реалізації, в реальному забезпеченні національної безпеки.

Національні інтереси відповідно до потреб людини, суспільства, держави виступають об'єктами права національної безпеки в різних сферах соціального буття. Відтак національні інтереси можна розподілити на групи, які визначаються відповідними соціальними сферами (національні інтереси в економічній, гуманітарній, екологічній, епідеміологічній, військовій, правовій тощо сферах).

Найважливішими є національні інтереси, які стосуються життя людини. Життя людини в соціальному просторі, її фізичне існування та добробут стають основним об'єктом права національної безпеки. Саме тому людиноцентризм права найбільш повно розкривається у праві національної безпеки. Інші групи національних інтересів стосуються просторових умов життєдіяльності людини і суспільства, коли суверенітет і територіальна цілісність держави трансформуються через можливість реалізації життєво важливих потреб людини у певному просторі її перебування. З цим пов'язуються екологічна, епідеміологічна та гуманітарна складові життєдіяльності людини й суспільства, економічні умови існування, які

визначають здатність реалізувати необхідні для життя потреби. Відсутність воєнних загроз для життєдіяльності людини або ж успішне подолання таких загроз, інформаційна безпека в можливості комунікацій як всередині суспільства і держави, так і за її межами, є важливими національними інтересами, що потребують відповідного визнання й охорони. Об'єкти права національної безпеки, сформовані як національні інтереси у правових стратегічних комунікаціях сфери національної безпеки, є визначальними, базовими для змісту правових комунікацій у суспільстві загалом. Захищеність національних інтересів правом дає можливість їх реалізації та розвитку в правових відносинах різної галузевої належності у межах національної системи права, де національні інтереси знаходять свою конкретизацію та реальне виявлення.

Зрештою, є всі підстави для висновку про те, що об'єкти права національної безпеки відображають особливості правового режиму цієї галузі права. Об'єктами права національної безпеки у стратегічних комунікаціях визнаються національні інтереси – узагальнені прагнення, потреби людини, суспільства та держави, реалізація яких є необхідною і достатньою для безпеки життєдіяльності й добробуту людини, для сталого демократичного розвитку держави та суспільства. Об'єкти права національної безпеки під дією правового режиму цієї галузі права мають здатність утворювати у правових стратегічних комунікаціях те особливе середовище, де стає можливим існування й розвиток об'єктів інших галузей національної системи права, узгоджують їхні правові режими та успішно взаємодіють, у тому числі в межах міжнародної правової системи.

4.3. Суб'єктність людини у правових стратегічних комунікаціях у сфері національної безпеки

Суб'єктність людини в праві та у правових відносинах, а відтак і у правових стратегічних комунікаціях сфери національної безпеки, має декілька взаємопов'язаних аспектів. Насамперед суб'єктність людини у праві

засвідчує її юридичну природу, у правових стратегічних комунікаціях ознаки правової людини є визначальними щодо її суб'єктності. Інший зріз проблеми суб'єктності людини у праві національної безпеки, у правових стратегічних комунікаціях національної безпеки – її правове становище, яке можна визначити як реальний правовий статус. Наступним аспектом цієї проблеми є встановлення формального правового або ж юридичного статусу людини, заснованого на положеннях національного законодавства та на нормах міжнародного права, імplementованих у національне законодавство [369].

Наукова проблема правового статусу людини, його взаємопов'язаності з правовим становищем має розгалужену розробку у вітчизняній юриспруденції саме в юридичному аспекті правової людини з огляду на комплексний, багатоваріантний характер, заснований на положеннях міжнародно-правових норм про права людини та основоположні свободи.

Якщо у центрі світового правопорядку перебуває людина, як основна одиниця усього права, на перевірену практикою авторитетну концептуальну думку Герша Лаутерпахта [385, р. 31] то в національному правопорядку та національному праві це положення має витримуватися й поготів. Саме тому попри усталені підходи до визначення правових комунікацій і важливості розуміння таких комунікацій як взаємодії та взаємовідносин певних носіїв правових статусів, суб'єктність людини у праві національної безпеки не передбачає з необхідністю формального визначення правового статусу. Адже йдеться про суб'єктність правової людини, а тому формалізація її юридичного статусу лише засвідчує належність до певного суспільства, яке організовано в державу і перебуває з людиною у відносинах громадянства. Проте в такому випадку виявляється ще один аспект цієї проблеми – правовий статус громадянина, який поєднує реальні та формальні правові ознаки. Якщо статусна природа правових комунікацій засвідчує фактично перехід соціальних відносин, певних актів взаємодії соціальних суб'єктів у правові, набуття у складному процесі юридизації соціальних комунікацій

стану правової завершеності, то суб'єктність людини в таких правових комунікаціях не має обов'язкового формального елементу.

Проблема правового статусу людини посідає чільне місце в дослідженнях науковців [61]. Зрештою, немає необхідності зосереджуватися на позиціях із приводу поняття правового статусу людини, оскільки ми не зможемо виявити той зріз конвенційності, який би дозволив прийти до спільної думки і визначити узагальнений висновок із приводу термінологічної єдності та змісту правового статусу людини. Етимологія правового статусу дає більш плідну інформацію та відповідний матеріал для правової доктрини і практики. Правовий статус (від лат.*status* – становище) традиційно в юриспруденції розуміється як сукупність прав і свобод фізичних та юридичних осіб [359, с. 44]. Проте, це занадто вузьке розуміння правового статусу, особливо якщо таке розуміння застосовувати щодо правового статусу людини. Варто погодитися з висловленою й аргументованою позицією стосовно того, що «...правовий статус не може ґрунтуватися виключно на законодавчих нормах, що регулюють права та обов'язки, це – ширша система, яка в демократичному суспільстві повинна містити весь комплекс правових явищ щодо гарантування високого рівня захищеності та значущості людини» [219, с. 30]. У такому випадку маємо розуміти не формальний, формалізований, а більш широкий, реальний підхід до розуміння правового статусу як до правового становища людини. Суб'єктність людини охоплює усі постійні та необхідні правові характеристики людини як людини правової, виокремлює правову людину серед інших суб'єктів права, визначає постійні параметри соціальних комунікацій, взаємовідносин між окремими людьми і, що більш важливо, – між людиною та усіма соціальними акторами, які мають здатність здійснювати вплив на життєдіяльність людини. Водночас юридизація людини, набуття нею правових ознак здійснюється через відповідний правовий статус, тобто через відповідні формальні процедури. Суб'єктність людини не є результатом діяльності будь-якого соціального актора, у тому

числі держави, адже ніхто не надає людині права на життя, інших прав і основоположних свобод, ніхто не визначає охоронюваних правом інтересів людини, що так важливо для сфери національної безпеки. З цього приводу ґрунтовні висновки Д. А. Гудими є цілком вірними: «Правова людина – це людський індивід, котрому – з огляду на його біологічну природу – притаманні вроджені правові якості (природні, невід’ємні, основні права), що є найважливішою складовою загальносоціального права» [84, с. 260]. Водночас спірними є думки науковця стосовно відмінності понять «правова людина» і «юридична людина» [84, с. 260], оскільки в такому випадку необхідно виходити на інший рівень дискусії – правова особистість, правовий індивід, юридизація громадянина тощо [83, с. 220-223], з чим погодитися через певну схоластичність складно. Вирішення означеного далеко не лише світоглядного питання полягає в розумінні суб’єктності людини як людини правової, що мають визнавати усі соціальні актори, а змістом діяльності держави має бути (на чому варто ще раз наголосити) не лише обов’язкове визнання цього факту, але й зосередження формальних і реальних зусиль на захисті суб’єктності людини.

На практиці суб’єктність людини, її правове становище (або ж для цілей цього дослідження – реальний правовий статус) зазнають постійного впливу соціальних акторів, серед яких особливе значення має вплив саме держави через її можливості стосовно законотворчості, стосовно правозастосування. Потрібно констатувати, що суб’єктність конкретної людини може зазнавати певних деструктивних дій не лише від держави, але й від інших учасників соціальних комунікацій, якими є як суспільство в особі численних його утворень, так і окремі соціальні актори. Важливо, що внаслідок подібних руйнівних, деструктивних дій ознаки суб’єктності людини залишаються незмінними, проте можуть утворюватися певні перешкоди стосовно реалізації прав, свобод, законних інтересів, що в історичному аспекті дає чимало прикладів для наукового аналізу, а в прикладному значенні – чимало підстав для вирішення питань щодо

правозастосування. У таких випадках важливість підтримання суб'єктності людини як людини правової є виключно актуальним питанням, яке вирішується з позицій національної безпеки.

Ось чому національна безпека – це не просто захищеність найбільш важливих національних інтересів [260], це – збереження суб'єктності людини, забезпечення стабільності й непорушності її реального правового статусу, правове обґрунтування чому ми знаходимо у праві національної безпеки. Вірними з огляду на висловлене є висновки Браяна Таманаги стосовно обмежень, які існують в сучасних ліберальних суспільствах для влади, для законодавців, – декларації прав людини, біллі про права, які жодним чином неможливо порушувати, і що по суті затверджує право в суспільстві [324, с. 137].

Суб'єктність людини у правових стратегічних комунікаціях охоплює всі правомочності, які знаходяться в постійному русі й постійній взаємодії з правозобов'язаннями. Власне таким є правовий статус будь-якого соціального актора, дієвого соціального суб'єкта, проте саме суб'єктність людини найбільш наочно демонструє особливості взаємодії та взаємного зв'язку правомочностей і правозобов'язань. Національна безпека утворює всі необхідні й достатні умови для підтримання суб'єктності людини у тому вигляді та з тими характеристиками, які дають усі підстави для висновку про фактично нездоланий бар'єр у реалізації можливих і реальних загроз життєдіяльності, що стосується насамперед конкретної людини, особистості, а вже як наслідок – загроз існуванню суспільства, людства. Для такого висновку існують підстави не лише з огляду на парадигмальне значення правової людини та її суб'єктності для забезпечення національної безпеки, але й з огляду на формування та реальність правового статусу, правового становища людини виключно за умов захищеності, що безпосередньо генерується національною безпекою. Характеристика суб'єктності людини в контексті висловленого полягає у забезпеченні відповідності стану її захищеності наявним правам, законним інтересам, обов'язкам, а також, що не

менш важливо, гарантіям реалізації прав і законних інтересів. Саме така постановка питання стосовно суб'єктності людини у правових стратегічних комунікаціях має особливе значення. М. І. Козюбра, звертаючись до проблеми прав людини, зазначає: «Від рівня забезпеченості права залежить ступінь досконалості самої особистості, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. “Людський вимір”, врешті-решт, є пробним каменем і точкою відліку будь-яких перетворень, які здійснюються в суспільстві» [134, с. 24]. Можна зробити висновок, що людський вимір будь-якої діяльності у сфері національної безпеки є неодмінною умовою забезпечення стану безпеки.

Національна безпека як захищеність особи, людини своїм змістом і призначенням обґрунтовує правову природу людини, формує той режим, який визначає, утворює та структурує правове становище, реальний правовий статус людини, орієнтуючись на збереження її суб'єктності в правових стратегічних комунікаціях.

Суб'єктність людини є відносно незмінною та здатною до якісного оновлення виключно у стані безпеки, тобто захищеності від загроз фізичному існуванню людини. Ми можемо мислити про правосуб'єктність людини і давати оцінку здатності людини мати права, нести обов'язки та відповідальність лише за умов подолання загроз, які можуть призводити до фізичного знищення людини або ж до суттєвого обмеження реалізації закладеної природою здатності людини бути суб'єктом правових стратегічних комунікацій і правових комунікацій загалом. Обмеження умов фізичного існування людини призводить до обмеження суб'єктності у тій сфері, де відбулося таке обмеження, а відтак і суб'єктності загалом. Спосіб подібного обмеження має значення для оцінки небезпеки, проте не є вирішальним з позицій права, оскільки для існування права конкретної людини (тут йдеться не про суб'єктивне право, а про право у його загальному або ж соціальному розумінні) важливою є здатність людини сприймати, розуміти право, усвідомлювати його настільки, що це дозволяє конкретній

людині бути частиною правової реальності з усіма якостями людини правової.

Право, що відбулося, або ж право, що відбувається, безпосередньо залежить від умов існування людини. У стані небезпеки, у стані реальної реалізації загроз національній безпеці людина може бути поставлена в умови, коли втрачається зв'язок із правом. Цей процес обумовлюється одночасною реалізацією тих соціально небезпечних актів, які несуть у собі обмеження просторового, темпорального, фізичного буття людини, які суттєво обмежують потребні характеристики життя людини та звужують, або навіть знищують, можливості свідомого ставлення до права.

Суб'єктивні права, свободи та юридичні обов'язки, законні інтереси як неодмінні ознаки суб'єктності людини перебувають у безпосередній залежності від вирішення безпекових питань і водночас визначаються рівнем безпеки життєдіяльності людини, станом захищеності національних інтересів. Тут важливе значення має саме такий зріз зв'язку суб'єктності людини і національних інтересів. Адже йдеться про пріоритет певних груп прав, свобод, законних інтересів з одного боку, і юридичних обов'язків з іншого для забезпечення та реалізації національних інтересів. Зауважимо, що у площині національних інтересів може відбуватися певне звуження суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів, посилення юридичних обов'язків, як процес, що є необхідним для забезпечення національної безпеки. Проте, попри раціональність і практичність такої ситуації, її оцінка зводиться до виключення із загального правила, оскільки успішне вирішення проблеми забезпечення національної безпеки можливе лише у стані розгортання ознак суб'єктності людини, її суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів. Інша річ, що в умовах реальних загроз національній безпеці, які виявляються в тому числі у загрозах життєдіяльності людини, можливим є тимчасове обмеження прав і свобод людини, що має здійснюватися легітимно, на визначеній законом основі та не всупереч вирішенню основного завдання стосовно збереження і розгортання реального

правового статусу людини як суб'єкта правових стратегічних комунікацій, а лише для забезпечення вирішення цього завдання в умовах відповідного правового режиму.

У характеристиці суб'єктності людини найбільш важливим є зв'язок гарантій прав, свобод і законних інтересів людини з національною безпекою. За межами захищеності людини, за межами захищеності людського життя питання гарантій прав, свобод, законних інтересів людини не може бути ані предметом дискурсу, ані предметом практичного вирішення щодо збереження суб'єктності людини як правової людини.

Отже, ми виходимо на рівень узагальнення й обґрунтування самого факту суб'єктності людини, збереження якого повною мірою залежить від безпекового стану, тобто від забезпечення національної безпеки – захисту національних інтересів, які постають у такому разі концентрованим виразником прав, свобод і законних інтересів людини.

Право національної безпеки виявляє усі ознаки системного ціннісно-нормативного та інституційного утворення, визначає необхідні та достатні гарантії суб'єктності людини у правових стратегічних комунікаціях національної безпеки, обґрунтовуючи сам факт такої суб'єктності в межах національної правової системи та реалізації у правових стратегічних комунікаціях. Для підтвердження та достатньої аргументації цієї думки ми маємо вийти за межі національної правової системи. Адже суб'єктність людини загалом та у правових стратегічних комунікаціях зокрема засновується на положеннях Загальної декларації прав людини, прийнятої та проголошеної резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року [105]. Варто звернути увагу на положення ст.28 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені. Йдеться, безумовно, про стан безпеки, який має національний і міжнародний виміри та гарантує здійснення прав і свобод людини. А в контексті ознак суб'єктності людини

важливими є положення ст. 29 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої кожна людина має обов'язки перед суспільством, в якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи; при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання та поваги прав і свобод інших і забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [105]. Аналіз значущості та сутності Загальної декларації прав людини дозволив С. І. Максимову зробити важливий висновок, що «...з одного боку, у своїх концептуальних основах вона спирається на досягнення класичної філософії права, а з другого – в обґрунтуванні безумовного характеру прав людини, звертається до нового для ХХ ст. феномену – тоталітаризму, як тієї небезпеки, яка загрожує цивілізованому існуванню людства. Таким чином, за своєю сутністю Загальна декларація прав людини 1948 р. є антитоталітарним юридичним вето. Вона кодифікує засудження світовою спільнотою гітлерівського “нового порядку” і розкаювання в допущенні цього порядку. Кожна держава, що підписує цей документ, приєднується до всесвітнього зарікання про неповторення тоталітаризму через забезпечення комплексу гарантій особистої автономії (віросповідної, етично-інтелектуальної, громадянської, економічної)» [174, с. 33]. Слід звернути увагу не лише на світоглядний аспект цінності Загальної декларації прав людини 1948 р., але й особливо підкреслити її практичну правову спрямованість щодо визначення та гарантування прав людини у тих національних правових системах, які слідують закладеним у Загальній декларації прав людини принципам.

Останнім часом у юриспруденції знаходить упровадження та відповідну наукову розробку ідея глобального конституціоналізму як напрямок міждисциплінарних досліджень, сфокусованих на застосуванні конституційних принципів у міжнародній правовій практиці задля того, щоб підвищити вагомість прав людини в сучасному міжнародному

правопорядку [170, с. 14]. Такий напрямок досліджень є продуктивним для обґрунтування необхідності системи упровадження ідеї глобального конституціоналізму в практику суспільних відносин і соціальних комунікацій не лише на міжнародному рівні, а й – національному, що є не менш вагомим для суб'єктності людини у праві національної безпеки.

Правові стратегічні комунікації між людиною, громадянином і державою ґрунтуються на їхньому статусному значенні як суб'єктів та передбачають взаємні права і обов'язки, взаємну відповідальність. У зв'язку з цим Н. М. Оніщенко слушно зауважує, що «...в наш час відповідальність перед особою починає, хоча і повільно, набувати більш-менш реального характеру... Встановлення норм відповідальності держави перед громадянином є свідченням визнання державного пріоритету прав і свобод громадянина перед іншими цінностями в суспільстві» [243, с. 343].

Водночас актуальним є певне застереження, відповідно до якого, коли йдеться про обмеження прав людини, то важливим виявляється обмежити будь-який простір для вільного розсуду держави, її органів і посадових осіб, а головним принципом, який має діяти у таких випадках, є принцип пропорційності. Зміст цього принципу виявляється в тому, що загальний інтерес, яким керується держава, не може бути таким, що подавляє свободу окремої особи; збалансованість, співмірність публічних (зокрема державних) інтересів та інтересів окремої особи супроводжує й визначає процес обмеження прав людини [107, с. 60].

У характеристиці суб'єктності людини юридичні обов'язки затверджують соціально необхідну поведінку людини. У певному сенсі юридичні обов'язки людини – це і є її правозобов'язання в соціальних комунікаціях, які кореспондують відповідним правам інших учасників соціальних комунікацій. Така юридизована необхідність виявляється у нормах права, у публічно визнаних і забезпечених публічним примусом правилах поведінки, які мають загальне визнання. З цього приводу, характеризуючи юридичні обов'язки як загальносоціальні обов'язки,

П. М. Рабінович зауважує: «...загальносоціальний обов'язок людини – це необхідність певної її поведінки, що об'єктивно зумовлена конкретно-історичними потребами існування та розвитку інших людей, нації, народу, його соціальних верств і всього людства» [290, с. 18].

Юридичні обов'язки в їх загальносоціальному значенні консолідують зусилля усіх соціальних акторів щодо забезпечення збалансованості, стійкості правових стратегічних комунікацій, а також щодо реалізації прав і свобод людини, досягнення соціальними акторами, насамперед людиною, визначених і підтриманих суспільством інтересів, серед яких національні інтереси мають пріоритетне значення для вирішення безпекових питань. Саме тому право національної безпеки розглядається як системна цілісність, що демонструє єдність прав, свобод, законних інтересів і юридичних обов'язків людини, а також інших соціальних акторів – держави, суспільства в особі тих чи інших інститутів. Така єдність є постійною щодо загального змісту, однак має динамічні характеристики у правових стратегічних комунікаціях, виявляється на різних рівнях, у різних формах, у багатьох випадках трансформується, набуває тих соціальних ознак, які відповідають реальному стану безпеки життєдіяльності людини та існування суспільства й держави.

Єдність прав, свобод, законних інтересів і юридичних обов'язків у характеристиці суб'єктності людини утримують певний баланс, що засновується на положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [139]. На цьому акцентують увагу науковці Львівської лабораторії прав людини і громадянина, зауважуючи, що «...межі здійснення прав і свобод мають відповідати міжнародним стандартам. При цьому має бути забезпечено справедливий баланс прав і свобод людини та загальносуспільних інтересів» [287, с. 25].

Важливим видається закріплений у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод принцип, який забезпечує дотримання збалансованості прав, свобод, законних інтересів, юридичних обов'язків

людини, загальносупільних інтересів, і дозволяє стверджувати про забезпечення таким чином міжнародної, а відтак і національної безпеки. Мова йде про принцип залежності держави від правового становища людини, його наповнення в національному законодавстві відповідними нормами та забезпечення державами на практиці у правових стратегічних комунікаціях. У такий спосіб здійснюється об'єднання демократичних держав Європи, оскільки одним із засобів досягнення цієї мети є забезпечення та розвиток прав людини й основоположних свобод, а окрім цього основоположні свободи становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі й найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого – завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать [139].

Залежність держав від розуміння і визнання суб'єктності людини та від забезпечення прав людини є свідченням реального стану національної безпеки, коли відповідальність людини перед суспільством і державою жодним чином не може бути більшою, ніж відповідальність суспільства і держави перед самою людиною, що є важливою характеристикою суб'єктності людини у правових стратегічних комунікаціях.

Водночас необхідною умовою визнання та забезпечення державою суб'єктності людини у праві національної безпеки, а відтак визначальним чинником здійснення державної влади є право людини на безпеку.

Науковці єдині у своїх позиціях стосовно віднесення права людини на безпеку до основних прав, а завданням держави визнають створення та підтримання безпеки, про що авторитетно зауважує, зокрема, німецький учений Райнер Арнольд [7].

Право на безпеку людини у характеристиці її суб'єктності може розглядатися як абсолютне право, однак із певним застереженням. У цьому випадку важливим є не сам факт зобов'язань невизначеного кола суб'єктів не порушувати право конкретної людини на безпеку, що звичайно має значення, а обов'язок держави і суспільства забезпечити право людини на безпеку.

Право вимоги у правових стратегічних комунікаціях щодо не порушення безпечних умов життєдіяльності людини потребує забезпечення та захисту, що належить до відання держави, до компетенції відповідних інститутів держави. Варто погодитися з позицією С. О. Сліпченка, який вважає, що «...застосування буквального значення слова “абсолютні” для об’єднання групи зовсім різних за природою прав і таких, що вже мають свою спеціальну назву в теорії права, є не зовсім виправданим» [311]. Право на безпеку в правовому статусі людини належить до основних прав, які в такому значенні «є фундаментом для існування людини як такої, розвитку її особистості, а їх визнання і забезпеченість (невтручання з боку держави) є абсолютно необхідним для держави...» [106, с. 455].

Можливість і здатність держави забезпечити право людини на безпеку, а отже на безпечні умови життєдіяльності та добробут, дозволяють дійти висновку про спроможність держави реалізувати зовнішні й внутрішні функції загалом, що безумовно стає підтвердженням суверенітету держави у правових стратегічних комунікаціях міжнародного та національного значення. Право людини на безпеку не визначається ні в Конституції України, ні в жодному із законів, які містять положення щодо правового статусу людини. Водночас доктринальне визначення права на безпеку, яке б набуло загальновизнаних ознак, також відсутнє. Така ситуація пояснюється тим, що право людини на безпеку є природним, об’єктивним правом, правомочності безпеки присутні в усіх правах і основоположних свободах людини, не потребують будь-якого декларування публічною владою, проте мають бути захищені та гарантовані. Право людини на безпеку – важлива ознака її суб’єктності у правових стратегічних комунікаціях, його реалізація свідчить про непорушність формального й реального правового статусу людини, що має соціальні, економічні, політичні, воєнні характеристики, засновані насамперед на положеннях Конституції. Ось чому можна визначити певний конституційно-правовий механізм забезпечення права на особисту безпеку, який розглядають як «...систему взаємозв’язаних,

взаємодіючих чинників, засобів та передумов, за допомогою яких в умовах дотримання законності створюються належні правові та фактичні можливості для повноцінної реалізації кожним права на особисту безпеку, усуваються негативні умови, котрі можуть завдати шкоди їх практичній реалізації» [51, с. 17-18].

Безпека людини є завжди індивідуальною, особистою, і в цьому полягає найбільш важливий інтерес людини, що об'єктивно започатковує формування національних інтересів.

У правовій доктрині США право на безпеку людини розкривається якраз через забезпечення особистої безпеки. Так, у Юридичному словнику Джона Був'є ще в 1839 році та у виданнях більш пізніх, міститься визначення поняття особистої безпеки як «The legal and uninterrupted enjoyment by a man of his life, his body, his health and his reputation» [367], тобто законне та непорушне володіння людиною своїм життям, своїм тілом, своїм здоров'ям та своєю репутацією. У такому розумінні право на особисту безпеку людини має значення суб'єктивного права та реалізується як у правовідносинах, де праву на особисту безпеку кореспондують обов'язки інших учасників правовідносин утримуватися від дій, які порушують це право, так і у правових стратегічних комунікаціях національної безпеки. Необхідно погодитися з Н. Г. Шукліною, яка зазначає, що стан особистої безпеки крім негативного аспекту – утримання від посягань на людські блага, має позитивний аспект – комплекс активних дій з боку зобов'язаних суб'єктів щодо захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина [353, с. 80].

Право на безпеку людини є значно більшим за обсягом правомочностей та передбачає участь людини не лише в конкретних (відносних) правовідносинах, де вирішуються ті чи інші безпекові питання її життєдіяльності, але й в абсолютних правовідносинах, у тих правових стратегічних комунікаціях, де головним учасником і модератором безпеки людини постає держава в особі відповідних інститутів. Саме на таку особливість права на безпеку людини звертають увагу науковці

та зазначають, що «...юридично формалізованим вираженням безпеки особи є право особи на безпеку, під якою доцільно розуміти правову можливість особистості як суб'єкта права зберігати свій стан безпечної життєдіяльності у формі забезпечених та охоронюваних державою претензій на самостійну реалізацію особистістю своїх життєво важливих потреб і різноманітних інтересів» [138, с. 61-73]. Зрештою видається вірним, що у розумінні права людини на безпеку акцентується увага на можливості зберігати, підтримувати безпечний стан життєдіяльності людини; саме таку можливість людини містять інші права та основоположні свободи людини, а держава, і певною мірою суспільство, мають обов'язок забезпечити безпеку людини та гарантувати невід'ємне від сутності людини її право на безпеку. Реалізація права людини на безпеку має різні аспекти, визначається, насамперед, різновидом національної безпеки: екологічної, епідемологічної, економічної, фінансової, воєнної тощо, де формується правовий зміст безпеки людини, матеріальні та процедурні особливості права на безпеку.

Право на безпеку в концепції суб'єктності людини має аксіоматичне значення, є по суті правовим постулатом, не потребує доведення, має сприйматися соціетальними акторами як вихідна формула людиноцентризму правової реальності. Натомість право людини на безпеку є інститутом права національної безпеки, і саме у такий спосіб право національної безпеки має здатність та можливість обґрунтувати суб'єктність людини, реалізувати соціальне призначення стосовно його забезпечення й охорони у правових стратегічних комунікаціях національної безпеки.

4.4. Держава і суспільство як суб'єкти права національної безпеки у стратегічних комунікаціях

Правова природа соціальної практики, де відбуваються стратегічні комунікації та вирішуються усі питання забезпечення й захисту національних інтересів, передбачає визначення суб'єктів, які мають здатність виконати

вказану важливу соціальну функцію. Такими суб'єктами у межах національної правової системи постають держава і суспільство [49].

Діяльнісний аспект права національної безпеки полягає у заснованій на праві взаємодії держави і суспільства щодо публічного визнання, охорони та успішної реалізації національних інтересів у соціальних комунікаціях. Держава і суспільство, як визначні соціальні актори національної безпеки, мають забезпечити втілення нормативно-ціннісних приписів права стосовно національної безпеки у конкретну соціальну практику.

Розглядаючи державу і суспільство як суб'єкти права національної безпеки, ми не обмежуємося визначенням ознак і характеристик, які виявляються у конкретних правових відносинах, у конкретних правових комунікаціях. Власне, правовідносини у сфері національної безпеки, на чому наголошувалося, досить складно конкретизувати за юридичними фактами їх виникнення та існування. Все ж абсолютний характер правових комунікацій у сфері національної безпеки визначає відповідним чином учасників правових відносин у цій сфері, а тому проблема правової соцієтальності держави і суспільства у сфері національної безпеки існує цілком закономірно та потребує як розуміння, так і свого вирішення.

Держава як політична організація суспільства, що наділена владою і діє від імені усього суспільства з метою реалізації та забезпечення суверенітету, розглядається в юриспруденції як суверенний інститут, що відповідає за цілісність території, контролює збройні сили, має здатність знаходити необхідні кошти для утримання посадових осіб і право приймати загальнозначущі рішення [213, с. 347]. Таке поняття держави може наповнюватися іншими ознаками, але для розуміння місця і ролі держави як суб'єкта права національної безпеки є прийнятним. Водночас важливим є розуміння сучасної держави, що заявляє про себе як про цивілізаційну форму організації публічної політичної влади, завдяки чому не лише слугує для забезпечення спільного блага, але й забезпечує вільний розвиток індивіда; образ сучасної держави насамперед пов'язується з досягненням суспільного

компромісу, з вирішенням соціальних суперечностей і конфліктів, з ефективною управлінською організацією, яка активно впливає на хід суспільного розвитку [213, с. 34-342].

Суб'єктність держави у праві національної безпеки знаходить своє підтвердження насамперед у положеннях Конституції та, як правило, конкретизується в конституційному законі, де міститься перелік і повноваження інститутів держави, що мають своїм призначенням забезпечення національної безпеки. Конституцією України у розділі I «Загальні засади» закріплено положення, які стосуються національної безпеки, а надалі визначено повноваження Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів щодо забезпечення національної безпеки відповідно до розподілу влади, передбачено, що координаційним органом з питань національної безпеки й оборони при Президентові України є Рада національної безпеки й оборони України, яка координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки й оборони, а також, що основи національної безпеки визначаються виключно законом [144].

Законом України «Про національну безпеку України», який прийнято відповідно до положень Конституції України, визначено та розмежовано повноваження державних органів у сферах національної безпеки й оборони, створено основу для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки й оборони, сил безпеки і сил оборони, визначено систему командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджено всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки й оборони, забезпечено у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки й оборони [260].

У правових стратегічних комунікаціях національної безпеки держава представлена тими інститутами, які мають відповідний спеціальний статус, визначений законодавством на основі положень Конституції. Проте

насамперед необхідно зауважити, що кожна гілка державної влади відіграє свою роль і має своє призначення стосовно реалізації визначених Конституцією та відповідними законами повноважень у правових стратегічних комунікаціях сфери національної безпеки. У таких комунікаціях необхідно виходити з правової природи держави, взаємозалежності права і держави, на чому загострив увагу Густав Радбрух: «Держава отримує право видавати закони лише з метою гарантувати їхню дію. Ця гарантія не мала б жодного значення, якби сама держава звільнялась від підпорядкування цим законам. Та ж ідея правової стабільності, що утворює державу як законодавця, вимагає також його власного підпорядкування законам... Ті, до кого переходить державна влада, беруть на себе зобов'язання правової держави. Це зобов'язання – необхідний і неминучий атрибут влади, від нього неможливо відмовитися» [291, с. 199-203]. Такий підхід дозволяє визначити позиції для подальшого аналізу взаємовідносин держави не лише з правом, що важливо, але й з іншими соцієтальними акторами, зокрема з суспільством. Саме тому через характеристику особливостей суспільства можуть бути розкриті й змістовні ознаки держави як суб'єкта права національної безпеки у взаємодії із суспільством.

Суспільство є складною соціальною системою, і доволі непростим постає завдання визначити ті ознаки й характеристики, які дають підстави та можливість для осягнення суспільства як суб'єкта права. Існує чимало підходів до визначення змісту і сутності суспільства як соціальної системи. Очевидно, що це питання має вирішуватися соціологічною наукою, а юриспруденція сприймає та використовує для власних цілей наукові розробки соціології. Так, М. Вебер вбачав у суспільстві ті соціальні ознаки, що визначають активну взаємодію усіх складових (членів), які утворюють суспільство та обумовлюють об'єднання, стають елементами його системи [57, с. 120-130]. У працях Е. Дюркгейма ми знаходимо визначення простого, або ж первинного суспільства, тобто такого, яке немає інших складових. Під простим суспільством розуміється «...будь-яке суспільство,

яке не містить інших, простіших ніж воно: яке не лише в сучасному стані зведено до єдиного сегмента, але й не містить жодних ознак попередньої сегментації» [101, с. 63]. Водночас Е. Дюркгейм зосередив увагу на тому, що «...суспільство – не проста сума індивідів, а система, що утворена їхньою асоціацією, яка представляє собою реальність *sui generis*, наділену своїми особливими властивостями» [101, с. 78]. П. О. Сорокін під суспільством розумів сукупність декількох одиниць (осіб, індивідів і т. п.), які не є ізольованими одна від одноєї, а знаходяться у стані взаємодії, тобто здійснюють одна на одну певний вплив, підтримують між собою тісний зв'язок, маючи свідомість, взаємодіють на рівні ідей, почуттів, вольових поступків, устремлінь, що властиво високо організованим особам [316, с. 27-29].

Діяльні характеристики покладено в основу розуміння суспільства Е. Гіденсом, який зосереджує увагу на тому, що соціетальні спільності існують лише у контексті інтерсоціетальних систем, розташованих вздовж просторово-часових меж. Усі суспільства представляють собою соціальні системи і водночас виникають унаслідок їх перетину. Різні соціальні системи можуть бути «внутрішніми» по відношенню до суспільств або ж розташовуватися на перетині «зовнішніх» і «внутрішніх» зон, завдяки чому виникає безліч можливих способів поєднання соціетальних спільностей та інтерсоціетальних систем [73, с. 242]. Суспільства як соціальні системи виділяються серед інших соціальних систем, до яких входять, що обумовлено чіткими структуральними принципами, які використовуються в процесі «всезагальної кластеризації інститутів» у часі та просторі. Окрім кластеризації, або ж групування інститутів, іншими важливими характеристиками суспільств Е. Гіденс вважає: 1) зв'язок між соціальною системою і певною (конкретною) локальністю або територією, така локальність не обов'язково є фіксованою; 2) наявність нормативних елементів, які визначають законність користування локальністю; 3) відчуття членами суспільства особливої ідентичності, незалежно від того, у чому воно

полягає або виявляється. У соціальних контекстах, які постійно змінюються, наведені три критерії проявляються по-різному. Особливо сильною є тенденція вважати «типовими» формами суспільства, за якими оцінюються усі інші різновиди, держави-нації [73, с. 242]. У сфері національної безпеки якраз визначальними для характеристики суспільства варто визнати усі зазначені Е. Гіденсом критерії.

Право національної безпеки визнає суспільство в межах конкретної локальності, легітимність (законність) користування якою не має будь-яких застережень, члени суспільства виявляють відчуття ідентичності за ознаками, які можуть бути різними за походженням, але такими, що характеризуються певною беззаперечною спільністю. Для суспільства, що є суб'єктом права національної безпеки, надважливою формою є держава-нація, яка існує як основна організаційна форма суспільства та не спричиняє конфліктів з іншими формами суспільств у межах певної локальності, навіть за умов зміни сучасної парадигми держави-нації через значний вплив глобалізаційних процесів. Особливу увагу у зв'язку з характеристикою суспільств, що розглядається, необхідно приділити кластеризації соціальних інститутів суспільства. Йдеться про інституціоналізацію суспільства, про виокремлення інститутів як окремих соціальних систем у межах суспільства, об'єднання таких інститутів, утворення певних груп інститутів.

Кластеризація соціальних інститутів суспільств можлива виключно за умов виникнення та функціонування громадянського суспільства як особливої соцієтальної системи. В. Ф. Гегель визначив громадянське суспільство як «...диференцію, що стоїть між сім'єю і державою, хоча розвиток громадянського суспільства настає пізніше, ніж розвиток держави, тому що як диференція воно передбачає державу...У громадянському суспільстві кожний для себе – мета, решта для нього ніщо. Проте без співвідношення з іншими він не може досягти своїх цілей у повному обсязі: ці інші суть засоби для мети особливого» [71, с. 228]. Важливим у цьому є бачення громадянського суспільства як недержавної соціальної системи, де

першість надається приватним інтересам, які досягаються у співвідношенні з іншими членами суспільства за умов існування держави.

Сучасне розуміння громадянського суспільства засновується на світоглядному підході, упровадженому у філософію права В. Ф. Гегелем, проте ураховує сучасний стан соціетальних систем, які формують не лише суспільство загалом, але й громадянське суспільство. Відтак, сьогодні громадянське суспільство розглядається як широка група мереж, спільнот, мережових зв'язків, які існують між людиною і державою [379]. Громадянське суспільство в постіндустріальних умовах сучасності набуло цілком конкретних ознак інформаційного суспільства [387, р. 29], і цей факт соціетального значення безумовно позначається на вирішенні завдань правового забезпечення національної безпеки. Проте розглядати громадянське суспільство виключно в контексті його мережових характеристик, заснованих на мережових зв'язках людини і держави, певних соціальних груп і об'єднань індивідів, навряд чи обґрунтовано. Важливе значення для формування та підтримання демократії мають такі утворення громадянського суспільства, як мережі довіри, завданням демократичної держави залишається інтегрування мереж довіри у публічну політику та розширення впливу держави на мережі довіри для посилення взаємодії з громадянським суспільством [326, с. 112-114]. Сучасність все більше дає підстав стверджувати про визначальний вплив інформаційних технологій на формування таких соціальних систем, як мережеві суспільства, де переважна більшість взаємодій між членами суспільства відбувається за допомогою інформаційних мереж. Звідси – ще одні досить потужні виклики для забезпечення національної безпеки, і не лише в інформаційно-комунікаційній сфері, де виникають і діють насамперед мережеві соціетальні утворення, якими є мережеві суспільства.

Громадянське суспільство вважається учасником правових стратегічних комунікацій за умов, коли суб'єктами таких правових комунікацій виступають певні інститути громадянського суспільства –

громадські організації, політичні партії, приватні, неурядові інституційні утворення тощо. Актуальною у зв'язку з цим є висловлена В. Л. Федоренком думка стосовно громадянського суспільства як суб'єкта конституційно-правових відносин: «Громадянське суспільство слід розглядати як самоорганізовану і саморегульовану сферу публічно-правових відносин у державі, утворювану вільними і рівними індивідами та створеними ними об'єднаннями громадян, які функціонують, формуючи соціальний капітал і здійснюючи контроль за органами державної влади, слугують підґрунтям демократії та визначальним чинником у розбудові правової держави. Тобто громадянське суспільство не може ототожнюватися з якимось одним суб'єктом публічно-правових відносин, оскільки ця категорія позначає передусім систему суспільних відносин, які виникають, змінюються та припиняються між множиною їх різнопорядкових учасників» [335, с. 32]. Проте закономірно виникає питання щодо представництва громадянського суспільства в публічно-правових відносинах, у конституційно-правових відносинах або ж, що важливо для права національної безпеки, у правових відносинах (правових стратегічних комунікаціях) щодо забезпечення національної безпеки. Існує певне протиріччя між задекларованою правосуб'єктністю суспільства (громадянського суспільства) і реальною участю у правових відносинах, де реалізується можливість і здатність мати права, нести юридичні обов'язки. Таке протиріччя вирішується через застосування певних юридичних конструкцій, серед яких можна розглядати концепт юридичної фікції – суб'єкти права національної безпеки, якими розглядаються суспільство й громадянське суспільство, постають на практиці як інститути суспільства, громадянського суспільства, що його презентують. І в цьому випадку зокрема мережеві групи, учасники мережевих зв'язків, які утворюють громадянське суспільство та представляють суспільство у правових стратегічних комунікаціях, набувають певних ознак індивідів, груп індивідів. Вказана особливість щодо визначення громадянського суспільства як суб'єкта права є досить важливою в теоретико-прикладному аспекті

вирішення питань забезпечення національної безпеки. Тут чи не найголовнішим виявляється встановлення саме тих мережевих груп і спільнот, або ж інших інститутів громадянського суспільства, що мають здатність безпосередньо впливати на стан і розвиток правових стратегічних комунікацій національної безпеки. Ідентифікацію інститутів громадянського суспільства у сфері національної безпеки як суб'єктів права необхідно розглядати первинним та обов'язковим етапом на шляху реального забезпечення національної безпеки, захисту національних інтересів у спосіб відповідної правової комунікації.

Національні інтереси як найбільш важливі інтереси суспільства (громадянського суспільства) завжди формуються у тих правових стратегічних комунікаціях, що існують між інститутами громадянського суспільства і державою-нацією. Проте практика соціальних відносин, які зазнають впливу норм права національної безпеки, засвідчує про існування двох проблемних щодо реалізації національних інтересів як інтересів громадянського суспільства завдань: 1) репрезентативність у тих чи інших інститутах громадянського суспільства ідей, поглядів, прагнень усього суспільства; 2) визнання державою інститутів громадянського суспільства як рівноправних соціальних акторів, що мають за мету своєї діяльності забезпечення національної безпеки.

Репрезентативність інститутами громадянського суспільства інтересів усього суспільства у відносинах (правових стратегічних комунікаціях), що виникають та існують між суспільством і державою у сфері національної безпеки, визначається легітимністю діяльності таких інститутів. Своєю чергою легітимність соціетальної діяльності інститутів громадянського суспільства засновується на положеннях Конституції України, законодавства, на програмних, статутних завданнях таких інститутів суспільства. У випадку, коли практика дає достатній матеріал, який свідчить про невідповідність не лише програмних, статутних положень інститутів громадянського суспільства, але й їхніх соціетальних дій проголошеним у суспільстві цілям

розвитку, конституційним положенням, то така невідповідність призводить або ж здатна призвести до гострого і часом не прогнозованого конфлікту. Конфлікти між державою-нацією та інститутами громадянського суспільства, обумовлені нелегітимною діяльністю відповідних інститутів, як правило вирішуються в процесі стратегічних комунікацій, або ж у випадку недосягнення компромісу – із застосуванням державою сили. Подібні соціетального значення конфлікти за певних обставин призводять до зміни інституційної складової громадянського суспільства або до зламу державного механізму. Найбільш відчутною для національної безпеки може бути нелегітимна, у супереч інтересам усього суспільства, у супереч конституційним положенням і вимогам законодавства діяльність інститутів громадянського суспільства саме у сфері національної безпеки. Ось чому має застосовуватися відповідно до конституційних положень і національного законодавства, заснованого на загальноприйнятій світовій практиці, певний соціальний фільтр або соціальний відбір інститутів громадянського суспільства для правових комунікацій у секторі безпеки й оборони держави та представництва суспільства з питань національної безпеки. Актуальність цього питання ніколи не послаблюється, а особливої важливості набуває в умовах реальних загроз національній безпеці.

Отже, визнання державою інститутів громадянського суспільства як рівноправних соціальних акторів у правових стратегічних комунікаціях національної безпеки визначається насамперед легітимністю таких інститутів суспільства. Проте держава немає, по суті, вибору у визнанні легітимних інститутів громадянського суспільства, що діють у сфері національної безпеки, як реальних, рівноправних соціальних акторів. В іншому випадку, коли держава ігнорує дані інститути громадянського суспільства у своїй діяльності щодо забезпечення національної безпеки, ефективність подібної діяльності є занадто низькою або ж сама держава у таких випадках може стати центром соціального конфлікту і протистояння, вирішення якого не буде вигідним для держави та спричинятиме шкоду національним інтересам.

Справедливим у такому випадку є правило «симфонії влади», яке є відомим у загальнотеоретичній юриспруденції та ілюструється на прикладі взаємовідносин держави і церкви [10, с. 31-33]. Висновок стосовно відносин церкви і влади, як вічне прагнення симфонії та гармонії у відносинах [75], є прийнятним для соціальних комунікацій у сфері національної безпеки. Громадянське суспільство, його інститути і держава в особі відповідних інститутів державного механізму мають досягти узгоджених та одночасних дій, які спрямовуються для досягнення мети – забезпечення національної безпеки. Така мета є занадто важливою і не може ігноруватися у пошуках задоволення корпоративних інституційних інтересів громадянським суспільством або ж подібних інтересів державою, її інститутами. Відтак можемо стверджувати про «симфонію безпеки», як обов'язкове правило-принцип стратегічних правових комунікацій між суспільством (громадянським суспільством) і державою на шляху досягнення стану національної безпеки. О. В. Скрипнюк, дослідивши проблемні аспекти взаємодії громадянського суспільства і держави за матеріалами класичної німецької правової традиції, дійшов переконливого висновку, що незалежно від ставлення того чи іншого мислителя до природи та сутності громадянського суспільства, до їх поглядів на походження самої держави, загальним було ставлення до громадянського суспільства й до правової держави як до взаємозалежних і взаємодоповнюючих чинників [308, с. 318]. Упродовж останніх років в Україні здійснено певні організаційно-правові заходи для досягнення «симфонії безпеки», проте послідовність та ефективність таких заходів є недостатньою. Водночас необхідно віддати належне певним зусиллям президентської вертикалі влади щодо розвитку соціальних комунікацій між владою і громадянським суспільством. Указом Президента України № 212/2012 від 12 березня 2012 року було прийнято «Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» [281]. Прийнята Стратегія державної політики у сфері розвитку і діяльності громадянського суспільства містила засоби і

заходи, необхідні для встановлення гармонії між державною владою і суспільством щодо забезпечення національної безпеки, проте ці норми і заходи здебільшого реалізовані не були через небажання діяти у відповідний спосіб саме держави. За цих обставин у нових реаліях Президентом України 26 лютого 2016 року Указом № 68/216 затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні [280] (далі – Національна стратегія). Важливість такого нормативно-правового документу є очевидною. У Національній стратегії цілком вірно зазначається про зміни основних тенденцій розвитку громадянського суспільства, зростання його ролі в різноманітних сферах – від просування реформ на державному і місцевому рівнях, європейської інтеграції та розвитку електронного урядування до надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, проведення антитерористичної операції, надання допомоги внутрішньо переміщеним особам [280]. Натомість визначено, що Національна стратегія розвитку громадянського суспільства і держави засновується на базових цінностях відносин між демократичною державою і громадянським суспільством, зумовлена становленням такого суспільства як основи народовладдя та прагненням створити належні умови для ефективної взаємодії держави, громадянського суспільства та бізнесу задля модернізації України, підвищення добробуту і створення рівних можливостей для всіх [280]. Попри необхідність і важливість такого політико-правового документу, яким є Національна стратегія, варто звернути увагу на певну обмеженість її положень і сфери дії, зміщення акцентів щодо участі громадянського суспільства в модернізації держави, забезпечення прав і свобод людини, створення рівних можливостей для всіх. Однак дещо осторонь опинилися питання участі інститутів громадянського суспільства у вирішенні всього комплексу питань забезпечення національної безпеки, що обумовлює необхідність подальшого удосконалення Національної стратегії розвитку

громадянського суспільства в Україні, внесення норм, які стосуються безпосередньо питань національної безпеки й оборони, демократичного цивільного контролю за діяльністю органів сектору безпеки й оборони на основі вимог Закону України «Про національну безпеку України» [260].

Науковці зосереджують увагу на діяльності недержавних організацій у сфері національної безпеки, якими є, зокрема, недержавні аналітичні центри. Діяльність таких недержавних аналітичних центрів залишається поширеною та ефективною в демократичних державах, зокрема у США. Водночас, у ґрунтовній аналітичній записці науковців Національного інституту стратегічних досліджень вказується, що «...мережа експертних неурядових організацій, що опікуються безпековою проблематикою в Україні, є слабо розвинутою у порівнянні із державами, які є світовими лідерами у цій галузі; характеризується наявністю декількох десятків профільних організацій, серед яких одиниці відповідають характеристикам зарубіжних аналогів» [79]. Фахівці визначили напрями, де участь недержавних аналітичних центрів у сфері забезпечення національної безпеки України може бути ефективною: «...реформа та розвиток системи забезпечення національної безпеки в цілому та її складових: Збройні сили України, Оборонно-промисловий комплекс, правоохоронна система, судова система, система антикризового менеджменту та інші; демократичний контроль у секторі безпеки; міжнародна безпека: відносини з НАТО, ЄС, ОБСЄ, інтеграційні процеси у сфері безпеки, українсько-російські відносини, нова архітектура безпеки тощо; методологія стратегічного планування; економічна (воєнно-економічна), енергетична та інформаційна безпека держави; воєнна (воєнно-політична) безпека держави в умовах “гібридної політики” та “гібридної війни” проти України; безпека миротворчих контингентів (місій) України» [79].

У взаємодії держави і громадянського суспільства цінним є досвід країн розвиненої демократії. Зокрема, у США існують незалежні аналітичні центри, сферою діяльності яких є як міжнародна безпека, так і національна

безпека. Важливо, що дослідження проблем міжнародної, регіональної, національної безпеки здійснюються експертами, які мають значний практичний досвід, предметною науковою сферою яких є ті чи інші проблеми забезпечення колективної міжнародної чи національної безпеки. Зокрема, Центр стратегічних і бюджетних оцінок (CSBA) США зосереджує свою діяльність на комплексному дослідженні проблем національної безпеки та прогнозуванні їх вирішення в контексті національних, регіональних і національних особливостей. Фінансування науково-аналітичної діяльності CSBA здійснюється за рахунок державних, корпоративних, фондових грантів, усього близько двадцяти джерел, що забезпечує незалежність, а відтак і неупередженість та високу якість аналітичних матеріалів за рахунок можливості залучення найбільш фахових науковців, практиків [397].

Іншим відомим прикладом успішної діяльності у складі Департаменту оборони США, але із залученням фахівців недержавних аналітичних центрів, є «Офіс чистої оцінки» (*Office of Net Assessment*), створення якого стало можливим завдяки послідовному упровадженню ідей незалежного дослідження проблем національної безпеки й оборони відомим американським дослідником, науковцем Е. Маршаллом. З цього приводу Г. Бутерін зауважує: «2 січня 2015 року Ендрю У. Маршалл вийшов на пенсію у віці 93 років і пішов з поста директора Управління (Офісу) чистої оцінки (ONA) Міністерства оборони США... Ця подія є важливою в інституційній історії Пентагону, хоча б тому, що Маршалл був призначений за часів Річарда Ніксона і керував ONA з моменту його створення у 1973 році. Унікальна кар'єра дозволила йому безперервно служити при восьми президентах і тринадцяти міністрах оборони... Крім цього довголіття, що не має аналогів у американському оборонному апараті, Маршалл був, особливо з другої половини холодної війни, одним із головних гравців стратегії оборони та стратегічного американського мислення. Маючи ґрунтовну підготовку в області економіки і статистики, Маршалл завжди дотримувався міждисциплінарного підходу і не відповідав будь-якій інтелектуальній

класифікації. Саме завдяки своїм оригінальним ідеям, а іноді іконоборцям (“образ мислення, вихід за рамки Пентагону”) він з'являється у 2012 році в рейтингу 100 найвпливовіших мислителів журналу *Foreign Policy*. Ендрю Маршалл орієнтувався між математикою, літературою, історією, філософією, фізикою, а також теорією організацій, теорією ігор та біомедичними дослідженнями. В кінцевому підсумку саме цей підхід дозволив йому виробити “калейдоскопічне і віртуозне уявлення про стратегію”» [0, р. 155-166]. Що саме у цій інформації, доволі закритій стосовно діяльності «Офісу чистої оцінки» загалом і Е. Маршалла зокрема, є визначальним, і чому саме такою є увага стосовно наведеної публікації у найстарішому французькому зовнішньополітичному журналі з приводу аналітичного центру, яким і є «Офіс чистої оцінки США»? Відповідь на поставлене запитання полягає у ставленні державних інститутів до діяльності аналітичного центру досліджень у сфері стратегічних питань національної безпеки й оборони США, до особистості науковця і дослідника на прикладі видатної особистості Е. Маршалла, а також у підходах, що забезпечують успішність та ефективність не лише аналітичних досліджень, заснованих на міждисциплінарному баченні проблем національної безпеки й оборони, упровадженні найсучасніших методів, але й на основі взаємодії з науковцями недержавних аналітичних центрів. Така взаємодія заснована на фундаментальному ставленні до недержавних інститутів, як таких, що мають бути фаховими і діяти виключно в інтересах національної безпеки й оборони.

Застосування методології чистої оцінки недержавними аналітичними центрами і, безумовно, «Офісом чистої оцінки» Департаменту оборони США, забезпечує досягнення успіху за рахунок чималої кількості складових такої аналітичної діяльності, яка засновується на обґрунтованому прогнозуванні дій противника, на виокремленні проблемних аспектів досліджуваної проблеми, що потребують першочергового вирішення, на поєднанні різних напрямів дослідження для досягнення вірно обраної мети, на отриманні чистого знання про вирішення проблеми як чистого прибутку під час

виробництва або ж іншої діяльності. Проте не лише вказані характеристики виявляються необхідними для розуміння та практичного застосування методології чистої оцінки у сфері національної безпеки. Важливими є стабільність, непереривність процесу дослідження, вивчення і вирішення безпекових проблем, а також розуміння стратегії через призму її багатогранності. Чиста оцінка у сфері національної безпеки не є стратегією і не утворює стратегію, але знаходиться в основі стратегії, змушуючи використовувати всі необхідні для досягнення визначеної мети засоби [373].

У цьому сенсі більш ефективною може бути діяльність недержавних аналітичних центрів, які жодним чином не зорієнтовані на зміну політичних векторів, тактики діяльності політичних акторів і політичних менеджерів. Постійність і обґрунтованість, неупередженість і об'єктивність, комплексність і міждисциплінарність є характеристиками, що притаманні діяльності відповідних інституційних утворень громадянського суспільства, до яких належать, зокрема, недержавні аналітичні центри. Для України в сучасних умовах надзвичайно актуальним залишається формування фахових недержавних аналітичних центрів як інституційних утворень громадянського суспільства, спроможних забезпечити наукові, аналітичні та стратегічні запити на вирішення проблем, що стосуються сектору безпеки й оборони. Очевидно, що без участі наукових, науково-дослідних установ вирішити таке завдання є вкрай складно.

Прикладне значення для вирішення питань забезпечення національної безпеки України має діяльність громадських об'єднань (громадських організацій, громадських спілок). Звичайно, що не всі громадські об'єднання є суб'єктами права національної безпеки. Для віднесення громадських організацій і громадських спілок до суб'єктів права національної безпеки необхідною є формальна умова – наявність статусних передумов, що визначається статутними положеннями, які передбачають можливість діяльності у сфері національної безпеки, а також фактична умова – реальна соціальна діяльність, яка полягає у правових комунікаціях з іншими

суб'єктами сфери національної безпеки, насамперед з державою в особі тих чи інших інститутів. Формальні передумови для визнання громадських об'єднань суб'єктами права національної безпеки, а відтак і суб'єктами правових стратегічних комунікацій, мають значення в контексті позитивної діяльності громадських організацій і громадських спілок у сфері національної безпеки, активної участі у вирішенні безпекових питань життєдіяльності людини та існування суспільства. Водночас не менше значення мають негативні зобов'язання громадських організацій і громадських спілок утримуватись у своїй діяльності від дій і рішень, які спричиняють шкоду національній безпеці. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про громадські об'єднання», утворення і діяльність громадських об'єднань, мета (цілі) або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підриг її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки, забороняються; громадські об'єднання не можуть мати воєнізованих формувань [251]. Законодавством України визначено, що інші обмеження права на свободу об'єднання, у тому числі на утворення та діяльність громадських об'єднань, можуть бути встановлені виключно законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [251].

Подібні вимоги щодо забезпечення національної безпеки стосуються утворення та діяльності політичних партій. Політичні партії в громадянському суспільстві мають значний вплив на політику національної безпеки. Програми політичних партій, попри відкрите позиціонування щодо боротьби за владу, не можуть руйнувати безпекове середовище соціальних комунікацій, і в цьому вбачається певний баланс щодо реалізації політичних

прав і свобод та визначених і узгоджених з ідеями, положеннями конституціоналізму правозобов'язань. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про політичні партії в Україні», утворення й діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані: на ліквідацію незалежності України; на зміну конституційного ладу насильницьким шляхом; порушення суверенітету і територіальної цілісності України; підризу безпеки держави; незаконне захоплення державної влади; пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової або релігійної ворожнечі; посягання на права і свободи людини; посягання на здоров'я населення; пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символіки. Політичні партії не можуть мати воєнізованих формувань [264].

Справедливо, що індивіди, інституційні утворення громадянського суспільства розглядаються як суб'єкти демократичного цивільного контролю за діяльністю сектора безпеки й оборони держави, що визначає Закон України «Про національну безпеку України» [260]. Демократичний цивільний контроль за сектором безпеки й оборони поєднує дві соціально значущі можливості: 1) доступ до інформації щодо діяльності силових структур з метою убезпечення від порушень прав, свобод і законних інтересів людини; 2) участь інституційних утворень громадянського суспільства у здійсненні заходів щодо забезпечення національної безпеки. З цього приводу з посиланням на досвід країн-членів НАТО В. А. Яценко зазначає: «Досвід Норвегії, Франції, зокрема, свідчить, що крім наглядово-перевірочної функції, контроль включає ще один змістовний аспект – моніторинг безпекової ситуації як постійне її відстеження. В єдності цих імперативів цивільний контроль і спроможний забезпечити сталість і безперервність, оскільки він відповідає принципу всезагальності, що є однопорядковим з законами існування самого суспільства, в тому числі його надійності й стабільності» [365, с. 87].

Ефективність демократичного цивільного контролю за діяльністю сектора безпеки й оборони України безпосередньо залежить від таких складових, як компетентність і неупередженість, професіоналізм і відсутність корпоративного ставлення до вирішення проблем національної безпеки. Звичайно, що демократичний цивільний контроль за діяльністю сектора безпеки й оборони України має ґрунтуватися на положеннях чинного законодавства та сприйматися однаково усіма суб'єктами права національної безпеки, у тому числі інститутами держави.

Науковці звертають увагу на важливість недержавної системи безпеки як самостійного напрямку забезпечення національної безпеки в окремих галузях діяльності. Постановка цієї проблеми і пошук шляхів її вирішення є, безумовно, необхідними у загальному контексті забезпечення безпекового соціетального середовища. Недержавна система безпеки стосується, насамперед, тих галузей, де відсутня монополія держави на здійснення цієї діяльності, де стає можливим залучення недержавних інститутів, відповідних структур, що здійснюють свою діяльність на комерційній та підприємницькій основі, але переслідують мету створення безпечних умов для інших суб'єктів соціальних комунікацій. На сьогодні можна констатувати, що недержавна система безпеки в Україні представлена значною кількістю відповідних структур і фахівців, але приведення їхньої діяльності у певну систему, яка організаційно забезпечується і підтримується державою, залишається актуальним [155, с. 51-53].

Чимало дискусій існує з приводу так званої військово-консалтингової діяльності – утворення та функціонування приватних структур щодо надання військових послуг, що безпосередньо стосується забезпечення національної та колективної міжнародної безпеки. Приватні військові компанії активно діють у багатьох регіонах, де виникає потреба щодо участі у збройних конфліктах, забезпечення персональної та інституційної безпеки під час збройних конфліктів міжнародного і не міжнародного характеру.

В одних випадках такі приватні компанії діють легально, на підставі відповідних угод із заінтересованою стороною, а в інших випадках – приховано. По суті, подібна діяльність щодо участі у збройних конфліктах має ознаки найманства, що є кримінальним правопорушенням. Проте за умови легалізації державою діяльність приватних військових компаній отримує відповідну юридичну форму, яка виключає кримінальну відповідальність за найманство. Лише поодинокі держави визначили правову природу діяльності приватних військових компаній у національному законодавстві, передбачивши кримінальну відповідальність за найманство, і водночас здійснили легалізацію участі приватних військових компаній у збройних конфліктах в інших державах [195].

В Україні були активними спроби здійснити нормативно-правове регулювання військово-консалтингової діяльності, підготовлено та обговорено в наукових колах і серед громадськості відповідний законопроект, проте необхідної підтримки для легалізації цієї діяльності отримано не було [159]. Очевидно, що діяльність приватних військових компаній може бути легалізовано державою, але з певними обмеженнями, які стосуються сфери національної безпеки, зокрема щодо відповідного контролю за реалізацією напрямків діяльності, можливості використання зброї тощо. Подібну діяльність можливо віднести до недержавної системи безпеки. Проте найголовнішою умовою стосовно діяльності подібних приватних компаній є можливість співпраці з сектором безпеки й оборони держави, за якої не лише не буде конкуренції з монополією держави на легальне застосування сили для вирішення внутрішніх конфліктів, але й підстави для такої конкуренції будуть відсутні навіть у віртуальному значенні.

Отже, наразі передчасно за обставин, які стосуються забезпечення національної безпеки України, приймати рішення щодо легалізації діяльності приватних військових компаній.

Іншою є проблема парамілітарних формувань, які фактично діють у суспільстві. По суті, такі формування розраховані на застосування сили при вирішенні соціальних конфліктів, що не лише не визнається національним законодавством, але й створює у багатьох випадках реальну загрозу національним інтересам. Зміст діяльності парамілітарних формувань має розглядатися в контексті застосування законодавства про громадські об'єднання стосовно обмежень, які передбачені законодавством та які потребують у разі порушення таких обмежень реагування відповідних інститутів держави для забезпечення внутрішньої безпеки.

Сучасна історія України знає приклади утворення добровольчих загонів (батальйонів), які прийняли активну участь у захисті суверенітету, територіальної цілісності на сході України упродовж 2014–2015 рр. у протидії агресії РФ. Важливе значення мала участь добровольчих батальйонів у найбільш відповідальних протистояннях із агресором, під час бойових зіткнень. Безумовно, що соціальна практика залучення добровольчих батальйонів до участі у збройному конфлікті не є поширеною і має розцінюватися як виняток. Така практика пояснюється виключною неспроможністю держави ефективно реалізувати функцію захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності держави через критичне зниження обороноздатності. Водночас така практика свідчить про інший соціальний фактор забезпечення національної безпеки – активну позицію громадян щодо виконання свого обов'язку захищати суверенітет держави. Держава визнала вказаний факт, здійснивши легітимізацію участі добровольчих батальйонів у збройному конфлікті з РФ, проведенні антитерористичної операції та надала статус учасників бойових дій тим, хто приймав участь у збройному конфлікті у складі добровольчих батальйонів [250].

У правових стратегічних комунікаціях щодо забезпечення національної безпеки України суспільство і держава, як суб'єкти права національної безпеки, мають дотримуватися заснованих на принципі верховенства права

певних правил, серед яких чи не найголовнішим є правило соціального партнерства, застосовним насамперед до взаємовідносин громадянського суспільства і влади. Науковці справедливо вказують на розширення меж відповідальності й діяльності громадянського суспільства, у тому числі на ті сфери, які традиційно визнавалися виключно сферою діяльності держави [199].

Порушення правила соціального партнерства у взаємовідносинах між державою і суспільством, від якої б сторони такі порушення не виходили, недотримання положень, які свідчать про «симфонію безпеки», хоча б одним із учасників правових стратегічних комунікацій, унеможлиблює досягнення мети, якою є національна безпека.

РОЗДІЛ 5

ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА КРИЗИ СВІТОВОГО ПРАВОПОРЯДКУ

5.1. Глобалізаційні зміни світового порядку і розвиток права національної безпеки

Процеси глобалізації усього соціетального простору, утворення глобальних, міжрегіональних і регіональних систем соціальних комунікацій не можуть не позначатися на стані національної правової системи будь-якої держави, і в цьому Україна не є і не повинна бути виключенням. Водночас для українських реалій процеси глобалізації мають свої соціальні відтінки, які досить виразно позначаються на конфігурації національної правової системи. Сучасні дослідження правових систем світу констатують існуючий процес становлення національної правової системи України та неможливість її віднесення у нинішньому стані до певної правової сім'ї через несформованість не лише складових системи, зв'язків і взаємодії цих складових, але й, фактично, образу самої правової системи. Зрозуміло, що ознаки континентальної правової сім'ї українська національна правова система має, але вони не в усьому є настільки виразними та однозначними [107, с. 336-337]. Раймон Леже загострив увагу на динаміці національного права у контексті розпаду радянської системи права, визначив особливості взаємодії правових систем самостійних держав, у тому числі України, яка виявила прагнення до єдності з правом Європейського Союзу, що загалом має відповідати обраному напрямку до правової держави і демократії [160, с. 232-233]. Висловлена позиція відповідає висновкам багатьох досліджень про особливість української національної правової системи, як такої, що знаходиться у стані формування, набуваючи властивих їй ознак на фоні відповідних соціетальних змін. Тут цілком прийнятними є думки про те, що для України європейський вибір «...відкриває можливості

для утворення таких започаткованих європейською цивілізацією, а нині загальноновизнаних цінностей, як демократія, ринкова економіка, повага до невідчужуваних прав і свобод людини, соціальна захищеність, справедливе правосуддя, розвинені процедури розв'язання суспільних конфліктів і досягнення громадської згоди» [107, с. 338]. Окрім цього, по відношенню до глобалізаційних процесів, які стосуються правових систем учені виділяють глобалізовані, локалізовані та фрагментарно глобалізовані правові системи, до яких відносять правову систему України, де відслідковується невизначеність чи суперечність стосовно подальшого розвитку, що може обумовити перехід до іншого якісного стану правової системи [332, с. 273].

За умов невизначеності й пошуку, значних політико-правових зусиль щодо формування власної правової системи, глобалізаційні процеси суттєво позначаються на результатах розвитку національної правової системи України, національного права.

Глобалізація здійснює безпосередній вплив на утворення і підтримання світового правопорядку, на світовий порядок загалом. Наприкінці ХХ століття Збігнев Бжезинський зробив висновок про існування світової гегемонії нового типу та вказав, що американська перевага у світі утворила новий міжнародний порядок, який не лише копіює, але й відтворює за кордоном багато рис американської системи, якими є: система колективної безпеки, в тому числі об'єднане командування і збройні сили; регіональне економічне співробітництво і спеціалізовані глобальні організації співробітництва; процедури, які приділяють особливу увагу спільному прийняттю рішень, навіть за умов домінування Сполучених Штатів; надання переваги демократичному членству в ключових союзах; рудиментну глобальну конституційну і юридичну структуру [19, с. 41]. Прошло небагато часу, і на початку ХХІ століття інший відомий державний діяч США, політолог Генрі Кіссинджер, констатувавши сучасний стан міжнародних відносин у контексті наслідків глобалізаційних змін, поставив питання, пошук відповіді на яке є смислом не лише теоретичного

дослідження, але й усіх зусиль щодо забезпечення безпеки подальшого існування людства. З позицій практики розбудови світового порядку Генрі Кіссинджер зауважує: «Ми живемо в історичний період, коли в наявності наполеглива, часом майже відчайдушна боротьба за концепцію світового порядку, яка стає недосяжною для її загального розуміння. Хаос загрожує нам, а разом з тим формується безпрецедентна взаємозалежність: поширення зброї масового знищення, дезінтеграція колишніх держав, наслідки хижацького ставлення до навколишнього середовища, збереження, на превеликий жаль, практики геноциду і стрімке впровадження нових технологій загрожують посилити звичні конфлікти, загострити їх до рівня, що перевершує людські можливості та межі розуму. Нові способи обробки і передачі інформації об'єднують регіони як ніколи раніше, проектують місцеві події на глобальний рівень – але так, що перешкоджають їхньому повноцінному осмисленню, водночас вимагаючи від державних лідерів моментальної реакції на них, хоча б у формі гасел. Невже ми вступаємо в новий період, коли майбутнє стануть визначати сили, що не визнають ні обмежень, ні будь-якого порядку взагалі?» [384, р. 2].

Ще раніше, до опублікування ґрунтовного аналізу Г. Кіссинджера стану світового порядку і його розвитку в умовах глобалізації, дискусії з приводу глобалізаційних процесів дали привід зробити висновок, що світ втрачає можливість контролю та управління соціальними змінами, а глобалізаційні трансформації впливають на повсякденне життя людини і суспільства, на усталені демократичні інститути у спосіб, який потребує розуміння, пізнання для попередження негативних наслідків і використання можливостей глобалізаційних змін на користь людини. Йдеться насамперед про дослідження Е. Гіденса, який звернув увагу світової спільноти на проблемні аспекти глобалізації, заявив про взаємопроникнення демократії та глобалізації, про переваги демократії, демократичних цінностей, але неоднакове сприйняття демократичних інститутів різними суспільствами [72]. Україна є демократичною державою і водночас вчиться

демократії, українське суспільство проходить повний курс опанування демократичними інститутами, і не лише в теоретичному аспекті. Відтак питання, що стосуються глобалізаційних процесів, на чому зосереджують увагу, зокрема, автори довідникового енциклопедичного матеріалу «Encyclopedia of Globalization» [398], є надзвичайно актуальними в тому числі й для України.

Право національної безпеки в умовах глобалізаційних соціальних трансформацій відіграє важливу роль, оскільки має здатність визначати та зміцнювати інституціональну і функціональну складові як національної правової системи, так і держави, усієї системи соціальних комунікацій суспільства у сфері національної безпеки.

Науковці справедливо звертають увагу на ту обставину, що світові процеси глобалізації сприяють зближенню правових систем, що відбувається через адаптацію національного законодавства і нормативно-правових актів до загальноприйнятих міжнародних стандартів [169, с. 67]. Проте зближення правових систем немає однакового та вивіреного, системного характеру, оскільки не передбачає і не може передбачати мети досягнення єдності правових систем, що стосується насамперед національних правових систем, відмінність яких є більш переконливою. З огляду на це Н. М. Оніщенко у характеристиці правових систем як об'єкта пізнання виокремлює таку якість, як взаємодія (зближення) національних правових систем та їх інститутів, зауваживши, що основою такого зближення виступають загальнолюдські цінності, міжнародні та європейські стандарти в галузі прав і свобод людини, але стосовно української правової системи, навіть за таких позитивних, по суті, аспектів впливу міжнародної правової системи, необхідним є врахування специфічних рис правової системи, глибоке дослідження закономірностей і тенденцій розвитку окремих правових сімей, національних правових систем із урахуванням національних традицій, правових порядків, здобутків юридичної науки [215, с. 250].

Існує й інша проблема, яка позначається на зближенні національних і міжнародних правових систем. Звертається увага на ту обставину, що все більше сучасних соціальних процесів не можуть розглядатися виключно на національному або транснаціональному рівнях, існування тих чи інших процесів соціального і правового характеру на території суверенної держави ще не відображає його національного характеру, і навпаки – національні за походженням капітал, товар, компанія і культура все частіше функціонують за межами державних кордонів, а відтак глобалізація національного та націоналізація глобального відображаються на правовій сфері та потребують відповідного реагування [56, с. 355].

Водночас глобалізаційні процеси обумовлюють необхідність вирішення проблем правової конвергенції та правової акультурації. Досить важливим для визначення усіх складових процесів правової конвергенції та правової акультурації української національної правової системи є розуміння того, що «...світові глобалізаційні процеси тісно пов'язані з правовою глобалізацією, яку можна визначити як процес формування нової загальносвітової системи правових норм, які організовують і забезпечують глобальну міждержавну взаємодію у різних сферах життя сучасного суспільства, в процесі якого міжнародне та національне право знаходяться у взаємозалежності. Під впливом глобалізації принципи міжнародного права, сформовані на основі загальнолюдських цінностей, відіграють усе більшу роль у національних правових системах» [108, с. 52-53].

В умовах глобалізаційних процесів правова конвергенція і правова акультурація відбуваються під дією ідеології глобалізації, яка містить основні ідеї щодо впливу глобалізації на різні сфери суспільного існування і на суспільну та індивідуальну свідомість насамперед. Такими ідеями глобалізації розглядаються ідеї: глобальної ідентичності, глобальної толерантності, глобальної автономізації, глобальної інтеграції [66, с. 48]. Проте ідеологія глобалізації зазнає конкуренції з боку ідеологічних установок глобалізму, як достатньо цілеспрямованої, активної до поглинання

соціетальних систем національних держав поглядів і дій, сформованих головними акторами світового правопорядку.

Глобалізація є об'єктивним процесом, який має на меті встановлення глобального світового порядку або ж світового правопорядку. Але проблема полягає в тому, що досить складно визначити місце у глобальному світовому порядку тим соціетальним акторам із числа держав, які не мають здатності відстояти свій суверенітет, свою соціетальну автентичність самостійно, за рахунок виключно внутрішніх джерел і ресурсів. Це стосується першою чергою держав, які перебувають у перехідному стані або ж у стані формування інституційної системи держави та національної правової системи. До таких держав належить Україна, входження якої до Європейського Союзу позначається не лише соціальними конфліктами, але й потрясіннями, які мають характер соціальних революцій.

Слушними розглядаються зауваження учених стосовно характеристики процесу правової конвергенції, оскільки правова конвергенція є складним соціальним явищем, яке відображає загальні закономірності розвитку права в умовах глобалізації та передбачає підвищення ступеня узгодженості правового регулювання суспільних відносин, зближення правових систем світу, взаємне проникнення їх окремих регулятивних механізмів та інститутів [67]. Державам з несформованими національними правовими системами досить непросто витримати необхідний ступінь або ж рівень узгодженості, а тому штучні та невластиві таким правовим системам нормативно-правові та інституційні регулятивні механізми не повинні мати перспективи у процесі правової конвергенції. Тим більше, що глобалізація навіть за умов реалізації ідей, які формують сутність усіх глобалізаційних процесів, далеко не в усіх випадках засвідчує поступальні та ефективні зміни для окремих держав і суспільств [200]. Водночас важливо визначити, яким чином глобалізація впливає на право: формує транснаціональне право та загальносвітове право, про що йшлося, чи привносить зміни національного права у спосіб конвергенції або акультурації, чи змінює правову доктрину,

формує новітню правову ідеологію і в такий спосіб впливає на правосвідомість або обмежується коригуванням поведінкових актів соціетальних суб'єктів? Єдиного варіанту відповіді на поставлені питання не існує, як і не існує у природі єдиної системи впливу глобалізаційних трансформацій на соціетальне середовище. Глобалізаційні процеси мають характер непередбачуваності й породжують відповідні глобалізаційні ризики. Такі глобалізаційні ризики все ж меншою мірою стосуються соціетальності, а більшою мірою – держав-націй і національних правових систем. Зазначені ризики посилюються у напрямі зміни державами-націями своїх первинних ознак [208, с. 12-13], оскільки досить відчутно стосовно держав діють сили, які провокують послаблення суверенітету, становлять залежність держави від її участі у міждержавних союзах та об'єднаннях, від діяльності міжнародних організацій та участі у таких організаціях, від діяльності корпорацій з національним і міжнародним статусом. Сучасна держава має забезпечувати збереження своєї національної ідентичності у складних умовах глобалізаційних змін, що не може не впливати на розвиток права національної безпеки, яке має здійснювати діяльну підтримку держави у вирішенні завдань щодо захисту національних інтересів.

Залишається актуальним висновок Ф. Фукуями стосовно обережного ставлення до упровадження інституційних змін в управлінні суспільством і державою, зокрема під час надання допомоги у розвитку прогресивних інститутів. Аналізуючи невдалі спроби США у післявоєнний період запровадити певні інститути адміністрування в Японії, Ф. Фукуяма зазначає, що «...загальні знання зарубіжних адміністративних практик необхідно узгоджувати з глибоким розумінням місцевих труднощів, звичок, норм і умов. Відповідно, рішення, що прийняті адміністраціями або в організаціях, повинні упроваджуватися не просто внаслідок оплатної діяльності місцевих чиновників, що керують місцевими установами, але й силами цієї адміністрації або організації. Східно-азійські реформатори швидко розібралися в суті того, де є сильне управління і перейняли деякі з прийомів,

але суттєво змінили їх так, щоб примусити працювати на свої суспільства. І, звісно, добилися успішного розвитку, тому що не дозволили іноземним донорам насаджувати в їх країнах такі інститути, які мали можливість витіснити інститути місцеві» [339, с. 150-151]. На метафоричному прикладі Ф. Фукуяма переконливо продемонстрував, що допомога слабким державам полягає у наданні необхідних ресурсів, інтелектуальної та практичної допомоги в тому, яким чином самостійно розбудувати ефективні інститути [339, с. 151].

Отже, глобалізаційні трансформації мають проходити перевірку на здатність привнести у суспільство ефективні правові та адміністративні інститути, які відповідають умовам і можливостям самостійної розбудови таких інститутів у цих державах із урахуванням особливостей, їм притаманних.

Які б зусилля не докладалися з тим, щоб зобразити безболісність глобалізаційних трансформацій для держав і окремих суспільств, вони є даремними. Глобалізація стосується усіх сфер – від економіки до культури, від зовнішньої політики до внутрішньої політики, від інституційного устрою суспільства до функціонального наповнення існуючих та нових інститутів держави. Відтак, на думку Р. Майклза, глобалізаційні процеси поєднують соціальні та правові теорії настільки, що правова теорія стає соціальною, глобалізація перебуває у кожній теорії права і тим самим наближує правову теорію до соціальної [388]. Глобалізація спонукає до формування транснаціонального права, не спростовуючи жодним чином існуючий методологічний націоналізм, заснований на Вестфальській системі (моделі), проте вимагає нових підходів до розуміння транснаціонального права, до формування нового суверенітету держав [388].

Аналіз проблеми розвитку конституціоналізму і суверенітету сучасної держави в умовах глобалізації дозволив В. Шойєрману зробити висновок, що проблема зазначеного глобального дуалізму вирішується з появою нового режиму суверенітету, який забезпечує державам їх участь у створенні

міжнародного права та допускає прийняття необхідних рішень на глобальному рівні [395, р. 104]. Натомість залишається відкритим питання щодо безпосередньої участі держав у створенні міжнародного права, адже далеко не всі держави однаково впливають на формування міжнародної правової системи, а міжнародне право, своєю чергою, не завжди сприймається державами однаково. Більш того, норми транснаціонального (наднаціонального) права у формальному аспекті мають перевагу над нормами національного права у тих випадках, коли держави імплементують такі норми в національне законодавство як обов'язкові, що не стосується принципів і норм міжнародного права у правових комунікаціях міжнародної та національної безпеки. Існуючі міжнародні механізми забезпечення виконання норм міжнародного права не в усіх випадках є ефективними. За таких обставин проблема глобалізаційного дуалізму продовжує існувати як проблема, що потребує вирішення на рівні окремих держав, у межах національних правових систем із огляду на нові умови існування держав.

Право національної безпеки має взаємодіяти з державою в сучасних умовах забезпечення національної безпеки, коли інституційний та функціональний зміст самої держави зазнає суттєвих змін, спричинених у своїй основі як глобальними змінами світу, так і світовими процесами, що відбуваються на макрорівні, але зачіпають основи державності й права на національному рівні та мають своїм наслідком зміну конфігурації соціальних відносин всередині держав. Постіндустріальний розвиток держав, умови інформаційного суспільства відобразилися на самій сутності стратегічних комунікацій національної безпеки.

Науковці заявили про формування корпоративної держави [209, с. 40-44], що стає ще одним викликом для права національної безпеки. Відразу зауважимо, що питання національної держави не може виключатися із загальнотеоретичного дискурсу, як питання, що знайшло своє вирішення в умовах глобалізаційних трансформацій, тим більше, що соціальна практика свідчить про існуючу проблему як формування і розвитку держав-націй, так і

глобального лідерства окремих держав-націй. З огляду на це важливо, що держава-нація має утримувати свої позиції, в тому числі за рахунок можливостей ефективної системи права національної безпеки. Але не ураховувати новітніх тенденцій світового і національного значення, які формують не лише образ держави, але й зміст відносин між соцієтальними акторами у межах міжнародних відносин і національних відносин, було б не виправдано. Для цього існують фактичні та наукові підстави, адже концепт держави-корпорації не повинен протистояти, а має доповнювати і видозмінювати, навіть посилювати концепт держави-нації в концептуальному баченні права національної безпеки, формуючи таким чином зміст сучасної держави. Спростувати політико-економічний вплив національних і транснаціональних корпорацій на формування й підтримання стратегічних комунікацій у сфері національної безпеки неможливо, оскільки світова практика показово свідчить про інше. В. Г. Буткевич, аналізуючи вплив глобалізації світу на політику держав, зазначив: «Держави, які тривалий час ігнорували транснаціональні корпорації, сьогодні ризикують опинитися на узбіччі світового співтовариства і конкуренції. Світовий потенціал транснаціональних компаній такий, що в їх межах сконцентровані основні науково-технічні знання, досвід, людські здібності, як і міжнародна глобальна система управління цими процесами і цінностями...» [55, с. 22]. Якщо сильні держави витримують зазіхання потужних в економічному та фінансовому значеннях корпорацій на вирішення стратегічних питань управління державними справами на свою користь, то слабкі держави виявляють неспроможність протистояти подібному тиску. Тут виникає конфлікт між корпоративними інтересами і національними інтересами, на чому наголошувалося. Сильні держави змушені реагувати на діяльність корпорацій у спосіб узгодження певних економічних, фінансових, а то й політичних рішень з тим, щоб на основі правових вимог привести корпоративні інтереси у відповідність до національних інтересів на користь забезпечення національної безпеки. Стосовно слабких держав ситуація

виглядає по-іншому. Конфлікт між інтересами транснаціональних і національних корпорацій та національними інтересами в контексті забезпечення національної безпеки, як правило, вирішується з позицій інтересів корпорацій, а в подальшому прийняті рішення обґрунтовуються їх необхідністю для суспільства і держави, тобто як такі, що забезпечують національну безпеку. У цій складній ситуації вибору часто відбувається підміна не лише понятійного сприйняття, але й змісту національної безпеки через зміну норм і правил, виписаних у праві національної безпеки.

Юридична наука не може залишатися осторонь складних процесів, які стосуються утворення держав корпоративного типу. Зрештою, ця проблема безпосередньо стосується національної безпеки, а її правове вирішення є можливим з використанням засобів і ресурсів права національної безпеки. У контексті висловленого, В. Г. Пилипчук і О. П. Дзьобань, досліджуючи проблему впливу глобалізаційних процесів на суверенітет України, цілком слушно зауважили: «Кількісні та якісні зміни у міждержавних відносинах за умов глобалізації, а також сегментація світової спільноти на державний і недержавний світи, особливо актуалізують проблему ролі держави у міжнародних відносинах. Національні держави вже не є єдиними гравцями на світовій арені. Починаючи з другої половини ХХ ст. до міжнародних відносин активно залучаються міжнародні організації, ТНК, великі міста, транскордонні регіони, етнічні меншини, професійні асоціації, соціальні рухи, індивіди. У сучасній глобалізованій світовій політиці державні актори втрачають значну частину потенціалу владного контролю за міжнародним середовищем, а отже, і значну частку можливостей відстоювати свої суверенні права» [231, с. 97-98].

Сьогодні держава під впливом діяльності транснаціональних корпорацій та національних корпорацій змушена відстоювати свої суверенні права не лише у міжнародних відносинах, а й у відносинах внутрішнього походження, з метою належного урядування, прийняття та забезпечення реалізації рішень, які стосуються усього суспільства. Тут існує чимало

прикладів – від укладення економічних угод до використання природних ресурсів і приватизації найбільш привабливих національних об'єктів. Більшого значення для практичних питань національної безпеки мають напрямки діяльності держави щодо забезпечення обороноздатності, управління оборонно-промисловим комплексом. Не завжди відповідні інститути держави – а стосується це військового відомства та відповідних управлінських структур оборонно-промислового комплексу, – діють з урахуванням національних інтересів, схилившись всупереч інституційному призначенню до виконання замовлень певних корпорацій. Корпорації ведуть активну, та навіть агресивну політику відстоювання власних економічних і фінансових інтересів, проникаючи у сферу, яка стосується національних інтересів, та руйнуючи стратегічні комунікації національної безпеки. Корпорації в умовах існування слабкої держави дозволяють «надиктовувати» поведінкові сторінки, які стосуються Стратегії національної безпеки, державної політики, економічної, фінансової, енергетичної і, що найбільш вразливо, воєнної безпеки.

В умовах недосконалості державних інститутів – Україна у цьому є прикладом – корпорації стають основою для формування олігархічних відносин у системі стратегічних комунікацій національної безпеки.

Політологи вказують на сучасну характеристику української держави як корпоративної держави «трофейного типу» (А. В. Єрмолаєв). Обґрунтованість таких політологічних висновків залишимо для політичного та соціологічного дискурсів. Проте необхідно усвідомлювати, що подібні висловлювання виходять із сучасної практики стратегічних комунікацій української держави з корпораціями не лише у міжнародних відносинах, а й усередині країни. Подібні оцінки мають не лише політичне значення, вони стосуються також інституційної складової правового забезпечення національної безпеки.

Учені, виділяючи транснаціональні та багатонаціональні корпорації, зазначають, що за умов появи нових інформаційних технологій, виникнення

важливих загальнолюдських проблем, такі корпорації перебувають поза функціональними і територіальними межами державного суверенітету та водночас активно впливають на діяльність держав; кількість і вплив цих недержавних акторів невпинно зростають, що має наслідком зростання загроз національним інтересам суверенних держав [231, с. 98-99].

Видається, що умови глобалізації суттєво змінюють траєкторію взаємовідносин корпорацій і держави, громадянського суспільства і корпорацій, а тому саме право національної безпеки має орієнтувати такі взаємовідносини на вигідні та прийнятні результати для усіх соціальних акторів, а не лише для корпорацій, що все більше претендують на стратегічні ролі. Безумовно, що на розвиток та існування таких відносин, а радше – стратегічних комунікацій нового типу, суттєво впливають глобалізаційні економічні трансформації.

Варто уважно ставитись до висновків фахівців щодо впливу економічних процесів у глобалізованому світі на всі соціальні зв'язки у міждержавних відносинах, а ще більшою мірою всередині держав, та підійти до вирішення існуючих проблем із розумінням того, що «...в надрах світової системи мають формуватися основи нового глобалізаційного процесу майбутнього – на засадах пріоритетів нематеріальних, гуманітарних цінностей, провідної ролі освіти і науки, переформатування суспільних зв'язків на основі різноманітних способів мережевої координації та взаємного узгодження на різних рівнях суспільної ієрархії, органічного поєднання глобалізаційних процесів, сконцентрованих на дійсно глобальних викликах розвитку, із національними, регіональними та локальними форматами організації суспільно-економічного життя» [307, с. 25]. Ось що на практиці складає та доповнює існуючу предметну сферу права національної безпеки, де окрім традиційних і основних системних питань забезпечення національної безпеки на порядок денний вийшли актуальні проблеми економічної, гуманітарної, екологічної, епідеміологічної безпеки, шлях до вирішення яких, відповідно до різновидових сутнісних і змістовних якостей

безпеки, в умовах глобалізації проходить через правовий вимір права національної безпеки. Зрозуміло, що переміщення уваги у стратегічних комунікаціях національної безпеки від їхнього центру – національних інтересів, до периферійної інфраструктури – корпоративних інтересів, деформує правопорядок і руйнує основи національної безпеки, чому протистоїть право національної безпеки.

В основі активного розвитку корпоративних інтересів у сучасних умовах глобалізаційних трансформацій необхідно розглядати політико-правову теорію корпоратизму, яка набула відчутних рис неокорпоратизму і стає впливовою в розбудові суспільних відносин у багатьох державах Європи, визначається особливостями в Росії, де для її застосування існують необхідні геополітичні, внутрішньополітичні, економічні, соціальні умови, які впливають на формування законодавства і практики правозастосування. Корпоратизм у стратегічних комунікаціях стосується певною мірою і Сполучених Штатів Америки, на чому акцентує увагу Джозеф Стігліц, у тому числі в контексті дослідження існуючого соціального нерівенства [396]. Слід зауважити, що в національній правовій системі США корпораціям і відносинам із корпораціями інших соціальних інститутів приділяється значна увага, що не випадково, адже корпорації у США формують основу економічних і фінансових відносин, від діяльності корпорацій залежить соціальна стабільність [17, с. 907-925]. Певна неувага вітчизняних науковців до теорії неокорпоратизму не може розцінюватися як така, що обумовлена відсутністю актуальності цієї проблеми для України.

Якщо йдеться про корпоративну державу та реалізацію ідей корпоратизму, то традиційно зосереджуються на корпоративній державі в Іспанії під час режиму Ф. Франко, на державному устрої фашистської Італії за часів диктатора Муссоліні [358, с. 366]. Проте це наразі давно пройдений етап розвитку корпоратизму та корпоративної держави, корпоративні характеристики якої у багатьох випадках замовчуються через невідповідність офіційній політичній ідеології щодо демократичного, соціального, правового

змісту держави та відповідної цьому змісту організації державної влади. Корпоратизм у теорії держави і в практиці відносин між державою та іншими соціальними акторами в одних випадках набув відвертих ознак солідаризму, що переконливо відстоював Л. Дюгі [100, с. 12-16], а в інших випадках залишається фактичною державною ідеологією, прихованою за лаштунками демократичних гасел, та насправді реалізованою у ставленні державних інститутів до корпорацій як до першооснов внутрішньої політики.

Науковці, звертаючись до поняття корпорації, зосереджуються на соціально-економічних ознаках, які характеризують корпорацію як соціальну організацію, об'єднання людей для досягнення визначеної економічної мети у спосіб спільної праці з чітким її розподілом, а у правовому значенні корпорація розглядається як соціальна організація, що має відповідну правову форму та офіційно легалізована в суспільстві [192, с. 147].

Ідеологічна складова корпоратизму може бути різною, але однаковою за суттю – певна побудова системи соціальної організації, в одних випадках – горизонтального типу (європейські країни, Канада), в інших – з визначенням певної ієрархії за рахунок ціннісної складової та участі в соціальних процесах (Росія).

У Росії набуває визнання та поширення теорія неокорпоратизму, заснована на ідеях православної держави, християнської монархії, з відповідним обґрунтуванням підпорядкування особистих інтересів корпоративним інтересам організацій, з можливістю відповідного регулювання державою офіційного ставлення до захисту та упровадження корпоративних інтересів [328].

За таких обставин держава отримує можливість цілком виправданого втручання не лише в діяльність корпорацій, але й у приватне життя, оскільки індивідуальні інтереси втрачають свою цінність і зміст.

Відносини корпоратизму окремі учені розглядають як відносини самоорганізації на основі поєднання особистих, колективних і суспільних інтересів у процесі суспільної людської діяльності, що є притаманним

фактично всім формам суспільних відносин, у тому числі офіційним і неофіційним правовим відносинам в умовах сучасного капіталізму, який, на думку учених, має ознаки капіталізму державно-корпоративного, а корпоративний капіталізм, з точки зору вирішення класових протиріч, – новітня форма пом'якшення протистояння праці й капіталу за допомогою взаємного співробітництва держави, громадських організацій, підприємців, профспілок, консультативних рад і т. ін. з капіталом [76, с. 67]. У такому випадку ідеалізований погляд на сучасну соціальну організацію суспільства залишає поза увагою необхідність впливу держави на суспільні відносини, що існують як стратегічні комунікації національної безпеки, надаючи доволі широкий соціальний простір для самостійного визначення корпораціями пріоритетів на основі власних інтересів, навіть за умов, що вони не узгоджуються з особистими (індивідуальними) та суспільними (національними) інтересами. Таке бачення самоорганізації інтересів у суспільстві є далеким від вимог стосовно пріоритетності захисту національних інтересів, де головним є безпека життєдіяльності людини, і далеко не в усіх випадках таке бачення відповідає положенням права національної безпеки щодо визначення напрямів впливу на суспільні відносини та забезпечення такого впливу на шляху до мети – національної безпеки.

Якщо ж розглядати теорію самоорганізації суспільства на основі поєднання особистих, колективних і суспільних інтересів навколо вирішення завдань забезпечення національної безпеки державою, підзвітною праву, то в такому випадку висловлені ідеї корпоратизму знаходять своє застосування в соціальній практиці, не спричиняють шкоди національним інтересам, але багато в чому втрачають свій початковий зміст, наближуючись до реалізації ідеї упровадження та захисту національних інтересів.

Більш складним в умовах глобалізації виглядає питання впливу транснаціональних і багатонаціональних корпорацій на міжнародні відносини та на можливість реалізації суверенних прав державою, що

належить до предмету права національної безпеки. Діяльність корпорацій, насамперед потужних транснаціональних корпорацій, попри велике коло зацікавлених у такій діяльності соціальних акторів має стримуватися на межі порушення національних інтересів, що залишається у віданні держави, а також на межі можливих порушень міжнародного правопорядку, що є сферою міжнародного права і системи колективної міжнародної безпеки.

Зрозуміло, що в умовах глобалізації міжнародний правопорядок будується на основі визнання та виконання норм, принципів міжнародного права, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки. Виконання державами міжнародно-правових норм по суті забезпечує ефективність систем колективної міжнародної безпеки – глобальних і регіональних. Водночас, на чому необхідно акцентувати увагу, – системи колективної міжнародної безпеки стають важливим і беззаперечним фактором забезпечення національної безпеки. На практиці виявляється, що далеко не завжди міжнародно-правові відносини досягають результату, спроможного забезпечити національну безпеку.

Глобалізація як процес міжнародних трансформацій і як результат таких трансформацій не є гарантією дотримання норм міжнародного права стосовно безпеки окремих держав і не продукує таких гарантій. Натомість у багатьох випадках глобалізаційні трансформації ускладнюють прийняття необхідних рішень на регіональному або на міждержавному рівнях і реалізацію таких рішень щодо забезпечення безпеки держав. Глобалізаційні трансформації лише опосередковано змінюють стан світового правопорядку в напрямі якісних змін, приведення міжнародних відносин у відповідність до положень міжнародного права, а в розрізі окремих держав – у відповідність до положень права національної безпеки.

Сучасність все більше дає привід для висновку про нестабільність світового правопорядку, який учергове характеризується кризовими явищами у сфері міжнародної безпеки, що, за висновками політологів, може призвести до глобальної катастрофи [69]. Очевидно, що питання про існування на

міжнародній арені сил і акторів, які не визнають порядку і обмежень (Г. Кіссінджер) у своїх діях, якраз спрямоване на отримання відповіді про можливості забезпечення міжнародної безпеки, а на цій основі – національної безпеки.

Прикладом деструктивної дії стосовно світового правопорядку через упровадження власних правових нормативів, які не узгоджуються з міжнародними стандартами і практиками, є дії Російської Федерації у відносинах із Україною. Ігнорування рішень Ради Безпеки ООН, ЄСПЛ, міжнародних судових органів, упровадження в практику прийняття рішень не лише органами державної законодавчої та виконавчої влади, а й судових рішень, у тому числі рішень Конституційного Суду, на противагу відповідним рішенням міжнародних інституційних утворень, коли це стосується інших держав, зокрема України, є свідченням невизнання обмежень, дотримання яких утворювало б сприятливі умови для підтримання світового правопорядку, а звідси – забезпечувало б національну безпеку.

Все гучнішими стають висловлювання про кризу міжнародного права, але такі висловлювання обумовлені бажанням не забезпечити виконання міжнародно-правових норм, а пояснити причини численних, у тому числі й понад усе, власних порушень таких норм. Подібні заяви увійшли до програмних виступів політичних діячів і обґрунтовуються в наукових публікаціях політологів, соціологів та юристів РФ. З огляду на історичний шлях, який супроводжує розвиток міжнародно-правових відносин і який характеризує світовий правопорядок на багатьох етапах, як такий, що має кризові ознаки та вимагає відповідного реагування, є всі підстави стверджувати про умовну постійність, або ж, за визначенням Т. Р. Короткого, – про «вічність кризи міжнародного права». Немає підстав вважати такий стан по суті кризою міжнародно-правової системи, оскільки він утворює кризу світового правопорядку через існуючі міжнародно-правові порушення, найбільш небезпечними з яких вважаються агресія та масові порушення прав людини [149, с. 17-44]. Неможливість ефективно протистояти руйнівним по

відношенню до колективних міжнародних і національних систем безпеки діям держав загострює і без того актуальне питання впливу права на стан забезпечення національної безпеки, дії права національної безпеки в національній правовій системі з урахуванням його інституційних і функціональних особливостей.

Національне право має бути захищеним від відкритих, або ж більшою мірою асиметричних і прихованих дій щодо руйнування його системи. У цьому аспекті національна правова система України є досить вразливою, оскільки її перехідний стан дозволяє зовнішнім чинникам впливати на формування таких інституційних і функціональних елементів, які не лише не узгоджуються між собою, але й утворюють внутрішньо системні центри протистояння, які, по суті, руйнують системні зв'язки до стану функціональної непридатності. Очевидно, що глобалізаційні трансформації, якою є в тому числі правова конвергенція, мають проходити перевірку на прийнятність для національної правової системи нормативно-правових приписів і правових інститутів інших правових систем, а дивергенція у такому випадку може бути досить виправданим вирішенням проблеми [218].

Безумовно, що одними з найбільш небезпечних факторів, які можуть зашкодити розвитку національної правової системи і створити загрози національній безпеці не лише у правовій сфері, але й в інших сферах суспільного існування, є руйнівні чинники, що несуть у собі запозичення й упровадження в національну правову систему правових явищ і компонентів правових систем, які не відповідають соцістальному середовищу і соціальним комунікаціям, суперечать морально-етичним основам таких комунікацій, правовій культурі, правовій ідеології, а відтак і правовій свідомості. Йдеться про процеси правової акультурації та декультурації. Ю. М. Оборотов, звертаючись до проблем правової акультурації, вбачає у цьому позитивне правове явище соцістального значення, яке характеризується збагаченням національної правової культури правовими положеннями інших правових систем. Протилежний процес – упровадження

в національну правову систему неприйнятних для неї правових явищ та інститутів, наслідком чого є деформація правової культури, розглядається як правова декультурація [212, с. 29]. Погодимось з тим, що привнесення або ж запозичення правових компонентів, які не є сумісними з національною правовою культурою, а радше – з національною правовою системою або ж із правовою реальністю у межах певного соціетального простору держав-націй, мають негативні наслідки для існуючих компонентів правової системи, явищ правової реальності.

Можна розглядати різні варіанти впливу транснаціонального права, регіонального права, нормативів та інститутів інших національних правових систем, або ж права, з іншого соціетального простору на національну правову систему. Такими варіантами правової акультурації розглядають рецепцію права, правову експансію, які, дійсно, є різними за проявами і за наслідками.

В усіх варіантах правової акультурації все ж визначальними залишаються комунітаризм [222], як взаємопроникнення та взаємодоповнення права за умов його єдності та різноманіття, і соціальна експансивність [315], як несприйняття насильницької форми самого процесу акультурації. Важливими виявляються характер відносин між донорами і реципієнтами у процесі правової акультурації, а також мета, яку переслідують донор і реципієнт.

Україна в умовах перехідної національної правової системи є державою-реципієнтом у процесах як правової конвергенції, так і правової акультурації. Запозичення, упровадження у власну національну правову систему елементів з інших правових систем, окрім суто правових аспектів, має зосереджуватися на визначенні відповідності запозичених нормативних та інституційних утворень національним інтересам, які стосуються не лише стану національної правової системи, але й загалом стану соціетального розвитку, потребам і цінностям, що формують національні інтереси. Тут варто погодитися з висновками, до яких приходять Г. І. Пастушок за

наслідками дослідження впливу процесів європейської інтеграції на формування правої культури європейських держав: «...процес інтеграції за останні десятиліття вніс кардинальні зміни у культури європейських держав. Як наслідок – формується нова європейська правова культура, яка поєднала в собі окремі елементи романо-германської та англо-американської правових систем. На сучасному етапі дуже важливо для кожної національної правової системи зберегти власну правову ідентичність, вписатися у цей полікультурний діалог і одночасно запозичити корисний досвід європейської правової культури з врахуванням національних культурних особливостей» [221, с. 484].

Відтак процеси правової конвергенції та правової акультурації, що відбуваються в глобалізаційних трансформаціях, у національній правовій системі повинні здійснюватися у формі рецепції права (правової рецепції) [184], де переважає акультурація окремих правових положень, правових нормативів, цінностей, інститутів, з обов'язковим урахуванням національних інтересів, правовий зміст яких затверджує право національної безпеки. У розвитку національної правової системи актуальним залишається вирішення завдання щодо протидії правовій експансії в її нормативному, інституційному та функціональному проявах. Водночас важливого значення набуває процес збагачення національної правової системи позитивними запозиченнями інших правових систем на шляху утвердження демократичної, соціальної, правової держави. Успішна реалізація цих завдань дозволяє досягти стану реального забезпечення правової безпеки як фактора національної безпеки в умовах глобалізаційних змін світового правопорядку.

Право національної безпеки в умовах глобалізаційних трансформацій у своєму розвитку все більше стає основою правової безпеки суспільства, сучасної держави. Необхідно зважити, що невирішені проблеми правової інтеграції, на чому зупиняються науковці, можуть бути підставою для соціальних маніпуляцій [157, с. 199], що стає причиною соціальних

конфліктів. Правову безпеку не варто розглядати як феномен, що охоплює занадто широкий спектр значень, або ж такий феномен, що має багатоваріантний вихід на соціальні комунікації або на стратегічні комунікації в контексті забезпечення національної безпеки, на чому акцентують увагу науковці [86, с. 223-228]. Транспарентність можливостей і здатності права національної безпеки стосовно побудови правових стратегічних комунікацій, які стосуються формування та функціонування правових інститутів в умовах глобалізаційних трансформацій світового правопорядку, в умовах правової експансії та рецепції права і, більш того, в умовах, які характеризуються гібридними або асиметричними діями стосовно зміни національної правової системи в напрямку її послаблення, для досягнення відповідності соціальним потребам, визначеним насамперед існуючими національними інтересами, виявляються в забезпеченні правової безпеки.

Правова безпека засновується на впровадженні верховенства права не лише в національній правовій системі, але й в інституційному та функціональному аспектах діяльності держави як правової держави. Більш того, верховенство права має визначальне значення для людини. З цього приводу цілком слушними є думки С. І. Максимова, який зазначає: «Питання про співвідношення універсального й національного (культурно-специфічного) у верховенстві права має особливе значення для тих країн, які стали на шлях демократичного реформування своїх правових систем, тому що будь-яка система повинна, з одного боку, орієнтуватися на універсальні принципи, а з другого – ураховувати власну правову традицію й культурні особливості. Саме до таких країн належить Україна» [175, с. 133]. Без будь-яких альтернатив – верховенство права є основою демократичного суспільства, але й безальтернативною є вимога урахування особливостей національних правових систем, правової культури, інституційних особливостей для успішної реалізації універсальних положень верховенства права, що має передбачати існування

відповідної правової інфраструктури. Таку правову інфраструктуру для національної правової системи утворює правова безпека.

Науковці висловлюють думку, що правова безпека полягає у захищеності від загроз і небезпеки законодавства та системи права і має інтегративне значення для системи національної безпеки [350]. Правова безпека має декілька аспектів і може розглядатися як правова безпека людини, як правова безпека суспільства і як правова безпека держави. Проте узагальнююче поняття, яке відповідатиме змісту цього феномена, полягає у розумінні правової безпеки як результату дії права національної безпеки, що має наслідком стан захищеності національної правової системи (усіх її складових – нормативної, інституційної, організаційної та ідеологічної) від потенційних і реальних загроз, які посилюються в умовах глобалізації, кризи світового правопорядку. Слушними є зауваження Н. М. Оніщенко, яка зазначає: «...досвід розвинутих європейських країн свідчить, що в них відбувається постійний процес вдосконалення комплексу заходів правового, соціально-економічного, політичного, організаційного і виховного характеру, метою яких є створення належних умов для реалізації, охорони і захисту прав і свобод особи в умовах функціонування впливового громадянського суспільства» [217, с. 8].

Значення правової безпеки в умовах глобалізаційних трансформацій значно підвищується, і в цьому необхідно вбачати один із визначальних аспектів соціального призначення й розвитку права національної безпеки в сучасних умовах. Отже, є всі підстави для висновку, що призначення права національної безпеки та його розвиток в умовах глобалізаційних трансформацій виявляється, зокрема, у забезпеченні правової безпеки – стану захищеності національної правової системи від негативних чинників нормативно-правового, інституційного походження, які становлять для неї потенційні та реальні загрози й об'єктивно супроводжують глобалізаційні зміни світового порядку.

5.2. Особливості дії права національної безпеки в умовах глобалізаційних змін світового порядку

Дія права національної безпеки набуває нових якісних ознак в умовах глобалізаційних змін світового порядку. Адже право національної безпеки утворює складну систему правового забезпечення національної безпеки. Фактично усі правові комунікації національної безпеки відображають дію права національної безпеки, але найбільш важливими є ті, що формують систему взаємозв'язків правового забезпечення національної безпеки. Діяльнісний аспект права національної безпеки розкриває лише певну, хоча й визначальну, сторону цієї системної правової цілісності, зорієнтовану на усі складові сфери національної безпеки. Водночас право національної безпеки зберігає внутрішню цілісність, системність за рахунок єдності нормативних та інституційно-функціональних складових, які утворюють ефективний механізм впливу на соціальні комунікації загалом, і насамперед – у сфері національної безпеки.

Патерналістський, переважно лінійний підхід до процесу правового регулювання у сфері національної безпеки, до розуміння правового забезпечення національної безпеки, дозволяє за певних умов стверджувати про існування механізму правового регулювання, який діє та забезпечує нормативно-правове регулювання усіх відносин, які стосуються забезпечення національної безпеки, визначає повноваження відповідних інститутів держави, права та обов'язки суб'єктів права національної безпеки тощо [346]. Конструкт механізму правового регулювання у сфері національної безпеки не витримує критики з позицій співвідношення функцій держави і функцій права, оскільки віддати перевагу неконтрольованій діяльності держави стосовно забезпечення нею упровадження нормативно-правових вимог, які сформовані самою ж державою, в соціальні комунікації національної безпеки, є досить ризиковано з огляду на здатність державного механізму до зловживання функціональними можливостями. Іншими словами – диктат держави у

забезпеченні національної безпеки призводить до нехтування правом і його вимогами. Ось чому відмова від подібного підходу і корегування позицій щодо забезпечення національної безпеки, а також щодо змісту права національної безпеки, орієнтує на виявлення загального механізму забезпечення національної безпеки, з обов'язковим визначенням його правової природи [345], окрім цього вдається зосередити увагу на державно-конституційній складовій такого механізму [333], де держава пов'язана конституційними положеннями, які є обов'язковими.

Система правового забезпечення національної безпеки в сучасному світі зорієнтована на політичний патерналізм у цій сфері, на активну участь держави, яка здійснює регулювання та управління сектором безпеки й оборони. Здається, що у цьому випадку альтернатива відсутня, перехід до саморегулювання, про що зазначають науковці [247, с. 100-101], відбувається вимушено, внаслідок нездатності держави здійснювати управління сектором безпеки і оборони. Однак політичний патерналізм має реалізовуватися у сфері національної безпеки тією мірою, наскільки це відповідає верховенству права та людиноцентризму в праві загалом та в інституційній побудові держави на основі права зокрема і у цьому якраз вбачається основа саморегулювання.

Право і держава в соцієтальному середовищі не можуть змагатися за першість у вирішенні завдань забезпечення національної безпеки. Водночас держава, маючи потужний інституційний апарат і функціональні можливості, які затверджуються конституційними положеннями щодо розподілу влади, визначенням повноважень щодо забезпечення національної безпеки, використовує різні способи й варіанти інституційного впливу у сфері національної безпеки. Жодний соцієтальний актор не в змозі самотійно обмежити діяльність держави у сфері національної безпеки у легітимний спосіб. Право національної безпеки у своїй дії виводить стратегічні комунікації за участю держави на той рівень соцієтального сприйняття, коли неприпустимим є довільна, по суті руйнівна діяльність

щодо знищення інституційних утворень держави [36]. Тут важливим є не кількісна характеристика інституційних складових сектору безпеки й оборони, їх оснащеність, а відповідність цієї секторальної діяльності праву. За умов, коли йдеться про сили оборони та забезпечення воєнної безпеки (національної безпеки у воєнній сфері), інституційна спроможність виходить на передній план, проте застосування військових спроможностей обмежується правом і стосується виключно захисту суспільства та держави від воєнних загроз.

За наведених обставин, лише за допомогою права суспільство й окрема людина мають здатність активно діяти в умовах політичного патерналізму у сфері національної безпеки, захищаючи та підтримуючи визначені національні інтереси. Проте необхідно все ж зважити, що під політичним патерналізмом розуміють легістський патерналізм, тобто формування державою законів і контроль за дотриманням прийнятих законодавчих актів, які примушують або заохочують громадян підкорятися певним системам або правилам, запровадженим для захисту їхніх інтересів: забезпечення добробуту, безпеки, відповідного рівня соціально-психологічного комфорту тощо [322, с. 70]. Навіть визнані ліберальні погляди на роль і місце держави, функції якої відповідно до ліберальних парадигм мають бути суттєво обмежені в сучасному суспільстві, свідчать про необхідність державного втручання там, де йдеться про захист свободи від недружнього оточення, про забезпечення правопорядку та законності [337, с. 12-13]. Інша річ, що ліберальні теорії більшою мірою стосуються розвитку суспільства, економічної свободи в умовах відсутності небезпек для національних інтересів, для життя людини, для існування цінностей, які утримують ліберальне суспільство. Зрештою лібералізм передбачає дієвість права, а право захищає життя і безпеку людини, насамперед через інституційну діяльність держави. Однак стан патерналізму у сфері національної безпеки не створює будь-яких проблем для забезпечення національної безпеки лише за умов, що держава не виходить за межі права в реалізації своїх функцій. Саме

у зв'язку з цим виникає необхідність звертатися до верховенства права як до принципу, який визначає взаємодію права і держави у забезпеченні національної безпеки. З огляду на це П. Вестерман зауважує, що верховенством права зазвичай називають систему, за якої ухвалення політичних рішень спрямовується й контролюється відкритим, неупередженим, доступним правом, що не має зворотної дії; право не прислуговує політичній волі, а встановлює правила, обов'язкові як для держави, так і для громадян [58, с. 176]. Френсіс Фукуяма визначив триєдність сучасних успішних політичних систем – сучасну державу, верховенство права і демократичну підзвітність, та розкриваючи значення верховенства права у цій триєдності, зазначив: «Верховенству права, яке надає права громадянам, також притаманна внутрішня, невід'ємна цінність незалежно від того, чи несуть ці права користь економічному зростанню. Індивідуальні права – вільно висловлюватись, збиратись, об'єднуватись, критикувати та брати участь у політиці – є визнанням із боку держави гідності своїх громадян. Авторитарна держава, в кращому випадку, поводить ся зі своїми громадянами так, начебто вони невігласи або незрілі діти і тому потребують догляду дорослих задля власного блага; в гіршому випадку вона трактує їх як ресурси, що підлягають експлуатації, або сміття, яке слід утилізувати. Верховенство права, яке захищає особисті права, у підсумку визнає і засвідчує, що громадяни є дорослими індивідами, здатними до самостійного морального вибору. Ось чому так багато тиранів, починаючи з імператора Цінь Ши Хуан-ді, об'єднувача Стародавнього Китаю, і до Мубарака й Кадаффі часів Арабської весни, зрештою неминуче дійшли до бунтів через ображену гідність своїх власних громадян» [338, с. 534].

Отже, визначальним принципом у системі правового забезпечення національної безпеки, як і в системі права національної безпеки, є верховенство права. Право національної безпеки своєю дією покликане затверджувати верховенство права у соціальних комунікаціях національної безпеки, у правових стратегічних комунікаціях цієї сфери.

Система правового забезпечення національної безпеки має певну структуру, яка демонструє цілісність самої системи та її функціональну придатність. Така структура характеризується відповідною правовою нормативністю та інституційністю, зорієнтована на дію певних організаційних чинників. Нормативно-правова, інституційна й організаційна складові утворюють компоненти цієї системи. Цілісність системи правового забезпечення національної безпеки та її функціональність визначаються призначенням права національної безпеки стосовно забезпечення захисту національних інтересів, досягнення у правовий спосіб мети, якою є стан національної безпеки в усіх соціальних сферах суспільного існування.

Система правового забезпечення національної безпеки є першоосновою механізму забезпечення національної безпеки, але не ототожнюється з таким механізмом. Механізм забезпечення національної безпеки слід розглядати як результат системної дії права національної безпеки стосовно визначення суб'єктів як соцієтальних акторів, які діють в інтересах національної безпеки і в соціальних комунікаціях цієї сфери, діяльність таких суб'єктів у напрямі досягнення мети національної безпеки – результат такої діяльності. Варто погодитися з думкою О. П. Дзьобаня, що «...основними компонентами структури механізму забезпечення національної безпеки є: цілі функціонування системи, система суб'єктно-об'єктних відносин, способи та форми діяльності стосовно забезпечення безпеки» [93, с. 380]. Проте така позиція не відображає повною мірою змісту системи правового забезпечення національної безпеки, адже по відношенню до цієї системи механізм забезпечення національної безпеки є лише діяльнісним, інституційним її відтворенням, що характеризує стан функціонування на шляху до досягнення мети – національної безпеки.

Право національної безпеки утворює нормативно-правову основу системи правового забезпечення національної безпеки. Нормативно-правова основа включає усі акти національного законодавства та міжнародно-правові акти, які встановлюють, регламентують соціальні комунікації у сфері

національної безпеки та у сфері колективної міжнародної безпеки, що стосується забезпечення національної безпеки. Окрім цього доктрина права національної безпеки здійснює наукове обґрунтування правового забезпечення національної безпеки, а також – напрями і способи правореалізації як необхідного елементу не лише системи, але й механізму забезпечення національної безпеки. Безумовно, нормативно-правова основа системи правового забезпечення національної безпеки виходить із конституційних положень і відповідає таким положенням.

Систему правового забезпечення національної безпеки та певні закономірності взаємодії складових можливо розкрити, демонструючи особливості такої системи у воєнній сфері [30].

Державна політика забезпечення національної безпеки у воєнній сфері передбачає сучасну, адаптовану до воєнно-політичних викликів, воєнно-політичних ризиків і загроз застосування воєнної сили систему правових заходів і засобів, які охоплюють нормативно-правову, інституційну та організаційну компоненти. Такі компоненти утворюються і взаємодіють, реалізуючи у притаманний їм спосіб, окрім іншого, спільне функціональне призначення – забезпечення захищеності суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу держави від воєнних загроз.

Система правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері будується відповідно до певної закономірності. Нормативно-правове визначення та регулювання організації, діяльності цієї системи стосується як сил оборони, так і органів правопорядку – певної системи інститутів держави, які забезпечують найбільш ефективний шлях досягнення високого рівня готовності щодо подолання потенційних і реальних воєнних загроз особовим складом Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань [24].

Необхідно зазначити, що військове право містить нормативно-правову компоненту правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері,

засновану на відповідному правовому режимі, який передбачає активний правовий вплив на військові та військово-цивільні відносини імперативного методу правового регулювання, що зосереджується на використанні можливостей усього оборонного та військового потенціалу держави для досягнення мети воєнної безпеки. Нормативно-правова компонента правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері узгоджується з відповідними положеннями права національної безпеки, де першість належить конституційним вимогам щодо національної безпеки і залежить від них.

Так, нормативно-правова компонента правового забезпечення національної безпеки України ґрунтується на положеннях Конституції щодо оборони держави, на визначенні стратегічного напрямку розвитку, яким є курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію України. Зазначений курс України утворює основу державної політики забезпечення національної безпеки загалом і воєнної безпеки насамперед. Гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, відповідно до положень Конституції України, є Президент держави.

Військове законодавство, закони, інші нормативно-правові акти, які стосуються національної безпеки у воєнній сфері, утворюють нормативно-правову компоненту правового забезпечення національної безпеки та засвідчують особливості, об'єктивно притаманні саме воєнній сфері суспільства. Серед таких особливостей – військова служба як єдиний прийнятний для воєнної сфери вид державної служби особливого характеру, що полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я та віком громадян, пов'язаний із обороною держави, її незалежності та територіальної цілісності.

Нормативно-правова складова правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері визначає інституційні особливості застосування права, насамперед військового права, та передбачає існування певної

системи. Сукупна єдність і взаємодія інститутів правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері на основі визначених у законодавстві норм і правил утворює цілісну систему, якою є система військової юстиції та допоміжні інститути функціонування системи військової юстиції.

Своєю чергою інституційна складова правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері, система військової юстиції, підпорядкована вимогам, які містить військове право. Вказана система демонструє органічну єдність із нормативно-правовою компонентою правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері. Це є певною аксіомою права, коли нормативно-правова складова визначає інституційну складову правового забезпечення національної безпеки. Адже система військової юстиції спрямована на дію військового права у воєнній сфері, на практичну реалізацію та утвердження нормативно-правової компоненти правового забезпечення національної безпеки у військових і військово-цивільних відносинах.

Будь-яка система передбачає функціональну єдність структурних елементів, або ж компонентів, що складають її інституційний зміст. Система військової юстиції є залежною від системних вимог і положень правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері [246, с. 141]. А тому система військової юстиції постає у вигляді самостійних, але взаємозалежних інститутів, що діють у воєнній сфері: 1) державного правоохоронного органу зі спеціальним статусом, що об'єднує військову поліцію, орган досудового розслідування, підрозділи оперативно-розшукової діяльності, захисту прав і свобод військовослужбовців, протидії корупції, виконання спеціальних видів кримінальних покарань, що призначаються військовослужбовцям тощо (наприклад, арешт на гауптвахті); 2) спеціалізованої військової прокуратури (прокуратури у воєнній сфері); 3) військових судів. Водночас такі інститути системи військової юстиції не можуть існувати без відповідної правової інституційної інфраструктури, яку утворюють: 1) юридична служба у Збройних Силах, в інших утворених відповідно до законів військових

формуваннях та в органах, що належать до сил оборони; 2) спеціалізовані навчальні заклади щодо підготовки спеціалістів для органів військової юстиції; 3) наукові заклади і установи щодо здійснення наукових, доктринальних розробок, які стосуються правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері.

Організаційна складова системи правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері відповідає правовому режиму військового права та конкретизується у правовому режимі військової служби. Організаційні правові комунікації у воєнній сфері полягають у приведенні нормативно-правових вимог та інституційних можливостей до реального результату, яким є якісний стан військового правопорядку. Такий стан характеризується як безумовним виконанням вимог військового законодавства військовослужбовцями, так і ефективним адмініструванням, управлінням силами оборони, функціонуванням сектору безпеки й оборони у відповідності до головного завдання, яким є забезпечення національної безпеки у воєнній сфері.

Організаційна компонента системи правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері містить у собі комплекс заходів щодо упровадження в діяльність органів військової юстиції виключно правових практик, дотримання процедур і процесуальних вимог законодавства, налагодження взаємодії системи військової юстиції з органами військового управління, з командуванням, із громадськістю.

Демократичний цивільний контроль суттєво посилює організаційну складову системи правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері. Проте не менш важливим у вирішенні цих завдань є формування відповідної правової культури не лише суб'єктів системи військової юстиції, як носіїв компетентної та професійної правової культури, але й усіх військовослужбовців, як суб'єктів, що мають компетентну правову культуру. Питання, яке стосується правової культури військовослужбовців, є питанням стратегічних комунікацій національної безпеки, а професійна правова

культура осіб, які виконують визначені законодавством повноваження в системі військової юстиції, заслуговує особливої уваги з огляду на необхідність набуття відповідних знань і практики у воєнній сфері та неодмінних знань і практики права, військового права, правозастосування, де вирішуються не лише правові питання, а й питання забезпечення національної безпеки у воєнній сфері. З цього приводу важливого значення набувають висновки С. М. Скуріхіна, зроблені ним на основі ретельного дослідження проблем правової культури військовослужбовців, стосовно правової культури офіцерського складу як статусної компетентної правової культури, яка характеризується чітко вираженими владними повноваженнями і предметом відання, потребою у ґрунтовних знаннях, уміннях і навичках при здійсненні ними своїх функцій, – саме статусна компетентна правова культура зумовлює відповідну статусну правосвідомість військовослужбовців [309, с. 162-163].

Іншим важливим елементом організаційної складової системи правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері є захист прав, свобод і законних інтересів військовослужбовців, резервістів, військовозобов'язаних, призваних для проходження зборів, членів сімей військовослужбовців. Соціальний, правовий захист військовослужбовців і членів їхніх сімей у системі військової юстиції набуває важливих предметних ознак, досить актуальних для сучасної України. Фактично йдеться про формування таких соціальних умов військової служби, які б дозволили військовослужбовцям повноцінно використовувати набуті знання та досвід задля реалізації завдань захисту суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності України, з усвідомленням пріоритетності цих завдань і відповідної соціальної оцінки. У зв'язку з цим заслуговують на увагу висновки Конституційного Суду України у рішенні № 7-рп/2016 від 20 грудня 2016 року стосовно відповідності Конституції України норм законодавства про обмеження пенсійних виплат військовослужбовцям, звільненим у запас. Конституційний Суд України у мотивувальній частині цього рішення зазначив, що захист

суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу; оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності покладаються на Збройні Сили України; держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (ч. 1, 2, 5 ст. 17 Основного Закону України); забезпечення державою соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей закріплено у ч. 5 ст. 17 розділу I «Загальні засади» Конституції України, який визначає такі основи конституційного ладу в Україні, як, зокрема, суверенітет, територіальна цілісність та недоторканність України, захист яких покладається на Збройні Сили України та інші військові формування; особи, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, створених відповідно до законів України, а також члени їхніх сімей мають спеціальний статус і особливі умови соціального захисту; в Конституції України виокремлюються певні категорії громадян України, що потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави; до них, зокрема, належать громадяни, які відповідно до ст. 17 Конституції України перебувають на службі, у тому числі в Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, органах, що забезпечують суверенітет і територіальну цілісність, її економічну та інформаційну безпеку; організаційно-правові та економічні заходи, спрямовані на забезпечення належного соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей, пов'язані з особливістю виконуваних ними обов'язків щодо забезпечення однієї з найважливіших функцій держави – захисту суверенітету, територіальної цілісності України [299]. Розуміння державою і суспільством саме такого підходу до визначення та реалізації статусу

військовослужбовців має відповідати положенням права національної безпеки щодо реальних заходів у забезпеченні національної безпеки.

Важливою стороною забезпечення захисту прав військовослужбовців є гарантії права військовослужбовців на захист в умовах здійснення досудових розслідувань у кримінальних провадженнях про військові та воєнні злочини, особливо в місцях проведення бойових дій. Такі гарантії вбачаються в діяльності інституту військової адвокатури або в організаційному забезпеченні та взаємодії з відповідними центрами безоплатної правової допомоги, з органами адвокатського самоврядування стосовно реального доступу військовослужбовців до правової допомоги, наданні військовослужбовцям під час здійснення кримінальних проваджень якісних адвокатських послуг, що є неодмінною ознакою діяльності системи військової юстиції.

Актуальною для розвитку сектора безпеки й оборони кожної держави, а особливо для України, є організаційно-правова проблема подолання корупції. Ця проблема не може бути успішно вирішена без професійної участі в антикорупційній діяльності підготовлених, компетентних суб'єктів системи військової юстиції.

Система правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері в її організаційній частині потребує відповідних наукових розробок, що забезпечує доктрина права національної безпеки та військового права, відповідна наукова спеціальність.

Отже, оцінка стану системи правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері дозволяє зробити висновок про необхідність якісної нормативно-правової компоненти цієї системи як результату розробки та прийняття відповідного закону про державний орган зі спеціальним статусом, що здійснює правоохоронну діяльність у воєнній сфері. Основою цього закону є положення, які стосуються військової поліції, органів досудового розслідування та захисту прав, свобод військовослужбовців. Утворення державного правоохоронного органу у воєнній сфері на підставі

положень саме такого закону та законодавчого визначення порядку організації, діяльності військової поліції, органів досудового розслідування, підрозділів оперативно-розшукової діяльності, визначення організаційних заходів щодо забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів військовослужбовців та членів їхніх сімей, дозволяє належно обґрунтувати та реалізувати на практиці відповідну концепцію прокурорських повноважень у воєнній сфері, а також вирішити завдання стосовно утворення й діяльності військових судів. Саме за таких умов система правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері може бути ефективною в подоланні викликів, які утворюють потенційні, а також реальні загрози воєнній безпеці [30, с. 27-28].

Система правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері не лише демонструє особливості, які є притаманними саме воєнній сфері соціальної діяльності та правовим стратегічним комунікаціям, що тут існують, але й орієнтує на загальні характеристики системи правового забезпечення національної безпеки, підсистемою якої є воєнна безпека. Водночас важливо, що без вирішення системних питань правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері неможливо вважати вирішеною проблему правового забезпечення національної безпеки.

Правове забезпечення національної безпеки є багаторівневою діяльністю, і такою багаторівневою є його система, яка враховує особливості різновидів національної безпеки, передбачає у своїй нормативно-правовій складовій конституційні положення про національну безпеку, вимагає прийняття відповідних законодавчих актів про інституційні компоненти такої багаторівневої системи та інших нормативно-правових актів, які є достатніми для ефективної діяльності усіх інститутів держави, що утворюють механізм забезпечення національної безпеки, а відтак, є складовими сектора безпеки й оборони.

Дія права національної безпеки в умовах глобалізаційних змін світового правопорядку полягає у системному впливі на потенційні та реальні загрози

у спосіб правового забезпечення діяльності щодо подолання таких загроз. З цього слідує важливий висновок – інституційна складова системи правового забезпечення національної безпеки має бути готовою на підставі правових вимог діяти ефективно для захисту національних інтересів. Така вимога стосується усього державного механізму та усіх інститутів держави, засновується на положеннях ст.ст.1, 2, 17, 18 Конституції України [144] та Закону України «Про національну безпеку України» [260]. Проте пріоритетними в системі правового забезпечення національної безпеки вказані положення є для інституту Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, а також для Збройних Сил України, Служби безпеки України, Національної гвардії України, для інших складових сектора безпеки й оборони, які мають не лише спеціальні функції щодо забезпечення національної безпеки у визначеній законодавством сфері, а й стосовно прийняття нормативно-правових актів, правозастосування, забезпечення реалізації відповідно до визначених законодавством функцій щодо охорони національної безпеки. Діяльність інститутів держави, які належать до сектора безпеки й оборони, полягає у реалізації механізму забезпечення національної безпеки. Проте система правового забезпечення такої діяльності має дещо інший інституційний рівень, де право національної безпеки визначає статус інститутів держави, які належать до сектора безпеки й оборони, зобов'язує такі інститути держави діяти виключно у межах повноважень, реалізовувати визначені законодавством обов'язки, встановлює підстави та порядок відповідальності за протиправні дії або ж бездіяльність.

У контексті висловленого закономірно виникає питання щодо діяльності правоохоронних органів, органів прокуратури та органів правосуддя у сфері національної безпеки. Адже ані Конституцією України, ані законодавством не визначається безпосередньо функція вказаних органів держави щодо забезпечення, охорони національної безпеки. Розглянемо зазначене проблемне питання на прикладі інституційних особливостей прокуратури, яка спрямовує діяльність правоохоронних органів та органів досудового

розслідування, підтримує обвинувачення в суді, забезпечує у такий спосіб кримінальне переслідування за вчинені кримінальні правопорушення, а тому утворює основу системи кримінальної юстиції, що функціонує в суспільстві і, безумовно, має важливе значення для забезпечення національної безпеки.

Визначальним є розуміння інституціонального формування прокуратури в системі кримінальної юстиції як державного органу (органу публічної влади), який від імені суспільства забезпечує реалізацію функцій кримінального переслідування на початковому етапі досудового розслідування, ініціювання обвинувачення, у подальшому кримінальному переслідуванні, його завершенні, у судовому провадженні, винесенні судом вироку та, насамкінець, у здійсненні повноважень щодо нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах.

Обґрунтованим є висновок, що прокуратура інституціонально впливає на увесь складний законодавчо визначений механізм кримінальної процесуальної діяльності, а також на кримінально-виконавчу діяльність, такий вплив суттєво позначається на досягненні мети кримінального переслідування [48]. Важливо також, що в реалізації свого інституційного призначення прокуратура взаємодіє з усією системою правового забезпечення національної безпеки, що за певних умов дає підстави для висновку про належність прокуратури до цієї системи. Адже у забезпеченні національної безпеки кримінальна юстиція розглядається як складна системна діяльність визначених Конституцією та процесуальним законодавством правоохоронних органів, прокуратури і суду щодо здійснення правосуддя у разі вчинення кримінальних правопорушень, у тому числі проти основ національної безпеки. Стосовно відправлення правосуддя виключно судом, як одного з основоположних принципів правової держави, не може виникати суперечностей і, власне, дискусій. Проте кримінальне правосуддя, у широкому і найбільш вірному розумінні, – це публічна діяльність, яка започатковується до надходження матеріалів про кримінальні

правопорушення до суду. Досудове кримінальне провадження – це, по суті, підготовчий етап судового розгляду матеріалів про кримінальні правопорушення. На цьому процесуальному етапі відбувається збір і формування доказів, встановлюються усі причетні до кримінального правопорушення учасники кримінального провадження, здійснюються заходи щодо його забезпечення, формується публічне обвинувачення у скоєнні кримінального правопорушення, застосовуються процесуальні заходи для забезпечення захисту потерпілої сторони тощо. Досудова стадія кримінального провадження є досить важливою для правосуддя і через це не може здійснюватися без судового контролю, без участі суду. Проте у центрі процесуальної діяльності на досудовій стадії кримінального провадження знаходиться прокурор, інституційні ознаки якого є питанням другого порядку, позаяк більш важливим на досудовій стадії кримінального провадження, як і на інших стадіях провадження, постає питання процесуальних можливостей, повноважень прокурора. Такі повноваження мають бути достатніми: 1) для організації кримінального переслідування за скоєне кримінальне правопорушення; 2) для забезпечення законності кримінального переслідування; 4) для захисту та відновлення порушеного права потерпілої сторони; 5) для забезпечення процесуальних прав усіх учасників кримінального провадження; 6) для об'єктивного, обґрунтованого і неупередженого висновку стосовно винності особи, якій повідомлено про підозру і щодо якої затверджено обвинувальний акт або з якою укладено відповідну процесуальну угоду. Саме за таких умов прокуратура набуває інституційних ознак головного публічного актора в системі кримінальної юстиції на досудовій стадії кримінального правосуддя, що важливо для механізму забезпечення національної безпеки. Прокуратура забезпечує визначену процесуальним законодавством динаміку кримінального провадження та діє від імені держави. Важливо, що корегування дій і рішень прокуратури у кримінальному провадженні є можливим за рахунок власної, визначеної законом компетенції, а окрім цього – шляхом прийняття

відповідних судових рішень на підставі заяв учасників кримінального провадження щодо оскарження дій прокурора; будь-який інший вплив на діяльність прокуратури не визнається законодавством, а відтак правом. Зазначена обставина зайвий раз переконує у виключних процесуальних стосунках прокуратури та суду щодо здійснення кримінального правосуддя за умов реалізації принципів змагальності в кримінальному процесі та незалежності суду. В іншому контексті, у випадках вирішення судом справ, які стосуються національної безпеки, прокуратура діє не лише від імені держави, а й від імені усіх соціальних акторів, зацікавлених у захисті національних інтересів, у забезпеченні національної безпеки.

Правоохоронні органи (оперативні підрозділи поліції, Служби безпеки України, органи досудового розслідування та інші), діяльність яких безпосередньо пов'язується з реалізацією завдань кримінальної юстиції, в тому числі щодо охорони національної безпеки, зазнають постійного процесуального та організаційного впливу з боку прокуратури. Прокуратура в особі визначених за посадами прокурорів здійснює в межах повноважень нагляд за додержаннями законів під час оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, а також проводить організаційні заходи, якими є координаційні, спільні наради; утворює міжвідомчі робочі групи тощо, спрямовуючи всю роботу кримінальної юстиції на виявлення, розкриття кримінальних правопорушень, притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Прокуратуру можна визначити як системоутворюючий елемент кримінальної юстиції, який в умовах порушення національних інтересів спрямовує діяльність системи кримінальної юстиції на забезпечення національної безпеки. Таке розуміння інституційної сутності прокуратури в системі кримінальної юстиції відповідає загальноприйнятому підходу. Інституційні ознаки прокуратури в системі кримінальної юстиції затверджуються законодавчим закріпленням функції прокуратури щодо процесуального керівництва у кримінальному правосудді на стадії

досудового розслідування кримінальних проваджень, а відтак, відповідно до положень кримінально-процесуального закону, інституціональна належність та функціональне призначення прокуратури в кримінальному правосудді визначено у формі прокурорського нагляду за додержанням законів у кримінальних провадженнях, і такою формою прокурорського нагляду є процесуальне керівництво.

Визначальною для належності прокуратури до системи правового забезпечення національної безпеки є її інституційна ознака, яка поєднує в процесуальному керівництві наглядові та організаційні повноваження прокуратури. Для підтвердження відповідності загальним засадам діяльності та необхідності саме такої інституційної природи прокуратури варто звернутися до Рекомендацій REC (2000) 19 Комітету Міністрів держав-членів Ради Європи стосовно можливості керування досудовим розслідуванням і нагляду у спосіб, який дозволяє надавати оцінку роботі правоохоронних органів, здійснювати внутрішній контроль тією мірою, яка є необхідною для виконання вказівок, інструкцій відповідно до права, до чинного процесуального законодавства [318, с. 23]. За таких обставин процесуальна самостійність органів досудового розслідування, інших учасників кримінального провадження в системі кримінальної юстиції, певною мірою обмежується у зв'язку з повноваженнями прокуратури щодо процесуального керівництва. Однак це не дозволяє прокуратурі здійснювати адміністративне управління діяльністю зазначених правоохоронних органів, що є цілком прийнятною, демократичною і процесуально ефективною формулою взаємовідносин прокуратури та правоохоронних органів у системі кримінальної юстиції.

В основі інституціональної та функціональної характеристики прокуратури в системі кримінальної юстиції та в системі правового забезпечення національної безпеки – публічна природа діяльності прокуратури. У цьому вбачається головна закономірність організаційно-правового оформлення прокуратури та її функціональна складова.

Прокуратура – не лише орган державної влади, наділений певною конституційною компетенцією, але й орган публічної влади, який виступає у соціальній комунікації від імені суспільства та на захист загальних публічних інтересів, у тому числі при здійсненні кримінального правосуддя. З огляду на інституційні та функціональні особливості прокуратури серед інститутів держави, не дивно, що дискусії навколо функцій, структури та діяльності прокуратури є досить гострими [35], а роль, місце прокуратури в системі правового забезпечення національної безпеки, особливо – в системі правового забезпечення воєнної безпеки [32], є відверто недооціненою. Саме тому виявляється ще одна важлива характеристика дії права національної безпеки – через нормативну, інституційну та організаційну складові системи правового забезпечення національної безпеки, через правові стратегічні комунікації національної безпеки визначити (відповідно до верховенства права) участь усіх інститутів держави (правоохоронні органи, органи прокуратури, органи правосуддя не є виключенням) у діяльності щодо досягнення важливої соціальної мети – захисту національних інтересів, забезпечення національної безпеки.

Вказане завдання вирішується на основі підходів, які існують та продемонстровані стосовно забезпечення воєнної безпеки, тобто національної безпеки у воєнній сфері. У цьому визначальним фактором є стратегічна культура, стійке усвідомлене ставлення до національної безпеки як до основи соціального існування, засноване на знаннях, досвіді, на практиці, перевірених перемогами і поразками у захисті національних інтересів, на шляху до забезпечення стану національної безпеки, збереження не лише державного, але й народного суверенітету.

Правова стратегічна культура не ототожнюється із загальною культурою, на чому акцентувалася увага, а передбачає в тому числі усвідомлену діяльність на основі права, спрямовану на забезпечення національної безпеки. Стратегічна культура не містить інших мотивів під час здійснення вказаної діяльності. Мотиви дій можуть видозмінюватися,

набувати більш конкретного значення, проте не можуть входити у суперечність із головним завданням, яке стосується захисту національних інтересів, забезпечення національної безпеки. Доречно навести думку відомих дослідників – Дарона Аджемоглу і Джеймса Робінсона, щодо проблеми занепаду націй. Відповідаючи на поставлене під час дослідження запитання про нерівність націй у їх розвитку, яка призводить до розквіту одних націй і до занепаду інших, Д. Аджемоглу і Д. Робінсон досить аргументовано стверджують про неможливість вирішення цього питання лише на підставі економічних показників, про необхідність досліджувати і знаходити причини, чому деякі нації є організованими неефективно та в соціально небажаний спосіб, – що, виявляється, є результатом не інституційних помилок, а навмисних дій тих, хто здійснює відповідну діяльність, коли центр переноситься з економічних питань у площину політики та політичної боротьби [1, с. 62-63]. Правова стратегічна культура, право національної безпеки у своїй дії в соціальному просторі не допускають можливості переносити вирішення завдання щодо забезпечення національної безпеки зі сфери стратегічних комунікацій національної безпеки в іншу, яка не стосується захисту національних інтересів. За умови додержання таких вимог знімається питання ефективності організованості націй, проблема соціальних, політичних і, звичайно, правових комунікацій знаходить своє вирішення на користь найважливіших національних інтересів, у тому числі стосовно забезпечення добробуту людини. Однак існує ще одна проблема, яка є наскрізною в суспільствах, де держави є слабкими, – проблема подолання корупції, невирішеність якої зводить нанівець зусилля щодо забезпечення національної безпеки.

Власне, забезпечення національної безпеки у корумпованих державах, коли стратегічні комунікації національної безпеки підміняються комунікаціями з ознаками вигоди та збагачення, стає неможливим.

З цього приводу, надаючи характеристику неопатримоніальним системам політичного урядування, де «правителі розглядають державу як

свого роду приватну власність, що дарує можливість особистого збагачення», і звертаючись до прикладу України й Росії, Ф. Фукуяма відзначив: «Брак ефективного сучасного урядування став ахіллесовою п'ятою багатьох потенційних демократій. Помаранчева революція 2004 року в Україні здавалася великою перемогою демократії, яка завадила Віктору Януковичу вкрати вибори. Натомість нова демократична коаліція проявила себе як фрагментована, корумпована й некомпетентна, результатом чого стало повернення Януковича до влади 2010 року в результаті вільних і чесних виборів. Центральним питанням для молодих демонстрантів, які вийшли протестувати на Майдан наприкінці 2013 року, зрештою змусивши Януковича ще раз відступити, була не так демократія (усі визнали, що його обрали більш-менш чесно), як вимоги подолати корупцію. Їх обурював той факт, що сім'я та близькі друзі президента витягували мільярди з українського бюджету, який тим часом втрачав спроможність забезпечити базові потреби громадян. Виживання нового режиму в Києві повністю залежатиме від того, чи зможе він успішно боротися з поширенням в Україні корупції. А проблема в стосунках Росії Володимира Путіна та Заходу стосується не так демократії (Путін, безперечно, має широку популярність у Росії), як того, що він стоїть на чолі мафіозної клептократії, режиму, що зміг осідлати всю країну» [338, с. 543-544]. Наскільки вірними є ці висновки Ф. Фукуями, підтвердили президентські вибори у 2019 році, коли попри патріотичні гасла про розвиток української держави та нації, підкріплені досягнутими певними результатами, діюча влада не змогла переконати суспільство у своєму успішному та ефективному урядуванні через низку корупційних резонансних фактів у багатьох сферах суспільного життя, в тому числі у сфері оборони, забезпеченні національної безпеки, здійсненні правосуддя. Необхідно особливу увагу приділити небезпеці корупції у сфері оборони держави. Науковці й аналітики єдині у висновку, що корупція в оборонній сфері загрожує базовим принципам держави і навіть більше: «...оборонний сектор іноді виступає в якості “корупційного центру”

всієї виконавчої гілки влади, в якому задіяно багато гравців і виконавців. За умов відсутності прозорості й підзвітності населенню та громадянському суспільству, можна відносно легко організувати відтік коштів із оборонного сектору та перенаправити їх до неофіційних мереж, і таким чином підтримувати функціонування корумпованих можновладців, бізнесових структур, посередників, аудиторів, економістів, бухгалтерів та юристів за сприяння заангажованих журналістів і нечесних ЗМІ. В умовах такої тотальної системної корупції олігархічні кола та структури тіньового бізнесу криміналізують економіку і політичну систему держави, нав'язуючи їй свої приватні інтереси...» [116, с. 9-11].

Неефективне урядування як ознака слабкої держави є причиною та наслідком корупції, а тому допускає існування, за висновком Д. Г. Михайленка, тіньової влади і такої її різновидності, як олігополія, коли невеликий прошарок населення, що має величезні статки, посідає провідні позиції в політичному, економічному і навіть у культурному житті суспільства, а корупція розглядається в такому разі, насамперед, як такий спосіб взаємодії бізнесу і влади, що впливає з товарно-грошових відносин, державного і бізнес-монополізму, характеризується неекономічним розподілом і збагаченням та стає вирішальним фактором розповсюдження корупційних відносин у суспільстві, тобто ядром і генератором корупції [189, с. 48-49]. Корупційні чинники є досить потужними засобами протидії на шляху до утвердження національної безпеки, за рахунок, насамперед, підміни ціннісної основи, яка набуває індивідуалізованих характеристик у формі протиправних практик збагачення, що неодмінно призводить до ігнорування національних інтересів.

Корупція утворює плацдарм протистояння та протидії успішному й ефективному урядуванню, а тому стають можливими успішні операції з дискредитації інституціонально-функціональної діяльності щодо забезпечення національної безпеки і захисту національних інтересів, з дискредитації права, як необхідної основи успішної політичної системи, на

чому акцентує увагу О.Н.Ярмиш та зазначає: «все, що по-справжньому пов'язано з протидією корупції, неодмінно набуває в Україні політичного забарвлення, а це свідчить про те, наскільки глибоко метастази корупції вросли в тіло влади, держави, суспільства, процес одужання буде нелегким і тривалим» [363]. Натомість, верховенство права в умовах поширення корупційних відносин втрачає свою значущість правового запобіжника для діяльності держави, де через корупцію перестають діяти принципи права національної безпеки, або ж їх дія зводиться до мінімального впливу на державно-правову взаємодію забезпечення національної безпеки, на механізм забезпечення національної безпеки. Такі негативні тенденції є найбільш небезпечними в умовах глобалізаційних трансформацій, коли стає можливим застосування різних, у тому числі прихованих, антиправових практик поширення корупції всередині держави. Право національної безпеки не може не урахувати подібні загрози, що йдуть від корупційних відносин, та у правовий спосіб через застосування можливостей правових стратегічних комунікацій має протидіяти таким корупційним соціальним практикам.

Право національної безпеки діє у тій сфері соціальних комунікацій, яка визначає комплекс нормативних та інституційних заходів протидії тероризму. Сучасний світ має суттєво оновлене уявлення про терористичну діяльність, яке змінило ставлення до світового правопорядку, насамперед через зміну ставлення до контртерористичної діяльності у США. Терористичні атаки на соціальні об'єкти з тисячними жертвами потягли за собою зміну парадигми протидії терористичним і екстремістським організаціям, із перенесенням центру такої протидії на діяльність зацікавленої держави, якою після подій 2001 року стали Сполучені Штати Америки, із залученням до цієї антитерористичної діяльності інших держав. Наскільки виправданим є застереження науковців про необхідність вибору методів і способів протидії тероризму відповідно до норм міжнародного та національного права? На це запитання має дати відповідь право національної безпеки в національній правовій системі, отримуючи нормативно-правові

аргументи у праві міжнародної безпеки, у міжнародному праві. Право національної безпеки протистоїть тероризму.

Поряд із цим сучасна Україна має свою історію протидії тероризму на власній території. Поетика тероризму та влади, як це розкрито у тому числі з використанням філософсько-історичного підходу науковцями в Росії [214, с. 4-12], звичайно не може розцінюватися як підстава для визнання можливим експорту тероризму з цієї держави на територію інших держав і, зокрема, на територію України. Проте у період з 2014 року доступними для аналізу є різні види і форми тероризму, привнесені з Росії в Україну. Найбільшу небезпеку утворює російський міждержавний тероризм, що суттєво актуалізує саму проблему і вимагає посиленої уваги та ґрунтовних досліджень, які повинні засвідчувати їх практичну значущість для сталого розвитку соціуму, вирішення важливих питань безпекового існування людини і суспільства [31].

Світоглядність тероризму виходить із розуміння ідеології насильства і страху як способів існування свідомості, вирішення соціальних конфліктів. Філософія тероризму у своїй завершеності містить увесь комплекс ідей, які послідовно ведуть до знищення свідомості. Водночас, жоден апологет тероризму такий висновок не лише не сприйматиме, але й докладе чимало зусиль для його спростування. Нічого дивного ми у цьому не віднайдемо, позаяк тероризм є певною хворобою світоглядного характеру з ознаками соціальної деформації. Соціологічні настанови тероризму ґрунтуються на сприйнятті насильницької ідеології, а також перспективи у такий спосіб досягти важливих для певної соціально структурованої групи переваг суспільного розвитку. Проблема тероризму в її соціологічному вимірі ґрунтується на світоглядному підході та виходить на розуміння тероризму як способу формування свідомості, а також як способу управління соціумом.

Цілком вірною в контексті соціологічного бачення тероризму є думка, висловлена Р. Холмсом, що «...насильство, яке зберігає статус-кво (не важливо, поліцейськими діями чи війною), схвалюється тими, кому це

вигідно; а насильство, що загрожує статус-кво, визнається неприйнятним та засуджується. Але одне виявлення насильства засуджують практично завжди – це тероризм...» [343, с. 350].

Політологічне бачення тероризму полягає у визначенні політики насильства і страху як засобів досягнення політичних цілей, застосування надмірно жорстоких насильницьких методів у боротьбі за владу. Слід визнати, що у політичному аспекті тероризм є чи не найбільш витребуваним як у практиці соціальної дії, так і в теорії, у наукових розробках, а якщо більш глибоко, то варто визнати, що тероризм народжено саме сферою політики, сферою політичних випробовувань на шляху захоплення влади у неправовий спосіб і спроб (вдалих і невдалих стосовно кінцевої мети) утвердження влади через насилля, страх, залякування. Зауважимо – політологічне бачення тероризму дозволяє розкрити проблему державного тероризму, що вкрай актуально для аналізу політичних режимів, для права національної безпеки.

У правовому вимірі тероризм розглядається, насамперед, як злочинна діяльність, відповідальність за яку настає відповідно до кримінального законодавства. Відтак, у юридичній науці увага зосереджується здебільшого навколо кримінально-правових аспектів протидії тероризму, боротьби з кримінальними правопорушеннями, які мають ознаки тероризму, що поглинається дослідницьким полем кримінології.

Через проблему кримінологічного бачення тероризму та її узагальнення В. Ф. Антипенко виходить до становлення міжнародної кримінології [5, с. 160-165], що заслуговує на увагу для успішного вирішення завдань удосконалення міжнародно-правових засобів протидії тероризму. З позицій кримінології, в національній правовій системі правовий режим протидії тероризму вимагає існування відповідного спеціального законодавчого акту та віднесення до Кримінального кодексу норм щодо кримінальної відповідальності за терористичну діяльність. Саме у такий

спосіб питання протидії тероризму вирішено практично у всіх країнах. Однак зазначена проблема є більш широкою, має свої історичні, соціальні, культурні, психологічні передумови у контексті глобалізації та глобального прогнозування, на чому зосередились Б.Д.Леонов і К.І.Беляков [386].

Попри первинність і водночас важливість кримінологічної характеристики тероризму для юриспруденції досить актуальним є визначення його залежності та водночас віддаленості від права, що своєю чергою потребує узагальнених висновків, формування методологічної основи розробки цієї проблеми для використання отриманих матеріалів у конкретних наукових дослідженнях та у практиці протидії тероризму в межах доктрини права національної безпеки, з визначенням відповідних правових стратегічних комунікацій.

Характеристика тероризму не може бути здійсненою без визначення його інституціональності або ж суб'єктності. Терористичні групи та організації хоча й мають соціальне походження, проте їх протиправна, деструктивна спрямованість стає суттєвою перешкодою для формування стійких інститутів, які є неоднорідними, здебільшого позасистемними, такими, що утворюються, існують та припиняють своє існування в умовах активного протистояння не лише з державними владними інститутами, але й із соціально активними групами самого ж суспільства та з суспільством у цілому. Інституціоналізація тероризму, в тому числі міждержавного або міжнародного тероризму, підкреслює позаправову природу цього соціального явища, тому що діяльним суб'єктам тероризму притаманна виключно протиправна поведінка.

Сферою існування тероризму є публічна сторона суспільного буття, яка не лише має конкретно історичну соціальну межу, але й за певних умов виходить на структурований міжнародний рівень. Більш того, публічність тероризму стає обов'язковим чинником для характеристики цього соціального явища у будь-якій його інституціональній виразності, навіть коли йдеться про поодинокий прояв терористичної поведінки. Поза

публічною сферою тероризм не існує, що варто розглядати його важливою юридичною ознакою. За таких обставин терористична поведінка суб'єкта-одинака є виключно фрагментарною та суттєво не впливає на його (тероризму) онтологічну характеристику, проте в конкретних випадках така діяльність підлягає обов'язковому дослідженню.

Тероризм, як явище суспільного значення, як антиправова соціальна практика, існує виключно в організованій формі, що не обов'язково передбачає діяльність організованих груп, але, як правило, уособлюється діяльністю саме таких груп. Поодинокі самоорганізовані прояви терористичної діяльності є швидше винятком із правила, ніж правилом існування тероризму. Змістовна сторона тероризму проявляється саме в організованій протиправній діяльності, а сутнісна його сторона – у здійсненні насильства з використанням небезпечних і загрозливих форм для досягнення визначеної терористами соціальної мети. Мета терористичної діяльності зводиться до негативних для суспільства цілей, позаяк вони досягаються у злочинний спосіб із порушенням національного та міжнародного законодавства.

Спосіб соціального існування тероризму – терор. Етимологія терору походить з латинської мови та означає страх, жах, а в подальшому в цьому ж значенні термін віднайшов застосування у французькій мові. Саме через рефлексію страху, насильства, жаху та залякування є загальним сприйняття терору в соціальній практиці. Очевидно, що історія суспільного розвитку надає нам можливість оцінити політичний терор через дії найбільш радикальних представників Великої французької революції з подальшим перенесенням актів насильства та залякування у практику соціального й політичного протистояння в Росії, з визначенням ідеологічних представників, які доклали чимало зусиль для обґрунтування дій терористів. Революція і терор є спорідненими за формами, близькими у використанні методів і способів, проте різними за суттю. Революційна боротьба як стан і результат соціального протистояння може уникати актів терору, тобто реалізації

насильства у найбільш жорстоких формах, а тероризм завжди є демонстрацією сили через насильство, жорстокість, завжди містить у собі акти терору, які утворюють його соціальний зміст. Революція підриває та змінює існуючий у суспільстві правопорядок, який перебуває через це у стані кризової критичності. Революція переслідує мету відновлення правопорядку, досягнення соціальної справедливості, проте такі дії у спосіб терору завжди далекі від ідеї справедливості, а отже – від ідеї права.

Досягнута з використанням терору мета революційної діяльності в подальшому є передвісником державного терору, тобто – терору як виразника державної влади, що є, по суті, несумісним з правом, що належить до предметної сфери протидії права національної безпеки.

Отже, тероризм – це протиправна, заснована на застосуванні насильства і жорстокості та усвідомленні страху інституціональна діяльність суб'єктів для досягнення у неправовий спосіб, у супереч національним інтересам, національній і міжнародній безпеці, певної мети публічного значення.

Зрозуміло, що тероризм має ідеологічне наповнення, проте не варто влаштовувати пошуки ідеологічних основ терору серед цінностей загальнолюдського, гуманітарного значення, – ідеологія тероризму немає жодного відношення до захисту національних інтересів. Неприпустима героїзація тероризму, формування толерантного ставлення до терористичної діяльності як до способу вирішення соціальних конфліктів. Конфліктологічні основи тероризму засвідчують його протиправний характер, позаяк вирішення соціальних конфліктів шляхом терору визнається злочином.

Ідеологія тероризму – ідеологія злочинної поведінки, заснованої на використанні жорстокості та насильства, як правило, у крайніх проявах, з метою залякування тяжкими наслідками терористичних дій певних соціальних суб'єктів, або ж необмежене коло осіб, відношення яких до соціального конфлікту може бути навіть нейтральним. Серед потерпілих від тероризму можуть перебувати випадкові, треті особи, які не мають жодного відношення до соціального конфлікту, де застосовується терористична

діяльність. Відтак існують усі підстави для віднесення тероризму не лише до загроз громадській безпеці, що очевидно, але й до загроз національній безпеці.

Тероризм і терор поєднують у собі кримінально-правові та соціально-політичні характеристики. Проте маємо виходити з того, що за своїм змістом терор – це спосіб існування тероризму, його об'єктивація в конкретизованих формах, відповідно до конкретних соціальних умов.

Через виняткову публічність, політичну опосередкованість мети та засобів її досягнення тероризм є особливим видом антиправової соціальної практики, зосередженої навколо вирішення проблем суспільного, публічного значення.

Мета терористичної діяльності може мати полярну оцінку у сприйнятті окремих, стратованих за різними ознаками соціальних груп, що є виразниками різних інтересів, які досить відкрито конфліктують з національними інтересами. Водночас ставлення права до такої мети завжди є негативним через протиправність, суспільну небезпечність та, як правило, тяжкі наслідки, що тягне за собою терористична діяльність. Звідси – телеологія тероризму має чітко виражені злочинні ознаки.

Виділяють різні види тероризму – залежно від ідеологічної складової, від форми терористичної діяльності, інституціональних суб'єктів (акторів) такої діяльності, території поширення тероризму. Класифікація тероризму може бути різною, що важливо для його доктринального сприйняття. Однак сутність тероризму (і на цій обставині варто акцентувати увагу) від належності до тієї чи іншої видової групи не змінюється. У класифікації тероризму, виокремленні груп терористичної діяльності досить часто втрачаються його визначальні якості, більш того – тероризму при цьому можуть надаватися ознаки соціальної діяльності, яка має певне суспільне виправдання, що є несумісним із положеннями права національної безпеки у правовому забезпеченні національної безпеки. Тероризм є антиправовою соціальною практикою, яка не може не засуджуватися та не переслідуватися

правом. Тероризм існує за межею цінностей, які містить у собі право, за межами цінностей, які захищаються та підтримуються правом національної безпеки. Відтак, протиправність тероризму та його онтологічна конфліктність із правом є очевидними.

Тероризм як антиправова соціальна діяльність полягає у вчиненні терористичних актів. Необхідно визнати, що терористичний акт набуває ознак соціальної протиправної дії, яка є злочином. Правова оцінка терористичного акту полягає у його визнанні кримінальним правопорушенням в усіх правових системах. Саме в терористичних актах виявляється сутність тероризму, терористичний акт засвідчує максимальний соціальний деструктивізм тероризму, його соціальну небезпечність, наочно демонструє характер насильства, жорстокість, які безпосередньо спрямовані на забезпечення досягнення визначеної терористами мети.

Протидія тероризму, попередження і припинення терористичних актів вимагає застосування багатьох соціально-виправданих заходів, серед яких чи не найперше місце посідає легальне застосування сили. Тероризм у багатьох випадках стає причиною збройного протистояння, в якому сторонами постають інституціональні утворення терористів та інститути громадянського суспільства, державні інститути (органи державної безпеки, правоохоронні органи, Збройні Сили). За таких обставин протидія тероризму може набувати ознак збройного конфлікту, який кваліфікується як збройний конфлікт неміжнародного характеру.

Власне, боротьба з тероризмом передбачає активну фазу, коли відповідно до встановленого законодавством порядку стосовно терористів застосовуються необхідні сили, засоби і зброя, з наступним припиненням терористичних актів і локалізацією терористичної діяльності. Така діяльність має завжди легітимну основу і визначається у законодавстві як антитерористична або ж контртерористична операція – комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників,

забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності [249]. Унаслідок особливого правового режиму легітимна діяльність правоохоронних органів і Збройних Сил держави щодо протидії тероризму може бути визначена як антитероризм. Антитерористична діяльність (антитероризм) має ураховувати усі фактори, які впливають на виникнення та існування тероризму, проте не менше важливими є конкретні ситуативні чинники, які стосуються підготовки і вчинення терористичних актів, інформація стосовно учасників терористичних груп і стосовно інституціональності суб'єктів терору, відомості про сили і засоби, які застосовуються для демонстрації та проявів терору, зв'язки терористів тощо.

Антитерористична операція проводиться до повної ліквідації терористичної загрози, зруйнування антиправової соціальної практики терору, притягнення терористів до відповідальності або ж, як крайній засіб, – їх фізичне знищення, що антитерористична діяльність у визначений законом спосіб визнає правомірним. В одних випадках антитерористична операція є швидкоплинною, в інших – тривалою, що визначається зазвичай характером терористичної небезпеки, рівнем організації терористичних груп, їх забезпечення зброєю, матеріальною, технічною та інформаційною підтримкою, в тому числі можливістю активної участі у вирішенні цих питань міждержавних терористичних організацій або навіть іноземних держав.

Тероризм руйнує конституційний порядок, знищує конституціоналізм як основу та принцип соціальної організації, соціальної упорядкованості. Саме тому тероризм як антиправова соціальна практика знаходиться поза конституційним полем суспільства і навіть більше – об'єктом протиправної терористичної діяльності тероризму завжди є конституційний порядок, національна безпека. Антиконституційна характеристика тероризму не викликає будь-яких сумнівів і не може бути предметом дискусій. Антиконституційність тероризму стосується не лише окремих

інституціональних соціальних акторів, груп, але й держави, коли йдеться про терор як спосіб управління соціумом за допомогою державного апарату, через застосування системних репресій. Протидія державному тероризму – складне завдання, виконання якого є можливим через задіяння інститутів громадянського суспільства, унаслідок відкритого виступу суспільства проти державної влади, яка культивує терор і втрачає свою легітимність, через використання міждержавних інститутів, можливостей міжнародних організацій. Протидія державному тероризму і боротьба з державним терором кінцевою метою має відновлення конституційного порядку, підпорядкування державного механізму вимогам права, що має наслідком забезпечення національної безпеки.

Водночас міждержавний тероризм, здійснюючи експорт насильства у його збройному оформленні на територію інших держав, які стають об'єктом терористичного посягання, утворює всі умови для виникнення та існування війни в її, так званій, асиметричній або ж гібридній формі. Проте асиметрична або гібридна війна не існує без актів терору [172, с. 16-20]. Ось чому в даному випадку в основі характеристики міжнародного тероризму знаходиться антиправова природа терористичної діяльності, яка містить усі ознаки кримінального правопорушення.

Варто погодитися з досить аргументованою позицією Н. А. Зелінської про політичний характер злочинів, які несе у собі міжнародний тероризм [118, с. 266-267]. Однак із позицій права міжнародний тероризм є антиправовою, злочинною діяльністю, відповідальність за яку передбачається як нормами міжнародного права, так і національним кримінальним законодавством. Важливим убачається відповідність систем національного та міжнародного кримінально-правового реагування стосовно терористичної діяльності. Така однакова правова оцінка має здійснюватися на нормативному і на інституціональному рівнях, а також шляхом формування єдиної правозастосовної практики, у тому числі щодо визначення кримінальних покарань за вчинення кримінальних

правопорушень з ознаками тероризму. Неодмінним для визначення антиправової природи тероризму є застосування норм міжнародного гуманітарного права, відповідно до яких акти терору у збройних конфліктах є неприпустимими та тягнуть за собою не лише відповідальність за національним законодавством тих держав, де мають місце такі випадки, але й міжнародну відповідальність. У цьому аспекті діяльність Міжнародного кримінального суду набуває особливої актуальності. Проте залишається актуальною можливість застосування правових засобів, що містить національна правова система. Такі засоби на основі стратегічних комунікацій національної безпеки визначаються правовим режимом права національної безпеки.

Водночас ефективність застосування тих чи інших правових засобів протидії тероризму всередині держави залежить від узгодженої правом національної безпеки інституційної діяльності національних як правоохоронних органів, так і органів прокуратури.

Звернення до подій 11 вересня 2001 року у США нагадують про національну трагедію, про розрив у національній безпеці великої і нібито надійно захищеної держави, якою вважались США. Юрген Габермас, як ніхто інший, вірно відзначив: «Терористи не лише фізично знищили найвищі хмарочоси Манхеттена, вони зруйнували ікону в іконостасі свідомості американської нації. Лише у патріотичному злеті можна пережити ті почуття, до яких спонукав цей силует Манхеттена, це втілення економічної сили і волі до майбутнього в уяві усього народу» [340, с. 12-13]. Найнебезпечніша терористична атака засвідчила про проблеми у забезпеченні національної безпеки і міжнародної безпеки, про проблеми ефективності права національної безпеки і права міжнародної безпеки, що зумовило інше реагування на терористичні виклики, застосування тих інститутів і у той спосіб, які не в усіх випадках визначалися раніше національним і міжнародним правом, а подекуди й не відповідають праву. Сучасне міжнародне право, на думку М. Ю. Черкеса, має новий відлік, який

розпочинається саме з дати цієї терористичної атаки, жорстокого прояву міжнародного тероризму [180, с. 5-14].

Можна стверджувати, що сучасне право національної безпеки також має свій відлік від тієї ж дати, а модернізація права національної безпеки України відбулася з початку анексії Російською Федерацією Криму та агресії проти України, в тому числі з використанням терористичних антиправових практик, що обумовило проведення Україною антитерористичної операції на сході держави [270].

Право національної безпеки, діючи в системі правового забезпечення національної безпеки, відіграє важливу роль провідника, реалізуючи функції регулювання, охорони, здійснюючи правове прогнозування та попередження негативних для національних інтересів наслідків, забезпечуючи нормативно-правове інформування та, насамкінець, виконуючи незамінну функцію правового забезпечення національної безпеки, що суттєво актуалізовано в умовах глобалізаційних змін і кризи світового правопорядку.

5.3. Право національної безпеки і міжнародно-правові засоби захисту національних інтересів України в умовах кризи системи міжнародної безпеки

Право національної безпеки особливо відчутно реагує на зміни в системах колективної міжнародної та регіональної безпеки. В умовах надійності, стабільності та функціональності таких систем безпеки право національної безпеки зорієнтовано насамперед на забезпечення превентивної, прогностичної та інформаційної функцій за мінімальної участі щодо виконання інших функцій, зокрема охоронної функції. Надзвичайні режими як різновиди правового режиму права національної безпеки залишаються, як правило, неактивними за умов стабільності системи колективної міжнародної безпеки. Проте сьогодні ситуація виглядає інакше. Система колективної міжнародної безпеки перебуває у стані кризи. Доводиться констатувати, що «...криза існуючої та невизначеність засад нової системи міжнародної

безпеки, розмивання системи міжнародних угод у галузі стратегічної стабільності, послаблення ролі міжнародних безпекових інструментів – усе це в комплексі з недосконалою системою міжнародного права уможливорює безкарне застосування сили на міжнародній арені для реалізації власних інтересів. Повернення до права сили у міжнародних відносинах означає посилення ризиків колапсу міжнародної системи безпеки, що матиме наслідком подальше неконтрольоване наростання загроз» [304, с. 446].

Науковці Національного інституту стратегічних досліджень унаслідок аналізу стану міжнародної безпеки на Близькосхідно-Чорноморському світовому просторі дійшли висновку, що міжнародне безпекове середовище перебуває у стані глибокої системної кризи, сутність якої полягає у руйнуванні засад світового ладу, сформованого після Другої світової війни та закріпленого у Статуті ООН, Гельсінкському Заключному Акті та в базових документах інших міжнародних організацій, підтвердженого численними угодами дво- та багатостороннього характеру; криза міжнародної безпеки спровокована тим фактом, що один із ключових елементів міжнародної та європейської безпеки – Російська Федерація, яка як постійний член РБ ООН взяла на себе відповідальність за підтримання миру і стабільності у європейському регіоні та у глобальному світі, відкрито пішла на порушення міжнародного права і загальних принципів світового порядку; Російська анексія Криму у 2014 р. та подальша агресія РФ на Сході України, із застосуванням як регулярних російських військ, так і методів ведення проксі-війни за допомогою місцевих формувань, спричинили виникнення гарячої точки на східному кордоні ЄС; агресія Росії порушила військовий баланс сил на континенті, вплинула на зміну конфігурацій, що склалися після холодної війни; порушенням РФ базових міжнародно-правових принципів запущено процес руйнування системи європейської та трансатлантичної безпеки [140].

Чи існують підстави для спростування такого висновку? Ані фактичних, ані юридичних, ані доктринальних підстав для спростування висновку про кризу міжнародної безпеки внаслідок порушення норм міжнародного права

Російською Федерацією у міжнародних відносинах із Україною не існує. О. О. Мережко провів ретельне дослідження російської міжнародно-правової доктрини з приводу анексії Криму, виявив розбіжності та невідповідність позицій російських науковців не лише в оцінці фактичних подій, а й у застосуванні норм і принципів міжнародного права, відзначив необхідність уважного ставлення до рішень і висновків з приводу дій Російської Федерації в Криму, які містять міжнародно-правові документи ООН, Ради Європи й ОБСЄ та які свідчать про порушення діями Російської Федерації суверенітету і територіальної цілісності України [186]. Достатньо звернутися до однієї з останніх Резолюцій Генеральної асамблеї ООН, яка стосується агресії Росії щодо України – Резолюції A/73/ L.47 від 5 грудня 2018 року «Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, України, а також районів Чорного та Азовського морів». Резолюція містить таку міжнародно-правову оцінку і рішення з приводу агресії РФ щодо України: «Генеральна Асамблея, посилаючись на Статут Організації Об'єднаних Націй, в якому, зокрема, йдеться про те, що всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються у їхніх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним із цілями Організації Об'єднаних Націй, посилаючись також на свою резолюцію 68/262 від 27 березня 2014 року про територіальну цілісність України, в якій підтверджується прихильність Генеральної Асамблеї суверенітету, політичній незалежності, єдності і територіальній цілісності України в її міжнародно визнаних кордонах, посилаючись далі на свої резолюції 71/205 і 72/190 про становище в галузі прав людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, Україна, від 19 грудня 2016 року та 19 грудня 2017 року, відповідно, засуджуючи триваючу тимчасову окупацію Російською Федерацією частини території України, а саме Автономної Республіки Крим та міста Севастополь (далі «Крим»), і підтверджуючи невизнання її анексії, нагадуючи, що тимчасова окупація Криму та загроза силою або її

застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності України Російською Федерацією суперечить зобов'язанням, узятим у відповідності до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум) від 5 грудня 1994 року, в якому, зокрема, було підтверджено зобов'язання поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України, підтримуючи прагнення України дотримуватися міжнародного права в її зусиллях по припиненню тимчасової російської окупації Криму,

1) підкреслює, що присутність російських військ у Криму суперечить національному суверенітету, політичній незалежності та територіальній цілісності України і підриває безпеку і стабільність сусідніх держав і європейського регіону; 2) висловлює свою серйозну стурбованість з приводу прогресуючої мілітаризації Криму Російською Федерацією як державою, що є окупантом, а також висловлює стурбованість повідомленнями про триваючу дестабілізацію обстановки в Криму внаслідок поставок Російською Федерацією систем озброєнь, включаючи літаки і ракети, які здатні нести ядерну зброю, зброю і боєприпаси та направлення нею військового персоналу на територію України, і настійно закликає Російську Федерацію припинити таку діяльність; 3) висловлює свою стурбованість у зв'язку з проведенням у Криму численних військових навчань російських збройних сил, що може підірвати регіональну безпеку і тягне за собою значні довгострокові негативні екологічні наслідки в регіоні; 4) висловлює також свою заклопотаність у зв'язку з триваючими діями Російської Федерації у районах Чорного моря, що оточують Крим, і в Азовському морі, включаючи їх мілітаризацію, які створюють додаткові загрози для України і підривають стабільність більш широкого регіону; 5) висловлює свою найсерйознішу стурбованість небезпечним наростанням напруженості і невиправданим застосуванням сили Російською Федерацією проти України, в тому числі проти трьох кораблів Військово-морських сил України, а саме «Бердянськ», «Нікополь» і буксира «Яна Капу», 25 листопада

2018 року в Чорному морі, а також серйозним пораненням кількох членів їхніх екіпажів, закликає Російську Федерацію беззастережно і невідкладно звільнити кораблі, їхні екіпажі і обладнання та закликає також проявляти максимальну стриманість з метою негайної деескалації ситуації; 6) закликає Російську Федерацію утримуватися від перешкоджання законному здійсненню навігаційних прав і свобод у Чорному і Азовському морях і Керченській протоці, відповідно до застосовуваних міжнародним правом, зокрема положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року; 7) засуджує будівництво і відкриття Російською Федерацією мосту через Керченську протоку між Російською Федерацією і тимчасово окупованим Кримом, що сприяє подальшій мілітаризації Криму, і засуджує також зростаючу військову присутність Російської Федерації в районах Чорного і Азовського морів, у тому числі в Керченській протоці, і утиски Російською Федерацією комерційних суден і обмеження міжнародного судноплавства там; 8) настійно закликає Російську Федерацію як окупуючу державу вивести свої Збройні Сили з Криму і негайно припинити тимчасову окупацію території України [294].

Реагування Російської Федерації на зазначену Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН засвідчує подальше системне невиконання норм і принципів міжнародного права та демонструє вибір силового вирішення конфлікту, визваного агресією проти України, на свою користь. Російська Федерація не лише демонструє неповагу до основних принципів міжнародного права, які в загальнотеоретичному аспекті можна розглядати серед основоположних принципів співіснування держав у світовому порядку, але й грубо порушує такі принципи, звертаючись до більш ніж неприйнятних аргументів.

Проте криза системи міжнародної безпеки виявляється не лише в агресивних діях Російської Федерації стосовно України, хоча на сьогодні зазначену міжнародно-правову проблему слід розглядати важливим чинником міжнародної безпеки. Загострення міжнародних відносин, численні та системні міжнародно-правові порушення відбуваються на

Близькому Сході та у Північній Африці, де зіткнення національних інтересів різних соціетальних акторів призвели до триваючих збройних конфліктів.

Важливе значення для оцінки причин і стану кризи системи міжнародної безпеки в умовах агресії Російської Федерації стосовно України має ґрунтовне дослідження міжнародного права у відносинах України та Російської Федерації А. В. Задорожнім. На обґрунтовану аналізом фактичних подій і нормативними матеріалами міжнародного права думку вченого, Російська Федерація упродовж 2013–2016 рр. грубо порушила у відносинах із Україною всі обов'язки, передбачені принципами суверенної рівності та невтручання у внутрішні справи; агресією РФ порушено положення майже 400 міждержавних, міжурядових і міжвідомчих договорів, Російська Федерація порушила ключові зобов'язання перед Україною щодо мирного розв'язання спорів, закріплені універсальними, регіональними, двосторонніми договорами, у зв'язку з чим зруйновано сучасну систему міжнародного права і міжнародного правопорядку, що має глобальне значення і потребує належного застосування світовою спільнотою засобів, передбачених міжнародним правом для його порушників, спрямованих на припинення протиправних дій із наданням гарантій їх не повторення, повернення ситуації до первинного стану (наскільки це можливо), з компенсацією шкоди від протиправних дій, а також притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, винних у злочинах агресії, воєнних злочинах і злочинах проти людяності [110, с. 346-347].

В умовах кризи системи міжнародної безпеки держави, які зазнають агресивних дій, суверенітет і територіальна цілісність яких порушуються (а такою державою є Україна в умовах агресії Російської Федерації), не можуть і не повинні залишатися наодинці у протистоянні з агресором, із державою, що порушує міжнародний правопорядок. Звичайно, міжнародно-правові механізми захисту національних інтересів можна використовувати у тих випадках, коли порушення суверенних прав держави іншими державами або ж іншою державою не залишає сумнівів у правильності таких способів

захисту. Проте звернення до міжнародно-правових інститутів захисту національних інтересів жодним чином не впливає на необхідність реалізації права на самооборону, яке також підтверджено міжнародним правом та яке кореспондує положенням права національної безпеки, що в сукупності та в єдності з міжнародно-правовим механізмом захисту має забезпечити ефективність протидії агресії, а у більш широкому контексті – стабілізувати систему міжнародної безпеки.

Для протистояння агресії Російської Федерації Україна застосувала передбачені правом національної безпеки засоби захисту. Так, відповідно до положень Конституції України і в межах, визначених Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [259], Указом Президента України [283], затвердженим прийнятим Верховною Радою України відповідним Законом [254] було оголошено 17 березня 2014 року та у подальшому проведено часткову мобілізацію. З 14 квітня 2014 року з метою ліквідації терористичної загрози і діяльності підтримуваних та організованих Російською Федерацією незаконних збройних формувань на території Донецької та Луганської областей Указом Президента України [270] введено у дію рішення Ради національної безпеки й оборони України про заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України, розпочато проведення антитерористичної операції. З 30 квітня 2018 року організаційна форма антитерористичної операції змінена, Указом Президента України введено у дію Рішення Ради національної безпеки й оборони України «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях» [275], проведення заходів щодо подолання терористичної загрози визначено Операцією об'єднаних сил із покладенням керівництва на Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил України. До видання Президентом України зазначеного Указу, Верховною Радою України прийнято Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», преамбула

якого ґрунтується на положеннях норм і принципів міжнародного права з посиланням на рішення і висновки, які містяться у відповідних резолюціях Генеральної асамблеї ООН на підтримку територіальної цілісності України [263]. Преамбула вказаного закону заслуговує на увагу, оскільки містить стратегічні положення про позицію України стосовно сепаратистських дій, терористичної діяльності, а також агресії Російської Федерації, які призвели до порушення суверенітету і територіальної цілісності України, до порушення прав людини внаслідок агресії, а також підтверджує концепцію захисту національних інтересів держави у спосіб узгодження дій та засобів національного права (права національної безпеки) і міжнародного права.

Звернемося до тексту Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» і зосередимо увагу на обґрунтуванні положень цього закону нормами міжнародного права, як це здійснено органом законодавчої влади у прийнятому Законі. «Верховна Рада України, – зазначається у преамбулі вказаного Закону, – прийняла Закон з метою визначення особливостей державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, ґрунтуючись на Декларації про державний суверенітет України та Конституції України, керуючись Статутом Організації Об'єднаних Націй та Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 року, Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 року, виходячи з того, що відповідно до пунктів «а», «b», «с», «d» та «g» ст. 3 Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 року, застосування Російською Федерацією збройної сили проти України становить злочин збройної агресії та грубо порушує Меморандум про

гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 року та Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 року, констатуючи, що у світлі положень IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатка до неї, Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року, Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року та Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, одним із наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України стала тимчасова окупація частини території України, виходячи з положень Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй "Про територіальну цілісність України" від 27 березня 2014 року № 68/262, які підкреслюють нелегітимність проведення в Автономній Республіці Крим референдуму та закликають міжнародне співтовариство не визнавати будь-яку зміну статусу Автономної Республіки Крим і міста Севастополя на основі результатів зазначеного референдуму, беручи до уваги резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Стан справ у сфері прав людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)» від 19 грудня 2016 року № 71/205 та від 19 грудня 2017 року № 72/190, які визнають Автономну Республіку Крим та місто Севастополь територією, тимчасово окупованою Російською Федерацією» [263].

Зазначені програмні висновки стосовно оцінки порушень суверенних прав України Російською Федерацією внаслідок анексії Криму та здійснення окупації частини районів Донецької й Луганської областей мають фактологічне та юридичне значення та обґрунтовуються як положеннями норм права національної безпеки, що містить національне законодавство, так і міжнародно-правовими нормами.

Україна використала своє право на самооборону і здійснила заходи для захисту від агресії. Проте такі заходи не дозволили, і наразі не дозволяють забезпечити у повному обсязі територіальну цілісність держави, оскільки анексія Криму продовжується, а в окремих районах Донецької та Луганської областей за участю Російської Федерації створені та діють незаконні, так звані Донецька і Луганська народні республіки, які є по суті сепаратистськими утвореннями не лише відповідно до національного права, а й відповідно до норм міжнародного права [334, с. 653-743]. Тут варто посплатися на обґрунтовані та вірні наукові позиції А. В. Задорожного, Т. Р. Короткого і Н. В. Хендель стосовно статусу сепаратистських утворень «ДНР» і «ЛНР», оскільки висловлені позиції ґрунтуються як на положеннях національного законодавства України, так і, насамперед, на положеннях Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй. Науковці зазначають: «У Декларації окремо звертається увага, що принцип рівноправності і самовизначення народів не спрямований проти територіальної цілісності держав і не заохочує сепаратизм і сецесію. Зокрема, в п.п. 7, 8 відповідного розділу Декларації про принципи міжнародного права підкреслюється: “Ніщо в наведених вище пунктах не повинно тлумачитися як будь-які дії, що санкціонують або заохочують та які вели б до розчленування або до часткового або повного порушення територіальної цілісності або політичної єдності суверенних і незалежних держав, які дотримуються у своїх діях принципу рівноправності й самовизначення народів, як цей принцип викладений вище, і внаслідок цього мають уряд, що представляє незалежно від раси, віросповідання чи кольору шкіри весь народ, що проживає на даній території”» [334, с. 709].

Україна продовжує використовувати засоби міжнародно-правового механізму забезпечення національної безпеки. Міжнародно-правові засоби захисту національних інтересів держави, що зазнала агресії з боку іншої держави або ж держав, визначаються фактичними обставинами

міжнародного правопорушення (міжнародних правопорушень) і засновуються на можливостях, визначених міжнародним правом. А. В. Задорожній вбачає можливим застосовувати щодо Російської Федерації, як порушника норм і принципів міжнародного права у відносинах із Україною, такі міжнародно-правові засоби реагування, які по суті й є міжнародно-правовими засобами захисту порушених національних інтересів України: розв'язання проблеми участі агресора в роботі Ради Безпеки ООН; визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду, інших міжнародних судових органів і притягнення до кримінальної відповідальності винних у злочинах, що супроводжують агресію РФ проти України; ініціювання розгляду спорів у Міжнародному суді ООН; арбітражний процес відповідно до Конвенції Об'єднаних Націй з морського права 1982 року; звернення до Європейського суду з прав людини; звернення українських державних і приватних юридичних осіб до міжнародних арбітражних механізмів щодо відшкодування заподіяних РФ матеріальних збитків; застосування до РФ санкцій як визнаного у міжнародному праві механізму притягнення до відповідальності за правопорушення [110, с. 346-347]. Можна погодитися з такою позицією, зважаючи, що ініціатива у захисті національних інтересів міжнародно-правовими засобами виходить від держави, яка потребує захисту, і такі засоби не можуть бути реалізовані без активної участі держави, що зазнала агресії та суверенні права якої порушено іншою державою. Виявляється також важливим у застосуванні засобів захисту національних інтересів прогнозування поведінки держави, яка порушує норми міжнародного права, використання методу прогнозування (методу Дельфі) не лише стосовно вжиття заходів забезпечення, до прикладу, воєнної безпеки, енергетичної безпеки під час конфлікту, обумовленого агресією, а й стосовно вжиття інших визначених міжнародним правом заходів, які є необхідними і можливими, на чому акцентують увагу Т. Р. Короткий і Н. В. Хендель та зауважують, що здійснюючи захист від агресії, «...наша держава воює на всіх фронтах – військовому, політичному,

міжнародному, економічному, гуманітарному – за правилами, нав'язаними противником. За винятком Революції Гідності, де ініціатива належала народу України, в інших двох ситуаціях – окупації і анексії Криму та підтримки сепаратистів на сході України, агресивних діях Російської Федерації втрата ініціативи України» [151]. Така втрата ініціативи може бути обумовлена різними обставинами та чинниками, але головними серед них залишаються неефективність інституційної складової системи правового забезпечення національної безпеки, спроможність якісно та оперативно вживати заходів щодо захисту національних інтересів відповідно до визначених у національному законодавстві повноважень та згідно з міжнародно-правовою компетенцією.

Україна подала до Міжнародного Суду ООН позов до Російської Федерації про порушення міжнародних конвенцій про боротьбу з фінансуванням тероризму і про ліквідацію расової дискримінації 16 січня 2017 року, тобто майже через три роки від початку агресії. Дійсно, такий позов має свої особливості, складність аргументації та надання доказів на підтвердження позовних вимог потребують ретельного опрацювання матеріалів, обсяг яких із урахуванням фактичних обставин порушень і характеру позову є значним. Міжнародний Суд ООН вирішив, що володіє юрисдикцією для розгляду поданого Україною до Росії позову щодо порушення Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму і щодо порушення Конвенції про ліквідацію расової дискримінації [368]. Практика свідчить про тривалі строки розгляду справ Міжнародним Судом ООН. Так, прийняття рішення про юрисдикцію у справі за позовом України до Російської Федерації відбулося 8 листопада 2019 року, тобто через більше ніж дворічний строк після подання такого позову до суду. Проте навіть не це є визначальним, важливо, що Міжнародний Суд ООН як інститут міжнародної юрисдикції прийняв справу до слухання, але важливими будуть як рішення Міжнародного Суду ООН по суті справи, так і його виконання для захисту порушених національних інтересів України у випадку

задоволення позову. Міжнародне правосуддя має свої особливості, які необхідно урахувати, оскільки процесуальні складнощі розгляду і прийняття рішень визначаються ще більшими складнощами у виконанні таких рішень. Але держава, що вважає свої суверенні права порушеними, не може не використовувати можливості міжнародного правосуддя, а тому позов України проти Російської Федерації, який перебуває на розгляді в Міжнародному Суді ООН, є підтвердженням застосування міжнародно-правових засобів захисту національних інтересів.

4 вересня 2016 року Україна звернулася до Міжнародного трибуналу ООН з морського права (Постійної палати третейського суду в Гаазі) з позовом проти РФ щодо порушення нею Конвенції ООН з морського права і просила суд підтвердити права України в Чорному й Азовському морях і в Керченській протоці як прибережної держави. 19 лютого 2018 року відповідно до процедури Україна подала необхідний пакет доказів (меморандум) щодо порушення прав Росією, яка своєю чергою не визнає юрисдикції суду щодо розгляду порушеного Україною питання. Особливістю цієї справи є визнання права України як прибережної держави в умовах анексії Криму Російською Федерацією. Позов прийнято до розгляду Постійною палатою третейського суду в Гаазі у межах компетенції морського арбітражу.

Непростою для правової оцінки та застосування міжнародного права є ситуація, що склалася внаслідок агресії Російської Федерації в Азовському морі та Керченській протоці [150]. Відносини України і Росії стосовно використання Азовського моря і Керченської протоки були урегульовані двостороннім Договором про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 2003 р., із визнанням тимчасового статусу внутрішніх вод і з необхідністю делімітації державного кордону, яку з часу укладення договору не було здійснено з причин, що стосувалися поведінки Російської Федерації. Складнощі захисту національних інтересів України в Азовському морі та в Керченській протоці обумовлені агресією Росії та

порушенням нею норм міжнародного права, проте аналіз умов Договору 2003 року і дій щодо виконання його умов дають підстави стверджувати про невжиття усіх заходів на основі положень національного права для вирішення цього питання та забезпечення національної безпеки держави в попередній період, у тому числі після підписання договору. Наразі з урахуванням анексії Криму Російська Федерація фактично здійснює контроль за Керченською протокою та водами Азовського моря, суттєво порушуючи права України, що виявилось в акті агресії – захопленні трьох військових кораблів України та військовослужбовців зі складу екіпажів. Україна попри певні заходи, відповідно до національного права, застосувала міжнародно-правові засоби щодо розгляду питання Генеральною асамблеєю ООН і прийняття відповідного рішення, а також звернулася до Міжнародного трибуналу ООН з морського права, який 29 травня 2019 року зобов'язав Росію повернути Україні захоплені кораблі й військовополонених – військовослужбовців екіпажів цих кораблів. Росія не виконала наказу Міжнародного трибуналу відповідно до порядку та у визначений міжнародним судовим органом строк, проте на підставі домовленості про обмін полоненими спочатку були повернуті захоплені в полон військовослужбовці, а згодом – військові кораблі. Розгляд спору між Україною і Росією в Міжнародному трибуналі ООН з морського права має суттєве значення для міжнародно-правової оцінки та для захисту національних інтересів України у Чорному морі, зокрема щодо використання Керченської протоки. Однак питання строків розгляду, попри важливість визнання юрисдикції, та виконання рішення Міжнародного трибуналу з морського права залишаються питаннями ефективності захисту національних інтересів і забезпечення національної безпеки України.

Міжнародним правом визначаються певні обмеження стосовно можливості застосування, відповідно до національного законодавства, тобто відповідно до права національної безпеки, засобів захисту національних інтересів від агресії або ж в інших випадках. Такими обмеженнями

є забезпечення прав людини й основоположних свобод, визначених Міжнародним пактом про громадянські й політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, відступ від яких може мати тимчасовий характер і передбачає певну процедуру. Саме з урахуванням положень міжнародно-правових вимог під час проведення антитерористичної операції на сході України, під час відсічі агресії Російської Федерації, до національного законодавства України було внесено відповідні зміни, про які Верховна Рада України, виконуючи положення міжнародного права, заявила в офіційній заяві, з повідомленням про таке рішення Генерального секретаря ООН [255]. Узгодження національного законодавства (що приймається державою відповідно до необхідності захисту національних інтересів і забезпечення національної безпеки) з міжнародно-правовими нормами стосовно питань, які стосуються прав людини та основоположних свобод, є досить складним процесом, і не в усіх випадках інституційне сприйняття такої вимоги виконується досконало, на що звертають увагу науковці [156, с. 75-78].

В умовах кризи системи міжнародної безпеки право національної безпеки знаходить свій розвиток в узгодженні нормативно-правових положень та інституційної діяльності з міжнародним правом, використовує міжнародно-правові засоби захисту національних інтересів, підтверджуючи власну соціальну цінність як регулятора суспільних відносин, стратегічних комунікацій у сфері національної безпеки за умов виконання міжнародних зобов'язань держави, додержання прав людини і основоположних свобод.

5.4. Концепти права національної безпеки та військового права в умовах глобалізаційних трансформацій

Глобалізаційні зміни у світі, криза світового правопорядку і системи міжнародної безпеки мають своїм наслідком визначення та розуміння національної безпеки насамперед як воєнної безпеки. Потенційні та реальні загрози для окремих держав трансформуються в єдиний комплекс,

де загрози воєнного характеру набувають відчутного і першочергового значення. Вказаний процес актуалізується з огляду на стан багатополярності світового порядку, в якому важко визначити центри впливу на забезпечення національної безпеки у воєнній сфері, спрогнозувати і попередити загрози суверенітету, територіальній цілісності й недоторканності держав. Актуалізація проблем воєнної безпеки як національної безпеки має тенденцію до посилення в сучасному світі, де відносини характеризуються етатистським егоцентризмом тих держав, які визначають світовий правопорядок. Варто погодитися з тим, що перспектива вирішення проблем національної безпеки все більше буде залежати від можливості держави протистояти воєнним загрозам, які виникатимуть не лише і не стільки через розбіжності зовнішньополітичних інтересів, а через відверте бажання в геополітичному баченні світового порядку вирішити проблеми за рахунок держав, менш захищених від загроз національній безпеці. Під інерцією геополітичних трансформацій мінливість картини світу призводитиме до змін у ставленні держав до забезпечення міжнародної безпеки, а ще більшою мірою – до забезпечення національної безпеки. Отже, центральною проблемою у правовому забезпеченні національної безпеки в умовах глобалізаційних трансформацій необхідно розглядати єдність і взаємодію права національної безпеки та військового права.

Процеси глобалізаційних змін, системне реформування сектору безпеки й оборони, яке здійснюється в умовах кризи світового правопорядку, вирішення практичних питань забезпечення захисту конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності від збройної агресії визначають актуальність і необхідність вирішення теоретико-прикладних питань єдності та взаємодії права національної безпеки і військового права України. Концептуальні питання права національної безпеки України в сучасних умовах можуть бути вирішені лише у поєднанні з вирішенням нагальних проблем військового права, які упродовж тривалого часу не знайшли ґрунтового наукового розвитку ні в юриспруденції, ні серед напрямків

військових наукових досліджень, у тому числі стосовно забезпечення воєнної безпеки, що підтверджує загальний висновок про відсутність належної уваги правовим проблемам національної безпеки.

Наука, звісно, не може обмежуватися окремими предметними напрямками у розробці та вирішенні системних, комплексних проблем, якими постають право національної безпеки і військове право. Натомість наукові розробки потребують спеціалізації, що обумовлено особливостями об'єктів дослідження та їхніми характеристиками, а тому така спеціалізація стосовно права національної безпеки і військового права є цілком зрозумілою.

Поєднання загальних підходів до дослідження права національної безпеки і військового права зі спеціалізацією у вирішенні завдань дослідження дозволяє вийти на системний і такий, що забезпечує досягнення мети, підхід. Власне, це стосується не лише наукових розробок, а загалом вирішення проблем права національної безпеки і військового права у їхньому нормативному, інституційному та організаційному значенні або ж оформленні [50].

Предметна область права національної безпеки є більш широкою по відношенню до військового права та охоплює усі суспільні відносини, соціальні комунікації, які існують у сфері національної безпеки й оборони (стратегічні комунікації), із виокремленням, як було зазначено, певних різновидів для вирішення більш конкретних завдань забезпечення безпеки життєдіяльності людини, існування суспільства і держави.

Не лише стратегічні комунікації належать до предметної сфери права національної безпеки. Визначений значний масив законодавства, нормативно-правових актів, правозастосовна практика, а також інституційні та організаційні елементи або ж складові правотворчості й правозастосування, які знаходять конкретизацію у певних галузях, у тому числі у воєнній сфері суспільства, правова доктрина у цій сфері належать до предмета права національної безпеки, на чому акцентувалася увага.

Емпіричну основу права національної безпеки, як встановлено, складає вся сукупність складних і важливих для сьогодення соціальних чинників, що забезпечують безпеку людини, суспільства і держави в умовах глобалізаційних процесів. Проте виявляється і більш раціональна предметна сфера права національної безпеки, яка у своїй основі містить ті соціальні комунікації, що стосуються безпосередньо забезпечення стану захищеності людини, суспільства й держави від потенційних і реальних загроз національним інтересам, а саме – забезпечення захисту суверенітету, територіальної цілісності, збереження конституційного ладу держави. Запропонований підхід, за якого стає можливим відійти від абстрактного бачення правового змісту національної безпеки, тобто права національної безпеки, дозволяє зосередитися, але не виключно, на вирішенні проблем правового забезпечення основ національної безпеки, до яких належить невирішена наразі проблема воєнної безпеки України, що виявляється достатньо актуальним в умовах сьогодення.

Правовою доктриною військове право розглядається як галузь права – система визначених і санкціонованих державою норм, які встановлюють правила поведінки та здійснюють правове регулювання суспільних відносин у воєнній сфері, у сферах оборони і військового будівництва з метою забезпечення воєнної безпеки [34].

На відміну від стратегічних комунікацій національної безпеки, у воєнній сфері виокремлюються суспільні відносини, які є військовими та військово-цивільними публічними відносинами, що обумовлено характером військової діяльності, спрямованої на захист суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності держави. Метою військової діяльності є забезпечення воєнної безпеки, тобто захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз. Така мета розглядається у праві національної безпеки як один із телеологічних напрямків, вкрай актуальний і визначальний.

Важливою обставиною, яка вказує на характер суспільних відносин у воєнній сфері, у сферах оборони і військового будівництва, тобто тих суспільних відносин, які становлять предмет військового права, є військова служба. Військова служба утворює певне соціальне середовище, де відбуваються усі процеси людської діяльності, спрямованої на досягнення воєнної безпеки суспільства, забезпечення обороноздатності держави. Право національної безпеки покликане підтримувати соціальну значущість військової служби в комунікаціях між державою, суспільством і людиною, суб'єктність якої встановлює правовий статус військовослужбовців. Адже правова природа військової служби полягає в публічній діяльності визначеної законодавством соціальної групи осіб, які мають спеціальний правовий статус і є військовослужбовцями, щодо захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України. Така публічна діяльність військовослужбовців здійснюється у встановлених законодавством організаційно-правових формах і порядку.

Військове право у своєму телеологічному значенні обґрунтовується соціально-необхідним замовленням щодо забезпечення національної безпеки у воєнній сфері суспільства. Саме в цьому необхідно вбачати природу військового права, що затверджується особливою організаційно-правовою формою соціально-необхідної суспільної діяльності, якою є військова служба. Натомість, поєднання нормативної та ціннісної складової військового права утворює його аксіологічний центр, яким і є воєнна безпека.

Розглядаючи генезис військових і військово-цивільних відносин, соціальних комунікацій у воєнній сфері, а також відповідних комунікацій у сфері національної безпеки, їх виникнення, існування та припинення, беззаперечним є висновок, що попри наявність матеріальних і юридичних фактових складових, існування таких відносин обумовлено відповідними нормами права, однак походження норм права у сфері національної безпеки й у воєнній сфері може бути різним.

Річ у тім, що військове право демонструє нерозривний зв'язок із державою, що також (але все ж меншою мірою) є характерним для права національної безпеки. Існування військово-правових приписів обумовлено правотворчою діяльністю держави, що визначається виконанням виключно державою важливої зовнішньої функції оборони, забезпечення воєнної безпеки. Військово-правовий примус виходить лише від держави, його легітимність в умовах здійснення демократичного цивільного контролю забезпечується нормами військового права. Право національної безпеки транслює дещо іншу модель взаємовідносин із державою, на чому акцентувалася увага, залишаючи більш значний простір для права.

На відміну від системи права національної безпеки, військове право утворює систему, яка характеризується більш чіткими лінійними ознаками. В основі структури військового права – конкретизація предмета правового регулювання, виокремлення певної системної групи однорідних військових, військово-цивільних відносин [63, с. 12-13], а також – особливості метода, тобто способів і засобів правового регулювання для досягнення визначеної мети. Таким є правовий режим військового права, відмінний у своїх особливостях від правового режиму, що засновує право національної безпеки. Водночас правовий режим військового права і правовий режим права національної безпеки передбачають спільний центр, яким є мета – воєнна безпека – визначальна для військового права і необхідна для права національної безпеки.

Окрім іншого, особливістю права національної безпеки та військового права України необхідно розглядати вплив на формування і функціонування цих галузей права інших публічних галузей системи права України, якими є насамперед конституційне, адміністративне право. Водночас компонентами або ж складовими системи військового права можна розглядати інститути права: військової служби; воєнної безпеки й оборони; бойової підготовки і застосування військ (військово-оперативне (операційне) право); мобілізаційної підготовки та мобілізації; військового управління; гарнізонної

та внутрішньої служби військ; бойового чергування і спеціальних видів служби; тилового забезпечення військ; соціального захисту військовослужбовців; військово-дисциплінарного права. Унаслідок особливостей, визначених предметом правового регулювання, виділяються такі міжгалузеві утворення військового права, як військово-адміністративне право та військово-кримінальне право. Міжнародне гуманітарне право, безумовно, взаємодіє не лише з правом національної безпеки, але й із військовим правом, та здійснює вплив на його формування. Такий вплив особливо позначається на інститутах права воєнної безпеки й оборони, бойової підготовки та застосування військ (військово-оперативне (операційне) право).

Законодавство про національну безпеку і військове законодавство становлять самостійні галузі законодавства та розглядаються правовою доктриною в контексті джерел, зовнішньої форми існування військового права та права національної безпеки. Наразі важливим є як здійснення наукових розробок, так і проведення практичних заходів, реалізація завдань щодо правової конвергенції нормативів і стандартів країн – членів НАТО до національного законодавства.

Право національної безпеки і військове право, про що вже йшлося, поєднуються у спільному організаційному та інституційному забезпеченні національної безпеки у воєнній сфері.

Становлення і розвиток системи воєнної безпеки України характеризується активним впливом на цей процес усіх складових національної правової системи з визначенням особливостей, яких вимагає військова і військово-цивільна діяльність щодо забезпечення воєнної безпеки.

Правовий вплив на систему воєнної безпеки, як і на складну систему національної безпеки, немає і не повинен мати певної межі, визначених заздалегідь тих чи інших груп суспільних відносин, які виникають та існують у зв'язку з діяльністю щодо забезпечення національної безпеки. Адже

військова і військово-цивільна діяльність потребують жорсткого нормативно-правового регулювання [167, с. 5-8] для збереження внутрішньої стійкості, функціональності та визначення можливостей, у тому числі щодо застосування воєнного потенціалу в збройних конфліктах, для попередження та усунення воєнних загроз.

У системі воєнної безпеки існують численні різнорівневі військові та військово-цивільні комунікації, відносини, які об'єктивно підлягають правовому регулюванню, приведенню в системну єдність, що забезпечує право. Відтак право, охоплюючи сферу національної безпеки, існує у воєнній сфері, набуваючи тих специфічних ознак і характеристик, які є необхідними для досягнення насамперед стану воєнної безпеки, для ефективного функціонування системи воєнної безпеки.

Усі проблемні аспекти становлення й розвитку національної безпеки і системи воєнної безпеки України показово відбилися на формуванні та розвитку не лише доктрини права національної безпеки, але й військово-правової доктрини. Від популістського, здебільшого пацифістського підходу до реального відображення важливості військово-правової доктрини – ось складний і неоднозначний шлях, який пройдено Україною за останні десятиліття. Не існує будь-яких підстав для тверджень про відсутність реального впливу військово-правових норм на складні процеси забезпечення ефективності організації та діяльності системи воєнної безпеки [246, с. 127-128], як і відсутні аргументовані застереження щодо взаємодії права національної безпеки і військового права у забезпеченні воєнної безпеки.

В сучасних умовах вдалося відійти від безплідних по суті та шкідливих для вирішення завдань забезпечення національної безпеки загалом дискусій стосовно того, що право перестає діяти у воєнній сфері через втрату своїх властивостей і зосередження на примусі, яке походить від держави. Подібні дискусії наполегливо нав'язувалися і продовжують подекуди нав'язуватися суспільству, маючи на меті унеможливити вирішення важливих соціальних завдань забезпечення національної безпеки у воєнній

сфері. Вилучення права з воєнної сфери, із системи воєнної безпеки, означає ніщо інше як породження хаосу та непрогнозованості у тих важливих процесах, які відбуваються у воєнній сфері, означає по суті зведення діяльності системи воєнної безпеки до стану, який унеможливило б усунення воєнних загроз. Одним із найкращих аргументів необхідності та реальної дії права у вирішенні військових, військово-цивільних питань, є дотримання встановлених правил у відносинах між державою (в особі визначених інститутів державної влади) і громадянами як носіями певних соціальних, правових зобов'язань стосовно участі у захисті держави та суспільства від воєнних загроз [246, с. 86]. Такі відносини транслуються в суспільну комунікацію, насамперед через норми Конституції, положення яких конкретизовані в законодавстві про національну безпеку, про оборону, про військовий обов'язок і військову службу тощо, та набувають загальновизнаного значення як для громадян, так і для держави. Телеологічні ознаки військового права відповідають призначенню права національної безпеки у досягненні мети, якою є воєнна безпека і національна безпека загалом.

Право у сфері національної безпеки і у воєнній сфері соціального існування має всі притаманні йому ознаки та властивості, проте у військовому праві виявляється насамперед у визначенні правозобов'язань, у численних приписах нормативного характеру, які зобов'язують до певних стандартів поведінки соціальних акторів, якими постають держава, суспільство та, безумовно, людина. За умов обов'язкового та надійного забезпечення соціального захисту прав, свобод і законних інтересів військовослужбовців як окремої категорії громадян, значущість військового права суттєво посилюється, виявляється, що усі аспекти соціального і правового захисту військовослужбовців водночас належать до сфери національної безпеки. Право національної безпеки транслює питання суб'єктності держави, суспільства і людини у правових стратегічних комунікаціях, затверджує необхідність соціального визнання важливості

військової діяльності, підсилюючи у такий спосіб можливості військового права.

Єдність права національної безпеки і військового права проявляється у вирішенні питань щодо визначення меж застосування воєнної сили у міжнародних відносинах, встановлення й дотримання правил війни. За відсутності чіткого механізму дії права у воєнній сфері, військові відносини здатні швидко набути ознак, небезпечних як для суспільства, так і для людини, а зрештою і для держави, навіть за умов, що саме держава використовуватиме воєнну сферу для утвердження своїх цілей. Такий висновок ґрунтується на розумінні тієї сили та потужності, які притаманні воєнній сфері та які здатні досить активно і цілеспрямовано впливати на умови формування не лише військових відносин, але й відносин і комунікацій у суспільстві загалом. Отже, воєнна безпека потребує визначення певних меж щодо застосування сил безпеки і сил оборони для усунення воєнних загроз, застосування воєнної сили [62, с. 62-67] без порушень при цьому прав і свобод людини й громадянина, збереження конституційного ладу, правових основ демократичної форми державного устрою. Відповідні соціальні завдання виконує певною мірою військове право, але більш успішно – у поєднанні та у взаємодії з правом національної безпеки.

Воєнна безпека досягається насамперед у результаті військової та військово-цивільної діяльності, яка передбачає численні стратегічні комунікації, що відбуваються у сфері дії як військового права, так і права національної безпеки. Відтак, правовий режим військового права має галузевий характер, його ознаки багато в чому є спільними з правовим режимом права національної безпеки, де предмет правового регулювання конкретизується від загального – стратегічні комунікації у сфері національної безпеки, до особливого – військові, військово-цивільні відносини, відповідні соціальні комунікації у воєнній сфері.

Метою військового права та однією з цілей права національної безпеки є забезпечення воєнної безпеки і визначення способів, засобів правового

регулювання, які здійснюють вплив на військові, військово-цивільні відносини та соціальні комунікації воєнної сфери для досягнення вказаної мети. Такі способи і засоби правового впливу на військові, військово-цивільні відносини, соціальні комунікації воєнної сфери формують відповідний метод правового регулювання. Військове право належить до системи публічного права, а відтак, методом правового регулювання військового права є набір імперативних приписів, зобов'язань, які системно діють на відносини у воєнній сфері, утворюючи систему воєнної безпеки. Зрозуміло, що без стану правової упорядкованості військових, військово-цивільних відносин, без визначення правом соціальних, стратегічних комунікацій у воєнній сфері немає підстав стверджувати про забезпечення національної безпеки. Військова, військово-цивільна діяльність притаманна виключно державній організації суспільства, відповідним інститутам держави, серед яких Збройні Сили своїм існуванням і функціонуванням забезпечують автономність, незалежність держави, суверенітет державної влади, що є предметом права національної безпеки.

Стійкість і могутність держави на практиці визначаються наявністю в державному механізмі сильної, боєздатної армії, Збройних Сил, готових до захисту національних інтересів від воєнних загроз. Монополія держави на армію є очевидним фактом. Жодний публічний суб'єкт, окрім держави, не може претендувати на формування та застосування озброєних і підготовлених спеціальних формувань, які мають на меті захист суспільства й держави від воєнних загроз. Монополія на публічне застосування сили та державна монополія на Збройні Сили, на армію є однаково важливими для існування держави, що обумовлює утворення сектору безпеки й оборони в системі національної безпеки, та безпосередньо у секторі безпеки і оборони – сил оборони, які покликані забезпечити воєнну безпеку. Це правило вимагає існування певної системи правового контролю за формуванням, діяльністю, за виконанням функцій сил оборони в системі воєнної безпеки, і такий механізм містять право національної безпеки і безпосередньо військове право.

Досягненню мети забезпечення національної безпеки у воєнній сфері сприяє важлива закономірність, відповідно до якої військово-публічні відносини у системі воєнної безпеки запрограмовано на дію права, – унормування зазначених відносин є доволі жорстким, відхилення від визначених правил поведінки суб'єктів військових відносин мають ознаки правопорушень і призводять до суттєвого зниження ефективності системи воєнної безпеки. Військове право успішно реалізує завдання щодо попередження правопорушень у воєнній сфері, протидіє таким порушенням і забезпечує захист інтересів держави у сфері оборони. Компенсаторні компоненти виконання вказаних завдань містить право національної безпеки, яке доповнює можливості впливу на забезпечення воєнної безпеки за рахунок відповідної діяльності складових сил безпеки.

Система воєнної безпеки у значенні стану захищеності соціуму від воєнних загроз і у значенні публічної діяльності щодо утворення безпечних умов існування суспільства, людини і держави має певні закономірності, які формують не лише військово-правову парадигму, але й парадигму права національної безпеки. Такі закономірності полягають у визнанні правової природи військової та військово-цивільної діяльності, яка визначається правовим режимом військової служби, що обумовлює, як зазначалося, потребу відповідного соціального і правового захисту громадян, які є військовослужбовцями. Питання соціального і правового захисту військовослужбовців у системі воєнної безпеки має не лише важливе антропологічне значення, але й стає основою для успішного виконання покладених на сили оборони завдань щодо забезпечення воєнної безпеки [223, с. 28-30]. Тому очевидним є належність усіх питань, що стосуються військової та військово-цивільної діяльності, соціального та правового захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей, учасників бойових дій, ветеранів війни і військової служби через задіяння правового режиму військового права до сфери національної безпеки, де визначає стратегічні комунікації виключно право національної безпеки.

Реалізація державою зовнішньої функції – захист суспільства від воєнних загроз, забезпечує національну безпеку у спосіб, який засновується на встановлених законом правилах проходження військової служби [146, с. 12-14]. Саме тому сутність військової служби полягає в публічній діяльності визначеного кола осіб, які є суб'єктами військової служби, стосовно захисту держави; така публічна діяльність здійснюється у певних, встановлених виключно законодавством організаційно-правових формах. Відповідно до вимог ст. 17 Конституції України, захист суверенітету і територіальної цілісності України є найважливішою функцією держави, справою всього Українського народу. Водночас це питання, яке має суспільну вагу, вирішується шляхом визначення певної, відокремленої в суспільстві, професійно підготовленої до захисту від воєнних загроз соціальної групи громадян, які мають відповідну підготовку та правовий статус. Тому Конституцією України визначено, що оборона держави, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладається на Збройні Сили України.

Повноваження щодо захисту суспільства від воєнних загроз визначаються виключно законом, засновуються на конституційних положеннях, орієнтуються на військово-публічне правозобов'язання, яке поєднується з можливостями добровільного вибору військової служби громадянами. Публічний характер військової служби утворює її аксіосферу, де переважають загальні соціальні цінності безпечних умов існування суспільства, що у своїй основі містять не лише концепт воєнної безпеки, але й концепт національної безпеки.

Важливе значення має взаємодія сил безпеки і сил оборони у секторі безпеки й оборони. Така взаємодія засновується на спільному завданні щодо забезпечення національної безпеки та реалізується здебільшого через режим військової служби. Військова служба має чітко визначені інституційні ознаки, які виявляються у відповідній системі інститутів держави, що належать до сил оборони. Повноваження або ж компетенція сил оборони зорієнтовані на

забезпечення захисту суспільства від зовнішніх і внутрішніх воєнних загроз. Саме тому військова служба засновує організаційні принципи і форми діяльності інститутів держави, які належать до сектора безпеки і оборони, є відповідно до положень закону силами оборони.

Основним інститутом держави в системі воєнної безпеки, основною складовою сил оборони, звичайно, є Збройні Сили. Саме Збройні Сили консолідують усі державні зусилля, спрямовані на забезпечення безпеки суспільства від воєнних загроз. Збройні Сили України є ядром, основою сектора безпеки й оборони держави, і багато в чому завдяки правилам, за якими побудовані та діють Збройні Сили, інші складові сектора безпеки і оборони можуть виконувати відповідні споріднені функції для досягнення мети – воєнної безпеки. Обов'язковим чинником, що впливає на віднесення того чи іншого інституту держави до сил оборони у складі сектора безпеки і оборони, необхідно вважати функціональну ознаку – виконання завдань щодо попередження та усунення воєнних загроз. Ця важлива обставина, зрештою, формує необхідність військової служби не лише у Збройних Силах, але й в інших інститутах держави, визначених безпосередньо законодавством, які мають повноваження щодо забезпечення воєнної безпеки та реалізують певні допоміжні функції у сфері оборони для досягнення мети, якою є воєнна безпека. Питання належності інститутів держави до сектора безпеки й оборони з визначенням відповідного спеціального правового режиму військової служби є питанням національної безпеки, нормативно-правове вирішення якого забезпечує право національної безпеки.

Захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу, інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз – тобто воєнна безпека, досягається не лише під час реалізації зовнішньої функції захисту держави. Воєнні загрози можуть мати внутрішній або ж приховано внутрішній характер, унаслідок застосування гібридних методів ведення війни, унаслідок терористичних атак, фінансування яких здійснюється ззовні [246, с. 92]. У сучасних умовах українська державність

постала перед воєнною загрозою, привнесеною Російською Федерацією всередину країни ззовні та прихованою гібридними діями, устремліннями, поєднаними з організацією та проведенням актів тероризму не лише для залякування українського суспільства, але й для спричинення шкоди суверенітету України, територіальній цілісності, маючи на меті зміну конституційного ладу.

Проте для застосування сил оборони у випадках протидії внутрішній воєнній загрозі існують певні застереження, засновані на конституційних положеннях і реалізовані в законодавстві. У вирішенні цих питань важливе значення має взаємодія військового права і права національної безпеки, що обґрунтовується в системі національної безпеки відповідною правовою доктриною. Попри все, протидія загрозам воєнній безпеці здійснюється тими державними інститутами, які належать до сектору безпеки й оборони, і де законодавством визначено правовий режим військової служби, заснований на загальних вимогах правового режиму військового права. У цьому виявляється ще одна особливість єдності та взаємодії права національної безпеки і військового права.

За межами військової служби забезпечення воєнної безпеки є неможливим, а дії та заходи стосовно цього, які виходять за межі військової служби, можуть бути або ж виключно факультативними, або такими, що здійснюються всупереч національному законодавству та нормам міжнародного права, що на практиці унеможлиблює досягнення стану воєнної безпеки через порушення основ національної безпеки. Система воєнної безпеки, як і система національної безпеки, є відносно закритою для сторонньої участі, а тому залучення до захисту держави від воєнних загроз не передбачених чинним законодавством збройних формувань, парамілітарних формувань, тих чи інших добровільних утворень громадян є виключною, свідчить про втрату державою здатності повною мірою виконати конституційну функцію захисту суспільства від воєнних загроз. На практиці така ситуація потребує жорсткого контролю та реагування з відповідних інститутів держави, серед

яких важливого значення набуває система воєнної юстиції, організація і діяльність якої здійснюється на основі положень військового права. Водночас, на чому необхідно акцентувати увагу, така діяльність спрямовується на забезпечення національної безпеки і має розглядатися в єдиному системному комплексі.

У системі стратегічних комунікацій національної безпеки військове право не поширює свою дію на відносини так званих легітимних мілітаризованих інститутів, до яких на підставі положень чинного законодавства належать спеціальні види державної служби в органах Національної поліції, Державної служби з надзвичайних ситуацій, служба в Державному бюро розслідувань тощо. Конкурентне середовище у цьому випадку відсутнє саме через конкретизацію мети, яка досягається в нормативному вирішенні військового права та якою є воєнна безпека. Крім того, заснований на загальних принципах військового права правовий режим військової служби в досягненні мети – воєнної безпеки – характеризується необхідністю використання воєнної сили для вирішення можливих конфліктів, пов'язаних із воєнними загрозами. Збройний конфлікт, війна – це ті складні соціальні явища, в яких задіяно визначений законодавством механізм військової служби, який, по суті, є безальтернативним [39]. В інших випадках для забезпечення національної безпеки діє інший правовий режим, який виходить за межі правового режиму військового права, але є правовим режимом національної безпеки.

Система воєнної безпеки передбачає захист, збереження найважливіших цінностей від воєнних загроз і формує власні цінності, серед яких саме воєнна безпека утворює певний аксіологічний центр, що знаходить своє нормативно-ціннісне вираження у військовому праві. Право національної безпеки, маючи більш широку аксіологічну платформу, підтримує ціннісні ознаки військового права, а за певних обставин компенсує відсутність необхідних ціннісних компонентів. Всі ознаки права, як соціального явища ціннісного і нормативного порядку, притаманні військовому праву, праву національної

безпеки. Проте такі ознаки мають певні особливості, які визначає правовий режим відповідно права національної безпеки та військового права, метою якого є забезпечення ефективності системи воєнної безпеки, здатності подолати як потенційні, так і реальні воєнні загрози [33, с. 51-54]. Особливості військового права доповнюють характеристику права національної безпеки, наповнюють відповідним змістом взаємодію права національної безпеки і держави в контексті забезпечення воєнної безпеки, а за певних обставин – реальних воєнних загроз – у контексті забезпечення національної безпеки.

Нормативність права національної безпеки посилюється за рахунок особливостей нормативності військового права, яка проявляється в системній єдності норм і правил поведінки, розрахованих на постійне використання й застосування в соціально-комунікативних зв'язках воєнної сфери.

Військово-правові норми мають найвищий рівень формальної визначеності, суб'єктивні права та юридичні обов'язки виписані переважно в нормативно-правових актах; визначальним для військового права є використання наказу, в тому числі усного, але чіткого та зрозумілого за формою і змістом. Нормативність військового права переважає інші ознаки, навіть ціннісну складову, а тому військове право необхідно розглядати як нормативно-ціннісну систему. Така ситуація жодним чином не знімає аксіологічного бачення військового права, а єдність із ціннісною складовою права національної безпеки забезпечує поряд із визначеною метою – досягнення стану воєнної безпеки, людиноцентризм права національної безпеки.

Право національної безпеки та військове право підкреслюють загальну обов'язковість їх приписів. Така обов'язковість забезпечується системою санкцій, які є послідовними у своїй реалізації. Так, військово-правовий легітимний примус підкреслює сутність військово-правових комунікацій, військових відносин. Водночас стратегічні комунікації, що є предметом права національної безпеки, визначають правову межу військово-правового примусу, стримують за необхідності дію військових чинників на суспільство,

передбачають відповідний компенсаторний механізм для збереження цілісності правових стратегічних комунікацій національної безпеки.

Регулятивність як загальна ознака права по-особливому проявляється у визначенні правил соціальної комунікації сфери національної безпеки та воєнної сфери. Військове право здійснює регулювання військових, військово-цивільних відносин і в одних випадках конкретизує правові та соціальні можливості суб'єктів таких відносин, в інших – встановлює гарантії прав, однак переслідує насамперед мету забезпечення виконання адресатами передбачених законом гарантій своїх військових обов'язків. Право національної безпеки у реалізації регулятивної функції враховує потенціал військового права стосовно регулювання військових і військово-цивільних відносин, виходить з інтересів суспільства і різних соціальних акторів, відносить певні питання, що потребують правового регулювання, на рівень права міжнародної безпеки, і в такий спосіб забезпечує досягнення мети воєнної безпеки, а отже і національної безпеки. Особливе значення така взаємодія і взаємодоповненість має в умовах глобалізаційних трансформацій, коли воєнні спроможності держави за необхідністю орієнтуються на системи колективної міжнародної безпеки.

Процедурність як ознака права по-особливому виявляється у військовому праві та у праві національної безпеки, демонструє єдність і баланс у застосуванні відповідних приписів. Безумовно, що встановлення й дотримання процедури дозволяє прийняти та реалізувати ефективне рішення, спрямоване насамперед на забезпечення воєнної безпеки. Жорстка процедурність військово-правових відносин забезпечується нормами військового права, що варто визнати його певною організаційною перевагою. Проте лінійні ознаки військового права у багатьох випадках потребують доповнення саморегулюванням у вирішенні проблеми забезпечення національної безпеки, що на відміну від військового права іманентно містить право національної безпеки.

У праві національної безпеки та у військовому праві по-різному виявляється така ознака права, як зв'язок із державою. Військове право демонструє (що слід особливо підкреслити) нерозривний зв'язок із державою. Когерентність держави і військового права є необхідною та виключною. Монополія держави на Збройні Сили, формування державою сектору безпеки й оборони, виконання державою конституційної функції оборони від зовнішніх загроз визначає державу як основного суб'єкта правотворчості у воєнній сфері, у сферах національної безпеки й оборони. Така закономірна залежність затверджує виняток, який свідчить, що догма військового права суттєво послаблює свою властивість до постійних змін і є достатньо консервативною, забезпечуючи необхідну стабільність військово-правового впливу на систему воєнної безпеки. Зрештою зауважимо, що військове право належить до системи публічного права, де державний патерналізм визначає природу правових явищ, проте вплив держави на право й тут має певну межу, якою є загальнолюдські цінності та ідея права. Саме в цьому виявляється необхідною синергія права національної безпеки, нелінійність якого здатна компенсувати відсутність зв'язків із державою, що є характерним в умовах глобалізаційних змін світового порядку.

Системність як загальна ознака права розкривається у праві національної безпеки насамперед через характеристику цілісності, та водночас формує військове право цілісною, складною системою взаємозалежних і взаємопов'язаних загальним правовим режимом норм. Система військового права завдяки інституціонально-функціональним характеристикам досить виразно демонструє особливості галузей права. Системна належність військового права до публічного права в національній правовій системі утворює всі необхідні умови для виникнення та функціонального існування підсистем цієї галузі права, інститутів і субінститутів, а також міжгалузевих утворень. До підсистем нижчого порядку стосовно військового права можна віднести право військової служби і таке міжгалузеве утворення, як право воєнної безпеки [28, с. 100-107], де

концентруються й деталізуються норми військового права у напрямі досягнення мети військово-правового регулювання – забезпечення, власне, воєнної безпеки. Водночас важливо, що система військового права, і більшою мірою міжгалузеве утворення – право воєнної безпеки, поєднані з цілісною системою права національної безпеки. Тут зв'язки мають як безпосередній системний характер, так і нелінійний, насамперед горизонтальний, що виявляється виключно в соціетальних стратегічних комунікаціях у сфері національної безпеки, заснованих на морально-етичних вимогах збереження життя людини, спільних людських цінностях, забезпеченні найважливіших національних інтересів.

Право національної безпеки та військове право мають й інші ознаки, що характеризують право як складне соціальне явище і діють синхронізовано. Так, право, безумовно, є вираженням міри свободи і справедливості. Військове право досить жорстко встановлює межі свободи для учасників військових і військово-цивільних відносин, що є необхідним для забезпечення воєнної безпеки. Військово-правові приписи не зорієнтовані на вільний вибір поведінки у воєнній сфері суспільства. Така обмеженість з огляду на необхідність вирішення завдань забезпечення національної безпеки загалом і воєнної безпеки зокрема, є виправданою і навіть справедливою, оскільки цього вимагає спільний для усіх суб'єктів соціальної комунікації інтерес – подолання потенційних і реальних воєнних загроз. Інша грань військового права, або ж його ознака – справедливість – полягає в загальносоціальному (не лише державному, але державному насамперед) визнанні заслуг у реалізації функції захисту та оборони держави, в реальному механізмі нематеріального та матеріального стимулювання участі громадян у захисті суспільства від воєнних загроз. Право національної безпеки своєю чергою спрямовує соціальний вимір свободи і справедливості на захист національних інтересів, які визначають свободу та справедливість важливими соціальними і правовими цінностями та мають бути відповідним чином захищені, забезпечені у соціальній комунікації. Компромісність як

ознака права не є обов'язковою в характеристиці військового права, проте така особливість компенсується у праві національної безпеки, яке спрямоване своєю сутністю на досягнення компромісу в стратегічних комунікаціях. Водночас безкомпромісність військово-правових приписів призводить до компромісу на соцієтальному рівні, де мотивація стосовно досягнення загальної мети – воєнної безпеки – стає основною і домінує над іншими поведінковими мотивами. Отже, безкомпромісність військового права відкриває шлях до загальносоціального компромісу і дає можливість стверджувати про існування зазначеної ознаки – як права національної безпеки, так і військового права.

Право національної безпеки і військове право виявляють єдність стосовно джерел, тобто зовнішньої форми існування правових приписів, що більш виразним є в законодавстві та в характеристиці поліджерельної природи цих галузей права. Конституція, інші закони і нормативно-правові акти є визначальними юридичними джерелами права національної безпеки та військового права. Система військового законодавства [284, с. 6-7] поєднує сукупність нормативно-правових актів, прийнятих на державному рівні, та міжнародних договорів, що мають своїм предметом суспільні відносини у сфері формування, розвитку і функціонування Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань. Водночас система військового законодавства є нормативним джерелом права національної безпеки, яке використовує відповідні нормативно-правові приписи з меншою інтенсивністю, залежно від необхідності правового визначення стратегічних комунікацій у сфері національної безпеки. Якщо специфіка військового права полягає у його виключних, усталених зв'язках із правотворчою діяльністю держави, яку здійснює орган законодавчої влади, а також органи виконавчої влади, в тому числі органи військового управління, то для права національної безпеки подібна залежність не є характерною, а зв'язки із законотворчою діяльністю держави хоча залишаються необхідними, проте є вторинними з огляду на необхідність визначення

правових стратегічних комунікацій у сфері національної безпеки, у тому числі за участю держави. Така ситуація є загальною для всіх правових систем. Військове право засновується на законодавчому регулюванні державною діяльності сектора безпеки й оборони, що зумовлено особливостями системи воєнної безпеки. Право національної безпеки забезпечує баланс і пропорційність участі держави у стратегічних комунікаціях сфери національної безпеки. Проте в будь-якому випадку системоутворюючою джерельною основою як права національної безпеки, так і військового права є Конституція. Ось чому однаковим як для права національної безпеки, так і для військового права залишається формуючий вплив конституційного права, а також ідея і положення конституціоналізму.

Немає сумнівів, що проблема забезпечення воєнної безпеки вирішується насамперед за рахунок власних національних, державних ресурсів. З огляду на це такі загальносоціальні ціннісні показники, як організація Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, функціонування військових частин та установ, підготовка до військової служби громадян і виконання ними військового обов'язку стають елементами складної політико-правової системи забезпечення воєнної безпеки і потребують особливого підходу до їх правового вирішення, встановлення відповідного правового режиму.

У разі необхідності налагодження стратегічних комунікацій щодо формування національних ресурсів забезпечення воєнної безпеки, діяльнісний аспект права національної безпеки поєднується з можливостями та потребами військового права щодо забезпечення національної безпеки.

Право національної безпеки і військове право поєднує міжгалузеве утворення, яким є право воєнної безпеки. У праві воєнної безпеки конкретизується правовий режим військового права, який має особливості, що узгоджуються з визначеними у Конституції концептуальними засадами стосовно національної безпеки. Окремі групи нормативних приписів у праві воєнної безпеки можуть виходити за межі військового права, підкреслюючи

певні міжгалузеві характеристики в системі національної безпеки. Право воєнної безпеки містить системні групи норм військового права (інститути військового права), які здійснюють регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації, бойової підготовки, бойового чергування та несення спеціальних служб, бойового застосування військ (право війни, військово-оперативне (операційне) право).

Як право національної безпеки загалом, так і будь-який інститут військового права забезпечує досягнення загальної мети військово-правового регулювання – захисту держави, суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності кордонів, та водночас вирішує більш конкретні завдання стосовно досягнення цієї загальної мети. Так очевидно, що безпосередньою метою правового регулювання інститутів права військової служби є забезпечення проходження військової служби, виконання військового обов'язку, проте військова служба має важливе значення у вирішенні питань воєнної безпеки як загальної мети військового права. У теорії та в практиці правових режимів спеціалізація права відбувається за рахунок змін у напрямі від загального режиму до встановлення спеціальних правових режимів. Правовий режим воєнної безпеки можна розглядати як загальний для військового права і водночас як спеціальний для права воєнної безпеки. Спеціалізація правового режиму тут полягає у визначенні особливостей і конкретизації у здійсненні правового впливу на військово-публічні відносини, що виникають та існують, зокрема, у зв'язку зі збройним конфліктом, у стані війни. Межі застосування воєнної сили встановлюються імперативними приписами військового права, що мають на меті не лише виконання певних бойових задач у збройних конфліктах, але й збереження життя мирного населення, цивілізаційних цінностей і здобутків, охорону навколишнього природного середовища, – тобто вирішення гуманітарних завдань на підставі норм міжнародного гуманітарного права [295, с. 18], з яким взаємодіє у цьому військове право. Право національної безпеки охоплює предметну сферу військового права через взаємодію з правом

воєнної безпеки, отримуючи необхідний вихідний матеріал, яким є запит на застосування правових інститутів, що не належать до системи військового права.

Воєнна безпека розглядається не лише як цінність військового права, але й як цінність права національної безпеки, що підкреслює єдність і необхідність взаємодії системи військового права з правом національної безпеки. Звідси цілком вірним є висновок, що право воєнної безпеки є багатограним явищем військово-публічного походження, зміст якого не може обмежуватися військово-управлінською природою або ж безпосередньо військовою природою. Розуміння воєнної безпеки як військово-публічної парадигми, що має правовий зміст, дозволяє досягнути її сутності, проте важливо також орієнтуватися на світоглядне сприйняття воєнної безпеки, залежної у своїй характеристиці від багатьох соціально-політичних, економічних, гуманітарних та інших факторів, важливих у формуванні права національної безпеки.

Право національної безпеки і військове право окрім галузей права є галузями правової науки та навчальними дисциплінами. Наведені аспекти загальної проблеми потребують наразі більш уважного і більш конкретного підходу щодо вирішення.

Офіційне визнання предметного напрямку наукових досліджень у системі вітчизняної науки та освіти відбулося внаслідок тривалих дискусій, несприйняття важливості вирішення проблеми якраз на рівні адміністрування та прийняття відповідних рішень, що видається дивним з огляду на загальну значущість проблем національної безпеки та військового права. Проте предметний напрям наукових досліджень «Право національної безпеки; військове право» у межах наукової спеціальності [253] затверджено, що дає можливість зосередитись на практичних питаннях здійснення й реалізації наукової діяльності та підготовки фахівців за відповідними програмами, які потребують суттєвого опрацювання і приведення у відповідність до вимог сьогодення. Предметний напрям наукових досліджень «Право національної

безпеки; військове право» у межах наукової спеціальності «Право» передбачає дослідження суспільних відносин у сфері національної безпеки і оборони як однієї з основних функцій держави; правові основи захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності й недоторканності кордонів України; правового забезпечення державної, воєнної безпеки та безпеки державного кордону; проблеми законодавства і права у сфері національної, колективної міжнародної безпеки; систему і державно-правові механізми забезпечення національної безпеки і оборони України; нормативно-правове регулювання діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони, військових правоохоронних органів та військового правосуддя; правові проблеми імплементації стандартів країн-членів Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору у законодавство України [253]. Упровадження в освітнянську практику визначеного предметного напрямку наукових досліджень, які об'єктивно об'єднують право національної безпеки і військове право є важливою проблемою, актуальною для української юриспруденції. Очевидно, що першість у вирішенні цих прикладного значення питань має належати інституційним утворенням держави – відомствам, які зацікавлені в якісному правовому забезпеченні організації та діяльності сектору безпеки й оборони держави, реалізації державної політики у сфері національної безпеки й оборони. Стосується це насамперед Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України, а також Служби безпеки України, розвідувальних і контррозвідувальних органів, Офісу Генерального прокурора, Державного бюро розслідувань за координуючого впливу Ради національної безпеки і оборони. Досить важливо, що стратегія розвитку науки права національної безпеки і військового права наразі успішно формується Національною академією правових наук України, де утворена і діє Секція права національної безпеки і військового права. Зрештою, лише спільні зусилля у вирішенні загальних і більш конкретних проблем правового

забезпечення національної безпеки України, а відтак права національної безпеки і військового права, дозволяють ефективно вирішувати розглянуті важливі для правової науки та юридичної практики завдання.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження і теоретичного узагальнення вирішено наукову проблему щодо формування концептуальних засад права національної безпеки України, визначення із застосуванням сучасної методології наукових досліджень його змісту, структури, особливостей дії, розвитку в умовах глобалізаційних трансформацій і кризи світового правопорядку, системи міжнародної безпеки.

Отримані у процесі дослідження результати дають підстави стверджувати про досягнення поставленої мети і реалізацію визначених завдань та зробити такі основні висновки:

1. Доктрина права національної безпеки України проходить складний шлях становлення й розвитку в умовах формування парадигм сучасного права і сучасної держави на підставі використання можливостей філософії, суспільних і політичних наук, а також передбачає наукове освоєння усієї складної палітри теоретико-прикладних аспектів цієї комплексної для юриспруденції проблеми галузевими юридичними науками, що дозволяє вийти на концептуальний рівень її вирішення. Становлення доктрини права національної безпеки відбувається в умовах нормативно-правового та інституційного визначення діяльності щодо забезпечення національної безпеки, захисту національних інтересів. Правова наука на основі світоглядного розуміння національної безпеки, її сутнісно-змістовної характеристики, зосереджується на опрацюванні необхідних для практики забезпечення національної безпеки напрямках досліджень, які стосуються конституційно-правової природи національної безпеки, адміністрування у сфері національної безпеки, кримінально-правового забезпечення національної безпеки, особливостей діяльності щодо забезпечення національної безпеки в умовах інформаційного суспільства, забезпечення

різновидів національної безпеки, серед яких воєнна безпека виявляється пріоритетним напрямком.

2. Концептуалізація права національної безпеки України полягає в усвідомленні емпіричної основи національної безпеки з подальшим її онтологічним осмисленням у правовому вимірі, на підставі відповідних методологічних підходів, що має наслідком формування концепції. Емпіричною основою права національної безпеки є вся сукупність соціальних чинників, що забезпечують безпеку людини, суспільства і держави, якими є суспільні відносини, соціальні комунікації у сфері національної безпеки, конституційні положення, нормативно-правові акти, визначені ними правові статуси суб'єктів національної безпеки, діяльність у сфері національної безпеки та результати такої діяльності, міжнародні відносини в системі міжнародної безпеки у контексті забезпечення національної безпеки. Встановлено, що формування права національної безпеки передбачає застосування певної моделі національної безпеки з урахуванням особливостей національної правової системи, а також економічних, політичних, культурних, воєнних, інформаційних, техногенних та інших характеристик суспільства. Переваги для застосування має модель національної безпеки і права національної безпеки США, з використанням підходу ліберального демократичного миру та сучасного антитерористичного підходу.

3. Визначено, що концепція права національної безпеки України ґрунтується на стилізованій культурі безпеки, яка у правовому змісті розглядається як правова стратегічна культура. Правова стратегічна культура національної безпеки є основою для правового стратегічного мислення як процесу усвідомлення сутнісних характеристик національної безпеки, її призначення, відповідних умінь та знання, прийняття на цій підставі рішень. Правова стратегічна культура і правове стратегічне мислення характеризуються як компетентні та професійні, що відповідає вимогам діяльності у сфері національної безпеки. Водночас, право національної

безпеки консолідує діяльність держави, громадянського суспільства й людини щодо забезпечення національної безпеки та формується виключно у темпоральних межах утворення громадянського суспільства. Обґрунтовано, що право національної безпеки діє в усіх соціальних напрямках, що стосуються забезпечення національної безпеки, проте найбільш важливими для його предметної сфери є безпечні умови життєдіяльності людини, суверенітет, територіальна цілісність, конституційний лад держави.

4. Процес формування права національної безпеки України зазнає впливу міжнародно-правової системи, права міжнародної безпеки. Основні принципи міжнародного права – незастосування сили або загрози силою; мирного вирішення міжнародних спорів; невтручання; співробітництва; рівноправ'я та самовизначення народів; суверенної рівності держав; добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом; територіальної цілісності; поваги прав людини; непорушності кордонів, – визначають принципи національної безпеки і здійснюють організаційний вплив на право національної безпеки. Розкрито, що в умовах кризи системи міжнародної безпеки право національної безпеки знаходить свій розвиток в узгодженні нормативно-правових положень та інституційної діяльності з міжнародним правом, підтверджує власну соціальну цінність як регулятора суспільних відносин, стратегічних комунікацій щодо захисту національних інтересів за умов виконання міжнародних зобов'язань держави, забезпечення захисту прав людини й основоположних свобод.

5. Право національної безпеки України утворює правовий зміст і правову форму національної безпеки та затверджує цілісність національної безпеки в усіх її різновидах, задає правову нормативність, загальнообов'язковість соціальних вимог і положень, які стосуються національної безпеки, визначає, забезпечує захист загальносоціальних інтересів, які виступають у парадигмальному контексті національної безпеки як національні інтереси. Встановлено, що право національної безпеки виявляє найбільш стійкий змістовний зв'язок із правовим порядком, який

сутнісно поєднується зі станом національної безпеки. Відтак, право національної безпеки є залежним від правового порядку, але водночас впливає на правовий порядок не лише у спосіб формування правової інфраструктури, але й унаслідок правового забезпечення захисту найважливіших національних інтересів.

6. Концепт права національної безпеки України має свою аксіологічну основу, яка містить значну кількість найважливіших для суспільства і людини цінностей, інтересів, досягнення яких виводить соціальне існування на рівень, доступний для задоволення індивідуальних і групових потреб, обумовлених необхідністю сталого розвитку; аксіологія національної безпеки виглядає багатогранною, переходить від однієї якості існування людини і суспільства до іншої, поєднує цінності духовного і матеріального походження, розкривається у напрямі від індивідуальних характеристик до загальних, демонструючи присутність у центрі ціннісної реальності людини та її потреб.

7. Правовий режим права національної безпеки України виявляє особливі характеристики, містить предмет – суспільні відносини, соціальні комунікації між суб'єктами у сфері національної безпеки, метод, яким є сукупність імперативних засобів і способів правового впливу (правового регулювання) на певні суспільні відносини й соціальні комунікації, а також мету – забезпечення національної безпеки, яка конкретизується відповідно до певної галузі соціального буття та певних безпечних умов життєдіяльності безпосередньо у сфері національної безпеки. Доведено, що правовий режим національної безпеки характеризується досить жорсткими правилами упорядкування суспільних відносин, що забезпечує імперативний метод правового регулювання. Такий правовий режим може набувати спеціальних ознак надзвичайного режиму або режиму воєнного стану, що, зокрема, характеризує його виключну публічно-правову природу, зосереджену на охороні загальнозначущих інтересів.

Визначено, що на основі предмета і мети правового регулювання (правового впливу) право національної безпеки консолідує відповідні нормативно-правові приписи конституційного права, адміністративного, кримінального, інформаційного, екологічного та інших суміжних у правовому забезпеченні національної безпеки галузей права, досягаючи того рівня системності, який дозволяє ефективно та успішно забезпечувати дію права у сфері національної безпеки. Витоки права національної безпеки містяться в конституційному праві, а найбільш стійкими є зв'язки права національної безпеки з військовим правом, де спільність об'єктів і суб'єктів, єдність правового режиму щодо забезпечення воєнної безпеки, захисту суверенітету і територіальної цілісності змушують поєднувати не лише наукові розробки, але й правозастосовну практику.

8. Визначення у системі права та розкриття особливостей права національної безпеки України стає можливим на основі ціннісно-нормативного праворозуміння, завдяки якому стає очевидним, що держава є залежною від права і забезпечує його дію із застосуванням відповідного механізму, легітимність якого отримує у праві як у ціннісно-нормативній системі. Своєю чергою правова нормативність демонструє загальнообов'язковість приписів права, забезпечених можливістю легітимного примусу, що дає підстави для чинності або ж дійсності права. Важливими для обґрунтування концепції права національної безпеки є соціологічний і потребовий підходи до розуміння права, а також комунікативна теорія права.

Встановлено, що дослідницька стратегія пізнання права національної безпеки полягає у застосуванні міждисциплінарного, системного, холістичного, інституціонально-функціонального, аксіологічного, синергетичного підходів, які утворюють методологічний центр права національної безпеки.

9. Нелінійність права національної безпеки виявляється у його взаємодії із суміжними галузями національної системи права і з міжнародним

правом, підтверджується горизонтальним структуруванням, обґрунтовує віддаленість від держави у біфуркаційні періоди та збереження цілісності, що забезпечує перехід системи зі старого порядку в новостворений без втрат системних ознак і можливостей стосовно правового забезпечення національної безпеки. Виявлено, що утворення права національної безпеки України в системі національного права відбувається внаслідок як лінійного, так і нелінійного процесів, де першоосновні нормативи, серед яких особливо виділяється ноуменальний рівень реальності, не мають постійно визначених або заздалегідь запрограмованих форми і змісту, вони констатуються, виходячи із загальної необхідності появи, утворення норм права в конкретних соціальних комунікаціях. Натомість соціальні та морально-етичні, ціннісні нормативи проходять рефлексію в поєднаній взаємодії соціальних акторів, коли свідомість сприймає і відображає вказані нормативи саме як норми права, як загальнообов'язкові правила поведінки. Нелінійний процес стосовно утворення норми, системи права, а також права національної безпеки, має ризомний характер.

Розглянуто ризому права як сформоване на основі ідеї права поєднання морально-етичних, ціннісних вимог, норм і соціальних комунікацій у визначенні та досягненні певної соціально-значущої для учасників цих комунікацій мети. Для права національної безпеки такою метою є забезпечення національної безпеки.

10. Поняття права національної безпеки України ґрунтується на загальних характеристиках права як соціального явища, котрі розкривають його соціальні, ціннісно-нормативні, потребові, комунікативні та інші ознаки, водночас орієнтує на особливості предметної сфери, яка виходить на безпеку людини і соціуму.

Право національної безпеки є галуззю права, ціннісно-нормативною системою загальновизнаних і публічно визначених у національній правовій системі статусів, правил поведінки та комунікацій, спрямованих на

забезпечення безпечних умов життєдіяльності людини, існування, розвитку суспільства і держави.

11. Проведений аналіз ознак суб'єктів права національної безпеки України, якими є держава, суспільство та людина, що відповідає змісту суспільних відносин у сфері національної безпеки, засвідчує, що суб'єкти права національної безпеки соціально індивідуалізовані, конкретизовані відповідно до особливостей комунікацій у сфері національної безпеки.

Право національної безпеки визнає людину як найбільш важливого суб'єкта права, суб'єктність якого обґрунтовується правовою природою, безпосередньо залежить від можливостей забезпечення національної безпеки. З огляду на це, найголовніше право людського буття – право на життя, фактично проголошує основну ідею національної безпеки в її антропологічному значенні. Інші права та основоположні свободи людини підтверджують і розгортають властивості правової людини як суб'єкта права національної безпеки та існуючих тут суспільних відносин, стратегічних комунікацій.

12. Право національної безпеки України має власні об'єкти – певні матеріальні та нематеріальні блага, якими є національні інтереси, надбання, потреби й цінності людини та суспільства у сфері національної безпеки, – від державної та воєнної до економічної, інформаційної, техногенної тощо. У праві національної безпеки національні інтереси набувають загальної значущості для суспільства, для індивідуальних і колективних суб'єктів, оскільки зорієнтовані на право, захищаються правом або ж забезпечуються правом і є публічними, охоронюваними законом інтересами.

Єдність об'єктів права національної безпеки засновується на загальній меті, якою є національна безпека; конкретизація об'єктів у певних видах національної безпеки є підтвердженням цілісності, що обумовлює цілісність права національної безпеки. Об'єкти права національної безпеки утворюють відповідні системні множинності національних інтересів – життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує безпечні

умови життєдіяльності та добробут громадян, суверенне існування держави і суспільства, демократичний розвиток державної організації суспільства.

Розглянуто як основні об'єкти права національної безпеки життя людини в соціальному просторі, її фізичне існування та добробут. За цих обставин людиноцентризм права знаходить своє підтвердження й розкривається у праві національної безпеки. Інші важливі національні інтереси, зокрема суверенітет і територіальна цілісність держави, стосуються просторових умов життєдіяльності людини й суспільства.

13. Право національної безпеки України як самостійна галузь права засновується на відповідних принципах. Під принципами права національної безпеки розглядаються засадничі, вихідні ідеї та положення, що визначають сутність і зміст впливу права на забезпечення національної безпеки. Віднесено до принципів права національної безпеки принципи: верховенства права; конституційної законності; охорони та гарантування прав і свобод людини відповідно до вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини; пріоритетності охорони загальнозначущих для суспільства і держави національних інтересів; відповідність галузевих норм і приписів вимогам міжнародного права та міжнародних договорів, учасником яких є держава.

14. Визначено, що функції права національної безпеки України конкретизують функції національного права у його взаємодії з міжнародним правом у сфері національної безпеки, охоплюють усі напрями забезпечення національної безпеки, захисту національних інтересів. Відтак, функціями права національної безпеки є регулятивна, охоронна, інформаційна, превентивна, прогностична, а також функція правового забезпечення національної безпеки. Підтверджено, що з урахуванням наукових позицій стосовно прагматичного характеру парадигми функцій права та їх актуальності для впливу на суспільні відносини не виключається виокремлення інших функцій права національної безпеки.

Обґрунтовано, що особливе значення в сучасних умовах має функція правового забезпечення національної безпеки. Водночас актуальним для національної правової системи залишається формування правової безпеки, що має здійснюватися через задіяння правового режиму, який містить ресурси, способи та засоби впливу на основі верховенства права на всі складові національної правової системи з метою забезпечення їх відповідності національній культурі, традиціям, національній ідентичності, національним потребам, надбанням та інтересам.

15. Структура права національної безпеки України як нелінійної системи відображає зміст цієї галузі права та утворюється внаслідок конкретизації правового режиму, де визначальними є предмет – суспільні відносини, соціальні комунікації національної безпеки, а також конкретизована мета правового впливу на такі суспільні відносини, соціальні комунікації. За цих обставин структурування права національної безпеки відбувається в горизонтальному поєднанні та взаємодії інституційних нормативно-правових спільностей, зорієнтованих на статичні галузеві характеристики – системні групи норм права, а також на його динамічні ознаки – утворені внаслідок дії таких груп норм права статуси і правові комунікації.

Розглянуто структуру права національної безпеки України як певну мережу нормативно-правових, інституційних утворень, що зорієнтовані за горизонталлю в національній системі права, взаємозалежні та поєднані функціональними зв'язками щодо правового забезпечення відповідного виду національної безпеки, у тому числі із міжнародним правом. Обґрунтовано, що право національної безпеки об'єднує такі (але не виключно) міжгалузеві системні утворення: право інформаційної безпеки, право державної безпеки, право екологічної та техногенної безпеки, право економічної безпеки, право воєнної безпеки тощо. Виявлено, що структура права національної безпеки є динамічною, взаємодія внутрішньогалузевих утворень піддається постійним змінам відповідно до особливостей, котрі містить як предмет правового

впливу й регулювання, так і мета, що загалом відповідає статусній основі та соціальним комунікаціям права національної безпеки.

16. Право національної безпеки України виявляє свої сутнісно-змістовні особливості в соціальних комунікаціях. Ця тенденція стає найбільш відчутною у стратегічних комунікаціях, які мають особливе значення у сфері національної безпеки, де вони набувають ознак правових відносин і є правовими стратегічними комунікаціями – заснованими на праві, синхронізованими з метою забезпечення національної безпеки, захисту національних інтересів інформація, дії, діяльність інститутів держави, громадянського суспільства та людини. Розкрито, що у стратегічних комунікаціях забезпечується співпраця державних інститутів, суспільства і громадян на шляху до досягнення мети у вирішенні тих чи інших безпекових питань, у зв'язку з чим стратегічні комунікації мають відповідний правовий зміст. Підтверджено, що в правових стратегічних комунікаціях у сфері національної безпеки предметом взаємодії, соціальної синхронізації є інтереси держави, трансформовані через можливості стратегічних комунікацій в інтереси конкретної людини, її потребові запити, а також – в інтереси суспільства, що свідчить загалом про дію права та розкривається в соціальній теорії норми і дії. У центрі комунікативної взаємодії національної безпеки перебуває людина, розраховуючи на підтримку права.

Узгодженість, синхронізація вольової поведінки суб'єктів правових комунікацій у сфері національної безпеки відбуваються в умовах виконання приписів права. Відтак, застосування права національної безпеки у вирішенні соціальних конфліктів дозволяє узгодити дії суб'єктів у сфері національної безпеки, синхронізувати такі дії, в тому числі у спосіб легального й необхідного для стану безпеки примусу на користь досягнення соціального компромісу.

17. Правові стратегічні комунікації у сфері національної безпеки України здійснюються з урахуванням національних інтересів, а право національної безпеки узгоджує інтереси індивідів, окремих соціальних утворень, якими

можуть бути групи, спільноти, корпорації, з національними інтересами. Саме тому право національної безпеки ефективно впливає на приведення групових інтересів у відповідність до національних інтересів, а у випадку соціально визнаної та нормативно підкріпленої необхідності розвитку корпоративних інтересів право національної безпеки приводить їх до рівня, що забезпечує національну безпеку.

18. Право національної безпеки України забезпечує суб'єктність людини у сфері національної безпеки, утворює правовий бар'єр для можливої реалізації загроз її життєдіяльності, що загалом відповідає парадигмальному значенню правової людини та її суб'єктності. Суб'єктивні права, свободи, законні інтереси та юридичні обов'язки, як неодмінні ознаки суб'єктності людини, в такому разі перебувають у безпосередній залежності від вирішення безпекових питань і водночас визначаються рівнем безпеки життєдіяльності людини, станом захищеності національних інтересів.

Серед основних прав людини в контексті забезпечення правом національної безпеки її суб'єктності є право на безпеку, яке має ознаки абсолютного права та водночас є суб'єктивним правом у конкретних правовідносинах у сфері національної безпеки. Право на безпеку в концепції суб'єктності людини має аксіоматичне значення як вихідна формула людиноцентризму правової реальності. Водночас право людини на безпеку утворює відповідний інститут права національної безпеки.

19. Нормативно-ціннісні приписи права національної безпеки України реалізуються у соціальній практиці державою і суспільством як діяльними суб'єктами права національної безпеки. Проте суб'єктність держави у правових відносинах і стратегічних комунікаціях національної безпеки закріплюється у положеннях Конституції та конкретизується в конституційному законі, де міститься перелік і повноваження інститутів держави, що мають своїм призначенням забезпечення національної безпеки. Такі інститути утворюють сектор безпеки і оборони держави, мають

визначений законодавством правовий статус, діють відповідно до статусу в межах законодавчих повноважень.

Водночас суб'єктність суспільства у правових відносинах і стратегічних комунікаціях у сфері національної безпеки транслюється через суб'єктність громадянського суспільства, яке презентує у таких відносинах певні інститути. Інститути громадянського суспільства здійснюють відповідно до законодавства і статутних положень таких інститутів демократичний цивільний контроль за діяльністю сектора безпеки і оборони, можуть брати участь у численних стратегічних комунікаціях сфери національної безпеки, здійснювати аналітичну, прогностичну тощо діяльність, під час якої вирішуються проблемні стратегічні питання національної безпеки.

Визнано, що взаємодія держави і суспільства на підставі вимог і положень права національної безпеки має досягати певного рівня гармонії у взаємовідносинах, яким необхідно розглядати принцип-правило «симфонії безпеки» та його реалізацію у соціальному просторі.

20. Право національної безпеки України в умовах глобалізаційних соціальних трансформацій визначає та зміцнює інституціональну та функціональну складові як національної правової системи, так і держави, усієї системи соціальних комунікацій суспільства у сфері національної безпеки.

Право національної безпеки стає основою правової безпеки суспільства, сучасної держави, яка полягає в упровадженні верховенства права у національній правовій системі, в діяльності держави як правової держави з урахуванням національних особливостей. За таких обставин призначення права національної безпеки України та його розвиток в умовах глобалізації актуалізуються в напрямку забезпечення правової безпеки, тобто захищеності національної правової системи від негативних чинників нормативно-правового та інституційного походження, які об'єктивно супроводжують глобалізаційні зміни світового порядку.

21. Дія права національної безпеки України в умовах глобалізаційних змін світового порядку набуває нових якісних ознак, право національної безпеки утворює систему правового забезпечення національної безпеки України. У цій системі під дією права національної безпеки утворюються нормативно-правова, інституційна й організаційна компоненти; нормативно-правова основа системи правового забезпечення національної безпеки України виходить із конституційних положень і відповідає таким положенням, містить відповідний конституційний закон, усі акти національного законодавства і міжнародно-правові акти, які встановлюють, регламентують соціальні комунікації у сфері національної безпеки. Водночас науково обґрунтовує систему правового забезпечення національної безпеки, а також напрями і способи правозастосування, правореалізації доктрина права національної безпеки. Своєю чергою інституційна складова системи правового забезпечення національної безпеки України передбачає діяльність правоохоронних органів, органів прокуратури та органів правосуддя у сфері національної безпеки. Однак особливе значення серед інститутів держави для правового забезпечення національної безпеки має діяльність прокуратури, адже інститут прокуратури виступає в соціальній комунікації від імені суспільства на захист загальних публічних інтересів, у тому числі при здійсненні кримінального правосуддя. За цих обставин з огляду на інституційні, функціональні особливості, роль і місце прокуратури в системі правового забезпечення національної безпеки виявляється недооціненою, що особливо стосується системи правового забезпечення воєнної безпеки.

Для організаційної складової системи правового забезпечення національної безпеки України вирішальне значення має формування компетентної правової стратегічної культури, стійкого усвідомленого ставлення до національної безпеки як до основи соціального існування. Водночас пріоритетним є вирішення проблеми протидії корупції, оскільки корупційні чинники за рахунок підміни ціннісної основи, яка набуває індивідуалізованих характеристик у формі протиправних практик збагачення,

що неодмінно призводить до ігнорування національних інтересів, стають досить потужною перешкодою на шляху до забезпечення національної безпеки. Підтверджено, що право національної безпеки в системі правового забезпечення національної безпеки України стає основою для формування і реалізації державної політики протидії тероризму як антиправовій соціальній практиці.

22. Глобалізаційні зміни у світі, криза світового правопорядку і системи міжнародної безпеки мають своїм наслідком визначення та розуміння національної безпеки насамперед як воєнної безпеки. Потенційні та реальні загрози для окремих держав, особливо для України, трансформуються в єдиний комплекс, де загрози воєнного характеру набувають відчутного і першочергового значення, а тому процес актуалізації проблем воєнної безпеки як національної безпеки має тенденцію до посилення. Отже перспектива вирішення проблем національної безпеки України все більше залежить від можливості держави протистояти воєнним загрозам. Обґрунтовано, що під інерцією геополітичних трансформацій мінливість картини світу призводить до змін у ставленні держав стосовно забезпечення міжнародної безпеки, а ще більшою мірою – до забезпечення національної безпеки. З огляду на це єдність і взаємодія права національної безпеки та військового права дозволяють успішно вирішити проблему забезпечення національної безпеки України загалом і національної безпеки у воєнній сфері зокрема.

23. Пріоритетними напрямками подальших наукових досліджень у галузі права національної безпеки є:

– теоретико-правові основи формування та реалізації державної політики з питань національної безпеки, розвитку системи забезпечення національної безпеки, реформування і розвитку суб'єктів сектору безпеки і оборони та оборонно-промислового комплексу в контексті євроатлантичної інтеграції України;

- теоретичні, методологічні та прикладні засади розвитку законодавства з питань національної безпеки і оборони, правового забезпечення організації та діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони, функціонування недержавних суб'єктів сектору безпеки як складової системи забезпечення національної безпеки;

- правові засади забезпечення національної безпеки у зовнішньо- і внутрішньо політичній сферах, у сфері державної безпеки, у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону; модернізація правової політики України щодо стратегій економічної, енергетичної та екологічної безпеки в умовах глобальних і регіональних трансформацій;

- правові проблеми формування і розвитку систем регіональної (субрегіональної) та міжнародної безпеки, міжнародного співробітництва у цій сфері та гармонізації національного законодавства з нормами міжнародного права, законодавством ЄС і стандартами НАТО в галузі безпеки і оборони;

- організаційно-правові засади цивільно-військового співробітництва, становлення і розвитку системи стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони в умовах євроатлантичної інтеграції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають / пер. з англ. Олександра Дем'янчука. Київ : Наш Формат, 2016. 440 с.
2. Алексеев С. С. Самое святое, что есть у Бога на земле. Иммануил Кант и проблемы права в современную эпоху : монография. 2-е изд., доп. Москва : Норма: ИНФРА-М, 2013. 448 с.
3. Алекси Р. Природа философии права. *Проблеми філософії права*. 2004. Том II. С. 19-26.
4. Андреев Д. В. Комунікація як складова системи суспільно-правових відносин влади та суспільства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 51-54.
5. Антипенко В. Ф. Міжнародна кримінологія: досвід досліджень тероризму : монографія. Одеса : Фенікс, 2011. 320 с.
6. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : «Талком», 2017. 576 с.
7. Арнольд Р. The fundamental right to security – the German perspective (Основоположне право на безпеку: німецька перспектива). *Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 червня 2019 р.). Київ : ВАГГЕ, 2019. 378 с.
8. Бабецька І. Я. Законний інтерес та охоронюваний законом інтерес як різновиди інтересу у цивільному праві України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія «Право»*. 2016. № 2(14). С. 158-164.
9. Байдін Ю. В. Державний суверенітет і його межі в умовах європейської інтеграції (питання теорії) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2012. 20 с.

10. Бальжик И. А. Отношения государства и церкви: «симфония властей» : монография. Одесса : Фенікс, 2015. 192 с.
11. Баранов А. А. Информационный суверенитет и информационная безопасность. *Національна безпека і оборона*. 2001. № 1. С. 70-76.
12. Баталов Э. Я. «Новый мировой порядок»: к методологии анализа. *Полис. Политические исследования*. 2003. № 5. С. 25-37. URL: <https://doi.Org/10.17976 /jpps/2003.05.04>
13. Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І. Філософія права : словник. Київ : «Ін Юре», 2003. 408 с.
14. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. Київ : Институт социологии НАН Украины, 2002. 437 с.
15. Бек Ульрих. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализации. Новая всемирно-политическая экономия / пер. с нем. Москва : Прогресс-Традиция ; Издательский дом «Территория будущего», 2007. 464 с.
16. Беляков К. І. Інформаційна діяльність: зміст та підходи до класифікації. *Інформація і право*. 2012. № 1. С. 63-69.
17. Бернам Уильям. Правовая система США / 3-е изд. Москва : РИО «Новая юстиция», 2007. 1216 с.
18. Бжезинский Зб. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство / пер. с англ. Москва : Междунар. отношения, 2004. 288 с.
19. Бжезинский Збигнев. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. Москва : Международные отношения, 2005. 256 с.
20. Бибахин В. В. Введение в философию права. Москва : Институт философии РАН, 2005. 345 с.
21. Біленчук П. Д., Гвоздецький В. Д., Сливка С. С. Філософія права : навч. посібник / за ред. П. Д. Біленчука. Київ : Атіка, 1999. 208 с.
22. Бобровник С. В. Компромис і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу. Київ : «Юридична думка», 2011. 384 с.

23. Богуцький П. Право национальной безопасности и мировой правопорядок: общетеоретический дискурс. *KazNU Bulletin. International relations and international law series* [Online]. 2020. № 90 (2). P. 38–44.
24. Богуцький П. Військова правоохоронна система сучасної України: проблема інституціонального та законодавчого визначення. *Юридичний вісник*. 2015. № 4. С. 54-59.
25. Богуцький П. Об'єкти правових стратегічних комунікацій національної безпеки. *European political and law discourse*. 2020. Vol. 7. Iss. 1. P. 105-111.
26. Богуцький П. Поняття правової держави та методологічний підхід до проблем її формування. *Право України*. 1996. № 4. С. 14-16.
27. Богуцький П. Правова цілісність національної безпеки України: проблема міждисциплінарності. *Науковий вісник публічного і приватного права* : збірник наукових праць. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 9-10.
28. Богуцький П. Правовий режим воєнної (військової) безпеки: комплексні ознаки міжгалузевого інституту права. *Юридичний вісник*. 2014. № 4. С. 100-107.
29. Богуцький П. Правовий режим: методологічні рівні дослідження. *Право України*. 2013. № 1– 2. С. 317-322.
30. Богуцький П. Система правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері. *Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції / упор.: В. Г. Пилипчук, В. П. Коваль, П. П. Богуцький та ін. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2019. С. 23-28.
31. Богуцький П. Тероризм як антиправова соціальна практика. *Право України*. 2015. № 9. С. 90-96.
32. Богуцький П. П. Військова прокуратура у системі прокуратури України: перспективи, шляхи реформування. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2005. № 3. С. 10-16.

33. Богуцький П. П. Військове право України: джерела, структура та розвиток : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 188 с.
34. Богуцький П. П. Військове право як система. *Право України*. 2010. № 11. С. 234-239.
35. Богуцький П. П. Демократичні засади конституційного статусу і повноважень прокуратури України. *Право України*. 2013. № 8. С. 123-130.
36. Богуцький П. П. Інституціональні зміни правової системи України у контексті реформування кримінальної юстиції. *Вісник прокуратури*. 2010. №10. С. 85-91.
37. Богуцький П. П. Конституційна парадигма державного суверенітету у праві національної безпеки. *Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації*: матеріали Міжн. наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю зі дня народження доктора юридичних наук, професора Л. М. Стрельцова (25.10.1918 – 24.03.1979), м. Одеса, 26 жовтня 2018 року. Одеса : «Гельветика», 2018.С. 58-61.
38. Богуцький П. П. Концептуальні засади права національної безпеки України : монографія. Київ – Одеса :Фенікс, 2020. 376 с.
39. Богуцький П. П. Концептуальні основи правового режиму військової служби. *Вісник національної академії прокуратури*. 2012. № 3. С. 102-105.
40. Богуцький П. П. Методологічні засади пізнання права національної безпеки України.*Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. № 3. С. 106-120.
41. Богуцький П. П. Нелінійна раціональність системи права. *Право України*. 2018. № 6. С. 182-195.
42. Богуцький П. П. Поняття та ознаки права національної безпеки України. *Інформація і право*. 2018. № 3 (26). С. 84-91.
43. Богуцький П. П. Право і стратегічні комунікації у сфері Національної національної безпеки. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 2. С. 25-37.

44. Богуцький П. П. Право інформаційної безпеки у системі права національної безпеки України. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави* : матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції, Національна академія СБУ (м. Київ, 4 квітня 2019 р.) [Електронне видання]. Київ : Нац. акад. СБУ, 2019. С. 11-13.

45. Богуцький П. П. Право національної безпеки і право міжнародної колективної безпеки: проблема взаємодії та шляхи її вирішення. *Міжнародна та національна безпека: теоретичний і прикладні аспекти* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. Держ. ун-т внутр. справ. 2019. С. 168-170.

46. Богуцький П. П. Правовий режим військового права у контексті системотворення українського права. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 182-186.

47. Богуцький П. П. Про використання системного підходу в досягненні цілісності системи права. *Право України*. 2015. № 6. С. 157-164.

48. Богуцький П. П. Прокуратура в системі кримінальної юстиції: інституційні та функціональні ознаки процесуального керівництва. *Вісник прокуратури*. 2013. № 11. С. 29-33.

49. Богуцький П. П. Суб'єктність держави і суспільства у стратегічних комунікаціях сфери національної безпеки. *Науковий юридичний електронний журнал*. 2020. № 2. С. 19-23.

50. Богуцький П. П. Сучасна доктрина права національної безпеки та військового права. *Право національної безпеки та військове право: історія, сучасність і перспективи* : матеріали круглого столу (м. Київ, 28 березня 2019 р.) / Мін-во оборони України, Нац. ун-т оборони України ім. І. Черняхівського; Нац. академія правових наук України, Науково-дослідний інститут інформатики і права / упоряд.: М. М. Прохоренко, П. П. Богуцький; за заг. ред. М. М. Прохоренка. Київ : ФОП Ямчинський О. В., 2019. С. 22-27.

51. Боднар О. Б. Конституційні гарантії особистої безпеки в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2011. 20 с.

52. Борисов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 15-31. URL: <http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/site.ru/index.php?option>
53. Бочкарев С. А. Философия и теория отраслей права: современное состояние. *Право и государство*. 2019. № 1. С. 124-134.
54. Бурлай Є. Конфлікт і право. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 215-233.
55. Буткевич В. Виклики міжнародному праву в умовах глобалізації світу. *Право України*. 2012. № 3-4. С. 12-50.
56. Варланова Н. Глобалізація як нове середньовіччя. Від ієрархії до циркулярності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1-2. С. 352-358.
57. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / пер. з нім. О. Погорілий. Київ : Основи, 1998. 534 с.
58. Вестерман П. Верховенство права як юридичне обличчя держави. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 176-184.
59. Вестерман П. Чинність: репутація правил. *Філософія права і загальна теорія права*. 2016. № 1 – 2. С. 121-139.
60. Витгенштейн Л. Культура и ценность. Москва : АСТ Астрель, 2010. 250 с.
61. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности : монографія. Москва : Норма; ИНФРА-М, 2017. 448 с.
62. Військове право України: підручник / кол. авт.; за заг. ред. А. М. Колодія, О. В. Кривенка, В. Й. Пашинського. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2019. 392 с.
63. Військове право : підручник / за ред. І. М. Коропатніка, І. М. Шопіної. Київ : Алерта, 2019. 648 с.
64. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : вибрані наукові праці. Київ : НІСД, 2016. 528 с.

65. Власюк О. С., Кононенко С. В. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни : монографія. Київ : НІСД, 2017. 304 с.
66. Войтович Р. В., Солоха М. Т. Глобалізаційні процеси в сучасному світі : навч.-метод. матеріали / уклад. Г. І. Бондаренко. Київ : НАДУ, 2013. 52 с.
67. Волошенюк О. В. Процеси конвергенції в сучасних правових системах. *Форум права*. 2009. № 3. С. 123-128. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09vovcpc.pdf>
68. Гай-Нижник П., Чупрій Л. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. *Гілея*. 2014. Вип. 84. № 5. С. 465-471.
69. Гафарлы М. Крах мирового правопорядка и «кризис демократии» толкают мир к глобальной катастрофе. URL: <http://azunion.org/ru/krah-mirovogo-pravoporyadka-i-krizis-demokratii-tolkayut-mir-k-globalnoj-katastrofe/>
70. Гегель Г. В. Ф. Политические произведения. Москва : Наука, 1978. 438 с.
71. Гегель Г. В. Ф. Философия права / пер. с нем. ; ред. и сост. Д. А. Керимов, В. С. Нерсисянц. Москва : Мысль, 1990. 524 с.
72. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / пер. с англ. Москва : «Весь Мир», 2004. 120 с.
73. Гидденс Э. Устройство общества: очерк теории структуризации. 2-е изд. Москва : Академический Проект, 2005. 528 с.
74. Гірник А. М. Основи конфліктології. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 222 с.
75. Говорун К. Чи можлива візантійська «симфонія» у наш час? URL: <https://www.religion.in.ua/main/bogoslovya/35207-chi-mozhliva-vizantijska-simfoniya-u-nash-chas.html> (дата звернення: 01.06.2020).
76. Голіков В. І. Корпоратизм та корпоративні відносини як основа поєднання соціальних інтересів. *Економіка і прогнозування*. 2002. № 2. С. 61-75.

77. Головатий С. Верховенство права : монографія : у 3-х кн. *Книга 3. Верховенство права: український досвід*. Київ : «Фенікс», 2006. 1747 с.
78. Горбулін В. П. Національна безпека як пріоритет сучасного державотворення. *Вісник Національної академії наук України*. 2017. № 1. С. 25-29.
79. Горєлов Д. М. Використання потенціалу недержавних аналітичних центрів у формуванні політики національної безпеки. Аналітична записка. *Відділ розвитку політичної системи НІСД*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/vikoristannya-potencialu-nederzhavnikh-analitichnikh-centriv> (дата звернення: 02.06.2020).
80. Горобець К. В. Аксиосфера права: філософський і юридический дискурс : монографія. Одеса : «Фенікс», 2013. 218 с.
81. Горобець К. В. Структурність права як його універсальність. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць*. Одеса : Фенікс, 2012. Вип. 44. С. 102-112.
82. Громицарис А., Кравиц В., Федделер К. Правовая коммуникация в современной правовой системе. *Правоведение*. 2013. № 6 (311). С. 58-77.
83. Гудима Д. А. Людина правова та юридична: спроба антрополого-герменевтичного аналізу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 220-223.
84. Гудима Д. А. Людинорозуміння у правовій науці (до характеристики сучасного поняттєвого апарату). *Проблеми філософії права*. 2005. Том III. № 1 – 2. С. 256-266.
85. Данильян О. Г. Соціальні протиріччя у посттоталітарних системах: методологія дослідження та розв'язання : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03. Харків, 1998. 42 с.
86. Данільян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації : навч. посібник. Харків : Фоліо, 2002. 285 с.

87. Дворкин Рональд. Империя права. *Правоведение*. 2013. № 3 (308). С. 95-228.
88. Дворкін Р. Серйозний погляд на права / пер з англ. А. Фролкін. Київ : Основи, 2000. 520 с.
89. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
90. Декомб В. Дополнение к субъекту: Исследование феномена действия от собственного лица / пер. с фр. М. Голованивской. Москва : Новое литературное обозрение, 2011. 576 с.
91. Делінський О. А. Европейська система безпеки: міжнародно-правові аспекти становлення і розвитку : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.11. Харків, 2003. 20 с.
92. Державна виконавча влада в Україні: формування та функціонування : зб. наук. пр. / кол. авт. ; наук. кер. Н. Р. Нижник. Київ : Вид-во УАДУ, 2000. 312 с.
93. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення) : монографія. Харків : Константа, 2006. 440 с.
94. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (теоретико-методологічний аналіз) : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 21.03.01. Київ, 2005. 32 с.
95. Дія права: інтегративний аспект : монографія. / кол. авт. ; відп. ред. Н. М. Оніщенко. Київ : «Юридична думка», 2010. 360 с.
96. Добробог Л. М. Закономірності виникнення, розвитку та функціонування галузі права як елемента системи права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 40 с.
97. Довгань О. Д. Забезпечення інформаційної безпеки в контексті глобалізації: теоретико-правові та організаційні аспекти. Київ, 2015. 386 с.

98. Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху: правові аспекти : монографія. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2019. 434 с.
99. Дудченко В. В. Концептуальні засади основної норми в українському праві. *Публічне право*. 2017. № 3 (27). С. 49-55.
100. Дюгі Л. Конституційне право: Загальна теорія держави / передм. Ю. М. Оборотова. Одеса : Юридична література. 1008 с. (Репринт).
101. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. Москва : Канон, 1995. 352 с.
102. Європейські цінності, які саме захоплюють нас найбільше. URL: <https://zaholovok.com.ua/jeuropeiski-tsinnosti-yaki-same-zakhoplyuyut-nas-naibilshe>. (дата звернення: 01.06.2020).
103. Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право. Москва : Спарк, 2001. 767 с.
104. Забара І. Міжнародна законність: концептуальні підходи в українській доктрині міжнародного права. *Міжнародні відносини*. 2017. № 1 (46). С. 73-77.
105. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
106. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
107. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. 392 с.
108. Задорожна С. М. Правова глобалізація та місце в ній основних принципів міжнародного права. *Науковий вісник Чернівецького університету*.

Серія «Правознавство» : збірник наук. праць. Чернівці, 2013. Вип. 682. С. 48-54.

109. Задорожній О. Міжнародно-правові проблеми українсько-російських відносин. *Право України*. 2012. № 3 – 4. С. 106-127.

110. Задорожній О. В. Міжнародне право у відносинах України та Російської Федерації : монографія. Київ : К.І.С., 2016. 560 с.

111. Задорожній О. В. Порухення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права : монографія. Київ : К.І.С., 2015. 560 с.

112. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055

113. Заморська Л. І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. 304 с.

114. Заморська Л. І. Правовий інтерес у змісті норми права: інтегративний підхід. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. № 5. С. 8-14.

115. Заморська Л. І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. № 6. С. 3-9.

116. Збірник прикладів позитивного досвіду з питань виховання доброчесності та боротьби з корупцією в оборонному секторі / автор. кол., за ред. Т. Тагарева. Женева-Київ, 2010. 384 с.

117. Зварич Р. В., Гривнак Б. Л. Регулятивна функція права у системі функцій. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія «Право»*. 2017. № 4 (16). С. 20-28.

118. Зелінська Н. А. Політичні злочини в системі міжнародної злочинності : монографія. Одеса : Фенікс, 2003. 400 с.

119. Зимовець Р. Буття-до-смерті і право на життя. До питання про екзистенціальні джерела права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1 – 2. С. 235-249.
120. Золотар О. О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика. Київ : АртЕк, 2018. 445 с.
121. Идрисов Р. Ф. Теоретические и правовые проблемы обеспечения национальной безопасности Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.14. Москва, 2002. 401 с.
122. Иеринг Рудольф. Интерес и право. Ярославль : типография Губернской земской управы. 1880. 295 с. URL: <http://hdl.handle.net/11701/16053>.
123. Иеринг Рудольф. Юридическая техника / сост. А. В. Поляков. Москва : Статут, 2008. 231 с.
124. История международного права / авт. кол.; под ред. А. И. Дмитриева, У. Э. Батлера. Изд. 2-е, доп. и перераб. Одесса : «Фенікс», 2013. 574 с.
125. Іоргачова М. І. Корпоративні конфлікти в Україні: основні види та їх значущість. *Вісник національного університету «Львівська політехніка*. 2011. № 698. С. 178-179.
126. Кант Иммануил. Критика практического разума. 2-е изд., стереотипное. Санкт-Петербург : «Наука», 2005. 528 с.
127. Карчевський М. В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України / МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренко. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 528 с.
128. Кашанина Т. В. Происхождение государства и права : учеб. пособие. Москва : Высшее образование, 2008. 358 с.
129. Кельзен Ганс. Чисте Правознавство : з дод. *Проблеми справедливості* / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ : Юніверс, 2004. 496 с.

130. Коваленко І. В. Міждисциплінарність у сучасній науці: концептуальні засади. URL: www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2011_89/koval.pdf.

131. Коваль Д. Международно-правовые идеи Ганса Кельзена и современные политико-правовые процессы в Украине. *Український часопис міжнародного права*. 2014. № 1 – 2. С. 68-71.

132. Ковальський В. С. Функції права: ціннісний та сутнісний виміри. *Альманах права*. 2012. С. 58-62.

133. Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1 – 2. С. 30-63.

134. Козюбра М. І. Права людини і верховенство права. *Право України*. 2010. № 2. С. 24-35.

135. Козюбра М. І. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10-21.

136. Козюбра М. І. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 12. С. 142-164.

137. Колісник В. Сутність конституціоналізму, конституційна доктрина та головні доктринальні підходи до визначення конституційного ладу. *Право України*. 2012. № 12. С. 71-92.

138. Колоткина О. А. Право личности на безопасность: понятие и механизмы обеспечения в РФ (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2015. 215 с.

139. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

140. Кононенко К. А., Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Системна криза міжнародної безпеки: близькосхідно-чорноморський простір : аналітична доповідь. *Національний інститут стратегічних досліджень*.

Київ, 2016. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/sustemna_kriza-a24f7.pdf

141. Конспект лекцій з основ теорії міжнародного права : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2001. 145 с.

142. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 8 червня 1995 року № 1к/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 18. Ст. 133.

143. Конституція України, прийнята на позачерговій сесії Верховної Ради Української РСР 20 квітня 1978 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09>

144. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/254к/96-вр>.

145. Копан О. В. Дестабілізація соціально-політичної обстановки – провокація внутрішньодержавного конфлікту. *Інформація і право*. 2017. № 4. С. 73-78.

146. Корж І. Ф. Військова служба в Україні: правове регулювання: монографія / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Служба безпеки України. Київ, 2006. 208 с.

147. Корж І. Ф. Концептуальні засади правової безпеки. *Інформація і право*. 2020. № 1. С. 55-65.

148. Короткий Т. Р., Плешко Е. А. Формування доказової бази для міжнародно-правових механізмів захисту національних інтересів при посяганнях на суверенітет і територіальну цілісність України. *Український часопис міжнародного права*. 2014. № 4. С. 34-41.

149. Короткий Т. Р., Хендель Н. В. «Вічна криза» міжнародного права. *Від теорії міжнародного права до практики захисту прав людини: Liber Amicorum до 60-річчя проф. В. В. Мицика* : монографія / авт. кол.; за

ред. О. В. Задорожного та О. Р. Поєдинок. Київ ; Одеса : Фенікс, 2016. С. 17-44.

150. Короткий Т., Хендель Н. Міжнародно-правовий аналіз ситуації в Азовському морі та Керченській протоці. *Український часопис міжнародного права*. 2018. № 3. С. 41-54.

151. Короткий Т. Р., Хендель Н. В. Прогнозування використання засобів міжнародної ад'юдикації в якості інструментів захисту національних інтересів України. *Український часопис міжнародного права*. 2014. № 4. С. 27-33.

152. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін. ; за заг. ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2015. 488 с.

153. Крижанівський А. Ф. Правовий порядок в Україні: витоки, концептуальні засади, інфраструктура : монографія. Одеса : Фенікс, 2009. 504 с.

154. Крижанівський А. Ф. Право і правопорядок: грані співвідношення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 29. С. 12-18.

155. Крутов В. В., Пилипчук В. Г. Недержавна система безпеки (проблеми становлення і розвитку) : монографія / за заг. ред. В. Г. Пилипчука. Ужгород : ТОВ «ІВА», 2013. 180 с.

156. Кучер О. Б. Національна безпека та права людини в розрізі збройного конфлікту. *Український часопис міжнародного права*. 2017. № 3. С. 75-78.

157. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму: монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

158. Куян І. А. «Суверенітет» як базова категорія інститутів і принципів конституційного права України. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 384-388.

159. Легалізація військово-консалтингової діяльності в Україні як спосіб адаптації військових після війни. *Українське право*. URL: https://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/legalizatsiya-viyskovo-konsaltingovoyi-diyalnosti-v-ukrayini-yak-sposib-adaptatsiyi-viyskovykh-pislya/ (дата звернення: 03.06.2020).
160. Леже Раймон. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой поход. Москва : Волтерс Клувер, 2009. 584 с.
161. Леони Бруно. Свобода и закон / пер. с англ. В. Кошкина под. ред. А. Куряева. Москва : ИРИСЭН, 2008. 308 с.
162. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навч. посіб. Київ : Кондор, 2008. 552 с.
163. Ліпкан В. А. Основи права національної безпеки. *Право України*. 2009. № 1. С. 108-116.
164. Ліпкан В. А. Теоретико-методологічні засади управління у сфері національної безпеки України : монографія. Київ : 2005. 350 с.
165. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки. Київ : КНТ, 2003. 599 с.
166. Ллойд Деннис. Идея права / пер. с англ. 3-е изд. Москва : «Книгодел», 2006. 416 с.
167. Лобанов А. А. Нормативно-правовая база функціонування системи забезпечення воєнної безпеки України: проблеми і шляхи вирішення. *Труди академії*. Київ : НАОУ, 2008. № 4 (84). С. 5-8.
168. Луман Н. Что такое коммуникация? *Социологический журнал*. 1995. Том 0. № 3. С. 114-124.
169. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 304 с.
170. Львова Є. О. Глобальний конституціоналізм: теоретичні підходи та правові виклики до формування : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 294 с.

171. Лякішева А. В. Ідеї соціальної поведінки у теоретичних концепціях М. Вебера, Т. Парсонса, Р. Мертонна. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя*. 2012. № 1. С. 216-220.
172. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків : Віват, 2015. 304 с.
173. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Государь. О военном искусстве : сборник / пер. с ит.; 2-е изд. Минск : ООО «Попурри», 2005. 672 с.
174. Максимов С. Необхідність філософського обґрунтування прав людини. *Вісник академії правових наук України*. 2009. № 1 (56). С. 31-39.
175. Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації : вибрані праці: статті, аналіт. огляди, переклади (2003-2011). 2-ге вид., допов. Харків : Право, 2012. 432 с.
176. Максимов С. І. Що є право? Ключові моменти концепції правової реальності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2016. № 1-2. С. 343-351.
177. Мамардашвили Мераб. Классический и неклассический идеалы рациональности. Москва : «Логос», 2004. 240 с.
178. Мамардашвили Мераб. Сознание и цивилизация. Тексты и беседы. Москва : «Логос», 2004. 272 с.
179. Маслоу А. Х. Мотивация и личность. 3-е изд. Санкт-Петербург : «Питер», 2012. 352с.
180. Международное право после 11 сентября 2001 года : сборник научных статей / под ред. М. Ф. Орзиха, М. Е. Черкеса. Библиотека журнала «Юридический вестник». Одесса : «Фенікс», 2004. 290 с.
181. Международное право як основа современного миропорядка. Liber Amicorum к 75-летию проф. В. Н. Денисова : монография / авт. кол. ; под. ред. А. Я. Мельника, С. А. Мельник, Т. Р. Короткого. Киев ; Одесса : «Фенікс», 2012. 878 с.
182. Международный порядок: политико-правовые аспекты / под. общ. ред. Г. Х. Шахназарова. Москва : «Наука», 1986. 230 с.

183. Мелкевик Б. Сильное правовое государство: как противостоять современной разрушительной авторитарности. *Право и государство*. 2018. № 1 – 2(78-79). С. 35-42.
184. Мельник З. П. Рецепт права як засіб вдосконалення правової системи (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2009. 20 с.
185. Мережко А. А. Диалектика права. *Проблеми філософії права*. 2004. Том II. С. 177-180.
186. Мережко О. О. Російська доктрина міжнародного права і анексія Криму (рос.). *Український часопис міжнародного права*. 2014. № 1 – 2. С. 34-48.
187. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. Москва: АСТ, 2006. 873 с.
188. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2019. 420 с.
189. Михайленко Д. Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи : монографія. Одеса : «Гельветика», 2017. 582 с.
190. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2002. 608 с.
191. Мірило правовладдя. Європейська комісія за демократію через право (Венеційська комісія). Дослідження № 711/2013. CDL-AD(2016)007 Ориг. англ. URL:
[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr)
192. Мордовцев А. Ю., Шумилина А. Б. Корпоративные интересы в политико-правовом пространстве современной России: концептуальные версии и проблемы законодательного оформления. *Вестник Таганрогского института имени А. П. Чехова*. 2008. № 2. С. 146-150.

193. Настюк В. Я. Адміністративно-правові режими у сфері національної безпеки та протидії тероризму. Київ, 2008. 245 с.
194. Настюк В. Я. Стандарти демократичного контролю над сектором безпеки. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3. С. 111-113.
195. Невзоров І. Л., Хотенець П. В. Приватні військові компанії та право: гострі питання, деякі світові тенденції нормативного регулювання. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.): зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листопада 2017 р.)* / МВС України, Харків. нац.ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 340 с.
196. Некрасов А. И. Философия как форма общественного сознания. Одеса : Фенікс, 2007. 372 с.
197. Нерсисянц В. С. Философия права. *Проблеми філософії права*. 2004. Том II. С. 7-18.
198. Нижник Н. Р, Ситник Г. П. Білоус В. Т. Національна безпека України (методологічніаспекти, стан і тенденції розвитку) : навчальний посібник. Київ : Преса України, 2000. 304 с.
199. Нижник Н., Дубенко С., Пашко Л. Соціальне партнерство як виклик сьогодення. *Політичний менеджмент*. 2005. № 2. С. 46-54.
200. Николаева У. Г., Покровский Н. Е. Парадоксальная глобализация: вперед к прошлому или назад к будущему. *Социологический ежегодник :сборник статей 2013-2014*. С. 9-37.
201. Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України : монографія. Київ : Інтертехнологія, 2008. 496 с.
202. Новицький Г. В. Щодо визначення поняття «національні інтереси». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2012. С. 173-176.

203. Нормативно-парвова база у галузі безпеки і оборони України / Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння. Київ, 2012. 800 с.
204. Оборотов І. Г. Темпоральні грані права : монографія. Миколаїв : ТОВ «Фірма «Іліон», 2009. 230 с.
205. Оборотов Ю. М. Аспекти розгортання методології юриспруденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 3-39.
206. Оборотов Ю. М. Від ціннісної характеристики – до формування аксіометрії права і держави. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 150-158.
207. Оборотов Ю. М. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права. *Право України*. 2010. № 4. С. 49-55.
208. Оборотов Ю. М. Современное государство: от образа к реалиям. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 6-13.
209. Оборотов Ю. М. Сучасна держава: національна або корпоративна? *Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації* : матер. міжнар. науково-практ. конфер., присвяченої 100-річчю зі дня народження д. юрид. наук, професора Л. М. Стрельцова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 40-44.
210. Оборотов Ю. М. Теорія держави і права (прагматичний курс). Екзаменаційний довідник. Одеса : Юридична література, 2009. 184 с.
211. Оборотов Ю. М. Традиции и новации в правовом развитии. Одесса : «Юридична література», 2001. 160 с.
212. Оборотов Ю. М. Традиції та інновації у правовому розвитку. *Психологія і суспільство*. 2004. № 1. С. 15-42.
213. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / под. ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса : Фенікс, 2011. 436 с.
214. Одесский М., Фельдман Д. Поэтика власти. Тираноборчество. Революция. Террор. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. 263 с.

215. Оніщенко Н. Правова система як об'єкт пізнання загальнотеоретичної юриспруденції. *Право України*. 2012. № 1 – 2. С. 258-272.
216. Оніщенко Н. М. Держава і право: єдність, відмінності та протиріччя. *Держава і право* : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. 2009. Вип. 45. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. 668 с.
217. Оніщенко Н. М. Розвиток національної правової системи в контексті запитів громадянського суспільства. *ScienceRise: Juridical Science*. 2018. № 3. С. 4-9.
218. Онуфрієнко О. В. Процеси конвергенції та дивергенції правових систем сучасності: досвід постановки проблеми. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2012. № 3. С. 57-66.
219. Ортинська Н. В. Правовий статус людини: до проблем теоретичного розуміння. *Право і безпека*. 2016. № 3 (62). С. 28-32.
220. Парсонс Т. Социальные системы. *Вопросы социальной теории*. 2008. Т. II. Вып. 1 (2). С. 41-42.
221. Пастушок Г. І. Вплив процесу інтеграції на формування європейської правової культури. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 478-484.
222. Пастушок Г. І. Гносеологічний потенціал комунітарного права у єднанні правового простору. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 207-214.
223. Пашинський В. Нормативно-правові гарантії забезпечення прав військовослужбовців в Україні. *Право України*. 2007. № 12. С. 28-30.
224. Петришин О. Проблеми соціалізації правової науки. *Право України*. 2010. № 4. С. 133-141.
225. Петришин О. Соціально-юридична природа права. *Право України*. 2012. № 1 – 2. С. 15-29.

226. Петришин О. В. Право як соціальне явище: особливості юридичного підходу. *Проблеми філософії права*. 2006-2007. Том IV-V. С. 79-80.
227. Петришин О., Погребняк С. Система права: загальнотеоретична характеристика. *Право України*. 2017. № 5. С. 9-17.
228. Пилипчук В. Г. Правові основи діяльності державних органів та військових формувань у сфері національної безпеки України. Харків : Право, 2008. 150 с.
229. Пилипчук В. Г. Пріоритети розвитку правової науки в галузі національної безпеки. *Стратегічна панорама*. Київ : НІСД, 2009. № 2. С. 36-40.
230. Пилипчук В. Г. Теоретико-правові засади розвитку системи стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. № 3. С. 28-42.
231. Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. Вплив глобалізаційних процесів на суверенітет України. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 3. С. 96-103.
232. Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. Інформаційне суспільство: філософсько-правовий вимір. Ужгород : ІВА, 2014. 284 с.
233. Пилипчук В. Г., Доронін І. М. Право національної безпеки та військове право: теоретичні та прикладні засади становлення і розвитку в Україні. *Інформація і право*. 2018. № 2. С. 62-68.
234. Пирожков С. І. Національні інтереси України: концепція безпеки і сучасні реалії геополітичної ситуації в Європі. *Віче*. 1992. № 11 (8). С. 11-23.
235. Північноатлантичний договір (укр/рос). Вашингтон, округ Колумбія, 4 квітня 1949 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008
236. Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с.

237. Погребняк С. Принципи права: доктринальні питання. *Право України*. 2013. № 9. С. 217-228.

238. Погребняк С. П. Основоположні принципи права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2009. 36 с.

239. Поляков А. В. Коммуникативная концепция права (проблемы генезиса и теоретико-правового обоснования) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Санкт-Петербург, 2007. 42 с.

240. Поляков А. В. Коммуникативно-феноменологическая концепция права. *Неклассическая философия права: вопросы и ответы* / С. И. Максимов и др.; под. ред. А. В. Стовбы. Харьков, 2013. 272 с.

241. Пономаренко Г. О. Адміністративно-правові відносини, які виникають в управлінні забезпеченням національної безпеки Службою безпеки України. *Форум права*. 2007. № 3. С. 195-201.

242. Поппер Карл. Відкрите суспільство та його вороги. Том 1 / пер. з англ. О. Коваленка. Київ : Основи, 1994. 444 с.

243. Правова доктрина України : у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 1 : *Загальнотеоретична та історична юриспруденція* / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. 976 с.

244. Правова доктрина України : у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 2 : *Публічно-правова доктрина України* / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. 864 с.

245. Правовая мысль: Антология / авт.-сост. В. П. Малахов. Москва : Академический проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. 1016 с.

246. Правові основи воєнної безпеки України : монографія / Є. Л. Стрельцов, С. Т. Полторак, Ю. В. Аллеров, О. В. Кривенко, П. П. Богуцький ; відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Львів : НАСВ, 2016. 188 с.

247. Правоприменение: теория и практика / отв. ред. Ю. А. Тихомиров. Москва : Формула права, 2008. 432 с.

248. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / пер. с англ.; общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. Москва : Прогресс, 1986. 432 с.

249. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.

250. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання статусу та соціальних гарантій окремим особам із числа учасників антитерористичної операції : Закон України від 04.12.2019 р. № 329-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-20>.

251. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

252. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 р. № 1777-XII. *Відомості Верховної Ради*. 1992. № 2. Ст. 5.

253. Про затвердження примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах наукової спеціальності 081 «Право» : Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2018 р. № 1477. *Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-pereliku-ta-opisu-predmetnih-napryamiv-doslidzhen-v-mezhah-specialnosti-081-pravo>

254. Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» : Закон України від 17.03.2014 р. № 11263-VII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>

255. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» : Постанова Верховної Ради України від 21.05.2015 р. № 462-VIII.

Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19>.

256. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108.

257. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26.12.2002 р. № 374-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 12. Ст. 89.

258. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 р. № 3/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 10. Ст. 85.

259. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>

260. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

261. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.

262. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.

263. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>

264. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>

265. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

266. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>

267. Про прикордонні війська України :Закон України від 04.11.1991 р. № 1779-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 2. Ст. 17.

268. Про проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 р. № 1327-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>

269. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 р. № 183\98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

270. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози та збереження територіальної цілісності України» : Указ Президента України від 14.04.2014 р. № 405/2014. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014>.

271. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України від 24.09.2015 р. № 555/2015. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>

272. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» : Указ Президента України від 06.06.2016 р. № 240/2016. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016>

273. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 15.03.2016 р. № 96/2016. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/96/2016>.

274. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>.

275. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 року «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях»: Указ Президента України від 30.04.2018 р. № 116/2018. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014>

276. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки і оборони України»: Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

277. Про розвідувальні органи України :Закон України від 22.03.2001 р. № 2331-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 19. Ст. 94.

278. Про Службу безпеки України :Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.

279. Про Службу зовнішньої розвідки України :Закон України від 01.12.2005 р. № 3160-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 8. Ст. 94.

280. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26.02.16 р. № 68/216. *Офіційний сайт Президента України*. URL:<https://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>

281. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : Указ Президента України від 12.03.2012 р. № 212. *Офіційний сайт Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2122012-14200>

282. Про схвалення Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2028 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.06.2018 р. № 442-р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2018-p>.

283. Про часткову мобілізацію : Указ Президента України від 17.03.2014 р. № 303/2014. *Офіційний сайт Верховної ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014>.

284. Прохоренко М. М. Система військового законодавства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2007. 20 с.

285. Пучков О. О. Правопорядок у сфері національної безпеки: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2019. 21 с.

286. Пятигорский А. Что такое политическая философия: размышления и соображения : цикл лекций. Москва : «Европа», 2007. 152 с.

287. Рабінович П. Конституційно-правовий статус людини і громадянина: можливості оптимізації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 19-30.

288. Рабінович П. Соціально-природна правова система суспільства. *Право України*. № 1 – 2. С. 64-76.

289. Рабінович П. Явища права: потребова інтерпретація. *Право України*. 2019. № 6. С. 175-184.

290. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. 5-те вид., зі змінами. Київ : Атіка, 2001. 176 с.

291. Радбрух Густав. Философия права / пер. с нем. Москва : Междунар. отношения, 2004. 240 с.

292. Райгородский В. Л. Политические и правовые средства обеспечения национальной безопасности Российской федерации : дис. ... д-ра юрид. наук : 23.00.02. Ростов-на-Дону, 2004. 283 с.

293. Резнікова О. А. Концептуальні підходи до вибору моделі забезпечення національної стійкості. *Стратегічні пріоритети*. 2019. № 1 (49). С. 18-27.

294. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН /73/ L.47 від 5 грудня 2018 року «Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, Україна, а також районів Чорного та Азовського морів». URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1654630#record-files-collapse-header>

295. Репецький В. М., Лисик В. М. Міжнародне гуманітарне право : підручник. Київ : Знання, 2007. 467 с.

296. Ржевська В. С. Право держави на самооборону і міжнародна безпека. Київ : «Промені», 2005. 251 с.

297. Ржевська В. С. Право міжнародної безпеки : курс лекцій. Київ: Інститут міжнародних відносин, 2007. 183 с.

298. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50-ти народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 р. № 18-рп/2004. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>

299. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини сьомої статті 43, першого речення частини першої статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (справа № 1-38/2016) №17-рп від 20.12.2016 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-16>

300. Руднева О. Ціннісний вимір прав людини в контексті світових глобалізаційних процесів. *Вісник Академії управління Міністерства внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 179-185.

301. Руднева О. М., Ярмиш О. Н. Правова політика України: стан, проблеми концептуалізації та підвищення ефективності. *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування*: збірник матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 5 груд. 2012 р.). Київ : НІСД. 2012. С. 6-26.

302. Рыхтик М. И. Концептуальное осмысление национальной безопасности США: республиканский подход и его воздействие на процесс государственной внешнеполитической стратегии (исторические аспекты проблемы). *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2003. № 1. С. 73-85.

303. Савінова Н. А. Кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: теоретичні та практичні аспекти. Київ, 2011. 341 с.

304. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків : Фоліо, 2017. 496 с.

305. Селиванов А. А. Конституционные проблемы современной теории права: доктрина стабильности и охраны Конституции Украины в контексте ее модернизации и эффективного конституционного правосудия. 2-е изд., доп. Київ : Логос, 2011. 208 с.

306. Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. / у 3 ч. Ч. 3 : *Державна політика та основи стратегічного планування забезпечення національної безпеки*. Київ: НАДУ, 2010. 208 с.

307. Сіденко В. Р. Перспективи глобалізації економіки у контексті хвилеподібного характеру розвитку (теоретичний аспект). *Актуальні проблеми міжнародних відносин* : збірник наукових праць. (частина II). Київ : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Інститут міжнар. відносин, 2014. Вип. 121. 277 с.

308. Скрипнюк О. Проблеми взаємодії громадянського суспільства і держави в класичній німецькій правовій традиції другої половини XVIII –

першої третини XIX ст. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1 – 2. С. 312-319.

309. Скуріхін С. М. Статусна та компетентна правова культура військовослужбовців Збройних Сил України : монографія / за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2011. 212 с.

310. Скурко Е. В. Принципы права : монография. Москва : Ось-89. 2008. 192 с.

311. Сліпченко С. О. Огляд теоретичних підходів до розуміння абсолютного права. *Право та інноваційне суспільство* : електрон. наук. вид. 2014. № 2 (3). URL: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2014/12/Slipchenko.pdf>

312. Смазнова І. С. Агресія і толерантність: філософсько-правовий дискурс : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 378 с.

313. Смородинський В. Право і державна влада: проблема легітимності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 167-176.

314. Снегірьов І. О. Загальнонаукові основи нелінійного світорозуміння. *Філософія науки: традиції та інновації* : науковий журнал. № 1 (11). Суми, 2015. С. 92-108.

315. Сокольская Л. В. Правовая экспансия как историческая форма правовой аккультурации. *Актуальные проблемы российского права*. 2014. № 7 (44). С. 1333-1339.

316. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов ; пер. с англ. Москва : Политиздат, 1992. 543 с.

317. Становлення і розвиток системи стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони України : монографія / В. Г. Пилипчук, Л. Ф. Компанцева, С. С. Кудінов, та ін.; за заг. ред. В. Г. Пилипчука. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2018. 274 с.

318. Статус органів публічного обвинувачення: міжнародні стандарти, зарубіжне законодавство і пропозиції щодо реформування в Україні / за заг. ред. О. А. Банчука. Київ : Атіка, 2012. 624 с.

319. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

320. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. Київ : НІСД, 2010. 288 с.

321. Субочев В. В. Законные интересы / под ред. А. В. Малько. Москва : Норма, 2008. 496 с.

322. Сусак В. І. Типологія патерналізму. *Вісник Львівського національного університету. Серія «Соціологія»*. 2007. Вип. 1. С. 64-78.

323. Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем : монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2017. 416 с.

324. Таманага Браян. Верховенство права: історія, політика, теорія / пер. з англ. А. Іщенка. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 208 с.

325. Теорія держави та права: підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 416 с.

326. Тилли Чарльз. Демократия / пер. с англ. Москва : АНО «Институт общественного проектирования», 2007. 263 с.

327. Тимченко Л. Д. Международное право : учебник. Харьков : Консум, 1999. 528 с.

328. Титов Георгий. Корпоративизм как основа христианской монархии. URL: <https://rusidea.org/31001>.

329. Ткачук Т. Ю. Забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції України: правовий вимір : монографія. Київ : АртЕК, 2018. 421 с.

330. Токарська А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2008. 35 с.

331. Ударцев С. Ф. Сильное правовое государство и новые вызовы безопасности: вопросы теории. *Право и государство*. 2019. № 1 – 2 (78-79). С. 4-22.
332. Удовика Л. Г. Правова система України: глобалізаційні трансформації. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2014. 320 с.
333. Удычак Ф. Н. Государственно-правовой механизм обеспечения национальной безопасности: структурно-функциональный анализ. *Вестник академии экономической безопасности МВД России*. 2010. № 3. С. 96-101.
334. Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. Київ : К.І.С., 2014. 1016 с.
335. Федоренко В. Суб'єкти конституційно-правових відносин в Україні та їх система. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 4. С. 27-34.
336. Философия права : конспект лекций / О. Г. Данильян, А. П. Дзедань, С. И. Максимов и др. ; под ред. О. Г. Данильяна. Харьков Право, 2009. 176 с.
337. Фрідман Мілтон, Роуз Фрідман. Капіталізм і свобода / пер. з англ. Н. Рогачевська. Київ : Наш формат, 2017. 216 с.
338. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Тарас Цимбал і Роман Корнута. Київ : Наш формат, 2019. 608 с.
339. Фукуяма Ф. Сильное государство: управление и порядок в XXI веке / пер. с англ. Москва : АСТ, 2006. 220 с.
340. Хабермас Ю. Расколотый Запад / пер. с нем. Москва : «Весь мир», 2008. 192 с.
341. Харт Г. Концепція права. Київ : Сфера. 1998. 238 с.
342. Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи суспільства. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3. С. 29-38.
343. Холмс Р. Терроризм, жестокость и ненасилие. Метафизические исследования. *Этика: Альманах Лаборатории метафизических*

исследований. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. Вып. 216. С. 349-369.

344. Цуркан-Сайфуліна Ю. В. Владні засади права: філософсько-правові аспекти : монографія. Одеса : Фенікс, 2016. 358 с.

345. Чапчиков С. Ю. Концептуальные основания национальной безопасности и механизм ее обеспечения: теоретико-правовое исследование : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Курск, 2018. 48 с.

346. Чапчиков С. Ю. Механизм правового регулирования в сфере национальной безопасности России. Теоретико-методологические проблемы. Москва : Юстицинформ, 2012. 256 с.

347. Четвернин В. А. Либертарно-юридическая теория В. С. Нерсисянца. *Проблеми філософії права*. 2005. Т. III. С. 449-452.

348. Чехович Т. В. Забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. С. 277-283.

349. Чуваков О. А. Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики : монографія. Одеса : Фенікс, 2017. 362 с.

350. Шабуров А. С. Правовая безопасность в системе национальной безопасности. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Право»*. 2015. Т. 15. № 3. С. 24-30.

351. Шаповал В. Суб'єкти конституційного права України: постановка проблем теоретичного визначення. *Право України*. 2000. № 8. С. 21-24.

352. Шлаг П. Загальнолюдські цінності у постсучасному світі. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 137-149.

353. Шукліна Н. Зміст визнання людини найвищою соціальною цінністю. *Право України*. 2010. № 11. С. 76-83.

354. Шумило М. М. Розвиток вчення про правовідносини в сучасній українській юриспруденції. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2014. № 3. С. 13-17.

355. Шундигов К. В. Синергетический поход в правоведении. Проблемы методологи и опыт теоретического применения : монографія. Москва : Юрлитинформ, 2013. 256 с.

356. Юдін З. М. Антропологічні й аксіологічні детермінанти правового контрактивізму. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса : Юридична література, 2014. Т. XIII. С. 332-340.

357. Юдін З. М. Контрактивізм у сучасному правовому розвитку: проблеми теорії. Одеса : Фенікс, 2018. 394 с.

358. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2001. Т. 3: К-М. 792 с.

359. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5: П-С. 736 с.

360. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2002. Т. 4: Н-П. 720 с.

361. Ющик О. Загальні теоретико-методологічні питання ефективного державного управління. *Право України*. 2015. № 5. С. 17-27.

362. Ярема О. Г., Єсімов С. С. Предмет правового забезпечення інформаційної безпеки в інформаційному праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 244-252.

363. Ярмиш О., Мельник Р. Спеціалізовані антикорупційні інституції: світовий досвід та національна модель. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 144-155. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/6-2015/yarmysh.pdf>

364. Ясперс К. Смысл и назначение истории / пер. с нем. Москва : Политиздат, 1991. 527 с.

365. Ященко В. Досвід демократичного цивільного контролю країн-членів НАТО над сектором безпеки. *Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України* : збірник матеріалів міжнар. наук.-

практ. конференції / упор.: В. Г. Пилипчук, В. П. Коваль, П. П. Богуцький та ін. Київ : «АртЕк», 2019. 358 с.

366. A Global strategy for the foreign and security policy of the European Union (EUGS). Adopted on 28 June 2016. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eugs_review_web_0.pdf

367. A Law Dictionary, Adapted to the Constitution and Laws of the United States / by John Bouvier. Published 1856. URL: <https://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Personal+security>

368. Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation). URL: <http://www.icj-cij.org/en/case/166>

369. Bohutsky P. Human Subjectivity in National Security Law. *European political and law discourse*. 2020. Vol. 7. Iss. 2. P. 89-97.

370. Bohutsky P. Legal Research Methodology of Law as a System of Norms: the Strategy of the System Approach and the Concept of the Legal Regime. *European political and law discourse*. 2014. Vol. 1. Iss. 6. P. 47-58.

371. Bohutskyi P. The National Security Law in the System of National Law: The Problem of Conceptualization. *European political and law discourse*. 2020. Vol. 7. Iss. 3. P. 59-65.

372. Boutherein G. L'Office of Net Assessment : plongée au cœur du think tank du Pentagone. *Politique étrangère*. 2017. № 1 (Printemps). P. 155-166.

373. Bracken P. Net Assessment: A Practical Guide. *Parameters*, 2006. No. 36(1). P. 90-100. URL: <https://www.comw.org/qdr/fulltext/06bracken.pdf>

374. Chandra S., Bhonsle Rahul K. National Security: concept, measurement and management. *Strategic analysis*. 2015. Vol. 39. P. 337-359.

375. Chinkin Ch., Kaldory M., Rangelovz Ia., WeillSh. Special Issue: Law, Justice and the Security Gap. *Journal of Conflict & Security Law*. 2016. Vol. 21. № 1. P. 1-7.

376. Cohen A., Cohen S. Israel's National Security Law: Political Dynamics and Historical Development. Amichai, 2012. 282 p.

377. Deleuze G., Guattari F. A Thousand Plateaus. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987. 610 p. ISBN 978-0-8166-1402-8 URL: <https://libcom.org/files/A%20Thousand%20Plateaus.pdf>

378. Dycus S. National Security Law. Aspen Publishers, 2016. 1350 p.

379. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/civil-society>.

380. Encyclopedia.com. URL: <https://www.encyclopedia.com/history/dictionaries-thesauruses-pictures-and-press-releases/international-order>.

381. Eve-Zohar I. Polysystem theory. *Poetics Today*. 1979. Vol. 1. № 1-2. P. 287-310.

382. Foran M. The rule of good law: form, substance and fundamental rights. *The Cambridge Law Journal*. 2019. P. 1-26. doi:10.1017/S0008197319000618

383. Gage D. The continuing evolution of Strategic Communication within NATO. *The Three Swords Magazine*. 2014. № 27. P. 53-55.

384. Kissinger H. World Order. Penguin Books. 2015. 432 p.

385. Lauterpacht H. The Law of Nations, the Law of Nature and the Rights of Man, in Problems of Peace and War, Papers Read before the Society in the Year 1943, ed. *British Institute of International and Comparative Law, Transactions of the Grotius Society*. 1943. Vol. 29. P. 1-33.

386. Leonov B., Bieliakov K. Terrorism: historical, social, cultural and psychological prerequisites of global forecasting : monograph. Riga: Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2020. 104 p.

387. Masuda Yoneji. The Information Society as Post-Industrial Society. Washington : World Future Society, 1981. 171 p.
388. Michaels R. Globalization and law: Law beyond the state. *Law and society theory* / ed. by Banacar a. Trevers. Oxford : Hart publishing, 2013. P. 1-18. URL: http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5540&context=faculty_scholarship
389. Moore J N. National Security Law & Policy. Carolina Academic Press, 2015. 1608 p.
390. National Security Strategy of the United States of America / President of the USA. 2017. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>
391. Pound R. Jurisprudence. Part I. Jurisprudence. St. Paul, Minn.: West Publishing Co., 1959. 3258 p.
392. Pound R. Law and Morals – Jurisprudence and Ethics. *North Carolina Law Review*. 1945. Vol. 23. No 23. P. 185-222. URL: <http://scholarship.law.unc.edu/nclr/vol23/iss3/1>
393. Priel D. Law as a Social Construction and Conceptual Legal Theory. *Law and Philosophy*. 2019. № 38. P. 267-287. URL: <https://doi.org/10.1007/s10982-019-09349-3>
394. Scheppele Kim Lane. The International Standardization of National Security Law. *Journal of National Security Law & Policy*. 2010. Vol. 4. P. 437-453.
395. Scheuerman W. Globalization, constitutionalism and sovereignty. *Global constitutionalism*. Cambridge, 2014. Vol. 3. № 1. P. 102-118.
396. Stiglitz E. Joseph. The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers our Future. Sustainable Humanity, Sustainable Nature: Our Responsibility Pontifical Academy of Sciences, Extra Series 41, Vatican City 2014. Pontifical Academy of Social Sciences, Acta 19, Vatican City 2014. URL: www.pas.va/content/dam/accademia/pdf/es41/es41-stiglitz.pdf

397. The future of National Security. *The Center for Strategic and Budgetary Assessments*. URL: <https://csbaonline.org>
398. The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9780470670590>
399. US Joint Force Command. Commander's Handbook for Strategic Communication and Communication Strategy (Ver. 3.0). URL: http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/jfcom/cc_handbook_sc_24_june2010.pdf
400. Wang J., Liu S. Ordering Power under the Party: A Relational Approach to Law and Politics in China. *Asian Journal of Law and Society*. 2019. Vol. 6 (1). P. 1-18. URL: [doi:10.1017/als.2018.40](https://doi.org/10.1017/als.2018.40)
401. Yevsieiev O., Tolkachova I. Politization of constitutional relationships in the contemporary period in Ukraine. *Russian Law Journal*. 2018. № 6 (4). P. 8-36. URL: <https://doi.org/10.17589/2309-8678-2018-6-4-8-36>.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Богуцький П. П. Концептуальні засади права національної безпеки України : монографія. Київ-Одеса : Фенікс, 2020. 376 с.
2. Богуцький П. П. Системність методів загальнотеоретичної юриспруденції. Парадигма ризому у забезпеченні нелінійності системи права. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2019. 420 с.
3. Богуцький П. П. Військове право як система. *Право України*. 2010. № 11. С. 234–239.
4. Богуцький П. Військова правоохоронна система сучасної України: проблема інституціонального та законодавчого визначення. *Юридичний вісник*. 2015. № 4. С. 54–59.
5. Богуцький П. П. Військова прокуратура у системі прокуратури України: перспективи, шляхи реформування. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2005. № 3. С. 10–16.
6. Богуцький П. П. Демократичні засади конституційного статусу і повноважень прокуратури України. *Право України*. 2013. № 8. С. 123–130.
7. Богуцький П. Інституціональні зміни правової системи України у контексті реформування кримінальної юстиції. *Вісник прокуратури*. 2010. №10. С. 85–91.

8. Богуцький П. П. Концептуальні основи правового режиму військової служби. *Вісник національної академії прокуратури*. 2012. № 3. С. 102–105.
9. Богуцький П. П. Методологічні засади пізнання права національної безпеки України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. № 3. С. 106–120.
10. Богуцький П. П. Нелінійна раціональність системи права. *Право України*. 2018. № 6. С. 182–195.
11. Богуцький П. Об'єкти правових стратегічних комунікацій національної безпеки. *European political and law discourse*. 2020. Vol. 7. Iss. 1. P. 105–111.
12. Богуцький П. П. Поняття та ознаки права національної безпеки України. *Інформація і право*. 2018. № 3 (26). С. 84–91.
13. Богуцький П. Поняття правової держави та методологічний підхід до проблем її формування. *Право України*. 1996. № 4. С. 14–16.
14. Богуцький П. П. Право і стратегічні комунікації у сфері національної безпеки. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 2. С. 32–39.
15. Богуцький П. П. Правова цілісність національної безпеки України: проблема міждисциплінарності. *Науковий вісник публічного і приватного права* : збірник наукових праць. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 9–10.
16. Богуцький П. П. Право национальной безопасности и мировой правопорядок: общетеоретический дискурс. *KazNU Bulletin. International relations and international law series* [Online]. 2020. № 90 (2). P. 38–44.
17. Богуцький П. П. Правовий режим військового права у контексті системотворення українського права. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 182–186.
18. Богуцький П. Правовий режим воєнної (військової) безпеки: комплексні ознаки міжгалузевого інституту права. *Юридичний вісник*. 2014. № 4. С. 100–107.

19. Богуцький П. Правовий режим: методологічні рівні дослідження. *Право України*. 2013. № 1–2. С. 317–322.
20. Богуцький П. П. Про використання системного підходу в досягненні цілісності системи права. *Право України*. 2015. № 6. С. 157–164.
21. Богуцький П. П. Прокуратура в системі кримінальної юстиції: інституційні та функціональні ознаки процесуального керівництва. *Вісник прокуратури*. 2013. № 11. С. 29–33.
22. Богуцький П. П. Суб'єктність держави і суспільства у стратегічних комунікаціях сфери національної безпеки. *Науковий юридичний електронний журнал*. 2020. № 2. С. 19–23.
23. Богуцький П. Тероризм як антиправова соціальна практика. *Право України*. 2015. № 9. С. 90–96.
24. Bohutsky P. Human Subjectivity in National Security Law. *European political and law discourse*. 2020. Vol. 7. Iss. 2. P. 89–97.
25. Bogutskyi P. Legal Research Methodology of Law as a System of Norms: the Strategy of the System Approach and the Concept of the Legal Regime. *European political and law discourse*. 2014. Vol.1. Iss. 6. P. 47–58.
26. Bohutskyi P. The National Security Law in the System of National Law: The Problem of Conceptualization. *European political and law discourse*. 2020. Vol. 7. Iss. 3. P. 59–65.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

27. Богуцький П. П. Військова юстиція: проблема інституціалізації у правовій системі України. *Правове життя сучасної України: тези доповідей Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу і аспірантського складу (20–21 травня 2011 р., м. Одеса)*. Т. 1. Одеса : Фенікс, 2011. С. 46–49.
28. Богуцький П. П. Правовий режим військової служби. *Правове життя сучасної України : тези доповідей Міжнародної наукової конференції*

професорсько-викладацького складу (м. Одеса, 20–21 квітня 2012 р.). Т. 1. Одеса : Фенікс, 2012. С. 145–147.

29. Богущкий П. П. Свойства права в системе правовых ценностей. *Актуальні проблеми філософії права. Аксіосфера права та держави: матеріали міжнародного «круглого столу»* (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.). Одеса : Фенікс, 2013. С. 75–77.

30. Богущкий П. П. Системний підхід і криза раціоналізму в юриспруденції. *Розвиток методології сучасної юриспруденції* : матеріали III Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 12 квітня 2013 р.). Одеса : Фенікс, 2013. С. 71–74.

31. Богущкий П. П. Система предметності дослідження права. *Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні* : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 30–31 жовтня 2015 р.). Запоріжжя : ЗНУ, 2015. С. 7–9.

32. Богущкий П. П. Військова правова система України: інтеграційно-правові процеси співробітництва з НАТО. *Правові проблеми цивілізаційного вибору України* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої пам'яті проф. Вишнякова Олександра Костянтиновича (м. Одеса, 6 листопада 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 147–150.

33. Богущкий П. П. Інституціональне забезпечення мілітарних правових систем. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 травня 2016 р.). У 2 т. Т. 1. Одеса : Юридична література, 2016. С. 90–92.

34. Богущкий П. П. Міждисциплінарний підхід в осягненні правової цілісності національної безпеки України. *Сучасні міждисциплінарні дослідження: правова урбаністика* : матеріали науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 27 грудня 2016 р.). Одеса : Юридична література, 2016. С. 90–92.

35. Богуцький П. П. Правовий вимір національної безпеки України. *Традиції і новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 1. Одеса : «Гельветика», 2017. С. 117–119.

36. Богуцький П. П. Концептуалізація права національної безпеки як системної цілісності. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.). У 2-х т. Т. 1. Одеса: «Гельветика», 2018. С. 72–75.

37. Богуцький П. П. Правовий режим кримінально-правової охорони національної безпеки України. *Кримінальне право в умовах глобалізації* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 25 травня 2018 р.). Одеса: «Гельветика», 2018. С. 80–83.

38. Богуцький П. П. Праворозуміння як гносеологічна основа права національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку. *Освіта та наука у сфері національної безпеки*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Острог, 8 червня 2018 р.) [Електронне видання]. Острог : Національний університет «Острозька академія», 2018.

39. Богуцький П. П. Конституційна парадигма державного суверенітету у праві національної безпеки. *Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю зі дня народження доктора юридичних наук, професора Л. М. Стрельцова (25.10.1918 – 24.03.1979) (м. Одеса, 26 жовтня 2018 р.). Одеса : «Гельветика», 2018. С. 58–61.

40. Богуцький П. П. Право інформаційної безпеки у системі права національної безпеки України. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави* : матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції, Національна академія СБУ (м. Київ, 4 квітня 2019 р.) [Електронне видання]. Київ : Нац. акад. СБУ, 2019. С. 11–13.

41. Богуцький П. П. Право національної безпеки і право міжнародної колективної безпеки: проблема взаємодії та шляхи її вирішення. *Міжнародна та національна безпека: теоретичний і прикладні аспекти* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. Держ.ун-т внутр. справ. 2019. С. 168–170.

42. Богуцький П. П. Правове забезпечення національної безпеки та громадської безпеки: теоретико-прикладні аспекти. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). У 2-х т. Т. 2. Одеса : «Гельветика», 2019. С. 170–172.

43. Богуцький П. П. Кримінально-правова політика і національна безпека України: проблема кримінально-правової охорони національних інтересів. *Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 24 травня 2019 р.). Одеса : Юридична література, 2019. С. 203–205.

44. Богуцький П. П. Система військової юстиції України: проблема наукового і законодавчого визначення. *Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку*: збірник матеріалів III міжнародної науково-практичної конференції (м. Острог, 14 червня 2019 р.). Київ : «АртЕк», 2019. С. 31–34.

45. Богуцький П. Система правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері. *Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції / упор.: В. Г. Пилипчук, В. П. Коваль, П. П. Богуцький та ін. Київ : «АртЕк», 2019. С. 23–28.

46. Богуцький П. П. Сучасна доктрина права національної безпеки та військового права. *Право національної безпеки та військове право: історія, сучасність і перспективи* : матеріали круглого столу (м. Київ, 28 березня 2019 р.) / Мін-во оборони України, Нац. ун-т оборони України ім.

І. Черняхівського; Нац. академія правових наук України, Науково-дослідний інститут інформатики і права; упоряд.: М. М. Прохоренко, П. П. Богущкий; за заг. ред. М. М. Прохоренка. Київ : ФОП Ямчинський О. В., 2019. С. 22–27.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

47. Богущкий П. П. Ознаки та види правового режиму військової служби. *Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції* : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін., за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2012. С. 213–220.

48. Богущкий П. П. Воєнна безпека України: правовий режим міждисциплінарного інституту. *Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика* : колективна монографія / за ред. В. М. Стратонова, Є. Л. Стрельцова. Херсон : «Гельветика», 2015. 340 с.

49. Богущкий П. П. Системний підхід в осягненні системи права. Поняття і види правового режиму. *Креативність загальнотеоретичної юриспруденції* : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін., за заг. ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2015. 488 с.

50. Богущкий П. П. Військове право: нормативно-ціннісне обґрунтування воєнної безпеки. *Військова правоохоронна система. Правові основи воєнної безпеки України* : монографія / Є. Л. Стрельцов, С. Т. Полторак, Ю. В. Аллеров, О. В. Кривенко, П. П. Богущкий ; відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Львів : НАСВ, 2016. 188 с.

51. Богущкий П. П. Основи військового права України: курс лекцій / П. П. Богущкий, С. М. Скуріхін. 2-ге вид., перер. та доп. Одеса : Фенікс, 2011. 343 с.

52. Кримінально-правові та кримінологічні основи забезпечення воєнної безпеки України : науково-практичний посібник / М. С. Туркот, П. П. Богущкий та ін. Київ : «АртЕк», 2014. 246 с.

53. Богущкий П. П. Система права. *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник* / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2011. 436 с.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Результати досліджень, викладені в дисертації, були представлені у вигляді доповідей і виступів на наукових заходах, зокрема: на II і III міжнародній науково-практичній конференції «Освіта і наука у сфері національної безпеки» (м. Острого, 8 червня 2018 року, 14 червня 2019 р.) – форма участі заочна; Міжнародній науково-практичній конференції «Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України» (м. Київ, 29 жовтня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри» (м. Одеса, 24 травня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); міжнародних науково-практичних конференціях «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р., 18 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальне право в умовах глобалізації» (м. Одеса, 25 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора Л. М. Стрельцова (1918–1979) «Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації» (м. Одеса, 26 жовтня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції і новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні» (м. Запоріжжя, 30–31

жовтня 2015 р.); III міжнародній науковій конференції «Розвиток методології сучасної юриспруденції» (м. Одеса, 12 квітня 2013 р.); міжнародних наукових конференціях «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20–21 травня 2011 р., 20–21 квітня 2012 р.); X Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави» (м. Київ, 4 квітня 2019 р.); Науково-практичній інтернет-конференції «Сучасні міждисциплінарні дослідження: правова урбаністика» (м. Одеса, 27 грудня 2016 р.); Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій пам'яті проф. Вишнякова Олександра Костянтиновича «Правові проблеми цивілізаційного вибору України» (м. Одеса, 6 листопада 2015 р.); Міжнародному круглому столі «Актуальні проблеми філософії права. Аксіосфера права та держави» (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.); Круглому столі «Право національної безпеки та військове право: історія, сучасність і перспективи» (м. Київ, 28 березня 2019 р.) – форма участі очна.

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ

01008, м. Київ, вул. Грушевського, 5

Вих. № Д-023/537

«03» липня 2019 р.

ДОВІДКА

Проблема забезпечення національної та інформаційної безпеки актуалізується станом перехідного періоду. Наша країна об'єктивно включається в інтенсивний процес глобалізації, що зумовлює масу проблем політичного та практичного характеру: відкритість суспільства, посилення ролі виробничих зв'язків, фінансових та інформаційних потоків, які породжують «прозорість» кордонів, нові аспекти тлумачення суверенітету держави тощо. Різномічні політичні процеси в сучасному світі ведуть до політичної та економічної конфронтації держав, породжують політичні кризи в міжнародних відносинах, посилюють військово-політичне протистояння. Висока ефективність засобів інформаційного впливу, широкий спектр їх застосування та скритність дій виявились причинами розроблення теорії та практики застосування інформаційної зброї і, як наслідок, теорії ведення інформаційних війн.

Оскільки глобалізація формує єдиний інформаційний простір, то він потребує уніфікації інформаційних і телекомунікаційних технологій усіх країн – суб'єктів інформаційного співтовариства. Саме на зазначене направлене наукове дослідження Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України за темою: «Теоретичні та інформаційно-правові засади забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції України».

Отримані результати за даною темою були використані у законотворчій діяльності при напрацюванні проектів законів: Про внесення змін до деяких законів України з питань національної безпеки; Про внесення змін до Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» щодо вдосконалення повноважень в сфері національної безпеки; Про внесення змін до Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» щодо вдосконалення координації і контролю у сфері національної безпеки і оборони; Про внесення змін до законів України щодо інформаційної безпеки тощо.

**Народний депутат України,
голова підкомітету з питань
державної безпеки Комітету
Верховної Ради України з
питань національної
безпеки і оборони**

А. М. Левус

Додаток В

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України
доктор юридичних наук, професор

В.Г.Пилипчук

« 5 » червня 2020 року

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Богущького Павла Петровича, к.ю.н., доцента, на тему «Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Комісія у складі: першого заступника директора з наукової роботи, доктора юридичних наук, професора Довганя О.Д.; керівника науково-дослідного центру правового забезпечення інформаційної і національної безпеки доктора юридичних наук, професора Скулиша Є.Д., ученого секретаря Інституту, кандидата юридичних наук Беланюк М.В., склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень **Богущького П.П. на тему: «Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України»**, яке проводилося в рамках планової науково-дослідної роботи Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України: «Теоретичні та інформаційно-правові засади забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції України» (номер державної реєстрації 0117U007744) у частині, що стосується обґрунтування системи правового забезпечення національної безпеки, визначення напрямів взаємодії держави і громадянського суспільства у забезпеченні національної безпеки, демократичного контролю за діяльністю сектора безпеки і оборони.

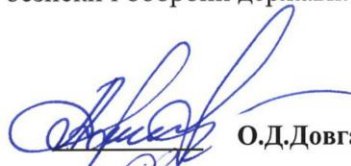

Продовження Додатку В

Положення та висновки дисертації були використані при підготовці матеріалів для Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності та Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки щодо законодавчого врегулювання організації та діяльності військової прокуратури, утворення та організаційних основ діяльності Військової поліції (вих.№ 63 від 18.06.2020 р.; вих.№ 64 від 28.05.2020 р.).

Матеріали дисертації можуть бути використані в процесі подальшої розробки актуальних проблем права національної безпеки, законодавчого регулювання діяльності складових сектора безпеки і оборони держави.

Члени комісії:

доктор юридичних наук, професор
доктор юридичних наук, професор
кандидат юридичних наук

 О.Д.Довгань
 Є.Д. Скулиш
 М.В. Беланюк

Затверджую

Проректор Національного університету
«Одеська юридична академія» з навчальної
роботи, професор, доктор юридичних наук
Г.О.Ульянова

«18» червня 2020 року

Акт

про впровадження результатів

дисертаційного дослідження Богуцького Павла Петровича, к.ю.н.,
доцента, на тему «Теоретичні основи становлення і розвитку права
національної безпеки України» на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та
історія держави і права; історія політичних і правових учень

Комісія у складі: завідувача кафедри кримінального права професора,
доктора юридичних наук Стрельцова Є.Л., доцента кафедри кримінального
права, кандидата юридичних наук, доцента Підгородинського В.М., доцента
кафедри кримінального права, кандидата юридичних наук, доцента
Чугунікова І.І.,

склали цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження
Богуцького П.П. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на
тему «Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки
України» використані під час підготовки робочої програми навчальних
дисциплін «Кримінально-правова охорона основ національної безпеки»,
«Злочини проти основ національної безпеки», а також використані для
підготовки і читання курсу лекцій, проведення практичних занять з цих
навчальних дисциплін.

Голова комісії:

Завідувач кафедри кримінального права,
д.ю.н., професор

Є.Л.Стрельцов

Члени комісії:

Доцент кафедри кримінального права,
к.ю.н., доцент

В.М.Підгородинський

Доцент кафедри кримінального права,
к.ю.н., доцент

І.І.Чугуніков

Додаток Д

Затверджую

Декан факультету міжнародних відносин
Національного авіаційного університету,
доктор юридичних наук, професор

Ю.О.Волошин

» червня 2020 року

Акт

про впровадження результату

дисертаційного дослідження Богуцького Павла Петровича, к.ю.н., доцента,
на тему «Теоретичні основи становлення і розвитку права національної
безпеки України» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за
спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних
і правових учень

Комісія у складі: завідувача кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, кандидата юридичних наук, професора Короткого Т.Р., доцента кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, кандидата юридичних наук Невари Л.М., доцента кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, кандидата юридичних наук Яцишин М.Ю. склали цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Богуцького П.П. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України» використані для підготовки і читання курсу лекцій, проведення практичних занять з навчальних дисциплін міжнародно-правова відповідальність та міжнародне правосуддя, міжнародно-правовий захист прав людини, міжнародне гуманітарне право.

Голова комісії:

Завідувач кафедри міжнародного
правознавства, к.ю.н., доцент

права та порівняльного
Т.Р. Короткий

Члени комісії:

Доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства,
к.ю.н.

Л.М. Невара

Доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства,
к.ю.н.

М.Ю. Яцишин

Додаток Е

Затверджую

Декан факультету морського права
та менеджменту Національного
університету «Одеська морська
академія» доктор юридичних наук
Савінова Н.А.

червня 2020 року

Акт

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Богуцького Павла Петровича, к.ю.н., доцента, на тему «Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Комісія у складі: завідувача кафедри загальноправових дисциплін, кандидата юридичних наук, доцента Скоробагатька А.В, доцента кафедри загальноправових дисциплін, кандидата юридичних наук, доцента, Ізбаш О.О., доцента кафедри загальноправових дисциплін, кандидата юридичних наук, доцента Палька В.І. склали цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Богуцького П.П. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України» будуть використані для підготовки і читання курсу лекцій, проведення практичних занять з навчальних дисциплін «Сучасний конституціоналізм», «Адміністративне право», «Кримінальне право».

Голова комісії:

Завідувач кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук, доцент

Скоробагатько А.В.

Члени комісії:

Доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
к.ю.н., доцент

Палько В.І.

Доцент кафедри
загальноправових дисциплін, к.ю.н., доцент

Ізбаш О.О.

Додаток Ж

ВИТЯГ
з протоколу № 9
засідання кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»
від 25.05.2020 р.

Головуючий на засіданні:

В.о. завідувача кафедри, доктор юридичних наук, професор В. В. Дудченко.

Секретар засідання:

лаборант В.Є. Іванчук.

ПРИСУТНІ: д.ю.н., проф. Дудченко В.В.; к.ю.н., проф. Завальнюк В.В.; д. мистецтв.н., проф. Овчиннікова А.П.; д.ю.н., проф. Крестовська Н.М.; д.ю.н., проф. Мельничук О.С.; к.ю.н., доц. Юдін З.М.; к.іст.наук, доц. Кормич А.І.; к.ю.н., доц. Кравченко С.П.; к.ю.н., доц. Чувакова Г.М.; к.ю.н., доц. Бальжик І.А.; к.ю.н., доц. Скуріхін С.М.; к.ю.н., доц. Рязанов М.Ю.; к.ю.н., доц. Тіщенко Ю.В.; к.ю.н., доц. Федоров В.А.; к.ю.н., доц. Богуцький П.П.; к.ю.н., доц. Тароєва В.В.; ст. викладач Ковбасюк С.В.; к.ю.н., доц. Антошина І.В.; к.ю.н., доц. Серебро М.В.; к.ю.н., ас. Дудник Р.М.; к.ю.н., ас. Гордієнко О.С.; к.ю.н., ас. Бондаренко А.І.; ст. лаборант Войткова А.В.; лаборант Іванчук В.Є.

Усього: 24 осіб.

СЛУХАЛИ: інформацію в.о. завідувача кафедри загальнотеоретичної юриспруденції доктора юридичних наук, професора Дудченко Валентину Віталіївну про рекомендацію використання у навчальному процесі результатів дисертаційного дослідження кандидата юридичних наук, доцента Богуцького Павла Петровича на тему: «Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України» під час підготовки та читання лекцій з навчальної дисципліни «Методологія юриспруденції».

ПОСТАНОВИЛИ: рекомендувати використання у навчальному процесі результатів дисертаційного дослідження кандидата юридичних наук, доцента Богуцького П.П. на тему: «Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України» під час підготовки та читання лекцій з навчальної дисципліни «Методологія юриспруденції».

Прийнято: одноголосно.

Головуючий на засіданні кафедри,

В.о. завідувача кафедри загальнотеоретичної юриспруденції

д.ю.н., професор

Секретар

Лаборант кафедри

загальнотеоретичної юриспруденції

В.В. Дудченко

В.Є. Іванчук